Микола Жарких

Смоленська війна (1512 – 1514 рр.)

Київ – 2026 р.

До уваги читачів

Даний документ можна завантажити з мого персонального сайту, з HTML-версії роботи, за адресою
www.M-Zharkikh.name/uk/History/Monographs/SmolenskWar1512-14.html
В HTML-версію можуть вноситись невеликі виправлення та доповнення.
В HTML-версії доступні зображення великого розміру, які в даний документ вставлено у зменшеному розмірі.

Сокращенная русская версия (57 с.):
www.M-Zharkikh.name/ru/History/Monographs/SmolenskWar1512-14.html

Shortened english version (51 p.):
www.M-Zharkikh.name/en/History/Monographs/SmolenskWar1512-14.html

Книга написана у Києві 22 жовтня 2025 – 16 квітня 2026 р. (**1337-й – 1513-й дні нашої праведної війни проти московської орди**).

Дана версія документа згенерована 23 травня 2026 р.

Джерела.....5
Справа Христофора Шлейніца (1511 – 1513 рр.).....5
Розрядна книга (1514 р.).....10
Листи січня – березня 1514 р.....14
Листи квітня 1514 р.....20
Листи травня 1514 р.....29
Листи червня 1514 р.....42
Листи липня 1514 р.....46
Листи серпня 1514 р.....51
Листи вересня 1514 р.....57
Листи жовтня 1514 р.....75
Листи листопада 1514 р.....86
Листи грудня 1514 р.....96
Документи 1516 – 1522 рр.....105
Похвала князю Острозькому (1515 р.?).....122
Великоруські літописи (1518 – 1650 рр.).....127
Юст Децій (1521 р.).....134
Бернард Ваповський (1530-і рр.).....142
Сигізмунд Герберштейн (1549 р.).....155
Станіслав Гурський (1550-і рр.).....158
Хронологія подій.....167
Перебіг подій.....173
Передісторія війни.....173
Зимова кампанія 1512 – 1513 років.....176
У пошуках союзників.....179
Літньо-осіння кампанія 1513 року.....180
З ведмедем дружись.....185
... А за зброю держись.....187
Початок кампанії 1514 р.....192
Капітуляція Смоленська і наступ москалів.....201
Битва під Оршею.....208
Завершення кампанії 1514 р.....217
Після завершення кампанії.....225
Причини і наслідки.....233
Початок нескінченої війни.....239
Висновки.....251
Історіографія.....256
Перелік скорочень.....276

Війна між Великим князівством Московським і Великим князівством Литовським, яка розпочалась в 1512 році, виразно показала зміну розстановки сил у східній Європі.

31 липня 1514 р. москалі під командуванням московського великого князя Василя 3-го облогою здобули Смоленськ. Їх передові загони пройшли далі на захід аж до Березини (приблизно 230 км від Смоленська) і показували явний намір захопити усе Велике князівство Литовське.

Литовське військо відкинуло москалів на схід і розгромило їх у великій битві під Оршею (110 км на захід від Смоленська). Однак литовцям не вистачило сил, щоб відвоювати Смоленськ, який до 1611 р. перебував у складі Московської держави.

Розмежування, яке склалось на кінець 1514 р., було закріплене перемир'ям 1522 р. Цей кордон, змінюючи свій статус, аж до сьогодні править за державний кордон Росії та Білорусії. В цій роботі я хочу розглянути передумови, перебіг та наслідки війни.

Як читати? Для загального уявлення раджу почати з кінця, з «Висновків».

Хто хоче дізнатись більше про перебіг цієї війни – може зазирнути в розділ «Перебіг подій», або подивитись зібрану мною хрестоматію джерел і зробити висновки самостійно. Для довідок я склав «Хронологію подій».

Сьогоднішній лапотний фейєрверк був досить багатим і гучним, тривав кількома хвилями від 1:00 до 7:15. Найбільш примітні – три далеких, але добру чутних вибухи біля 1:20, далі стрілянина артилерії і близький вибух о 5:10, далі стрілянина – звук прольоту «Шахеда» – близький вибух о 6:10 (ну просто годинники можна звіряти) і ще одне звіряння годинників о 7:10 – незвичний звук польоту, який дуже швидко наростав, і одразу близький вибух. Цей звук не був подібний до ниючого звуку гвинтового «Шахеда», який наростає досить повільно. Цей звук найбільше подібний до мотоцикла, що їде на великій швидкості. Можливо, це був реактивний «Шахед», хоча звук зовсім не був подібний до звуку турбореактивного двигуна (але може бути, що я просто мало чув різні такі двигуни).

Написали про наслідки у всіх 3 районах лівого берега Києва та у Голосіївському районі, згадали і про балістичні ракети. Уже відомо про двох загиблих (22 жовтня 2025 р. о 7:40).

За вікном чути відносно віддалену стрілянину і ще один далекий вибух (22 жовтня 2025 р. о 7:44).

Пишуть, уже 25 поранених у Києві. І зауважив: коли я занотовую «близькі вибухи» – це все вибухи в повітрі, тобто звуки протиповітряного бою. Про якісь влучання / руйнування поблизу місця, де я живу, не повідомляють (22 жовтня 2025 р. о 14:00)

Пишуть: у Києві 30 постраждалих, пошкодження в 6 районах, найбільше – у Дарницькому та Дніпровському (я живу в останньому). От при таких *аусп*іціях починається моя нова робота (22 жовтня 2025 р. о 20:09).

Джерела

Ще не кінець пригодам 22-го жовтня. Написали, що під час вечірньої атаки москалів у Києві 4 постраждалих, під удар потрапила синагога в Подільському районі. Я цієї тривоги ані звуків бою не чув (23 жовтня 2025 р. о 8:01).

Перелік діячів, які будуть згадуватись у цьому творі, не надто змінився порівняно з 1512 роком [*Жарких М. І.* Битва під Вишнівцем 1512 р. – К.: 2025 р., розділ «Дієві особи»]. Хіба що римський папа Юлій 2-й помер на початку 1513 р., і новим папою під іменем Лева 10-го був обраний Джованні Медичі. Також Петро Томіцький з архідияконів у 1514 році був іменований, а далі 19 лютого 1515 р. висвячений на перемиського єпископа.

Оця хрестоматія містить якщо не 100, то принаймні 90 % того, що ми знаємо про війну 1512 – 1514 років. Сюди не включено пізні фантазії на теми цієї війни, котрі не є ніякими джерелами – так, як повість І. Франка «Захар Беркут» не є джерелом для подій 13 ст. Історики залюбки використовують ці пізні вигадки у своїх працях, але у мене вони відкинуті.

З цієї хрестоматії читач може зміркувати, з якого лахміття доводиться шити пишні мантії правителів, які неповні, уривчасті, суперечливі й нерідко тенденційні повідомлення лежать в основі нашого знання про події початку 16 ст. Але інших джерел у нас немає.

Також звертаю увагу, що в коментарях до документів я подав деякі міркування, котрі не згадані у розділі «Перебіг подій».

Переклади текстів латинською мовою виконав на моє прохання штучний інтелект Google Gemini 3, за що я висловлюю йому свою щиру вдячність. Також використано переклади Віктора Талаха, якому я також щиро вдячний за допомогу (його переклади відзначені явно).

Справа Христофора Шлейніца (1511 – 1513 рр.)

Ця історія розпочалася задовго до того, як в 1512 р. почалась війна, але розголосу вона набрала в 1511 р. Найкраще про неї розповісти мовою самих документів.

На початку травня 1511 року король Сигізмунд по дорозі з Польщі на литовський сейм у Бересті відправив Рафала Лещинського послом до герцога Саксонії Георга Бородатого (1471 – 1539). Предметом посольства був власне Христофор Шлейніц.

Посольство від короля Сигізмунда до герцога Георга

Український переклад

Legatio a Sigismundo, Rege ad Georgium, Ducem Saxonie

Serenissimus dnus. rex Polonie, socer vre. Illtis. singulari amore ac benevolentia vram. Illtem. prosequendo, noluit ipsam celare quasdam res, quibus non mediocriter movetur.

Reducit imprimis in memoriam vre. Illti. Mtas. regia, quod cuidam subdito vre. Illtis. Christophoro Schleynicz, qui superiori tempore proditori nostro, scelerato Michaeli Glinski

servierat et scelera feda contra honorem suum patrarat, ad preces Illtis. vre. non solum condonaverat, sed salvum conductum etiam dedit, ut res suas in Gedano apud quosdam mercatores depositas recuperaret.

Idem Schleynicz sub ea securitate salvi conductus contulit se ad commendatores Cruciferorum tam Prussie quam Livonie et adnixus est, ut eos a fide nobis obligata averteret et ad rebellionem concitaret.

Postea ad ducem Moscovie quemadmodum ex his literis, que cum quodam nuncio intercepte sunt, conjicii potest, nomine Illis. vre. profectus est, illicque per eundem proditorem Michaelem egisse videtur contra nos et regna nostra ea, que nocitura nobis essent et fedus inter nos et Moscum rumpere et violare posset.

Cum autem Mtas. regia cognovisset de his, que Schleynicz apud Moscum egerit, jussit custodiri reditum illius. Qui cum fugaretur per custodes ejus Mtis., timens, ne in manus custodium incideret, literas a se in mare abjecit, que postea vento ac fluctu marino ad littus ejecte sunt. Inter quas erant litere ejusdem proditoris vre. Illti. inscripte, quibus casum suum cum multis mendaciis perscripsit. Erant et alie litere ejusdem ducis Moscovie similiter ad Illtem. vram., quibus dedit salvum conductum oratoribus vre. Illtis. ad se venturis et tractaturis ea, que ei Schleynicz proposuerat nomine Illtis. vre.

Et quia regia Mtas. ex his devenit in nonnullam suspicionem de Illte. vra., de qua nedum credere sed ne suspicari quidem aliquid deberet, misit me ad vram. Illtem. et per me ea, que Schleynicz apud Moscum egit, eidem vre. Illti. referre et exprobrari, quandoquidem Mtas. regia, que a diuturno jam tempore ex predecessoribus suis Saxonie domui et vestre Illti. amicitia et nova vicinitatis necessitudirie junctam se profiteatur, non deberet insidiis ejusmodi perniciosis, si que commissa sunt, a vra. Illte. perturbari.

Scit sua Mtas. nullam vre. Illti. nec ejus domui cum illo schismatico ac barbaro principe esse constitutam necessitudinem, nec dubitat sua Mtas., non ignorare vram. Illtem., quantum referat saluti reipublice christiane, ut sua Mtas. cum Mosco ipso pacate vivat, et eo facilius Tartaros et Turcos a suis et vestris cervicibus, qui post tergum ejus securi vivitis, arceat et propellat.

Maximi momenti istud a vobis haberi deberet, quod Mtas. effusione sanguinis suorum et viribus ac facultatibus regni sui hactenus inimicos crucis Christi prohibuit, quod in penitiora Christianorum non penetrarint. Et non modo a vobis vicinis sibi principibus sed ab universa christianitate ad hoc subsidiis relevari deberet, ne in hoc conatu et assiduo bello cum omnium vestrum pernicie deficeret.

Quoniam sua Mtas. vestram Illtem. singulariter amat, noluit celare ea vram. Illtem., ut judicet et cognoscat, quam recte contra Mtem. suam agatur, quamque status reipublice christiane promoveatur et quid idem Schleynicz, immemor virtutis ac honoris sui propter facta sua, mereatur.

Videtur Illtas. vra. fecisse, si quid fecit, in favorem ordinis Teutonicorum, sed Sermo. dno. ac regi meo non videtur, quod recte consideraverit, quomodo eidem ordini succurrendum sit, quem quidem ordinem predecessores sue Mtis. et demum sua Mtas. et presertim in Livonia a Moscitica tyrannide pluribus annis servavit et, ubi sua Mtas. ab eo oculos ac manum suam avertisset, procul dubio jam olim is ordo oppressus esset. Et nisi Mtas. sua rationem honestatis haberet, facile efficeret, quod hic bonus ordo experiretur Infidelium crudelitatem.

Postremo Mtas. regia intimare fecit vre. Illti., quod ejusmodi rem ita indigne adversum se actam fert molestissime et, nisi ejus Mtem. insitus amor erga vram. Illtem.

retineret, facinus hoc sedi Apostolice et ceteris christianis principibus patefacere posset; quandoquidem Illtas. vra. aliam rationem ad actiones sue Mtis. habere deberet quam res et experientia ipsa declarat.

Hanc legationem obivit Raphael de Leszno, capitaneus Schlochoviensis, secretarius regius.

Eidem Raphaeli data fuit credentia a rege ad ipsum Georgium ducem Saxonie [AT 1, № 224, p. 176 – 177].

Посольство від короля Сигізмунда до Георга, герцога Саксонії

Найясніший пан король Польщі, тесть вашої світлості.

Відчуваючи до вашої світлості особливу любов та доброзичливість, його величність не забажав приховувати від вас певні речі, які неабияк його тривожать.

Насамперед королівська величність нагадує вашій світлості, що певному вашому підданому, Христофору Шлейніцу, який раніше служив нашому зраднику, злочинному Михайлу Глинському (який вчинив мерзенні злочини проти своєї честі), [король] на прохання вашої світлості не лише пробачив, а й надав охоронну грамоту (salvus conductus), щоб той міг повернути своє майно, залишене у певних купців у Гданську.

Той самий Шлейніц, користуючись безпекою цієї грамоти, вирушив до комтурів хрестоносців як у Пруссії, так і в Лівонії, і намагався відвернути їх від вірності, якою вони зобов'язані нам, та підбурити до повстання.

Згодом він вирушив до князя Московії від імені вашої світлості, як це можна припустити з листів, перехоплених разом із певним гінцем. Там він, очевидно, через того ж зрадника Михайла [Глинського], діяв проти нас і наших королівств у спосіб, що міг би зашкодити нам і розірвати та порушити союз між нами та Москвою.

Коли королівська величність дізнався про те, що Шлейніц чинив у Московії, він наказав стерегти його на зворотному шляху. Коли ж його переслідувала сторожа його величності, він, боячись потрапити до рук охоронців, викинув свої листи в море, які згодом вітром та морською хвилею були викинуті на берег. Серед них були листи того ж зрадника [Глинського], адресовані вашій світлості, в яких він з багатьма брехнями описував свою справу. Були й інші листи того ж князя Московії, також до вашої світлості, якими він надавав охоронну грамоту послам вашої світлості, що мали прибути до нього і обговорювати те, що Шлейніц запропонував йому від імені вашої світлості.

І оскільки королівська величність через це мав певну підозру щодо вашої світлості (у що він не те що не хотів би вірити, а навіть і підозрювати не мав би), він послав мене [Рафала] до вашої світлості, щоб я виклав вашій світлості те, що Шлейніц чинив у Москві, і висловив докір. Адже королівська величність, який уже довгий час через своїх попередників вважає себе поєднаним із Саксонським домом та вашою світлістю дружбою та новими узами сусідства, не мав би бути турбований подібними згубними підступами вашої світлості, якщо такі були вчинені.

Його величність знає, що ні ваша світлість, ні ваш дім не мають жодних встановлених зв'язків із тим схизматичним і варварським правителем [московським князем]. Його величність не сумнівається, що вашій світлості відомо, наскільки важливо для порятунку християнської

республіки [спільноти католицьких держав], щоб його величність жив у мирі з самою Москвою. Тоді йому було б легше стримувати та проганяти татар і турків від ший ваших і своїх підданих – адже ви живете в безпеці за його спиною.

Ви мали б вважати надзвичайно важливим те, що його величність пролиттям крові своїх людей, силами та статками свого королівства досі стримував ворогів хреста господнього, аби вони не проникли вглиб християнських земель. І не лише від вас, сусідніх правителів, а й від усього християнства він мав би отримувати підтримку, щоб не занепасти в цьому прагненні та постійній війні – на погибель усім вам.

Оскільки його величність винятково любить вашу світлість, він не захотів приховувати цього від вашої світлості, щоб ви розсудили і зрозуміли, наскільки несправедливо діють проти його величності, наскільки це [не] сприяє стану християнської республіки, і чого заслуговує той самий Шлейніц, забувши про свою доброчесність і честь через свої вчинки.

Здається, ваша світлість діяла (якщо діяла) на користь Тевтонського ордену. Проте найяснішому пану і королю моєму не здається, що було правильно зважено, як саме слід допомагати цьому ордену. Адже попередники його величності, а згодом і сам його величність, протягом багатьох років оберігали цей орден (особливо в Лівонії) від московської тиранії. І якби його величність відвернув від нього свої очі чи руку, без сумніву, цей орден уже давно був би знищений. І якби його величність не дбав про честь, він легко міг би зробити так, щоб цей «добрий» орден відчув на собі жорстокість невірних.

Нарешті, королівська величність наказав повідомити вашій світлості, що він вкрай важко і з обуренням сприймає таку негідну справу проти себе. І якби його величність не стримувала вроджена любов до вашої світлості, він міг би викрити цей злочин перед Апостольським престолом та іншими християнськими правителями. Адже ваша світлість мала б мати інше ставлення до дій його величності, ніж те, що демонструють самі факти та досвід.

Це посольство виконав Рафал із Лешна, староста члухівський, королівський секретар.

Цьому ж Рафалу була дана вірча грамота від короля до самого Георга, герцога Саксонії.

Король назвав себе тестем (*socer*) Георга, хоча насправді він був його дівером (братом дружини). Георг був одружений із королівною Барбарою (1478 – 1534), дочкою короля Казимира 4-го і сестрою короля Сигізмунда. Можливо, *socer* тут – не родинний, а політичний термін, який мав позначити вищість короля проти герцога.

В чому полягав захист Лівонії від московської тиранії – я не дуже розумію. Але не можна не пригадати, що сину короля Сигізмунда через півстоліття таки довелося втягнутись у війну проти Московії за Лівонію.

Лист показує, до якої міри король був розлючений такою пинхвою з боку свого західного сусіда, близького свояка, ще й католицького католика римської віри латинського обряду.

Лист короля до Марієнбургу

Прибувши на сейм до Берестя, король знову повернувся до цієї дражливої справи і з Берестя 18 травня 1511 р. написав лист із наказами до каштелянів у Марієнбурзі Яна Голавінського та Якуба Росновського. Там зокрема є такий пункт:

Scripsimus vobis paulo ante, ut in passibus et navigiis prospiceretis, ut nemo incognitus et alienigena vobis insciis trajiceret, nam compertum habemus, plures istac transire solere, qui laborant in nostram et regni nostri perinciem, sicut factum est, ut quidam Christophorus Schleynicz, qui proditoris nostri Michaelis Glinski comes in maleficio fuit, etiam istac trajecerit et in Moscovia et apud Ordinem talia egerit, qualia possent, si non provideretur, afferre plurima mala. Qui quidem Schleynicz in reditu est, et circa trajectionem esset custodiendus [AT 1, № 234, p. 189].

> Ми писали вам трохи раніше, щоб ви пильнували на переправах і суднах, аби ніхто невідомий чи чужоземець не переправився без вашого відома. Бо нам достеменно відомо, що зазвичай там проходить багато тих, хто працює на погибель нашу та нашого королівства.
>
> Так і сталося: такий собі Христофор Шлейніц, який був поплічником нашого зрадника Михайла Глинського у злочинних справах, також переправився там і в Московії та у [Тевтонського] ордені вчинив таке, що могло б, якби не було вжито заходів, завдати величезного зла. Цей самий Шлейніц зараз перебуває на зворотному шляху, і його слід затримати біля переправи.

Хроніка Деція

Серед подій 1513 року Децій записав:

> Великий князь московский Василь вислав послів до Максиміліана з проханням дозволу коронуватись, також шукав нових приятелів проти сарматів [= поляків] і пильно намовляв багатьох, щоб відступили від Польщі. Отоді-то за порадою Глинського висланий був до німців шляхтич з Майсену Шлейніц, щоб пошукав жовнірів чи союзників на ту війну. Також і деякі міщани брали участь у тих змовах, а серед них краківський міщанин Лята (чех за походженням), який був схоплений, присланий королем до Кракова і скараний на смерть [DKZ, s. 73; те саме у Ваповського – KBW, p. 113 та у Гурського – AT 2, № 143, p. 142 (є український переклад Віктора Талаха)].

Тут йдеться не просто про пізніший етап місії Шлейніца, але й про її значний розвиток. Шлейніц мав шукати жовнірів (найманих вояків) на службу до московського князя (мабуть у Саксонії, у володіннях Георга).

Справу міщанина Ляти я розумію так, що він був схоплений десь у Польщі. Король міг би і сам наказати відрубати йому голову, сказавши, що це був його королівський суд, але він вирішив діяти за процедурою і відправив Ляту до Кракова, де його мав би судити міщанський суд магдебурзького права (лава). Якщо так – вийде, що король намагався дотримуватись законності, поділу справ за підсудністю. Можливо, він також хотів, щоби зрадника була страчено саме у Кракові – щоб показати своїй столиці, що жарти з москалями поганий кінець мають.

Висновки

На цьому прикладі можна бачити, які великі й непоправні лихі наслідки мало незначне на перший погляд рішення Сигізмунда восени 1506 року – усунути князя

Михайла Глинського з посади двірського маршалка. Ображений Глинський, не знайшовши справедливості у короля, на яку він очікував аж до Мінського сейму (серпень 1507 р.), здійняв бучу і втік до Москви (восени 1508 р.).

З ним до Москви емігрувала невелика група його прихильників, яка не мала кількісної ваги. Велике князівство Литовське втратило кілька десятків вояків, а Велике князівство Московське набуло цих кілька десятків.

Значення цієї еміграції було не кількісним, а якісним. Михайло Глинський мав знайомства у Німеччині ще з часу своєї юності (1490-х років) і мабуть підтримував їх під час своєї служби при королі Олександрі. На той час ці його зв'язки працювали (чи принаймні могли працювати) на користь Литви. І от тепер Михайло ужив ці зв'язки на користь свого нового пана – Василя 3-го.

Можна повірити, що Шлейніца знайшов саме Глинський – московські дипломати того часу не мали ані досвіду, ані знайомостей для вербування такого агента. Через Глинського ж Шлейніц увійшов у довіру правителя, можливо, навіть бачився із великим князем Василем, і отримав важливі доручення, широкі повноваження (шукати союзників для Москви!) і, мабуть, немалі гроші на аванси жовнірам.

Король Сигізмунд слідкував за діяльністю спритного німця і намагався їй перешкоджати, але не досяг у цьому ніякого успіху. Москва завдяки Глинському та Шлейніцу здобула деякий вплив у Саксонії, і це було дуже вигідно для Москви і дуже неприємно і навіть загрозливо для Сигізмунда в умовах війни, що наближалася і далі розпочалася.

Розрядна книга (1514 р.)

Київ, глупа ніч, дощ. Прокидаюсь від звуків далеких, але виразних вибухів – 3:55. Упродовж наступних п'яти хвилин я нарахував 17 вибухів – мабуть лапті атакували своїми лапотними ракетами.

Написали про атаку **балістичних** ракет, 8 постраждалих, пошкодження у Дніпровському, Деснянському та Дарницькому районах. Перекрито рух по вул. Бориспільській – з одного її боку йде промислова зона, можливо, пушкіно-єди хотіли туди влучити. А можливо, у дитячий садок цілили, що через дорогу. Від лапотних усього очікувати можна (25 жовтня 2025 р. о 8:10).

Повітряні сили повідомили, що лапті запустили 9 балістичних ракет «Іскандер», з яких удалося збити 4. Оскільки балістичні ракети збивають переважно в Києві, я припускаю, що було витрачено 16 контр-ракет. Оглядачі нині зазначають, що «Іскандери» модернізовано, і тепер на одну атакуючу ракету треба витрачати від 2 до 4 зенітних ракет. Мабуть, так і було цієї ночі.

Окрім того, пишуть уже про двох загиблих і 13 постраждалих, також про пожежу на продовольчих складах на лівому березі Києва (25 жовтня 2025 р. о 13:47).

Оскільки як війну в цілому, так і кампанію 1514 року розпочала Москва, то на початку хрестоматію документальних звісток слід подати витяг з повної, докладної редакції московської розрядної книги 1475 – 1605 років. У наступному тексті в круглих дужках проставлено варіанти різних списків цієї книги, подекуди істотні. Фрагменти, які не стосуються смоленської кампанії, я пропускаю, відзначаючи такі місця […]

Лета 7022-го году государь и великий князь (князь великий Э., О.) Василей Иванович всеа Руси (русии и О.) приговорил февраля в 4 день, что ему итить к Смоленску в третие, а на Тулу послать (послал Э., О.) воевод [с]воих майя в 5 день. […]

Тово же году февраля в 30 день [!] отпустил князь великий в Дорогобуж боярина князя Данила Васильевича Щеня да князя Михаила Львовича Глинского, а из Дорогобужа велел итить к Смоленску чеса тово. А под Смоленским велел князь великий воеводам быть (быть воеводам Э., О.) по полком:

В большом полку бояром (боярину О.) и князю Данилу Васильевичю Щеняти да конюшему и (нет Э., О.) боярину Ивану Ондреевичю Челяднину.

В передовом полку бояром князю Михаилу Львовичю Глинскому да князю Михаилу Васильевичю Горбатому.

В правой руке боярину князю Михаилу Даниловичю Щенятеву да боярину князю Миките Васильевичю Оболенскому, да князю Ивану Федоровичю Ушатому.

В левой руке боярину князю Ондрею Ивановичю Кураке (Куракину Э., О.) Булгакову да князю Ивану Ивановичю Щетине (Щетине О.) Оболенскому. [138]

В сторожевом полку боярину князю Борису Ивановичю Горбатому да Дмитрею Васильевичю Китаеву.

А из Новагорода велено быть на Луках Великих воеводам князю Василью Васильевичю Шуйскому.

Тово же году князь великий Василей Иванович всеа Русии пошол с Москвы ко граду Смоленску (к Смоленску Э.) с ратными людьми в третие на осьмой недели по велице дни, в четверг, июня в 8 день.

А с ним братья ево князь Юрьи да князь Семен Ивановичи да бояр и детей боярских дворовых 220 человек (написано сокращенно: *ч* в кружке).

А (нет О.) на Москве оставил брата своево князя Ондрея Ивановича Старицкаго (Напротив этих строк в О. на правом поле помета другими чернилами: царевича Петра.) да зятя своево Петра царевича, да с ним бояр и приказных людей и (нет Э., О.) детей боярских.

А брату своему князю Дмитрею Ивановичю велел быть в Серпухове (Против этой строки в О. на правом поле помета: князю Дмитрею).

А наперед себя послал князь великий ко граду Смоленску (к Смоленску Э.) воевод своих, князя Бориса Ивановича Горбатова да (нет О.-) князя Михаила Васильевича Кислова Горбатова (-нет О.) да боярина и конюшева Ивана Ондреевича Челяднина. Они же, пришед, град оступили.

А с Тулы князь великий велел итить за собою к Смоленску воеводам князю Ивану (Иваниа О.) Михайловичю Варатынскому да князю Ивану Семейке князь

Семенову сыну Романовича Ярославского, да Ондрею Микитичю Бутурлину, да Григорью Фомичю Иванова Квашнину (Ивану Квашнину Э., Ивашкину О.). [139]

Да с Тулы же велел государь (государь велел О.) за собою итить в головах (половах О.) писменых з детьми боярскими (боярскими и Э., О.) з городовыми князю Василью князю Ондрееву сыну Нохтеву да князю Александру князь Федорову сыну Сицкому, да Ивану Ондрееву сыну (нет Э., О.) Шереметеву, да Ивану Васильеву сыну Сабакину; а съезжать велел им себя в Дорогобуже. […]

Тово же году на Луках Великих стояли воеводы по полком:

В большом полку боярин князь Василей Васильевич Шуйской Немой да окольничей Иван [140] Григорьевич Морозов.

В передовом полку князь Иван Иванович Темка Янов Ростовской.

В правой руке князь Петр Иванович Елецкой да Василей Овца Иванов сын Володимеров.

В левой руке Иван Семенович Пупок Колычов да Иван Ондреевич Калычов.

В сторожевом полку Замятня Костентинович Сабуров да Дмитрей Данилов сын Иванов.

Тово же году июня (июля О.) в 7 день послал князь великий на Луки на Великие Василья Сергеева сына Левашова. А велел с Лук (Лук Великих Э.) итить воеводам в Литву к Орше:

В большом полку князь Василей Васильевич Шуйской да Михайло Ондреевич Плещеев.

В передовом полку князь Иван Иванович Темка Ростовской да Дмитрей Китаев Новасильцов.

В правой руке князь Борис Тебет (Тепет Э.) Уланов да Иван Ондреевич Калычов.

В левой руке Иван Пупок Семенович Калычов, а с ним велено послать в таварыщех сына боярского, кого будет пригоже.

В сторожевом полку Замятня Костентинович Сабуров да Дмитрей Данилович Иванов. […]

Тово же году августа в 1 день взял государь и великий князь (князь великий Э., О.) Василей Иванович всеа Русии город Смоленеск и в Смоленеск город послал боярина своево князя Данила Васильевича Щеня (Щенятева О.) со многими людьми (лодми О.). А велел всех горожан (гражан О.) привесть х кресному целованью. А как всех смолян х кресному целованью (целованью всех Э., нет О.) привели, и князь великий пошол в Смоленеск город, а с ним брат ево, и бояре, и воеводы.

А (нет Э.) под Смоленским были бояре и воеводы в смоленское взятье (смоленского взятья О.) по полком:

В большом полку боярин и воеводы (воевода Э.) князь Данило Васильевич Щеня (Щенятев О.), да конюшей и боярин (боярин и воевода Э., боярин О.) [142] Иван Ондреевич Челяднин.

В передовом полку бояре князь Михайло Львович Глинский да князь Михайло Васильевич Кислой Горбатой, да Ондрей Васильевич Сабуров.

В правой руке боярин князь Михайло Данилович Щенятев да боярин князь Никита Васильевич Оболенской Хромой, да князь Иван Федорович Ушатой Бородатой Меньшой.

В левой руке боярин князь Ондрей Иванович Курака Булгаков да князь Иван Иванович Щетина Стрига Оболенской.

В сторожевом полку боярин князь Борис Иванович Горбатой да Дмитрей Васильевич Китаев.

Тово же году в осень взял князь великий Смоленеск и из Смоленска послал Литовские земли воевать. И литовские люди под Оршею воевод побили.

А под Оршею были воевода по полком:

В большом полку князь Михайло да князь Дмитрей Ивановичи Булгаковы.

В передовом полку князь Иван Темка Ростовской да князь Микита Васильевич Оболенской.

В правой руке князь Ондрей Иванович Булгаков.

В левой руке князь Ондрей Оболенской.

Тово же году велел князь великий с Словажи (В Э можно прочитать и Лосважи, потому что *с* выносное написано между буквами *о* и *в*, Литважи О.) воеводам своим со всеми людьми итить в Литовскую землю воевать ко Мстисловлю (Мстиславлю по полком, *по полком* приписано в строке другими чериилами Э.):

В большом полку князь Борис Иванович Горбатой да Михайло Юрьевич Захарьин, да из уделу князь Дмитреев воевода Ивановича Яков Дмитреев сын (Дмитреевич Э., О.) Давыдов. [143]

В передовом полку из Смоленска князь Семен Федорович Курбской да Иван Васильевич Ляцкой.

В правой руке князь Семен Дмитреевич Серебреной да Игнатей Михайлович Салтыков.

В левой руке князь Олександра Васильевич Кашин да князь Олександра Васильевич Стригин.

В сторожевом полку князь Иван Ондреевич Микулинской да Михайло Ондреев (Андреевич Э.) сын Плещеев.

Тово же лета послал (послал государь Э., О.) князь великий в Дорогобуж боярина князь Данила Васильевича Щеня и иных своих воевод и роспись им по полкам дал (нет О.) нечто (на что О.) сойдутца с лаважскими (В Э. можно прочитать и словажскими) воеводами, со князь Борисом Горбатым, и тогды воеводам быть по полком:

В большом полку боярин князь Данило Васильевич Щеня да окольничей Петр Яковлевич; да в большом жа полку быть со князь Данилом Васильевичем Федору Юрьевичю Щуке Кутузову.

В передовом полку боярин князь Михайло Данилович Щенятев да князь Иван Михайлович Воротынской, да Михайло Юрьевич, да Иван Васильевич Ляцкой.

В правой руке князь Михайло (Ми О.) Васильевич Горбатой да князь Борис Иванович Горбатой.

В сторожевом полку князь Ондрей Иванович Куракин Булгаков да князь Иван Лугвица Ондреевич (Андреевич Лугвица О.) Микулинской, да Михайло Ондреевич Плещеев.

В левой руке князь Василей Шиха да князь Олександра князь Ивановы (Иванов Э.) дети Васильевича [144] Стригина Оболенского.

Тово же лета послал князь великий боярина своево и воеводу князя Михаила Даниловича Щенятева да (повторено дважды Э.) князя Ивана Михайловича Воротынского и иных воевод и князей и бояр смоленских со многими людьми ко (Напротив этих строк в О. на правом поле помета другими чернилами: князь короля польского) Мстисловлю на князь Михаила Ижеславского, и князь Михайло послышал (послышав Э., послыша О.) великого князя воевод да их встретил и бил челом, чтоб государь великий князь (князь великий Э., О.) пожаловал взял ево к себе в службу ж с вотчиною; да и (нет О.) крест воеводам (воедам О.) целовал со всеми людьми с (нет Э., О.) своими, и к великому князю с воеводами приехол (и приехал Э.).

Тово же году послал князь великий слугу своево и воеводу князя Михаила Львовича Глинского со многими людьми беречь своей вотчины (вотчины беречъ О.) города Смоленска и иных городов от своево недруга, от Жигимонта (Жижиманта Э.), короля польскаго.

Лета 7023-го […]

Тово (Напротив этих строк в О. на левом поле помета другими чернилами: посол от цысаря рымского.) же лета приходил посол к великому князю от цысаря римского.

Тово (Напротив этих строк в О. на левом поле помета другими чернилами: князь великий отпустил послов своих.) же лета князь великий отпустил своих послов х цысарю рымскому, дьяка своево из Великова Новагорода Василья Тетерина. [РК, с. 137 – 146]

Примітки

Текст має деякі ознаки пізнішого редагування. Так, князя Андрія, брата великого князя Василя, названо *Старицким*, хоча він отримав Старицю як уділ тільки в 1519 році, отже, в 1514 р. ніхто ще не міг знати, що він колись-то стане Старицьким.

Також царевича Петра названо *зятем* Василя, хоча за сучасною термінологією він – *шурин* (чоловік сестри) Василя.

І Повітряні сили підтверджують, що всі 4 балістичні ракети було збито над Києвом (25 жовтня 2025 р. о 21:18).

Листи січня – березня 1514 р.

Ну от, сьогодні вночі ніякого лапотного концерту не чув, а на ранок читаю – у Деснянському районі трое загиблих, 29 постраждалих (із них 7 дітей). Також в Оболонському районі падіння уламків. Це – північна частина Києва, у нас не чути, що там робиться (26 жовтня 2025 р. о 7:28).

Лист Петра Томіцького до Миколая Кам’янецького

Petrus Tomiczki, Episcopus Premisliensis, Nicolao de Camienecz, Palat. et Cap. Cracoviensi. Exercituum regni Pol. Duci generali.

Magnifice domine fautor honorande.

In principio deliberationum hujus conventus Mtas. regia proposuerat: dominis id potissimum ut deliberarent, utrum bellum cum hoste prosequi vellent, an pacem cum duris et indignis conditionibus acceptare; qui aliquamdiu secum meditantes responderunt: se ad ultimum potius assem bellum gerere velle, quam aut pacem pro Smolensk aut inducias pro captivis emere,

decretaque est ad bellum hoc gerendum contributio

ex singulis rusticorum capitibus cujusque sexus et etatis per grossum,

ex bojarorum vero per duos,

et ex procerum demum et primorum omnium per florenum;

obtulerunt postremo Mti. regie, se quandocunque opus fuerit et pro arbitrio sue Mtis. ad bellum proficisci, a qua tria duntaxat petierunt non more nostro, quorum articuli bibliam excedunt:

primum, ut officiales lithuani sua hic officia exercerent circa Majestatem suam, prout mos erat antiquus, et non Poloni;

deinde, ut Mtas. sua leges et jura illis daret;

postremo, ut Mtas. sua tam diu apud illos immoraretur, quamdiu hoc bellum duraret.

Hec summa est conventus istius, in qua tota consultatio satis breviter constitit.

Cum stipendiariis nondum Mtas. regia determinavit, propterea quod pecuniam adhuc non habet. Miserat ad mutuandam illam dominum Georgium, capitaneum grodnensem, ad dominam ducem Masovie, que obtulit quidem se mutuaturam decem milia florenorum hac conditione, ut illi inscriberetur Drohiczin et Mielnyk; sed domini Lithuanii recusant arces finitimas inscribere, itaque nescimus adhuc, qualiter inter se convenient, et quam cito hec fes finietur: tamen Mtas. regia constituit statim post festum circumcisionis domini hinc discedere.

Commendo me vestre Magnificentie, quam optime sanam et felicem esse cupio.

Datum Vilne… [AT 3, № 100, p. 83 – 84].

Петро Томіцький, [наречений] єпископ перемишльський, – Миколаю з Кам’янця, воєводі та старості краківському, головному воєначальнику військ Королівства Польського.

Видатний пане, шановний покровителю!

На початку нарад цього з’їзду [у Вільні] королівська величність запропонував панам головним чином обговорити, чи бажають вони продовжувати війну з ворогом, чи приймати мир на важких і негідних умовах. Вони,

поміркувавши деякий час, відповіли, що воліють вести війну до останньої можливості, ніж купувати мир ціною Смоленська чи перемир'я ціною полонених.

Для ведення цієї війни була ухвалена контрибуція [= податок]:

– по грошу з кожного селянина обох статей і будь-якого віку;

– по два гроші з бояр;

– і нарешті, по флорину з усіх магнатів і перших осіб.

Зрештою, вони запропонували королівській величності, що вирушать на війну, коли б це не було потрібно і на розсуд його величності, від якого вони просили лише три речі, не на наш [польський] манір, оскільки їхні артикули перевищують біблійні:

– по-перше, щоб литовські урядовці (а не поляки) виконували тут свої обов'язки при його величності, як це було давнім звичаєм;

– по-друге, щоб його величність надав їм закони та права;

– по-третє, щоб його величність залишався з ними, доки триватиме ця війна.

Це є суть цього з'їзду, на якому вся нарада відбулася досить коротко.

З найманцями королівська величність ще не дійшов згоди, тому що він ще не має грошей. Він посилав пана Юрія, старосту Гродненського, щоб позичити їх у княгині Мазовецької, яка справді запропонувала позичити десять тисяч флоринів за умови, що їй будуть записані Дорогичин і Мельник; але литовські пани відмовляються записувати прикордонні замки, тож ми ще не знаємо, як вони домовляться між собою і як швидко ця справа завершиться. Проте королівська величність вирішив відбути звідси одразу після свята Обрізання Господнього.

Віддаю себе Вашій Видатності, якій бажаю найкращого здоров'я та щастя.

Дано у Вільні…

Свято Обрізання Господнього відзначають 1 січня, отже, лист було написано, думаю, в останній тиждень 1513 р., після Різдва. Томіцькому здавалось, що король полагодив усі справи і може виїхати зі столиці (мабуть кудись недалеко і ненадовго, у Троки?). А сейм тривав ще два місяці.

Зі ставки податку видно, що селянська родина із 6 душ (батько, мати і 4 дітей) повинна була внести 6 грошів, і чотири таких родини вносили 24 гроші, тобто більше ніж канцлер Миколай Радзівіл з його неосяжними маєтками (до того ж не згадано про податок з членів родин магнатів).

Однак можна думати, що магнати вносили податок грошима (якщо справді вносили), а от де узяти гроші селянам? Хіба що внести копу жита або дві копи вівса, які за таксою виносились на 6 грошів?

4 лютого 1514 р. Посольство до воєводи Богдана

Надсилаючи свого посла – белзького старосту Георгія (Єжи) Крупського послом до Молдавії і далі до Туреччини, король 4 лютого 1514 року писав (цитую тільки фрагмент інструкції):

Legatio a Sigismundo, Rege, ad Joannem Bohdanum, Vojevodam Valachie. Per Georgium Krupski […]

Intimaverat etiam tua Mgcia. per me sue reg. Mti., quod se mediatorem pro pace facienda inter ducem Moscoviensem et suam Mtem. ponere velit, dummodo ea esset sue Mtis. voluntas.

Respondet autem sua Mtas. tue Mgcie., quod oblationem istam grato animo acceperit, et non dubitat sua Mtas., quod Mgcia. tua dextere eam rem agere cum dignitate sue Mtis. posset, dummodo ille ad servanda pacta et federa constans et fidelis esset. Sed experta est sua Mtas. perfidiam ipsius et instabilitatem.

Nihilominus s. Mtas. gratias agit tue Mgcie. de oblata voluntate, et cum sua Mtas. opus intellexerit, ut aliquid de pace cum eodem agendum et tractandum fiat, faciet tuam Mgciam. certiorem. Nam hec profusio christiani sanguinis, que utrinque copiosa fit, perfidis hostibus consolationem facit et animum in Christianos excitat et Mti. regie dolorem adfert. – Propterea sua Mtas. mallet cum isto hoste in pace et benivolentia vivere quam bello se implicare […] [AT 3, № 21, p. 27].

Посольство від короля Сигізмунда до Іоанна Богдана, воєводи Молдавії. Передане Єжи Крупським […]

Твоя милість [= Богдан] також повідомив його королівській величності, що хоче виступити посередником для укладення миру між Московським князем та його величністю, якщо на те буде воля його величності.

На це його величність відповідає твоїй милості, що прийняв цю пропозицію з вдячністю, і його величність не сумнівається, що твоя милість зможе вміло провести цю справу з гідністю його величності, якщо тільки той [московит] буде постійним і вірним у дотриманні угод і союзів. Але його величність вже зазнав його [московита] підступності та мінливості.

Тим не менш, його величність дякує твоїй милості за висловлену готовність, і коли його величність побачить можливість домовлятися про мир із ним [московитом], він [король] повідомить про це твою милість. Бо це пролиття християнської крові, яке рясно відбувається з обох боків, тішить невірних ворогів і заохочує їхній дух проти християн, і завдає болю королівській величності. Тому його величність волів би жити з цим ворогом у мирі та доброзичливості, ніж бути втягнутим у війну […]

Здається, це єдине свідчення про спробу посередництва молдавського воєводи у справі примирення литовського Сигізмунда й московського Василя.

4 лютого 1514 р. Лист короля Сигізмунда до Яна Ласького

Архібіскуп Ян перебував у Римі на Латеранському соборі. Король просив його сприяти призначенню Петра Томіцького на вакантну посаду перемиського біскупа. Забігаючи наперед, слід сказати, що Томіцький дуже мало займався справами своєї єпархії, а продовжував секретарювати при королі. Посада біскупа була для Томіцького матеріальною винагородою за цю службу.

Окрім цієї головної справи, король торкнувся і політичних новин (цитую тільки цікавий для нас фрагмент):

Sigismundus, Rex, Joanni Laski, Archiepo. Gnesnensi, Oratori Rome […]

Moscoviensis non quiescit neque apparet, quod quiescere et a bello gerendo cessare velit, et, veluti suspicari juste possumus, cesaris et Cruciferorum hortatu insolentior fit; nam paulo ante cesaris orator ad eundem profectus est […]

Dat. Vilne d. IV Febr. [AT 3, № 24, p. 29].

Московит не заспокоюється і не схоже, що він хоче заспокоїтися та припинить вести війну, і, як ми можемо справедливо підозрювати, він стає більш зухвалим через заохочення цісаря [імператора Максиміліана I] і хрестоносців [Тевтонського ордену]; адже щойно перед цим до нього вирушив посол цісаря […]

Дано у Вільно, дня 4 лютого.

4 лютого 1514 р. Лист короля Сигізмунда до Ахілла де Грассі

Кардинал Ахілл, як ми пам'ятаємо, мав титул протектора Польського королівства при папському престолі. Звертаючись до нього з проханням сприяти призначенню Томіцького, король подав і загальну інформацію (цитую тільки фрагмент):

Sigismundus, Rex, Achilli de Grassis, Cardinali Bononiensi, Protectori […]

Gravibus bellis, que nobis dux Moscovie, federibus sacramento firmatis dolose repudiatis infert, impliciti sumus totumque hunc annum in armis et gravissimis sumptibus consumpsimus, nec spes est ob hostis obstinatam temeritatem et potentiam, ut hoc quoque futuro anno quiescere possimus, presertim quod quidam nobis obnoxii et in fide erga nos cespitantes eum hostem in perniciem nostram clandestinis suasionibus videntur concitare.

Utcumque est, ex quo nemo est, qui tam atroci bello subducendo studium adhiberet, nos et nostra Deo opitulante tuebimur […]

Dat Vilne d. IV Febr. [AT 3, № 23, p. 28].

Король Сигізмунд – Ахіллу де Грассі, кардиналу Болонському, протектору […]

Ми втягнені у тяжкі війни, які московський князь веде проти нас, підступно відкинувши угоди, укріплені присягою. Весь цей рік ми провели у зброї та з найтяжчими витратами, і немає надії, через вперту зухвалість і могутність ворога, що ми зможемо спочити й наступного року, особливо тому, що деякі залежні від нас особи, які хитаються у вірі до нас, здається, підбурюють цього ворога на нашу загибель таємними підмовами.

Як би там не було, оскільки немає нікого, хто б докладав зусиль для припинення такої жорстокої війни, ми будемо захищати себе і наше (королівство) з допомогою Бога […]

Дано у Вільно, дня 4 лютого.

Глухий натяк короля на внутрішніх ворогів можна трохи роз'яснити процитованим вище записом Деція про страту краківського міщанина Ляти в 1513 році.

3 березня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до Томаса Бакоца

Дізнавшись, що архібіскуп Томас повертається з Риму до Угорщини, Сигізмунд написав до нього листа, в якому зокрема йшлося і про московську війну (цитую тільки це місце):

Sigismundus, Rex, Thome, Cardinali Strigoniensi […]

Credimus quidem rmam. Ptem. vram. non latere, nos nunc cum duce Moscovie grave et periculosum bellum habere, qui anno superiore, nulla a nobis lacessitus injuria, sed sola duntaxat libidine terras nostras occupandi excitatus, nobis, ne suspicantibus quidem, contra jusjurandum et inite pacis perpetua federa hoc ipsum bellum intulit, arces nostras terris suis finitimas maximis viribus adortus summa contentione oppugnavit. In quo tamen illi, deo bene juvante, non successit ex animi ejus sententia. Pervastatis enim ferro et igne agris in circuitu, predaque hominum et pecorum ingenti abacta, cum noster exercitus vim ejus repressurus appropinquaret, relicta obsidione cepta et non spernendis cladibus acceptis in patriam repedavit.

Non ignorat rma. Ptas. vra., nos non solum in has terras lithuanicas vires nostras convertere oportere, quum imperator Turcarum in principio regni sui id paret et moliatur, ut aliquibus magni momenti facinoribus a se gestis nomen suum (quod Deus avertat) illustrare possit regnisque christianis et presertim nostris, que sibi viciniora sunt, cladem aliquam insignem afferat.

Et preterea, cum non sit possibile, tantis duabus tamque validis potentiis eodem tempore divisim resistere posse, mallemus cum Mosco, qui se utique christianum esse profitetur, componere pacem, ut cum fraterna Mte. conjunctis viribus contra Turcum regna nostra tueri et defendere possimus.

Cum igitur rma. Ptas. vra. ejusce rei aggrediende a sede apostolica injunctam habeat provinciam, rogamus: dignetur huc ad nos aliquem bonum virum, cujus probitas et industria ad eam rem obeundam idonea videretur, autoritate sua fulcitum, absque tamen iriora mittere, cum quo et oratores nostri, acceptis a nobis communiter necessariis documentis et brevibus apostolicis, irent ad Moscum remque ipsam sedis apostolice ac vre. Ptis. rme. nomine ita cum nostris componere tentarent, ut ab hac parte pacati Turcico bello gerendo liberius vacare queamus […]

Datum Vilne d. III Martii [AT 3, № 44, p. 41 – 42]

Король Сигізмунд – Томі, кардиналу Естергомському

Ми віримо і не сумніваємось, що ваша найвелебніша отцівська милість добре знає, що ми зараз ведемо важку і небезпечну війну з московським князем, який минулого [1513] року, не спровокований жодною образою з нашого боку, але лише бажанням захопити наші землі, розпочав цю війну проти нас, коли ми навіть не підозрювали, всупереч присязі та договорам про вічний мир, і з найбільшими силами напав на наші фортеці, що межують з його землями, і з величезним завзяттям їх облягав. Однак, з Божою допомогою, його задум не увінчався успіхом. Після того, як він спустошив навколишні поля вогнем і мечем та забрав величезну здобич людьми й худобою, коли наше військо наблизилося, щоб відбити його силу, він залишив розпочату облогу і, зазнавши неабияких втрат, повернувся на батьківщину.

Ваша найвелебніша отцівська милість також знає, що ми не можемо спрямовувати всі наші сили лише на ці литовські землі, оскільки турецький імператор [Селім 1-й] на початку свого правління готує і замишляє щось таке, щоб прославити своє ім’я (чого Боже борони) якимись великими діяннями, скоєними ним, та завдати значної поразки християнським королівствам, особливо нашим, які є найближчими до нього.

А крім того, оскільки неможливо одночасно розділено чинити опір двом таким сильним і могутнім силам, ми воліли б укласти мир з московитом, який все

ж називає себе християнином, щоб, об'єднавши сили з братньою його величністю [Владиславом 2-м], ми могли захищати наші королівства від Туреччини.

Оскільки ж ваша найвелебніша отцівська милість має доручене від Апостольського престолу завдання взятися за цю справу, ми просимо: нехай він зволить надіслати сюди до нас якусь чесну людину, чия доброчесність і старанність здавалися б придатними для виконання цієї справи, підтриману його авторитетом.

З цією людиною наші посли, отримавши від нас спільно необхідні документи та апостольські бреве, вирушили б до московита і спробували б владнати цю справу від імені Апостольського престолу та вашої найвелебнішої отцівської милості разом з нашими таким чином, щоб, забезпечивши мир на цьому фронті, ми могли б вільніше зайнятися веденням турецької війни […]

Дано у Вільно, дня 3 березня.

Отже, папського посла до Москви ще не було призначено, і король тільки розпочав цю справу з прохання до Бакоца знайти потрібну людину.

3 березня 1514 р. Інструкція короля для Христофора Шидловецького

Не мавши змоги особисто приїхати до Петрокова на сейм Польського королівства, намічений на кінець березня 1514 р., король відправив на нього віце-канцлера Христофора Шидловецького. Із довгої інструкції я цитую тільки те, що стосується московської війни:

Legatio a Sigismundo, Rege, ad Conventum generalem Piotrkoviensem, pro dominica Letare institutum […]

Neque dni. Lithuani, qualescunque sunt, utique fratres et vicini, auxilio deserendi sunt, quia firmius vincula geminata quam simplicia tenent; experitur enim Mtas. sua et extra vanam opinionem est, quod nec ipsi viribus neque facultatibus tantum hostem nedum superare, sed nec equare possunt.

Modus itaque aptior defensionis in regno constituendus esset, non solum propter ea pericula, que a Tartaro et Mosco imminent, sed qui Valachum et Lithuanos ex tam periculosis temporibus liberare posset. Nam Moscus Lithuanis exitium, Turcus Valacho parat, ut eisdem perdomitis tanto facilius regnum aggredi et evertere possent.

Si igitur Mtas. regia discessisset illinc, sine dubio ille terre finitime et castra defecissent ad hostem, quas secute essent alie terre.

Domini Lithuani suscepturi sunt septem milia hominum, pro quibus suscipiendis laudaverunt exactionem notabilem […]

Item de suscipiendis et conscribendis militibus ad defensionem cum dominis consiliariis agendum: si videlicet suscipiendi sunt vel non, et qui numerus suscipiendus. In hoc habeatur respectus ad pecuniarum quantitatem, ut quartalia duo cum medio satisfaciant […] [AT 3, № 47, p. 45, 46].

Посольство від короля Сигізмунда на генеральний з'їзд у Петрокові, скликаний на середпісну неділю […]

Панів литовців, якими б вони не були, братів і сусідів, аж ніяк не можна залишати без допомоги, бо подвійні пута тримають міцніше, ніж одинарні. Адже

його величність переконаний, що власними силами й засобами вони не можуть не те що перемогти, але навіть зрівнятися з таким могутнім ворогом.

Отже, слід встановити у королівстві більш придатний спосіб оборони, не лише через ті небезпеки, що загрожують від татарина та московита, але й такий, що зможе визволити волоха [Молдавію] та литовців від таких небезпечних часів. Бо московит готує загибель литовцям, а турок – волоху, щоб, підкоривши їх, тим легше напасти і знищити королівство.

Якби королівська величність звідти від'їхав, безсумнівно, ті прикордонні землі та замки перейшли б до ворога, за якими пішли б й інші землі.

Пани литовці мають намір найняти сім тисяч чоловік, на що вони схвалили значний податок […]

Слід обговорити з панами радниками про наймання та призов воїнів для оборони: чи слід їх наймати, і яку кількість. При цьому слід зважати на кількість грошей, щоб вистачило на два з половиною квартали […]

Два з половиною квартали, якщо почати від квітня, мали б закінчитись у середині листопада 1514 р., і приблизно так воно і вийшло.

Листи квітня 1514 р.

10 квітня 1514 р. Наказ короля набрати військо

Sigismundus, Rex, Andree de Koszczelyecz, Castellano Vojnicensi, Thesaurario Regni.

Український переклад

Mgce. sincere nobis dilecte.

Indigemus equitibus armigeris gravis armature ac etiam peditibus celeriter contra hunc nostrum hostem, cum quo bellum gerere cogimur.

Mittimus igitur ad tuam Sinceritatem Iwaszkonem, thesaurarium curie Mg. ducatus Lithuanie cum pecunia, que rotmagistris peditibus et equitibus erit distribuenda. Qui autem rotmagistri tam pedites quam equites esse debent, tua Sinceritas ex regestro hic incluso videbit, comperietque, quantum seu quot pedites ac equites quilibet rotmagistrorum in sua comitiva habere debeat.

Scripsimus jam ad aliquos, ut ad tuam Sinceritatem vadant pro pecuniis celerius, ut se citius expediant; ad alios vero tue Sinceritati literas mittimus, ut pro eis quanto celerius mittat, quoniam, ubi degant, nos nescimus, sed tua Sinceritas facilius, ubi sint, comperiet. Nam vellemus, ut cito pecunia eis distribueretur, ut prima feria post ascensionem Dni. se in Brzescze ad conscriptionem congregarent. Et ita eis erit imponendum et mandandum.

Dabit autem Sinceritas tua nunc pro prima vice super singulum equum equitibus per quatuor florenos, quatuordecim scotis computatos, et circa conscriptionem dabitur florenus unus similiter super singulum equum; nam ad quartale anni more solito per decem florenos super equum quemlibet eis solveraus. Sed precipiendum est eis: ut bonos equos habeant et familiam bonam et armatam, quibus boni equi eunuchi in numerum sagittariorum conscriberentur;

peditibus vero S. tua dabit super singulum peditem per duos florenos, scotis quatuordecim computandos, et circa conscriptionem in Brzescze eodem tempore ut equitibus dabitur super singulum peditem unus florenus.

Et tunc etiam litere indemnitatis tam equitibus quam peditibus dabuntur. Et precipiat tua S. omnibus: ut bonas pixides manuales, secures, halbartas habeant.

Sed quoniam thesaurarius noster lithuanicus istuc cum pecunia seu moneta lithuanica adveniet, pro qua, nisi haberetur in subsidium polonica, vix commode possent serviles suscipi, ideoque nobis hoc modo facere visum est:

ut tua S. servilibus in Podoliam ad defensionem regni transituris det partem monete polonice et majorem lithuanice, quoniam in Podolia facilius recipitur moneta lithuanica quam moneta regni.

Et ita tua S. poterit dare procul dubio hominibus, qui ad hanc lithuanicam necessitatem conduci debent, medietatem in moneta polonica et medietatem in lithuanica, et ut ita omnino faciat tue S. mandamus. Nam qui in Podoliam mittentur solummodo pro prima vice indigebunt pecunia polonica et dum in Podalia [!] stipendiandi erunt, satisfaciet eis pecunia lithu[a]nica.

Sed ante omnia tuam Stem. hortamur et mandamus: ut curet magnopere, ut ea susceptio hominum celeriter fiat, et si quis horum rotmagistrorum, quos descripsimus, deesset, vel infirmitate detineretur, tua S. alios in locum talium suscipiat, tamen videat, ut valentes sint.

Sic factura pro gratia nostra.

Dat. Vilne X Aprilis.

Rotmagistri contra Moscos conscripti

Equites

Janussius Swirczewski 230

Capitaneus Lukoviensis 200

Iskrziczki 200

Humborgk 200

Joannes Borathinski 200

Alter Borathinski 200

Chrczonowski 200

Vgiesdzki 200

Doluski 200

Secignewski 200

Cetrzicz 100

Daumbrowski 100.

Pedites

Starecz pedites 200 equos V

Boboleczki 200 equites III

Iskra 200 IIII

Kulhani 200 III

Kanya 200 III

Suchodolski 200 III

Zebridowski 200 III

Ziwott 200 III

Czistowski 200 III

Pripieski 200 III

Spergalldt pedites. [AT 3, № 73, p. 66 – 67].

Король Сигізмунд – Андрію з Косцельця, каштеляну войницькому, скарбнику королівства.

Найвидатніший, щиро нами улюблений!

Ми потребуємо озброєних вершників важкої кінноти, а також піхотинців, і то швидко, проти цього нашого ворога, з яким ми змушені вести війну.

Тому ми надсилаємо до твоєї мості Івашка, скарбника двору Великого князівства Литовського, з грошима, які мають бути розподілені ротмістрам піхоти та кінноти. Хто саме має бути ротмістрами, як піхоти, так і кінноти, і скільки піхотинців та вершників кожен ротмістр повинен мати у своїй компанії, твоя мость побачить із доданого тут реєстру.

Ми вже написали до декого [з командирів], щоб вони йшли до твоєї мості за грішми якнайшвидше, щоб швидше зібратися; до інших же ми надсилаємо листи твоїй мості, щоб ти якнайшвидше послав за ними, оскільки ми не знаємо, де вони перебувають, але твоя мость легше дізнається, де вони. Бо ми бажаємо, щоб гроші були їм швидко розподілені, щоб вони зібралися на конскрипцію [огляд] у Бересті у першу середу після Вознесіння господнього [= 31 травня 1514 р.]. І це має бути їм накладено і наказано.

Твоя мость тепер надасть за першу виплату вершникам по чотири флорини на кожного коня, рахуючи по чотирнадцять скойців [scotis]. А під час конскрипції буде видано по одному флорину також на кожного коня; бо за квартал року, за звичайним порядком, ми платили їм по десять флоринів на кожного коня. Наказати їм: щоб вони мали добрих коней і добру та озброєну свиту, серед яких [ті, що мають] добрих меринів, мають бути записані в число стрільців з луків [sagittariorum].

Твоя мость дасть піхотинцям по два флорини на кожного піхотинця, рахуючи по чотирнадцять скойців. А під час конскрипції у Бересті, в той же час, що й вершникам, буде видано по одному флорину на кожного піхотинця.

І тоді ж будуть видані грамоти про недоторканість як вершникам, так і піхотинцям. І нехай твоя мость накаже всім: щоб вони мали добрі рушниці, сокири та алебарди [pixides manuales, secures, halbartas].

Але оскільки наш литовський скарбник прибуде сюди з литовськими монетами, а без допомоги польської [монети] навряд чи можна було б зручно найняти *serviles* [людей на службу], тому нам здалося доцільним вчинити так:

Твоя мость тим, хто вирушає до Поділля для оборони королівства, нехай видасть частину польської монети і більшу частину литовської, оскільки у Поділлі литовська монета приймається легше, ніж монета королівства.

Таким чином, твоя мость, безсумнівно, зможе видати людям, яких слід найняти для цієї литовської потреби, половину польською монетою і половину литовською, і ми наказуємо твоїй мості зробити саме так. Бо ті, хто будуть відправлені до Поділля, потребуватимуть польської монети лише вперше, а коли вони будуть наймати в Поділлі, їх задовольнить литовська монета.

Але понад усе ми закликаємо і наказуємо твоїй мості: докласти великих зусиль, щоб цей набір людей відбувся швидко, і якщо когось із цих ротмістрів, яких ми описали, не вистачатиме, або він буде затриманий хворобою, твоя мость нехай найме інших замість таких, але подбай, щоб вони були спроможними.

Так вчиниш заради нашої милості.

Дано у Вільно, 10 квітня [1514; перелік імен не потребує перекладу].

Примітки

Скоєць (scotis), згаданий у документі – це польська лічильна одиниця, реальних монет таких не існувало.

Видно, що рахунок жалування був тільки на квартал, три місяці, а не на всю кампанію, котра могла тривати й більше.

Грамоти про недоторканість мабуть стосуються маєтків та інших судових справ, розгляд яких завжди відкладався до повернення шляхтичів з воєнної служби.

В той же день, 10 квітня 1514 р., король написав окремо до Януша Свірчевського, повідомляючи, що потребує його служби і викладаючи у сильному скороченні лист до Костелецького [АТ 3, № 74, р. 67]. Того ж дня було розіслано згадані листи до ротмістрів [зразок: АТ 3, № 75, р. 68].

29 квітня 1514 р. Реєстр виплат на військо

[№ 389-1] [Ин]дык(т) 2, апрель 29 д(е)нь, у Кракове.

Пан Иван, подскаръбеи [дворн]ыи Великого Князьства Литовъского, [тут мало стояти: *з паном Костелецьким, підскарбієм Корони Польської*, але писар випадково пропустив ім'я і дописав його після титулу:] [подскарбий] зем[ский] Коруны Полское с паном Костелецъким давали пенязи на [служе]бъных перед самым паном Костелецъким, и тыи […] [п]енязи былы отбиваны. А фас было чотыры, а сумою в тых [чотыр]ех фасах знашли чотыры тысячы коп и девеносто коп [и] чотыры копы, и двадцат грошей, и полпята гроша.

[№ 389-2] Инъдыкъ[т] 2. Отъправованы ротъмистры у Кракове з росказаня г(о)с(по)д(а)ря короля его милости.

Пану Янушу Свирщовъскому дано на трыдцать коней триста золотых, по десяти золотых на конь, а золоты по двадцати грошей и по два гроши.

Старосте луковскому дано на двесте коней чотырыста золотых, а в Литьве дано ему чотыры ж ста золотых.

А Слижыцъкому дано на двесте коней, по чотыры золотых на конь, ино то осмъсоть золотых.

Гунъбуръку дано на двесте коней, по чотыры золотых на конь, ино то осмъсот золотых.

Анъдрею Буратыньскому дано на двесте коней, по чотыры золотых на конь, ино то осмьсоть золотых.

Яну Буратыньскому дано на двесте коней по чотыры золотых на конь, ино то осмъсоть золотых.

Миколаю Хрещоновъскому дано на двесте коней, по чотыры золотых на конь, ино то осмь[сот] золотых.

Станиславу Гинъку дано на двесте коней, на конь по чотыр[и зо]лотых, ино то осмъсоть золотых.

Долузъскому дано на двесте коней, по чотыры золотых на [конь], ино то осмъсот золотых.

Сецыкъновъскому дано на двесте коней, по чотыры золо[тых] на конь. ино то осмъсот золотых.

Цетрыцу дано на сто коней, по чотыры золотых на кон[ь].

Лущовъскому на местъце Дубровъского дано на сто коне[й, по чо]тыры золотых на конь, ино то чотыриста золо[тых].

Ротъмистры тыи, которыи на пешии брали etc.

Баболецькому дано у Вилни на двесте драбов, а тут пода[но] у Кракове. А на тры кони дано ему у Вильни.

Шторцу на двесте драбов и на пять коней властъных тут нич[ого] не дано, бо у Вильни все взял.

Искра на двесте драбов взял у Вильни по одному золотому, а т[ут] взял по другому. А на пять коней дано ему у Вилни.

Шымъку Кулгавому дано на двесте драбов по два золотых а на тр[и] кони взял по чотыры золотых.

Суходольскому дано на двесте драбов по два золотых, на тр[и] кони взял по чотыры золотых.

Зебрыдовъскому дано на двесте драбов по два золотых, на [3] кони дано по чотыры золотых.

Сивоху дано на двесте драбов по два золотых, а на тры [кони] по чотыры золотых дано.

Чистовъскому дано на двесте драбов по два золотых, на [3] кони по чотыры золотых.

Ерониму Пятьровъскому на местъце кони дано на двес[те] драбов по два золотых, на тры коны по чотыры золотых.

Пременьскому дано на двесте драбов по два золотых, на тры кони по чотыры золотых.

[…]днык две тисячы коней н шестьдесят коней и чоты[ри кони с др]абъскими коньми, а пешых две тисячы.

[Вс]их пенязей, што вышьло на них, на конъных и на пешых, и с тым [… ка]к Костелецъки доложыл, чотыры тисячы коп и сто коп […] коп грошей и осмь коп грошей.

[№ 389-3] [На пам]ять, как будучы у во Къданьску, г(о)с(по)д(а)р король его м(и)л(о)сть [рачил по]слать до Витебъска люди на роботу з волости з Ли[твы… с Бе]лицы 40 чоловеков, з Василишок и з Маръкова по д[…]ти ч(о)л(о)в(е)ков, с Перелому и с Ожы 40 ч(о)л(о)в(е)ков, из Радун [,..чоловеко]в.

[№ 389-4] [За росказ]аньем г(о)с(по)д(а)ря н(а)шого короля Жыкгимонъта его м(и)л(о)сти як […] городничий виленьский дал есьми пороху до Смоленьска [дел]ъничого и гаковъничъного, ручъничъного шестьдесят [каме]ии, а салетры шестьдесят каменей, а серы десят каменей, свинъцю шестъдесят каменей без полкаменя. Воземшы в пана Авърама, подскаръбего, и повезъли тое все татарове […] на […]му до Смоленьска, и подати мають пану Михайлу Басе, хо[ру]жому смоленьскому. И пошли тыи речы вси з Вилни [в] день св(е)того Николая.

[№ 389-5] [И]нъдыкъ[т] 2, м(е)с(е)ца ноябр(я) 23 д(е)нь.

И с Кракова до Вильни [по]рохов прывезено:

[До] тарасниць 15 бочок, до гаковъниць 12 бочок, до руч[ни]ц 3 бочъки.

[То]го всего пороху 30 бочок и салетъры осм бочок, [такж]е после того зо Къданьска салетьры 12 бочок пры[везе]но.

Тому всему пороху и салетре росход:

[До С]моленьска и до Полоцъка 18 бочок пороху ваги, до Смоленьска 7 каменей дано, а до Полоцка 20 каменей ваги, а еже до Смоленска салетры у шести бочках ваги 60 каменей дано. А серы виленьское давное своей 90 каменей дано. А пан Авърам, подскарбей, свинцу 60 каменей дал. А весь тот порох и салетъру, и свинец дали в руки хоружому смоленскому, пану Михайлу Басе.

А до Полоцъка пороху дано ваги 20 каменей, а серы давно[и] своей 10 каменей дано. А пан Авърам свинъцу 60 каменей дал. А то все дано мещаном полоцъким в руки.

Тых же порохов пану Юръю Немировичу на Крычов дано бочечъка пороху ваги польтретя каменя. А в мене еще остало тых порохов 11 бочок, а салетры еще остало в мене 12 бочок. А потом еще с Кракова прывезено гаковъниц полътретьяста да две, а кулек железъных чотыры бочечъки.

Тых гаковъниц дал есьми до Смоленьска сто гаковниц, а кулек бочечъку, в личбу пять тисячей да 100. А тыи гаковъницы и кульки дано в руки хоружому смоленскому, пану Михайлу Басе.

До Полоцъка дал есьми 40 гаковъниц пану Кгаштовту, воеводе полоцкому.

А на Крычов пану Юрю Немировичу дал есьми 10 гаковъниц.

Ещо воеводе смоленьскому, пану […] на его город на Д[у]бровъну дал есьми тры гаковъницы. А в мене еще тых гаковъниц остало сто без одъное.

З миром зыидем, Г(о)с(по)д(а)рю, помоломъмо за молитов с(ве)тых от(е)ц н(а)шых, з миром озыидем [LM 7, № 389, s. 642 – 644].

Примітки

Слід знати, що 7-а книга записів Литовської метрики, з якої узято цей і наступний документи, має досить складну структуру. У тому вигляді, як вона дійшла до нас і надрукована – це зібрання досить пізнього походження. Перша частина містить дипломатичне листування; друга частина – це власне книга записів, яка містить надання і пожалування короля Сигізмунда, більш-менш у хронологічному порядку, аж до 1539 року. Третя частина містить такі самі пожалування, тільки не упорядковані за хронологією; також вона містить деякі фінансові документи з перших двох десятиліть 16 ст. і деякі інші документи (зокрема, великий список полонених у битві під Оршею москалів).

Під однією шапкою «документа № 389» записано п’ять документів різного змісту, складених у різний час в різних місцях різними людьми.

Запис 389-5 складено у Вільні 23 листопада 1513 р., мабуть віленським городничим. Він фіксує надходження боєприпасів із Польщі (Кракова та Гданська) до Вільна і подальший розподіл частини запасів по фортецях на сході Великого князівства Литовського (Полоцьк, Смоленськ, Кричів, Дубровна).

Камінь був одиницею ваги (Енциклопедія історії України – 13 кг; Вікіпедія – 11..15 кг). Не заглиблюючись у метрологію, орієнтовно приймаю камінь = 13 кг.

Бочка містила 10 каменів, отже, десь 130 кг. Насипна густина чорного пороху становить 0.9 – 1 г / куб. см (Вікіпедія), або до 1 кілограма на літр об’єму. Звідси місткість бочки має становити 130..145 літрів. Густина кристалічної калійної селітри

– 2.1 г / куб. см (Вікіпедія), її насипна густина (у вигляді дрібних часточок), звичайно, менша; орієнтовно можна прийняти знову 1 г / куб. см.

Для виробництва чорного пороху потрібні деревне вугілля, селітра та сірка. Сірку було діставати найважче і вона була найціннішою. Селітру, теоретично кажучи, можна було видобувати і в самому ВКЛ (в документі з 7 листопада 1514 р. є згадка про видобування селітри). Деревне вугілля можна було випалювати скрізь, де була деревина; дефіциту воно не складало (традиційний спосіб цього випалу описав Іван Франко у своєму ранньому оповіданні «Вугляр»).

З документу видно, що тоді розрізняли порох для гармат (тарасниць), гаківниць і ручниць (рушниць). В чому була різниця – з документу не видно, мабуть, при використанні зброї вживали рецепт пороха, рекомендований самим виробником. Типово порох містив 75 вагових % селітри, 15 % вугілля і 10 % сірки. Всього в документі згадано 100 каменів сірки (1300 кг), що давало можливість виробити на місцях 13 тон пороху – аби там були люди, які вміли цей порох робити (здається, на той час виробництвом пороху займались самі гармаші). Це було значно більше, ніж було надано готового пороху. 20 бочок селітри (десь 2.6 тони) мало би вистачити на виробництво 3.5 тон пороху.

З Кракова було привезено 252 гаківниці. Може бути, що вони там і вироблялись. Із них городничий 153 розподілив по прикордонних містах, а 99 завбачливо залишив у столиці. Там і вони, і запас пороху теж могли знадобитись.

Гаківниця – вогнепальна зброя проміжного калібру – більшого, ніж у рушниць, але меншого ніж у справжніх гармат. Для стрільби її підвішували на гак, звідси назва. Утримувати таку важку зброю просто в руках було неможливо. Різні енциклопедії подають їх калібр у межах 15 – 30 мм, у Польщі найбільш поширеним був, кажуть калібр 20..25 мм. Я умовно приймаю калібр 20 мм.

Об’єм круглої кулі такого калібру – 4.2 куб. см, а вага залізної кулі – 33..34 грами (свинцева куля такого ж калібру важила б 47..48 грам). 5100 куль, згаданих у документі, мали об’єм заліза 21.5 літр (куб. дм) і з урахуванням густини упаковки (50 %, не більше 74 %). Ці кулі могли уміститись у діжечці об’ємом 45 – 50 літрів; але важили ці кулі 170 кг або близько 13 каменів.

Окрім оцих готових куль, в документі згадано дві партії свинцю по 60 каменів. З них можна було відлити по 15 тисяч куль у Смоленську й Полоцьку. Разом з готовими кулями це давало десь 35 тисяч куль, приблизно 225..230 на одну гаківницю.

Гармати, призначені для руйнування оборонних споруд, я думаю, стріляли кам’яними та / або залізними ядрами – м’який свинець для цього не годився. Не знаю, чи в той час гармати стріляли картеччю – засобом проти живої сили ворога.

Чи було цієї вогнепальної зброї й запасів мало чи достатньо чи багато? Треба порівнювати з іншими подібними даними. Люстрації українських замків зазначають дуже малу кількість вогнепальної зброї: в 1545 році в Луцькому замку виявлено 31 придатну до бою гаківницю, 250 куль до них, дві діжки пороху; у Брацлавському замку – 28 гаківниць, 220 куль, 14 каменів пороху (неповні 1.5 діжки) [LM 561, с. 145, 228 – 229].

Таку кількість зброї люстратори вважали малою, і на цьому тлі розглянуті приготування слід вважати досить значними.

Запис 389-4 складено так само у Вільні трохи пізніше, 6 грудня 1514 р. Це розписка у виконанні одного з розпоряджень віленського городничого – в частині відправки пороху і його складових до Смоленська. Дізнаємось, що доставка була покладена на татар, які мали свої поселення біля Вільна. Оце перша згадка про литовських татар у цій війні.

Запис 389-3 складено у Вільні. Тут записано наказ короля – надіслати робітників для роботи у Вітебську, всього понад 100 чоловік. Робітників викликали із сучасної Гродненської області: від Василишок до Вітебська – 380 км, від Перелома – 440 км (так само від Ожі, нині – Гожі), від Білиці – 360 км, від Радуня – так само 360 км, від Маркова – 250 км (ну, якщо це те саме Марково, що згадане в документі).

Бачимо, що всі ці місця зовсім не близькі до Вітебська, робітникам треба було йти до нього до двох тижнів, тобто цю роботу не можна було вважати звичайною городовою повинністю (працювати на найближчий замок). Це було завдання, що виходило за рамки усталених повинностей, тому й знадобилось окреме розпорядження. Документ не вказує, що мали робити ці люди, але можна здогадуватись, що був ремонт укріплень (та / або мостів).

Коли це було? Король віддав це розпорядження, перебуваючи у Гданську. Наразі я знайшов тільки одну виразну вказівку на приїзд Сигізмунда до Гданська, яка належить до 1526 року [AT 8, p. 2; + запис про в'їзд короля до Гданська 17 квітня 1526 р. – № 26, p. 40 – 41]. Мабуть і розглядуваний наказ 389-3 було віддано тоді; якщо так – він не належить до війни 1512 – 1514 рр., але цікавий в іншому плані. Він показує, як відбувався ремонт великих державних фортець, для чого не вистачало сил місцевих жителів.

Запис 389-1 складено у Кракові 29 квітня 1514 р. литовським підскарбієм Іваном та коронним підскарбієм Андрієм Костелецьким. Останній був добре відомим і обіймав посаду підскарбія в 1509 – 1515 рр. З литовського боку названо підскарбія дворного Івана Андрійовича («Iwachno Andreiowicz tesaurario curiae et tenutario Velunensi» виступав свідком у 3 документах 1510 року [LM 8, № 525 – 527, s. 376 – 380]).

Отже, два підскарбії перелічили гроші у чотирьох «фасах» (мішках?) і нарахували 4094 копи 24 ½ гроша = 245 664 ½ грошів. Лічба із точністю до півгроша показує, що були монети різних номіналів. Це буди литовські гроші, важчі й дорожчі від польських, і рахуючи по 22 гроша в золотому, виходило 11 166 ½ золотих, які виступають далі як лічильна одиниця, не як монета.

Це були гроші з литовського державного скарбу, призначені на набір польських найманих вояків на литовську службу.

Наступний **запис 389-2** складено так само у Кракові в останніх числах квітня або на початку травня 1514 р. Він містить перелік 11 командирів кінних загонів, які мали разом скласти 2 000 вершників (9 загонів по 200 чоловік і 2 загони по 100). На кожного кінного вояка виділялось 4 золотих, разом – 8 000 золотих.

Далі перелічено ще 10 командирів піших загонів (командири прямо названі *ротмістрами*, а вояки – *драбами*; тому можна самі загони звати *ротами*). На пішого вояка виділялось 2 золотих, і додатково командиру на три коня – 12 золотих (мабуть для самого командира і двох його вістових / ординарців). Отже, на одну роту

йшло 412 золотих. Частина цих коштів уже була виплачена у Вільні, а тут було виплачено решту, десь 3 500 золотих.

Окремо Янушу Свірчевському як командиру цілого війська було виплачено 300 золотих на 10 коней. Я думаю, це були коні не тільки для самого Януша, але й для його помічників (знову – ординарців).

Отже, разом було витрачено близько 11 800 золотих, навіть трохи більше, ніж було привезено грошей. Думаю, частина виплати була відкладена до прибуття до Литви.

План формування (10.04.1514 р.)	Звіт про виконання (кін. квітня 1514 р.)
Кіннота	
Janussius Swirczewski	Янушу Свирщовъскому
Capitaneus Lukoviensis	Старосте луковскому
Iskrziczki	**Слижыцькому**
Humborgk	Гунъбуръку
Joannes Borathinski	Яну Буратыньскому
Alter Borathinski	Анъдрею Буратыньскому
Chrczonowski	Миколаю Хрещоновъскому
Vgiesdzki	**Станиславу Гинъку**
Doluski	Долузъскому
Secignewski	Сецыкъновъскому
Cetrzicz	Цетрыцу
Daumbrowski	**Лущовъскому** на местъце Дубровъского
Піхота	
Starecz	Шторцу
Boboleczki	Баболецькому
Iskra	Искра
Kulhani	Шымъку Кулгавому
Kanya	
Suchodolski	Суходольскому
Zebridowski	Зебрыдовъскому
Ziwott	Сивоху
Czistowski	Чистовъскому
Pripieski	Пременьскому [чи це той самий Припеський?]
Spergalldt	
	Ерониму Пятьровъскому

Сила була зібрана досить показна; як і передбачав король, чотирьох командирів довелося замінити іншими.

Листи травня 1514 р.

13 травня 1514 р. Наказ Янушу Свірчевському

Sigismundus, Rex, Janussio Swirczewski.

Generose etc.

Servilibus ex regno nostro conducendis hic in Lithuania nobis serviturіs constituimus conscriptionis tempus in Brzescze prima dominica post festum ascensionis domini prox volumus autem, ut tu eosdem conscribas, et ideo tibi mandamus: ut illuc in Brzescze ad predictum terminum te omnino conferas, ne quid in hac re negligenter committatur.

Sis autem in conscribendis equis cautus, conscribas bonos, validos, malos vero non patiaris intermisceri, potius enim valentes valachos in defectu equoropum conscribas.

Explete enim debent hac vice esse et conscribi duo milia equorum et duo milia peditum quibus quidem istic post conscriptionem pecunie distribuentur.

Habebis informationem subinde, quorsum eosdem deducere debeas. – Sic facturus pro gratia nostra.

Datum Vilne XIII Maji [AT 3, № 122, p. 94].

Король Сигізмунд – Янушеві Свірчевському.

Шляхетний, і т. д.

Для найманців із нашого королівства, які мають служити нам тут, у Литві, ми встановили час конскрипції [запису на службу] у Бересті на першу неділю після найближчого свята Вознесіння Господнього. Ми бажаємо, щоб ти провів їхній призов, і тому наказуємо тобі: обов'язково вирушити туди, до Берестя, до вказаного терміну, щоб у цій справі не було допущено жодної недбалості.

Будь же обережним під час призову коней: записуй добрих, сильних, а поганих не дозволяй домішувати. Навіть краще записуй сильних меринів за браком коней.

Цього разу мають бути повністю укомплектовані та записані дві тисячі коней та дві тисячі піхотинців, яким тут, після конскрипції, будуть розподілені гроші.

Ти невдовзі отримаєш інформацію, куди саме ти повинен їх відвести. Так вчиниш заради нашої милості.

Дано у Вільно, 13 травня [1514].

Вознесіння було 25 травня 1514 р.; найближча неділя після нього – 28 травня.

19 травня 1514 р. Лист Петра Томіцького до Христофора Шидловецького

Із цього листа цитую тільки те, що належить до моєї вузької теми:

Petrus Tomiczki, Eps. Premisliensis, Christophoro de Schidlowyecz, Castellano Sandomiriensi, Regni Polonie Vicecancellario […]

Expectamus cum magna alacritate dominum Jacobum Pisonem, qui a rev. dno. cardinali strigoniensi mittitur in Moscoviam, ut nos tandem confecta aliqua pace educat ex Egipto […]

Datum Vilne XIX Maji [AT 3, № 128, p. 97].

Петро Томіцький, [наречений] біскуп перемишльський – Христофору із Шидловця, каштеляну сандомирському, віце-канцлеру Королівства Польського […]

Ми з великим нетерпінням очікуємо пана Якуба Пізона, який надсилається велебним паном кардиналом Стригонійським [Томасом Бакоцем] до Московії, щоб він нарешті вивів нас з Єгипту [= звільнив від важкої війни], уклавши якийсь мир.

Лист важливий для нас тим, що має точну дату – і з нього видно, що на той час у Вільні ще не знали про наступ москалів.

20 травня 1514 р. Наказ короля набрати військо

Sigismundus, Rex, Andree de Kosczelyecz, Cast. Vojnicensi, Thesaurario Regni.

Український переклад

Magnifice sincere nobis dilecte.

Ad magnam necessitatem majores vires comparare congerereque et armare opus est, mittimus itaque tue Sinceritati in manus pecuniam pro suscipiendis iterum mille sexcentis armatis armature gravis hominibus et pro mille peditibus. Jam itaque tua Sinceritas celerius proclamare faciat istic et in locis opportunis, ut pro recipiendo stipendio confluant.

Mittimus autem tue Sinceritati rotmagistros tam equites quam pedites descriptos, inter quos descripsimus Nicolaum Gnoyenski dandum super trecentos equos, nam nobis plurimum commendatus est, et Dambrowski super ducentos. Si vero alter istorum se servitio implicare noluerit, tua Sinceritas comitivam pro Gnoyenski designatam in duas partes duobus rotmagistris dividat et similiter eam, quam Dambrowski habere deberet.

Casu vero, quo aliquis aliorum descriptorum rotmagistrorum stipendium recipere et se servitio implicare nollet, tua S. pro arbitrio suo alios quoscunque idoneos et valentes suscipiat.

Conscriptioni vero terminum tua S. pro festo S. Petri et Pauli apost. in Junio proxime futuro in Brzeszcze assignet et tua S. omnibus mandet sicut prius, ut bonos equos et familiam bene armatam ac pro majori parte hastas cum banderiis habeant. Valachi boni poterint eisdem conscribi sed tamen insessores sint et habeantur bene armati, pedites autem pixides bonas manuales habeant.

Scribimus rotmagistris designatis, quod tue Sinceritati certas eis literas mittimus ipsis cito transmittendas, aliis vero jam hinc scripsimus. Ventura est pecunia ad tuam Sinceritatem die vel duobus post Pentecostes.

Igitur tua S. faciat majorem quam potest diligentiam si istic est habita cum magnifico Nicolao de Camenecz, pal. cracoviensi,. intelligentia, ut citius et boni et apti homines suscipiantur.

Vellemus etiam libenter scire si tua S. jam aliquas gentes ad Podoliam susceperit, presertim quod nobis scribitur ex Braczlaw, duo milia Turcorum cum septingentis Tartaris in campos, ut insidientur dominiis nostris, exivisse in campisque esse.

Et cum tua S. pecuniam distribuerit e vestigio nobis regestra mittat sigillata ut prius. Circa conscriptionem vero dabitur cuilibet super equum unus florenus et litere indemnitatis. Confidimus, quod tua S. sicuti in omnibus solet, sic in hoc negotio nobis fideliter inserviet.

Datum Vilne XX Maji.

Rotmagistri equitum.
Gasper Maczyeyowski 200 equites.
Nicolaus Gnoyenski 300
Kozmirowski 200
Dambrowski 200
Vyelczynski 200
Gisiczki 200
Glambowski 200
Russyeczki 100

Rotmagistri peditum.
Krzikawski 200 pedites
Borunieczki 200
Bistrzegiewski Oczko 200
Rapata 200
Bernard 200
[AT 3, № 131, p. 99 – 100].

Король Сигізмунд – Андрію з Косцельця, каштеляну войницькому, скарбнику королівства.

Видатний, щиро нами улюблений!

Для великої потреби необхідно збирати, накопичувати та озброювати більші сили. Тому ми надсилаємо у розпорядження твоєї мості гроші для додаткового найму тисячі шестисот озброєних вершників важкої кінноти та тисячі піхотинців. Отже, нехай твоя мость швидше оголосить тут і у відповідних місцях, щоб [найманці] збиралися для отримання платні.

Ми надсилаємо твоїй мості список ротмістрів як кінноти, так і піхоти. Серед них ми визначили [загін] Миколая Гноєнського на триста коней, бо він нам дуже рекомендований, а Дамбровського – на двісті. Якщо ж хтось із них відмовиться від служби, твоя мость нехай розділить призначене для Гноєнського на дві частини для двох ротмістрів, і так само те, що мав би мати Дамбровський.

У випадку ж, якщо хтось із інших описаних ротмістрів не захоче отримувати платню і залучатися до служби, твоя мость нехай найме інших здібних і сильних людей на свій розсуд.

Термін для конскрипції твоя мость нехай призначить у Бересті на свято святих апостолів Петра і Павла наступного червня, і твоя мость нехай накаже всім, як і раніше, щоб вони мали добрих коней і добре озброєний почет, і щоб більшість мала списи з прапорцями. Можна зараховувати [тих, що мають] добрих меринів, але вони мають бути вершниками і вважатися добре озброєними. Піхотинці ж повинні мати добрі рушниці.

Ми пишемо призначеним ротмістрам, що надсилаємо твоїй мості певні листи для них, які мають бути їм швидко передані, а іншим ми вже написали звідси. Гроші прибудуть до твоєї мості через день або два після П’ятидесятниці.

Отже, твоя мость нехай проявить якнайбільшу старанність, аби ти там [у Кракові] досягнув порозуміння з видатним Миколаєм з Кам’янця, краківським воєводою, щоб швидше були найняті добрі та здібні люди.

Ми також хотіли б знати, чи найняла твоя мость вже якісь війська для Поділля, особливо тому, що нам пишуть із Брацлава, що дві тисячі турків із сімомастами татарами вийшли в поля, щоб влаштувати засідку в наших володіннях, і вони перебувають у полях.

І коли твоя мость розподілить гроші, негайно надішліть нам реєстри, запечатані, як і раніше. Під час конскрипції ж буде видано по одному флорину на кожного коня та листи про недоторканність.

Ми впевнені, що твоя мость, як і у всіх справах, вірно послужить нам у цій справі.

Дано у Вільні, 20 травня [1514].

День П'ятидесятниці в 1514 р. припадав на 4 червня, день св. Петра і Павла – 29 червня.

І з цього листа не видно, щоб король знав про прихід москалів під Смоленськ.

20 травня 1514 р. Лист Петра Томіцького до Яна Любранського

В цьому довгому листі Томіцький писав про довгий ряд політичних і придворних справ, і між іншим зазначив і новину з війни:

Petrus Tomiczki, Episcopus Premisliensis, Joanni de Lubbrancz, Epo. Posnaniensi

[…] Dnum. Nicolaum Firley, palatinum lublinensem, sua Mtas. hic retinebit, eo quod iterum Moscovie dux castrum Smolensko obsedit, ad cujus audaciam cohibendam ex contributione incolarum terre istius conduxit Mtas. sua mercenariorum militum ad septem milia et parat exercitum adversus ipsum, habemusque spem in Deo, quod audaciam et perfidiam ejus retundet, nec id absque longo tempore fieri poterit […]

Dat. Vilne XX Maji [AT 3, № 133, p. 102].

Петро Томіцький, [наречений] біскуп Перемишльський, Яну з Любранця, біскупу Познанському.

[…] Пана Миколая Фірлея, люблінського воєводу, його величність затримає тут, оскільки московський князь знову обложив замок Смоленськ, і для приборкання його зухвалості його величність найняв на кошти контрибуції жителів цієї землі близько семи тисяч найманих воїнів і готує проти нього армію. Ми маємо надію на Бога, що він [король] придушить його [московита] зухвалість та віроломство, але це має зайняти тривалий час […]

Дано у Вільні, 20 травня [1514].

Якщо порахувати два накази А. Костелецькому – мали би бути 6 600 найманців, так що Томіцький досить точно зазначив чисельність.

23 травня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до Миколая Кам'янецького

Sigismundus, Rex, Nicolao de Camenecz, Palat. et Capit. Cracoviensi.

Mgce. sincere nobis dilecte.

Jam octo dies sunt, quod Moscoviensis exercitus arcem Smolensko obsidione cinxit, actio igitur serio agenda ingruit, ideoque domini Lithuani promissa auxilia a vobis poscent et nos nihil audimus in rem fieri, ut promisso satisfiat.

Det itaque operam Sinceritas tua, ut aliquid fiat, ne sibi illudi existiment et fiat error novissimus pejor priore. Nam id nos desideramus, ut inter vos maneat optima voluntas, nec ignoramus, tue Sinceritati etiam eandem esse sententiam. Adjuvet preterea istic S. tua, ut homines huc mittendi majori celeritate, qua fieri potest, suscipiantur et expediantur. Sic factura ob nostram complacentiam.

Datum Vilne XXIII Maji [AT 3, № 134, p. 103].

Король Сигізмунд – Миколаю з Кам'янця, воєводі й старості краківському.

Видатний, щиро нами улюблений!

Вже вісім днів, як московське військо оточило замок Смоленськ облогою, отже, справа обертається серйозно. Тому литовські пани вимагатимуть обіцяної допомоги, а ми нічого не чуємо, – чи щось робиться для виконання обіцяного.

Нехай же твоя мость докладе зусиль, щоб щось було зроблено, аби вони [литовці] не вважали себе обманутими, і щоб остання помилка не була гіршою за попередню. Бо ми бажаємо, щоб між вами зберігалася найкраща воля, і ми знаємо, що твоя мость дотримується тієї ж думки. Крім того, нехай твоя мость допоможе там, щоб люди, які мають бути надіслані сюди, були найняті та відправлені з якомога більшою швидкістю. Так вчините заради нашого задоволення.

Дано у Вільно, 23 травня [1514].

24 травня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до Луки з Гурки

Sigismundus, Rex, Luce de Gorka, Cast. Posnaniensi et Capitaneo generali Majoris Polonie.

Magnifice sincere nobis dilecte.

Suscepimus impensa Mg. ducatus Lithuanie serviles pedites et equites non paucos, ut adversus hostem exercitum validum comparemus; eosdem autem serviles pro parte conscribi faciemus post decem dies in Brzeszcze et subinde ad loca opportuna transferemus.

Heri vero nobis nunciatum est, quod validus exercitus Moscoviensis ad obsidendam arcem nostram Smolensko jam applicuerit, sed speramus in dno. Deo, quod ipsa arce hostis non potietur.

Et interea etiam gentes hic congregabimus et exercitui servilium jungemus. Speramus etiam, quod vos quoque ubi opus fuerit inde nos non deseretis. Sub hac autem nostra occupatione et ab regno absentia tua S., prospiciat, ut illic omnia quieta et tranquilla sint.

Hortamur etiam tuam Sinceritatem: ut telonei nostri novi commodis faventer provideat ubi a nosstro [!] teloneatore requisita fuerit, sicuti de eadem confidimus.

Datum Vilne XXIV Maji [AT 3, № 136, p. 104].

Король Сигізмунд – Луці з Горки, каштеляну познанському та генеральному старості Великої Польщі.

Видатний, щиро нами улюблений!

Ми найняли за рахунок Великого князівства Литовського чимало найманців – піхоти та кінноти, щоб зібрати сильне військо проти ворога. Ми накажемо провести конскрипцію цих найманців частково через десять днів у Бересті і невдовзі переведемо їх у відповідні місця.

Вчора ж нам повідомили, що сильне московське військо вже прибуло, щоб обложити наш замок Смоленськ, але ми сподіваємося на Господа Бога, що ворог не заволодіє цим замком. А тим часом ми зберемо тут війська і приєднаємо їх до армії найманців.

Ми також сподіваємося, що Ви там також не залишите нас, коли буде потреба. Під час цієї нашої зайнятості та відсутності у королівстві, нехай твоя мость подбає про те, щоб там усе було спокійно та мирно.

Ми також закликаємо твою мость: сприяти вигодам нашого нового мита, коли про це попросить наш митник, як ми на це сподіваємося.

Дано у Вільно, 24 травня [1514].

24 травня 1514 р. Наказ про мобілізацію

Жикгимонт, божю милостью король польский, великий князь литовский, руский, княжа пруское, жомоитский и иных.

Наместником нашим и тивоном по двором нашим Виленского повета по Ошменьской стороне – медницкому, ошменьскому, кревскому, марковскому, – и кнезем, и паном, и княгиням, и паням вдовам, и бояром, и дворяном нашим, которыи в тых поветех именья свои мают, и слугам путным тых поветов.

Што есми первей сего писали до вас, ажбы есте были поготову на службу нашу, на войну, и держали кони сытыи и зброи чисты, и как другим листом нашим вас обошлем и кажом на который рок а котором местьцу быти, ажбы есте конно а збройно там на тот рок были.

Ино поведаем вам, што ж тыми разы пан воевода смоленский и зо владыкою, и зо всими поддаными нашими земли Смоленьское писали до нас, иж люди неприятеля нашого московского пришедши под замок наш Смоленьск по светом Николе по тыйдень, и замок наш облягли, а инших дей своих людей наш неприятель в землю нашу глубей шлет, хотячи панства наши казити и пустошити.

Ино мы вам, всем подъданым нашим, даем ведати, иж хотячи паньства отчизны нашое и всих замъков наших украинных Великого Князьства Литовского боронити и тому нашему неприятелю отпор чинити, бога оземши на помоч, вжо хочом [!] на конь усести.

А про то вам, всим врадником нашим, и теж подъданым нашим тых поветов приказуем, ажбы вы, врядники наши, кождый со своим поветом того часу, ничого не мешкаючы на кони вседали и до Менска тягнули на рок, на день светого Ивана.

А вы бы, кнези и паны и вдовы, людей своих к тому року там послали, вжо не ждучи другого приказанья и обсыланя листом нашим, и были бы есте там у Менску к тому року на светого Ивана день конечно, а инако бы есте не вчинили.

И жадною мерою в том ся не сплошили, бо то вам приказуем под ласкою нашою и под тым нашим каранем, которое есмо на том сойме прошлом виленском зо всими паны радами нашими, и теж зо всими землями, подъдаными Великого князьства Литовского установили, хто бы службы нашое и року умешкал, тогды тот мел там каран шиями и имени.

Писан в Вилни мая 24 день, индикт 2 [LM 7, № 159, s. 303 – 304].

Примітки

День св. Миколи (весняний) – 9 травня, а тиждень по ньому – 16 травня. Десь тоді ворог з'явився перед Смоленськом. День св. Івана (Хрестителя) – 24 червня. На збір війська було дано один місяць.

Останній «минулий сейм» відбувся у Вільні у січні – лютому 1514 р. Але можливо, тут говорилось про сейм у Берестi влiтку 1511 р., де розглядалась організація війська [LM 8, № 409, s. 308 – 309] та / або давніше рішення сейму в Новогрудку в червні 1508 р. [LM 8, № 399, s. 299 – 301].

Окрім цього загального листа до урядників (сказати б, універсала), листи такого змісту були розіслані до Трок, Гродна, Більська, Дорогичина, Берестя, Володимира, Волинської землі, Новогрудка, Кам'янця [Литовського], Мінська, Жемайтської землі, земель довкола Вільна; окремо були надіслані листи до деяких князів і митрополита (він мав вислати своїх людей) [LM 7, № 160, s. 304]. Показово, що війська зі східної границі, включаючи Київщину, до Мінська не скликались.

26 травня 1514 р. Такса купівлі харчів для війська

У Вильни. М(е)с(е)ца мая 26 д(е)нь, инъдыкъ[т] 2.

На память пану Янушу Свиръщовъскому, как мають служебъныи пожывенье куповать идучы дорогою

за вола – 40 грошей,

за яловицу – 20 грошей,

за вепъра – 15 грошей,

за барана – 6 грошей,

за трое куров – грош,

за двое гусей – грош,

за копу жыта старого – 6 грошей,

за копу жыта нового 4 грошей,

за копу овъса – 3 грошей,

за бочъку жыта – 8 грошей.

А кроме того инъшыи стравъны речы купити, а силою не брати и не халупити etc. [LM 7, № 390, s. 644].

Цю таксу оплат можна порівняти з подібною трохи ранішою таксою 1508 р. [LM 8, № 399, s. 300] (лічба у литовських грошах):

Предмет	Такса 1508 р.	Такса 1514 р.
Віл	24	40
Ялівка	12	20
Вепр	8	15
Баран	2	6
2 гуси	1	1
4 курки	1	1 за 3 курки
3 качки	1	–
копа жита	3	6
копа вівса	2	3

Бачимо, що виплати помітно підвищились. В яких грошах записана такса? Думаю – в литовських, бо купівлі мали відбуватись у Великому князівстві Литовському. Навряд чи за 6 років від 1508 р. гроші могли знецінитися так сильно. Скоріше можна думати, що край уже був пошарпаний і до певної міри виснажений попередньою війною, тому за ті самі харчі слід було би платити більше.

26 травня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до царя Менглі-Гірея

Наступні 4 листи короля я наводжу повністю.

Тые листы посланы Ромоданом, толмачом, з Вильни, мая 26 день, Индикт 2

Великое Орды великому ц(а)рю Мендли Кгирею, брату нашому милому, поклон от Жикгимонта, Божю м(и)л(о)стью короля полского и великог(о) кн(я)зя литовского, руског(о), кнежати пруског(о), жомоитского и иных.

Што есмо первей сего до тебе, брата нашого, через послов наших неодинова усказывали черес гонцов наших и твоих писывалн, жадаючи тебе, иж бы еси брат наш водле обетницы и слова его царског(о) помоч нам вчинил на неприятеля нашог(о) великог(о) кн(я)зя московског(о). Как же выглянувши есмо в ярлыки твои записные, которыи еси к нам прислал Килдшом а Авкгуштыном под золотыми печатьми, и теж в лист твой, к тобе есмо, брату нашому, твоего слугу Мамуша и с толмачом нашим Томашком послали и в листе нашом писали, напоминаю[чи] и жадаючи тебе, брата нашого, иж бы еси того [*дотримався і* – пропуск в тексті?] войско сынов своих з людми нашими [!] великими в земли того нашого неприятеля послал. Как же еси, брат наш, черес тые свои послы в листе своем к нам писал, иж ничого не мешкаючы войско свое, люди великие в землю того нашог(о) неприятеля мел послати.

Ино, брате, не рекучи войско твое в земли его тое весны не было, але от тебе, брата нашог(о), черес посла нашего ани пак черес гонцов твоих и до того часу есмо жадног(о) ведома не мели.

И ты, брат наш, можеш сам порозумети, што ужо весна минает, а лето наставает, а кождый, хто мает з неприятелем своим дела делати, вжо починаеть, а про то поведаем тобе, брату нашему, иж мы, видячи невиньное кровирозлитье подданых наших, и хотячи мъстити обиды нашое и несправедливое его присяги, Бога оземъши на помоч, сами своею парсуною со всими поддаными нашими на конь всили есмо, и напротивку тому нашему неприятелеви потягнули, и маем быти на Друцких полях на день светог(о) Яна конечно.

А и перъвей того року хотели есмо на том местцу быти и там ся дале к границам того нашого неприятеля приближати, але для великое а долгое зимы не могли есмо борздо ся поспешити.

А как скоро о твоем войску услышим, иж з другое стороны на того нашего непрыятеля в его землю потягнут, мы того ж часу, Бога оземши на помоч, зо всими войски нашими потягнем и будем кривды и обиды нашое мъстити, сколко нам Бог милосердный поможет.

А тебе, волног(о) царя, брата нашого, жадаем и просим, и напоминаем, абы еси, бачачи нинешний наш потребный час, подле своего прирeченя и присеги своее, которую ж еси нам присягнул на Вышнего Бога, вжо велел без мешканья сыном своим и войску своему на конь всисти и тягнути просто в землю того нашого

неприятеля, великого князя московского, а тыи обетницы свои, которую ж еси нам своим царьским словом по тыи вси лета прирекал, вжо ныне вчинкам попелнил.

Где ж мы, бачачи присягу и обетницу твою и ц(а)рьское твое слово, не вонтпим, и будучи в надеи помочи твоее, брата нашого, на того нашого неприятеля, Б(о)га оземши на помоч, потягнули есмо.

А мы, брате, как перво сего есмо тебе, брата нашого, приятеля не искали, так и теперь не ищем, а слово свое и обетницу, и присегу како есмо первей сего тобе держали, так и тепер хочем держати и полнити у правде неотменьно. А тых твоих послов, с Кильдиша а Авкгуштына, с тыми впоминъки по там роце положоном у дву албо в трех неделях, бо ни для чого есмо не задержали тых твоих послов, к тобе на тот рок послати [писар при копіюванні пропустив оцю фразу – вона мала йти після *в трех неделях*; він дописав її, коли зауважив пропуск], нежели ожидаючи от тебе, брата нашог(о), водле твоего писаня, посла нашег(о) або которого гонъца, а однако ж хотячи слову своему досыть вчинити, ач колвек ведомо от тебе, брата нашог(о), так долга не маючи, тых твоих послов су впоминки вжо есмо отпустили, и к тобе послали. Чого ж вжо ты, брат наш, будь певен, и мы слову своему справедливому и обетници досыт вчинили и вперед, аж дасть Бог, тобе, брату нашому, будем то польнити.

И такжо к тобе, брату нашому, тот наш лист написавши и гонца нашого отправивши прибег к нам гонец з замку нашого украинъного Смоленъска, поведаючи, иж тот неприятель наш московский люди свои под замок наш Смоленъск прислал. Мы, скоро то въслышавши, того ж часу зо всими подьдаными нашими напротивку тому нашому неприятелеви потягнули есмо и, Бога оземши на помоч, панства и отчизны нашое, и тых замков наших украинных, и обиды нашое наперед с помочью Божою, а к тому с помочю и посиленем людми брати и приятелев наших, будем ему мстити и отпор ему чинити, сколко нам Бог милый поможет.

А тебе, брата нашог(о), тым то листом нашим другий раз напоминаем, иж бы еси, брат наш, вглянул в тыи присяги, которыи иж еси по своей доброй воли нам на Вышнего Б(о)га присяг, и на свои обетници ся роспометал [!], которыми ж еси нам на стокрот ся обецовал, вжо тых часов вчинком пополнили, и бачачи оный наш потребный час сынов своих з великим своим войском в землю того нашого неприятеля московского послал. Нехай бы ужо з Божиею помочю и всидьши на конь дело наше делали и тому неприятелю нашому посполь з нами, з Божею помочю кривды нашое мъстили.

А мы, брате, не рекучи обетницы нашою и впоминки хотим тобе полнити, але наперед слову своему досыт учинивши надто ещо хочем везде с тобою, братом нашим, на всякого неприятеля своего быт заодин.

И естли ты, брат наш, сынов своих з людми своими в землю того нашого неприятеля пошлеш, нам бы еси через гонца нашого або своего о том ведать дал, а мы вжо, брате, вкраинным врадником нашим и теж послом, которыи там при тобе есть, науку дали, абы они с твоим войском в землю нашого неприятеля пошле в тую сторону, где бы было нам ку помочи. Как же они есть тому добре звидоми, а и словом тым нашим послом, которыи на тот час при тобе есть, казали есмо тобе, брату нашому, от нас о том мовити, и ты бы, брат наш, им верил.

Писан у Вильни мая 26 день, индикт 2. [LM 7, № 158.1, s. 298 – 299].

26 травня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до царевича Мехмет-Гірея

Лист до Махмет Кгирея солътана, сына Менъдли Кгирея, цара перекопъского etc.

От Жыкгимонта, Божю м(и)л(о)стью короля польского, великого князя литовског(о), руского, кнежати пруског(о), жомоитского и иных.

Брату нашому Магмет Кгирей солтану, с(ы)ну Мендли Кгирея, ц(а)ря перекопского, поклон.

Што еси, брат наш, писал до нас, черес посла своего Авъкгустына даючи нам знати братство и приязн свою, и хочеш нам быт помоцон на неприятеля нашого московского и сам ты, брат наш, своею перьсуною, и з братьею, и з детми своими, з великим войском своим нам ку помочи в землю того нашого неприятеля полецил ся тягнуть.

Ино мы первей сего гоньцом отца твоего и нашим гоньцом писали до тебе, брата нашого, с тое обетницы и воли доброе братъское велико дякуючи.

А про то и тыми разы тебе, брата нашого, напоминаем и жадаем, иж бы еси подьле слова своего правдивого и обетницы, которыи еси нам прирекал, тых часов вчинъком пополнил и отца своего на то приводил, ажьбы ты, брат наш, того часу вжо на конь всел з братьею и з детьми, и з великим людом своим, и просто в землю того нашого неприятеля тягнул, бо вжо, брате, того приреченья твоего, которое еси нам неодинова прирекал, вказует великая потреба, абы было вжо то и вчинъком попелнено.

А поведаем тобе, брату нашему, што вжо есмо на конь всили и маем быти на Друцких полях о светом Яне, заисто з Божью помочью кривды и обиды нашое, и невиньное крови розлитья подьданых наших будем ему, неприятелю нашому, мстити и отпор чинити, колько намь Бог милый поможет.

А ты бы, брать наш, чинячи досыть слову и обетьницы своее, што наборздей ку границам в землю того нашого неприятеля поспешил ся з братею и з детьми, и зо всими людьми своими.

А то для того, абыхмо мы о твоем войску слышачы, а ты о нашом, тым борздей быхмо зо всими моцами нашими в землю того нашого неприятеля з одиое стороны, а мы з другое втягнувши, з Божей помочы дело наше делали. Бо сам ты, брат наш, порозумей, коли то вчиниш, то вжо нам слово и обетницу свою пополниш.

И коли дасть Бог, слово и приреченье твое на том станет, мы на чом отцу твоему, ц(а)рю Меньдли Кгирею, и тобе, брату нашому, слово нашо мовили, то и полнили, и вперед, аж даст Бог, во всем будем полнити неотменьно. А надьто во всякой потребе твоей хочем тобе, з доброю волею помятаючи [!] твою приязнь и братъство, быти помоцни.

А послов отца твоего, брата нашого, зу [!] вспоминъки к нему, брату нашему, и к тобе вжо есмо отправили и послали, и вжо ничого не мешкаючи с тыми вспоминъки они во отца твоего и в тебе, брата нашог(о), будет.

Такъже, как вжо нам сесь наш лист до тебе справивши и гонъца до ойца твоего и до тебе, брата нашого, отправивши, ино в тот час прибег до нас гонец [с] Смоленска, поведаючи, што люди того н(а)шого неприятеля под замок наш Смоленъск пришли.

И мы вжо зо всими нашими войском на конь всели и напротивко тому нашому неприятелеви потегнули есмо.

А про то и другий раз тым листом нашим тебе напоминаем и жадаем велико, штобы сам своею головою и з брать[е]ю, и з детьми своими, з людми великими на конь всиль, и просто в землю того нашого неприятеля што наборздей тягнул и дело нашо дялал [!], а тым слову и обетници своей досыть вчинил.

Мы такьже у твоей потребе хотим тобе помощни быти, бо ты, брат наш, сам к нам в листе своем выписал, иж, коли час приятелю приязнь вказывати, тогды ее потреб вказати. А то для тое причины ты бы, брат наш, нам помоцон был. Коли потреба твоя будеть, абыхмо мы тою ж мирою приязнь нашу тобе, брату нашему, всказывали.

Такъже до украинъных врадников наших писали есмо, и навчили послов наших, абы они с тобою, братом нашим, как нам ку помочи выедеш, в землю того нашог(о) неприятеля тягнули, а к тому и словом тым нашим послом, которыи на тот час при отцы твоем и тобе, брате нашом, есть, казали есмо от нас тобе, брату нашому, мовити, и ты бы, брат наш, им верил.

П[и]сан у Вильни мая 26 д(е)нь, индик(т) 2. [LM 7, № 158.2, s. 300 – 301].

26 травня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до литовських послів у Криму

Лист до п(а)на Станислава Скинъдера а до п(а)на Григоря Исаевича Громыки

Жикгимонт, Божю м(и)л(о)стью король и великий кн(я)зь.

Наместнику остринскому, пану Станиславу Скиндерю а писарю нашому, ключънику виленьскому, наместнику свислоцкому, пану Григорю Исаевичу Громыце, и дворянину нашему, пану Федку Вл(а)д(ы)це.

Поведаем вам, иж з ласки Божей поспол с королевою нашею ее м(и)л(о)стью на тот час есмо в добром здоровъи.

Што есмо перъвей сего до вас широко писали тым тольмачом нашим Томашком, которого есмо послали з гонъцом царевым, и выпись з листа нашего писаного до царя к вам послали, науку вам даючи, абысте, порозумивши с того нашого писанъя, ц(а)рю от нас мовили, штобы он подле присягу [!] своей и обетъници был нам на того нашого неприятеля московского помоцон, и вжо бы, ничого не мешкаючи, велел сыну своему Магъмет К[г]иреи сольтану и инъшим своим детем на конь всисти со всим своим войском, и просто тягнути в з[е]млю московского.

Ино от тых часов и до сихъмест от ц(а)ря, брата нашого, жадного гонъца есмо не видели, а от вас, послов наших, такъже жадного отпису и ведома нам не было. И дивуем ся тому, што ся в том деет, естли бысте мели вымову, иж не мели ким отпису о тамошнем положеньи к нам вчинити, и кн(я)зь Адрагъман ещо з весны вышол з Орды, и недалеко от Черкас в поли лежит, а к нам неоднокроть гонъцов своих присылал, где бы вы могли через его гонъци листы свои, веданъе даючи нам або врядником нашим украинным, посылати.

А мы, ждучи от ц(а)ря и от вас ведома, тых послов царевых с упоминъки позадержали есмо, иж на тот рок положоный там не могут быти, а однако ж слову нашему досыть чинечи, а от царя вести и гонъца не дожидаючи, тых его послов, Келдыша а Авъкгустына, с упоминъки до царя вжо выправили и послали есмо, а наперед гонъца царева и с толъмачом нашим Ромоданом до царя, брата нашого,

послали есмо. И листы наши до царя и до царевичов писали есмо, жадаючы, иж бы они нам безьумешканую помоч вчинили на того нашого непрыятеля московского. А с тог(о) листа нашого, до царя писаного, выпис послали есмо до вас в сем нашом листе.

Вы с того писанъя нашого порозумевши напередь ц[а]ря и Магьмет К[г]иреи солътана, и Ахмат солътана, и иных царевичов и внуков его от нас велико жадали, абы ц(а)рь детей своих з великим своим войском в нинешний наш потребный час без умешканъя и без жадное вымовы в землю того нашого неприятеля послал, а слову бы своему и обетници, и присязе досыть вчинил.

Бо поведаем вам, иж тот неприятель наш московъский вжо люди свои под замок наш Смоленъск прислал, а мы ни для чого так борзо напротивку ему не потягънули, нежли ждучи веданъя а войска царева, а к тому ожидаючи помочи от брата нашого короля вгорского и от инших приятелей наших, и теж людей наших немалое сумы с панъства нашого Коруны Полъское.

А вед же хотя не мяли есмо веданъя о помочи брата нашег(о) цареви [!], мы, Б(о)та Сотворителя оземши на помочь а нашу справедливость, вжо есмо на конь всели и зо всими моцами нашими как Короны По[ль]ское, так и Великог(о) Кн(я)зьства Литовского, и з людми прибылыми, напротивко тому нашему неприятелеви потягнули есмо, хотячи ему отпор чинити и обиды нашое, и невинъное крови розлитья подьданых наших мстити, колъко нам Бог милый поможет.

И маем сами нашею парьсуною быти зо всими нашими войски в Борысове на день светого Яна конечно, а служебъны наши Короны Полское и иныи подьданые наши вжо есть напереде, и положили ся на Рши.

Такъже писал к нам воевода киевский, пан Андрей Немерович, иж кн(я)зь Абъдрагман с тыми малыми людми, которыи с ним з Оръды вышли, и теж с козаки добрицкими и о[ч]аковскими посел [!? посполь?] с ним и с паном Остафьем Дашковичом пошли в землю неприятеля нашого московского воевати. Ино мы ся выстерегаем, ижьбы тая помоць царева черезь кн(я)зя Адрагмана такъже нам не стала, как минулого году.

Про то ажьбы е[с]те о тои помочи его што наболей порозумивши, будет ли або не будет, тым борздей бы есте, как могучи нам ведати давали, и тамошним приятелем нашим, с кого бы есте добрую приязнь порозумели, мовили, естли ц(а)рь на так свою твердую присягу о обетницю в нынешней потребъный час нам помочи не вчинит, тогды не рекучи мы, але и инъшим г(о)с(по)д(а)ри, как мают ему верити, и увидит ся ль вам за подобно, бачачи тамошний час, тое слово мовити, то покладаем на розум ваш.

Такъже и слышали есмо, иж кн(я)зь Адрагман тых часов, идучи к нам ку помочи, проводил через поле послов царя турецкого и неприятеля нашого московского. И вы бы о том ся достаточне доведывали и к нам отписывали, которым обычаем царь тых послов до того нашого неприятеля отпустил, и теж неприятель наш московский свои послы до царя присылает ли.

И што ж колве во дворе будучи порозумеете ку шкодному панъству наших, о том бы есте врядником нашим украинъным частокрот ведати давали.

Такъже естли царь войско свое в землю того нашого неприятеля нам ку помочи пошлет, а з вами бы которого с тым своим войском хотел послати, и ты бы, пане Станиславе, подле перъвое нашое науки з войском царевым в землю того нашого неприятеля пошол.

А к тому, естли бы хотел царь внука своего подле первого своего писаня к нам послати, и ты бы, п(а)не Громыко, с тым внуком его до нас ехал.

Пак ли ж бы цар вас обеюх хотел з войском своим в землю тог(о) нашого неприятеля послати, и вы бы обадьва з войском его там в землю неприятельскую ехали.

А што ся дотычет впоминков, которые есмо тым толмачом нашим цару и царевичом, и иншим прияте[ле]м нашим послали, то есмо, все на список пописавши, и то в сем нашом листе зашивши послали.

А жадаем вас, ажьбы есте, таи при цари будучи, наши дела [с] пильностъю справовали и всякое речи нашое пилне смотрели, и стерегли, а мы вас за вашу службу не хочом, дали Бог, ни в чом опустити, и хочом вам ласкою и жалованем нашим г(о)с(по)д(а)рьским то памятовати.

П[и]сан у Вилни мая 26 д(е)нь, индик(т) 2. [LM 7, № 158.3, s. 301 – 302].

такъже нам не стала, как минулого году – король іронічно пригадує похід Абд ур-Рахмана на Сіверщину в травні – червні 1513 р.

хотел царь внука своего… к нам послати – здається, ця ідея не отримала розвитку.

31 травня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до царя Менглі-Гірея

Тот лист Ромондан же понес

Великое Орды великому царю Менъдли Кгирею, брату нашому, от Жикгимонъта, Божью м(и)л(о)стъю короля полског(о), великого кн(я)зя литовского, руского, кн(я)жати пруского, жомоитского и иных поклон.

Што есмо до тебе, брата нашого, толъмача нашого Ромодана з гонъцом твоим послали и в листех наших писали, поведаючи тобе, иж неприятель наш великий кн(я)зь московский люди свои под замок наш Смоленъский прислал, мы то услышавши, со всими нашими моцами на конь есмо всели и, Б(о)га оземши на помоч, напротивку тому нашему неприятелеви потягнули.

А наперед отправили есмо некоторую суму войска нашего, которыи ж люди наши на Ръши положили ся.

По отехани гонъца твоего третий денъ к нам прислали поведаючи, иж с тыми людьми неприятеля нашого московского битву мели, и ласкою Божою две тисячи москвич наголову поразили, и трех его воевод убили, на имя Василя Ивановича Шадрина а Игнатя Салтыкова, а Андрея Ивановича, и инших многих языков живых поймали. И [после?] тое битвы прислали к нам ч(о)л(о)в(е)ка доброго, постелника его [великого князя Василя?] на имя Рагафея Иванова сына Ширяева, который жо нам поведил запевна, иж тот неприятель наш частокрот послов своих з великими впоминъки посылает до Нагайское Орьды.

И ты бы, брат наш, сам того побач, на кого тот неприятель нашь Оръду Нагайскую подыймаеть, к тобе, брату нашему, послав своих со своими несправедливыми словы, и с присягою частокрот присылает и мерит ся, а з другое стороны нагаичов на тебе, брата нашого, направяет.

А нашу, брате, приязнь и правду можеш добре бачить, иж мы слово наше и твердо ест братство и приязнь у правде тобе ховаем, бо на свите не может быти

лепшого великим г(о)с(по)д(а)рем, одно один другому правду свою ховати и твердо держати.

А про то жадаем тебе, брата нашого, ажбы еси, бачачи нашь нинешний потребный час, царевичов своих без умешканъя з войском своим великим в землю того нашого неприятеля нам ку помочи послал, а слову своему царскому и обетницы, и присязе досыть вчинил, бо, брате, неприягели наши убачивши, иж мы ласкою Божею с одного ся им будем боронити, не будут мети смилости руки своее и подьносити на тебе, брата нашого, и на нас.

А в той жо речи казали есмо тобе, брату нашему, словом мовити послом нашим, которыи при тобе есть.

П[и]сан у Вильни мая 31 д(е)нь, индик(т) 2. [LM 7, № 158.4, s. 302 – 303].

Листи червня 1514 р.

Я, здається, виразно просив – не розповідати Трампу про той єдиний відносно надійний спосіб зробити Америку знову великою, який знаю я.

Але він якось про цей спосіб дізнався і почав діяти в його дусі, розпочавши війну проти Венесуели і погрожуючи поширити її на Кубу та Іран, не забуваючи про Гренландію.

Чи вийде щось із цих агресивних спроб – покаже майбутнє, а я тільки нагадаю: я виразно говорив про **світову** війну, а не про дрібні локальній війни, як у Гренаді чи Кувейті.

Ну і обіцянка Трампа, що США будуть правити у Венесуелі аж до «безпечного переходу влади» говорить, що система наступати на давно відомі граблі не змінилась. 20 років США керували Афганістаном, аж поки забезпечити перехід влади від Талібану до Талібану (4 січня 2026 р. о 8:10).

Лист Петра Томіцького до Бернарда Ваповського

У короткому листі до Бернарда Ваповського, який перебував у Римі, Томіцький зокрема писав:

[…] De reditu Majestatis regie in Poloniam nescio vobis scribere, quum nunc primum bellum oriri et ingravescere videtur. Obsidetur Smolensko et Mtas. regia parat exercitum adversus hostem, non Lithuanorum solum et mercenariorum militum, sed etiam Tartarorum, quorum supra decem milia nobis suppetiatum veniunt […] [AT 3, № 113, p. 90].

Щодо повернення королівської величності до Польщі, я не знаю, що вам писати, оскільки війна, здається, щойно починається і загострюється. Смоленськ обложений, і королівська величність готує армію проти ворога – не лише литовців та найманих воїнів, але й татар, яких понад десять тисяч прибувають нам на допомогу [AT 3, № 113, p. 90].

Лист Петра Томіцького до Яна Любранського

Із цього листа цитую тільки належне до московської війни:

Petrus Tomiczki, Episcopus Premisliensis, Joanni Lubranski, Epo. Posnaniensi […]

Venit dux Michael cum mille equitibus ad eos, qui castrum Smolensk obsident, a quibus nulla fit violenta oppugnatio, capti sunt nonnulli, occisi quam plurimi irruptionibus nostrorum partim ex Smolensk partim ex Orscha.

In Smolensk factum est denuo jusjurandum ab omnibus auctore Vladica illo, tutari arcem ad extremum usque vite discrimen et proditores, si qui essent, pendere.

Mtas. vero regia parat adversus hostem exercitum Lithuanorum et mercenariorum militum, qui jam mature ad nos tendunt, filius etiam imperatoris Tartarorum Achmet Soltan venit cum decem milibus in auxilium nobis et adhuc prede causa plures sperantur.

Itaque spes bona est nobis in divina clementia et justicia reg. Mtis., quod hostis iste castigari et coerceri poterit.

De domino Sandomiriensi et adventu Pisonis nihil adhuc auditur, qui si veniet poterit jam honestius, instructis aciebus nostris, pacem tractare […] [AT 3, № 80, p. 70]

> Петро Томіцький, [наречений] біскуп перемиський – до познанського біскупа Яна Любранського […]
>
> Прибув князь Михайло [Глинський] із тисячею кіннотників до тих, хто облягає замок Смоленськ. Жодного сильного штурму не відбувається. Чимало [ворогів] були захоплені, і дуже багато вбито під час наших набігів, частково зі Смоленська, частково з Орші.
>
> У Смоленську усі знову склали присягу за намовою того владики, що будуть захищати фортецю до останньої небезпеки для життя, а зрадників, якщо такі будуть, повісять.
>
> Королівська величність готує проти ворога армію литовців та найманих воїнів, які вже швидко прямують до нас. Також прибуває Ахмат султан, син татарського імператора, із десятьма тисячами нам на допомогу, і очікується прибуття ще більшої кількості [татар] заради здобичі.
>
> Отже, у нас є добра надія на Боже милосердя і справедливість Королівської Величності, що цей ворог може бути покараний і приборканий.
>
> Про пана сандомирського [Христофора Шидловецького] та прибуття Пізона поки нічого не чути. Якщо він прибуде, то зможе краще вести мирні переговори, коли наші війська будуть вишикувані […]

Про Ахмата сказано, що він venit (third-person singular present / perfect active indicative of *veniō*). І тут постає трудність перекладу. Якщо *present* відповідає нашому теперішньому часу недоконаного виду (*прибуває*), то *perfect* відповідає нашому доконаному виду (*прибув*). Оскільки більших деталей не зазначено, думаю, що це тільки поголоска, і перекладаю як *прибуває*.

Лист Петра Томіцького до Христофора Шидловецького

Із цього листа цитую тільки належне до московської війни:

Petrus Tomiczki, Eps. Premisliensis, Christophoro de Schidlowyecz, Castel. Sandom. Regni Polonie Vicecancellario […]

De rebus dominii hujus hec nunc summa est. Venit nuper dux Michael cum M. equitibus ad eos, qui castrum Smolensko obsident, aufugeruntque huc nonnulli ab eo, nescio tamen verene an explorandi causa, qui referunt, adventare post eum ducem Danielem Sczenie, supremum campiductorem ducis Moscovie, cum mediocribus tormentis bellicis, ac demum ad hanc dominicam proxime futuram venturum ducem ipsum Moscovie cum

validissimo exercitu eo animo, ut castrum Smolensko intercipiat, quod a nonnullis fugitivis intellexit esse paucis admodum hominibus munitum, deinde ut apud Berezinam castra ponerent et incursiones huc faceret: si vero Mtas. regia proficisceretur adversus eum, concederet ad fines suos et illic eam expectaret.

Conscripti sunt his diebus milites mercenarii in Brzescze et tendunt versus Mynsko, ubi nobilitas hujus dominii convenire deberet pro festo S. Joannis Baptiste; sed segniter id agit et, ut video, si possent his militibus arcere hostem, quoquo modo continerent se domi, ita est hec gens vel timida vel rerum suarum negligens.

De profectione vero Mtis. regie ad bellum, id multo incertius est ut qui nulla fiant preparamenta. Non scribo aliis ista preter vram. Mgciam. que mores hujus gentis plane exploratos habet; proinde hec a me secretius suscipere dignetur.

Profectus fuit. ex mandato regie Mtis. cum peditibus suis Spergalldt versus Smolensk, sed audiens, hostes jam illud obsedisse substitit in Orscha, unde aliquotiens erumpens adversus eos, qui predandi gratia vagabantur, ad duo milia profligavit effecitque, ut deinceps tam libere non discurrant […] [AT 3, № 81, p. 71 – 72].

Петро Томіцький, [наречений] біскуп перемиський – до Христофора із Шидловця, каштеляна сандомирського, віце-канцлера Королівства Польського […]

Суть новин щодо цього володіння [Великого князівства Литовського] зараз така: нещодавно князь Михайло [Глинський] прибув з тисячею вершників до тих, хто облягає замок Смоленськ, і деякі втекли звідти сюди, я не знаю, чи справді, чи з метою розвідки. Вони повідомляють, що слідом за ним [Глинським] наближається князь Данило Щеня, верховний командувач московського князя, з середніми гарматами (mediocribus tormentis bellicis), а нарешті наступної найближчої неділі прибуде сам московський князь із найсильнішою армією з наміром захопити замок Смоленськ, який, як він дізнався від деяких втікачів, обсаджений дуже невеликою кількістю людей, а потім розташуватися табором біля Березини і здійснювати набіги сюди; якщо ж королівська величність вирушить проти нього, він відступить до своїх кордонів і чекатиме його там.

Цими днями в Бересті були записані жовніри-найманці, і вони прямують до Мінська, де мала б зібратися шляхта цього володіння [ВКЛ] на свято Іоанна Хрестителя [24 червня]; але вона діє мляво, і, як я бачу, якщо вони зможуть цими вояками відігнати ворога, вони якимось чином утримають свою землю, настільки цей народ або боязкий, або нехтує своїми справами.

Що ж до вирушення королівської величності на війну, то це ще більш невизначено, оскільки ніяких приготувань не робиться. Я не пишу цього нікому іншому, крім вашої мості, яка добре знає звичаї цього народу; тому нехай ви зволите прийняти це від мене більш таємно.

Шпергальт (Spergalldt), за наказом королівської величності, вирушив зі своїми піхотинцями до Смоленська, але, почувши, що вороги вже обложили його, зупинився в Орші, звідки, здійснивши кілька вилазок проти тих, хто вештався заради грабежу, він розгромив близько двох тисяч і домігся того, що відтепер вони не розбігаються так вільно […]

Ці три листи Томіцького не датовані, загально їх можна датувати часом від 20 травня 1514 р., коли до Вільна дійшли перші звістки про прихід москалів під Смоленськ – і до 24 червня 1514 р., котре ще має наступити. Я розташував ці листи у поряду зростання подробиць з війни. Третій лист написаний мабуть після 4 червня, коли найманці мали би зібратись у Бересті.

18 червня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до Яна Любранського

Цей лист в основному присвячений справам Польщі та Прусії. Наприкінці король додав кілька слів про московську війну:

Sigismundus, Rex, Joanni Lubranski, Episcopo Posnaniensi […]

Filius imperatoris przekopensis, qui se nostrum filium nuncupavit, nobis in auxilium versus Kioviam venit, cujus adventus nobis gratus est, et credimus quod proficuus erit.

Jam exercitus comparatos congregamus et in hostem dirigemus, de nostro vero transitu cum eodem exercitu contra Moscum adhuc ambigui sumus […]

Datum Vilne XVIII Junii [AT 3, № 164, p. 117 – 118].

Король Сигізмунд – Яну Любранському, єпископу познанському […]

Син перекопського імператора, який назвав себе нашим сином, рухається в бік Києва нам на допомогу; його прибуття нам приємне, і ми віримо, що воно буде корисним.

Зараз ми збираємо підготовлені війська і направимо їх проти ворога, але щодо нашого переходу з цим військом проти московита, ми досі сумніваємося […]

Листи липня 1514 р.

1 липня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до Яна Ласького

З цього листа виписую тільки новини з московської війни:

Sigismundus, Rex, Joanni Laski, Archiepiscopo, Rome Oratori […]

Scripsimus paulo ante Pti. vre. rme. quod in vigilia ascensionis domini quedam nostra presidia quendam delectum aulicorum ducis Moscoviensis feliciter profligavere, et iterum in vigilia s. Pentecostes fere similem actum exercuere; palatinus vero kioviensis cum Eustaphio a Starodub usque maximam predam hominum et pecudum hostibus, qui se ipsos objices fecerant, bene attritis, adduxit. Nunc autem totum exercitum Mg. ducatus Lithuanie congregatum habemus eidemque mercenarium militem a regno conjunximus et jam in Dei nomine contra hostem procedemus. Ab alia autem parte filius imperatoris przekopensis, Achmat Kierej soltan, qui sponte nobis in auxilium venit, hostem lacesset et quantum poterit urgebit. Itaque domino Deo favente vel cedet hostis, vel concordiam nobiscum inibit […]

Datum Vilne I Julii [AT 3, № 173, p. 123].

Король Сигізмунд – Яну Лаському, архібіскупу, послу в Римі […]

Ми писали вашій превелебності трохи раніше, що в переддень Вознесіння Господнього деякі наші гарнізони успішно розгромили один загін придворних московського князя, і знову в переддень Святої П’ятидесятниці здійснили майже схожу дію. А воєвода київський з Євстахієм [Дашковичем] привели величезну здобич людей і худоби, добре розбивши ворогів, які самі себе виставили як мішені, аж зі Стародуба. Тепер же ми зібрали все військо Великого князівства

Литовського і приєднали до нього найманих солдатів із королівства, і ось в ім'я Боже виступимо проти ворога. З іншого боку, син Перекопського імператора, Ахмат-Гірей-султан, який добровільно прийшов нам на допомогу, буде турбувати ворога і тиснути на нього, наскільки зможе. Отже, за сприяння Господа Бога, ворог або відступить, або укладе з нами мир.

Дано у Вільні, 1 липня [1514].

В 1514 році день Вознесіння припадав на 25 травня, П'ятидесятниці – на 4 червня.

1 липня 1514 р. Обіжник короля Сигізмунда до ротмістрів

Sigismundus, Rex, Rotmagistris.

Generosis, nobilibusque et famosis, universis et singulis rotmagistris equestrium et pedestrium commitivarum, nostro servitio hac tempestate adscriptarum, ceterisque bonis hominibus nobis servientibus, fidelibus dilectis gratiam regiam.

Generosi, nobilesque ac famosi, fideles nostri dilecti.

Indubium habemus, vos omnes magno affectu atque alacri animo in hac nostra necessitate ad serviendum nobis atque contra hostem nostrum decertandum pro justitia nostra venisse: ideoque vobis omnibus et singulis gratiam nostram offerimus, sperantes in domino Deo, quod omnia in hoc servitio nostro vobis feliciter succedent.

Ut autem in eo ipso servitio nostro existentes, militarem usum et disciplinam decenter conservare possitis, prout debetis, in bonoque ordine militari cum magno honore vestro constituamini, vobis generosum Janussium Swirczewski, capitaneum trebowliensem et ropczicensem in campiductorem et prefectum designavimus et statuimus, cujus mandatis in omnibus, que bene gerenda sunt ad decus et honorem nostrum parere debeatis, et ut omnino ei pareatis, vobis severe mandamus. Cui quidem de sua industria et ingenuitate confidentes plenam potestatem vos dirigendi, gubernandi, vobisque precipiendi et mandandi: nec non omnes excessus, et inobedientias in vobis et vestrum quemlibet juxta demerita puniendi dedimus.

Vobis itaque omnibus et singulis et vestrum cuilibet seorsum mandamus, et severe precipimus, omnino habere volentes: quatenus eidem obedientes tamdiu sitis, ejusque mandatis pareatis, et quicquid ad bonos et honestos militares pertinet magno affectu faciatis et exequamini, quamdiu aliud a nobis in mandatis non habueritis.

Vestra autem obedientia, et a pravis et damnosis actibus abstinentia, et presertim quum abstinueritis a predandis miseris subditis nostris, magnum fructum gratie nostre vobis faciet, et gratiam nostram in vos liberalem accumulabit. At quos cum cognoverimus contraria premissis facere et exercere, tales indignatione nostra et dignis penis afficiemus.

Ideoque virtutem militarem conservantes, in eam nostram sententiam, ad benegerendum omnia libenter curetis. Quamobrem gratiam nostram merituri et habituri estis.

Datum Vilne I Julii [AT 3, № 171, p. 122].

Король Сигізмунд – ротмістрам.

Шляхетним, знатним та славним, усім і кожному ротмістрам кінних і піших рот, які зараз зараховані на нашу службу, та іншим добрим людям, що нам служать, улюбленим вірним, королівська милість!

Шляхетні, знатні та славні, наші улюблені вірні!

Ми безсумнівно знаємо, що всі ви з великою прихильністю та завзяттям прийшли в цей час нашої потреби, щоб служити нам і боротися проти нашого ворога за нашу справедливість. Тому ми обіцяємо вам усім і кожному нашу милість, сподіваючись на Господа Бога, що всі справи на цій нашій службі будуть для вас успішними.

Але щоб перебуваючи на цій нашій службі, ви могли належним чином дотримуватися військового звичаю та дисципліни, як ви повинні, і щоб ви були установлені в доброму військовому порядку з великою вашою честю, ми призначили і встановили вам шляхетного Януша Свірчевського, старосту теребовельського і ропчицького, як польового командира та головного командувача, наказам якого ви повинні підкорятися в усьому, що має бути добре виконано для нашої честі та слави. І ми суворо наказуємо вам повністю підкорятися йому. Саме йому, довіряючи його старанності та шляхетності, ми надали повну владу керувати вами, направляти, наказувати і доручати вам: а також карати всі порушення та непокору у вас і кожного з вас згідно із заслугами.

Отже, ми наказуємо і суворо заповідаємо вам усім і кожному, і кожному з вас окремо, і бажаємо, щоб ви обов'язково були слухняні йому [Свірчевському], підкорялися його наказам, і з великою прихильністю робили та виконували все, що належить добрим і порядним військовим, доки не отримаєте від нас іншого наказу.

Ваша ж слухняність і утримання від злих і шкідливих дій, і особливо коли ви утримаєтеся від грабунку наших нещасних підданих, принесе вам великий плід нашої милості і примножить нашу щедру милість до вас. Тих же, про кого ми дізнаємося, що вони чинять і практикують протилежне вищезазначеному, ми вразимо нашим гнівом і гідними покараннями.

Тому, зберігаючи військову доблесть, охоче дбайте про те, щоб добре виконувати все відповідно до цього нашого наміру. За це ви будете заслуговувати і матимете нашу милість.

Дано у Вільно, 1 липня [1514].

6 липня 1514 р. Обіжник короля Сигізмунда до найманого війська

Sigismundus, Rex, Stipendiariis in Brzeszcie.

Universis et singulis rotmagistris et presertim Nicolao Krczonowski, Joanni et Andree Boratynski eorumque comitivarum servilibus fidelibus nostris dilectis gratiam nostram.

Generosi, nobiles, fideles nostri dilecti.

Non sine indignatione nostra id ferre possumus, quod post conscriptionem factam versus Mynsko, ubi conveniendi locus vobis deputatus est, non progredimini, sed istic manentes servitium nostrum negligitis et subditos nostros damno affligitis, non habentes bonum ac debitum respectum ad nostram necessitatem atque etiam ad vestram decentiam.

Quoniam autem indignanter nos ferre id oportet, noveritis, quod quamdiu istic post conscriptionem mansistis, nec damnorum nec servitiorum solutionem a nobis habebitis.

Quoniam vero jam necessitas exposcit, ut amplius istic non moremini, sed celerius versus Mynsko tendatis et progrediamini, ubi ceteri nostri exercitus congregantur, mandamus vobis omnino habere volentes: ut omni mora posthabita vos istinc moveatis et

versus locum designatum absque tamen hominum incominodo, nulla damna subditis nostris inferentes, vadatis. Nam ubi aliquis vestrum damnum aliquid intulerit alicui, non modo ad solutionem debitam cogetur faciendam sed etiam penas meritas non evadet.

Sic itaque et non aliter pro gratia nostra facturi.

Datum Vilne VI Julii [AT 3, № 176, p. 126].

Король Сигізмунд – найманцям у Бересті.

Усім і кожному ротмістрам, і особливо Миколаю Хрещоновському, Яну та Андрію Боратинським, та їхнім ротам найманців, нашим улюбленим вірним, наша милість!

Шляхетні, знатні, наші улюблені вірні!

Ми не можемо стерпіти без нашого обурення того, що після проведеної конскрипції ви не вирушаєте в бік Мінська, куди вам призначено місце збору, але залишаєтеся там, нехтуючи нашою службою і завдаючи шкоди нашим підданим, не маючи належної та необхідної поваги до нашої потреби і навіть до вашої порядності.

Оскільки нам доводиться терпіти це з обуренням, знайте: доки ви залишалися там після конскрипції, ви не отримаєте від нас ані відшкодування за збитки, ані платні за службу.

Оскільки ж тепер необхідність вимагає, щоб ви більше там не затримувалися, а швидше вирушали в бік Мінська, де збираються інші наші війська, ми наказуємо вам, бажаючи, щоб це було виконано обов'язково: щоб ви, відкинувши всяке зволікання, рушили звідти і йшли до призначеного місця без шкоди для людей, не завдаючи жодних збитків нашим підданим. Бо якщо хтось із вас завдасть комусь якоїсь шкоди, той не лише буде змушений здійснити належне відшкодування, але й не уникне заслуженого покарання.

Так і ніяк інакше вчините заради нашої милості.

Дано у Вільно, 6 липня [1514].

18 липня 1514 р. Лист Петра Томіцького до Бернарда Ваповського

З цього листа виписую тільки новини з московської війни:

Petrus Tomiczki, Episcopus Premisliensis, (Desideratur Cui, ni fallor Bernardo Wapowski) […]

Mtas. regia post multam efflagitationem horum dominorum et suam longam deliberationem declaravit tandem profectionem suam ad bellum contra Moscum et tempus ei perbreve designavit, quo fit, ut et minus armati et valde estive viaticati illam sequi cogamur.

Dominus Piso venit jam Vilnam iturus cum brevi apostolico ad ducem Moscovie, qui quem profectum nobis faciet, exitus demonstrabit. Nos in copiis his, quas Mtas. regia non mediocres comparavit plus spei habemus, que si hostem ad ineundam pacem non compellent, verba Pisonis nihil persuadebunt […]

Datum Vilne XVIII Julii [AT 3, № 201, p. 144].

Петро Томіцький, [наречений] біскуп перемиський – (Адресат, слід думати, Бернард Ваповський) […]

Королівська величність після численних вимог цих панів та свого довгого обдумування нарешті оголосила свій похід на війну проти Московії і призначила для нього дуже короткий час, через що ми змушені слідувати за ним менш озброєними і забезпеченими провіантом, надто придатним для літньої пори.

Пан Пізон вже прибув до Вільна і збирається їхати до московського князя з апостольським бреве, але яку матиме від цього користь, покаже результат. Ми більше сподіваємося на війська, які королівська величність зібрала чималі; якщо вони не змусять ворога до укладення миру, то слова Пізона нічого не переконають.

Дано у Вільні 18 липня.

26 липня 1514 р. Лист Петра Томіцького до Луки з Гурки

З цього листа виписую тільки новини з московської війни:

P. Tomicius, Episcopus Premisliensis, Luce de Gorca, Castellano Posnaniensi et Capitaneo Majoris Polonie generali […]

Mtas. regia die Lune proximo solvet hinc versus Minsko, ubi omnes exercitus convenire debent.

Filius etiam imperatoris Tartarorum, qui nobis suppetias fert, jam a duabus septimanis vastat terras hostiles: sed ut a transfugis Moscovitis accepimus, pater ipsius sentit in unum cum hoste nostro, et quod nos potius quam ipsum aggredi deberet. Preterea accepimus ab eisdem transfugis, imperatorem Romanorum ita per legatum suum cum duce Moscovie constituisse, ut ille hunc Ducatum continuo bello premeret, se vero velle ex alia parte regnum Polonie armis aggredi; itaque undique sunt angustie, et pacis spes modica […]

Datum Vilne XXVI Julii [AT 3, № 202, p. 145]

П. Томіцький, [наречений] біскуп перемиський – до Луки з Гурки, каштеляна познанського та генерального старости Великої Польщі.

Королівська величність у найближчий понеділок вирушить звідси до Мінська, де мають зібратися всі війська.

Син імператора татар, який надає нам допомогу, вже два тижні спустошує ворожі землі; але, як ми дізналися від московських перебіжчиків, його батько перебуває в змові з нашим ворогом, і [кажуть], що він повинен напасти на нас, а не на нього. Крім того, від тих самих перебіжчиків ми дізналися, що римський імператор через свого посла домовився з московським князем про те, щоб той безперервно тиснув на це князівство війною, а сам він хоче з іншого боку напасти зі зброєю на Королівство Польське. Отже, скрута з усіх боків, і надія на мир невелика […]

Дано у Вільні XXVI липня.

Того ж дня 26 липня Томіцький написав ще листа до Яна Любранського [AT 3, № 203, p. 145 – 145]. В ньому подано ті самі новини, що в уже процитованому листі.

З датами обох листів маємо якесь непорозуміння. З наступного листа видно, що 26 липня король **уже був** у Мінську. Також у хроніці, складеній С. Гурським, зазначено, що король вирушив на війну 22 липня [AT 3, № 220, p. 157]. Цей день – п’ятниця.

Ці звістки можна погодити у такі способи: 1, або припустити, що листи Томіцького були написані між 17 липня (поточного понеділка) і 21 липня (четвергом), коли він думав, що король виїде в наступний понеділок 24 липня, а король виїхав

раніше; 2, або припустити, що «наступний понеділок» – це 17 липня, листи написані між 10 та 16 липня, а король ще трохи затримався з виїздом.

В останньому випадку в даті XXVI треба відкинути один X, щоб отримати 16 липня. Я умовно приймаю оцю дату листів Томіцького.

У цих листах нема згадок про тактичні успіхи литовців, подані у наступному листі. Це також говорить, зо вони написані трохи раніше за 26 липня.

26 липня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до Станіслава Ходецького

З цього листа виписую тільки новини з московської війни:

Sigismundus, Rex, Stanislao de Chodecz, Marschalco Regni, Capitaneo Leopoliensi […]

Noverit etiam tua S., quod hac hebdomada preterita dux Polubyenski trecentos equites Moscos custodiam tenentes profligavit et triginta captos adduxit.

Dux Msczislaviensis insigniori victoria potitus est, nam super tria milia Moscorum, qui ad expugnandam arcem suam venerant, fudit et fugavit, atque strenue cesit. Deus sit benedictus.

Ille etiam filius imperatoris Tartarorum Achmet Soltan ternam predam ex Moscovia in Kioviam misit. Credimus quod in horam meliora audiemus […]

Datum in castris ad Mynsk XXVI Julii [AT 3, № 210, p. 149 – 150].

Король Сигізмунд – до Станіслава з Ходча, маршалка королівства, львівського старости […]

Нехай також твоя світлість знає, що минулого тижня князь Полубенський розгромив триста московських вершників, що несли вартову службу, і тридцятьох взяв у полон.

Князь Мстиславський здобув значнішу перемогу: він розсіяв і прогнав понад три тисячі московитів, які прийшли, щоб обложити його замок, і мужньо їх порубав. Нехай буде благословенний Бог.

Також Ахмет султан, син імператора татар, надіслав з Московії до Києва потрійну здобич. Віримо, що щогодини будемо чути краще […]

Дано у таборі під Мінськом 26 липня.

28 липня 1514 р. Лист Петра Томіцького до Яна Конарського

З цього листа виписую тільки маленьку новину з московської війни:

Petrus Tomiczki, Eps. Premisliensis, Nominatus, (Joanni Konarski, Epo. Cracoviensi) […]

In rebus Lithuanicis nihil adhuc actum est supra id, quod prius scripsi vre. rev. Dtioni., obsidetur adhuc castrum Smolensko et numerus hostium augetur.

Filius imperatoris Tartarorum, qui nobis suppetiatum venit, jam est in Kijow, et cum exercitu non mediocri; milites etiam nostri contendunt ad locuni destinatum, idque solum restat, ut exercitus Lithuanorum moveatur […]

Datum Vilne XXVIII Julii [AT 3, № 215, p. 152 – 153].

Петро Томіцький, перемиський біскуп-номінат – (Яну Конарському, краківському біскупу) […]

У литовських справах ще нічого не зроблено понад те, про що я раніше писав вашому преподобію. Смоленський замок все ще в облозі, і кількість ворогів зростає.

Син імператора татар, який прийшов нам на допомогу, вже знаходиться в Києві з чималим військом; наші солдати також прямують до призначеного місця, і залишилося тільки, щоб рушило військо Литви […]

Дано у Вільні 28 липня.

Листи серпня 1514 р.

Початок серпня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до брата Владислава

Це довгий лист торкається внутрішніх справ Угорщини (повстання), турецьких, литовських справ та антипольської діяльності імператора Максиміліана. З нього я виписую тільки литовську і частково імператорську частини:

Sigismundus, Rex, Vladislao, Regi Hungarie et Bohemie […]

Quantum vero ad res Mg. ducatus Lithuanie attinet, que nos plus justo exercent, ita scire dignetur Mtas. vra.

Arx nostra Smolensko totiens ab hoste nostro Moscorum duce armia petita, totiens variis artibus et dolis tentata, cum superioribus annis longe majoribus viribus majoreque apparatu oppugnaretur, tamen strenue et viriliter se defendebat in fideque stabilis permansit, nunc, ignoramus quo fato, nulla insigni oppugnatione concussa, nulla memorabili clade vel strage accepta, preterea frumento ceterisque rebus ad victum pertinentibus omnifariam abundans, vanissimis tandem pollicitationibus illecta, scelere et perfidia quorundam cum mercenariorum militum, tum primorum ejusdem regionis nobilium, portas hosti aperuit, eique sese tradidit. Potitur itaque dux Moscorum jam arce nostra, milites nostros reliquamque plebem in sacramentum suum adegit. Nos ea re ita ut decuit permoti et pene obstupefacti implorata divina ope cum gentibus nostris, quas Dei benignitate et numero et virtute non contemnendas habemus, illuc proficiscimur, jamque in procinctu sumus, fretique divino auxilio dabimus operam, ut nostra primum vindicemus et tandem injurias illatas ulciscamur.

Ut autem vra. Mtas. plane cognoscat, unde tot mala in nos conferantur, sciat:

quod cesarea Mtas. non jam affinitatis, qua nobis devincta est, sed eliam officii sui haudquaquam memor, preterquam quod Rome per suos et confederatorum sibi, Hispanie, Anglie et Danie regum oratores pontificem Romanum contra nos sollicitat, ut nos ejus Sctas. ad s. concilium Lateranense vocaret et magistro et ordini S. Marie Teutonicorum terras Prussie restituendas cogeret.

Etiam hieme preterita oratorem suum apud hostem nostrum Moscorum ducem habuit, qui quid illic egerit, tametsi antea conjectura verius quam re ipsa interpretabamur, nunc tamen id, prodita arce nostra predida, ad planum patefactum est. Nam cum dux ipse Moscorum in templo majori ejusdem arcis nostre sacra perageret, nonnulli ejus consiliarii coram hominibus nostris palam fassi sunt, eundem oratorem nomine cesaree Mtis. hoc contendisse, at ad annum sequentem ipse dux ex una parte impressionem in nos faceret, ipsa

vero ces. Mtas. cum viribus Germanie, Prussie atque Livonie ex altera parte regnum nostrum adoriretur […]

Datum in castris ad Mynsk XXX Julii [AT 3, № 216, p. 153 – 155].

Король Сигізмунд – до Владислава, короля Угорщини та Богемії […]

Що ж стосується справ світлого Литовського князівства, які більше, ніж належить, нас виснажують, нехай ваша величність зволить знати наступне.

Наша фортеця Смоленськ, до якої наш ворог, московський князь, стільки разів підступав зі зброєю, стільки разів намагався взяти різними хитрощами та підступами, і яка в попередні роки захищалася мужньо та доблесно, коли її облягали значно більшими силами та з більшими приготуваннями, і залишалася стійкою у вірності – тепер, не знаємо з якої причини, не будучи захитаною жодним значним штурмом, не зазнавши жодної пам'ятної поразки чи різанини, до того ж, маючи повний достаток зерна та інших припасів для прожитку, – спокусившись марними обіцянками, через злочин і підступність як деяких найманців-солдатів, так і перших вельмож цього краю, відкрила ворота ворогові та здалася йому.

Таким чином, московський князь вже заволодів нашою фортецею, а наших солдатів та інший простолюд змусив присягнути йому.

Ми, зворушені цією справою і майже приголомшені, – як і годиться, закликавши Божу допомогу, вирушаємо туди з нашими народами, яких, з доброти Божої, ми маємо чимало як за кількістю, так і за доблестю. Ми вже готові до походу, і, покладаючись на Божу допомогу, будемо докладати зусиль, щоб спочатку повернути наше, а потім помститися за завдані кривди.

Але щоб ваша величність цілком зрозуміла, звідки на нас звалюється стільки зла, нехай знає:

Цісарська величність, зовсім не пам'ятаючи ані про спорідненість, яка нас з ним пов'язує, ані про свій обов'язок, – окрім того, що у Римі через своїх послів та послів своїх союзників, королів Іспанії, Англії та Данії, підбурює римського понтифіка проти нас, щоб його святість викликав нас на святий Латеранський собор і змусив повернути пруські землі магістру та Тевтонському ордену тої Марії,

Він також минулої зими тримав свого посла у нашого ворога, московського князя. Хоча ми раніше тлумачили, що той там робив, скоріше здогадками, ніж фактами, тепер же, після зради нашої фортеці, це стало цілком очевидним. Бо коли сам московський князь здійснював богослужіння у великій церкві цієї нашої фортеці, деякі з його радників відкрито зізналися перед нашими людьми, що той самий посол від імені цісарської величності вимагав наступного: щоб наступного року сам [московський] князь з одного боку вчинив на нас напад, а сама цісарська величність з силами Німеччини, Пруссії та Лівонії атакувала наше королівство з іншого боку […]

Лист хибно датований 30 липня. З московських джерел видно, що капітуляція відбувалась 31 липня – 1 серпня, і зі змісту листа видно, що король отримав відомості від своїх людей, відпущених москалями зі Смоленська. Можливо, це був Сава, згаданий у наступному листі, або воєвода Юрій Сологуб.

16 серпня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до Матея Древіцького

Sigismundus, Rex, Mathie Drzewiczki, Episcopo Vladislaviensi, Regni Cancellario, Vilne agenti.

Rev. etc. Post proditam arcem Smolensko accesserunt nobis non modice difficultates, quibus ad hoc tempus non satis commode possumus mederi, peropportune itaque nobis accideret, si inducias, quas jamdudum per summum pontificem moliebamur, nunc assequi possemus, ut interim ad nostra recuperanda nos commodius preparemus.

Hortamur itaque Ptem. tuam, ineat cum Pisone de ea re sermonem, qualisque de ejus ad Moscorum ducem profectione voluntas sit ab eo cognoscat. Et si sine fide publica illuc proficisci velit, jam se accingat itineri, sin vero aliter, id quod tutius esse putamus, scribat literas ad eundem ducem, quibus declaret, se missum ad eum a summo pontifice et rmo. dno. Strigoniensi, sedis apostolice legato, significetque: se premittere ad eum familiarem suum, qui sibi literas fidei publice ab eo afferat.

Nos vero cum eisdem literis loco familiaris ipsius aliquem ex nostris nunc illuc expediemus. Et quecunque fuerit in hoc ejusdem Jacobi Pisonis voluntas, nos vestra Paternitas de hoc faciat quam primum certiores. Illud etiam vre. Pti. significandum duximus, quia Sawa noster, qui capte seu dedite Smolensko interfuit et liber inde dimissus, retulit nobis, quia dum Michael Glinski valediceret, inter cetera verba, que ei idem Glinski loquebatur, hoc etiam fuisse locutum:

dnum. Jaroczki, compatrem meum, salutabis et dicas ei, quod mei obliviscitur, jamque est oblitus postquam auctus est majoribus fortunis, nam de his rebus, de quibus me certiorem facere debuit, nihil hactenus mihi respondit.

Cupimus itaque, ut vra. Ptas. eundem Jaroczki , marschalcum curie nostre, hisce de rebus diligenter percontetur, de quibus non meminimus ipsum aliquid nobis unquam dixisse, et id, quod ex ejus sermone cognoverit, nobis per hunc cubicularium significet.

Nos ulterius proficiscimur ita exposcentibus negotiis reipublice hujus nostri dominii. Curabimus tamen, ut cito, bene juvante Deo, redire ad vos possimus. Interea admoneat vestra Ptas. reginalem Mtem., ut bono animo esse velit, seque non perturbet, quod tam longo itineri nos commiserimus. Non libenter certe id fecimus, sed magna necessitas nos ad id faciendum coegit Bene valeat Ptas. vra.

Datum ex castris ad Mynsko fer. IV post f. assumptionis Marie [АТ 3, № 222, p. 159 – 160].

Король Сигізмунд – до Матія Древіцького, влоцлавського біскупа, канцлера королівства, який перебуває у Вільні.

Преподобний і т. д.

Після зради фортеці Смоленська на нас навалилися неабиякі труднощі, яким ми досі не можемо зарадити достатньо зручно. Тому для нас було б дуже доречно, якби ми тепер могли отримати перемир'я (induciis), про яке ми вже давно клопотали через верховного понтифіка, щоб тим часом ми зручніше підготувалися до відвоювання нашого.

Тому ми закликаємо твою мость почати розмову з Пізоном щодо цієї справи і дізнатися від нього, яка його воля щодо його поїздки до московського князя. І якщо він захоче вирушити туди без публічної гарантії безпеки (fide publica), то нехай негайно готується до подорожі. Якщо ж інакше – що ми вважаємо

безпечнішим – нехай напише листи до того князя, в яких оголосить, що він надісланий до нього верховним понтифіком та високопреподобним паном естергомським [архібіскупом], легатом апостольського престолу, і нехай повідомить, що він [Пізон] посилає до нього [князя] свого слугу (familiarem), який повинен привезти йому від князя листи публічної гарантії безпеки.

Ми ж, зі свого боку, негайно відправимо туди когось із наших замість його слуги, з цими листами. І якою б не була в цьому воля самого Якова Пізона, ви би, отче, якнайшвидше нас про це сповістили.

Ми також вважали за потрібне повідомити вашій мості, що наш Сава, який був присутній при захопленні чи здачі Смоленська і був звільнений звідти, повідомив нам: коли Михайло Глинський прощався [з ним], серед інших слів, які той Глинський йому говорив, було сказано і це:

«Привітаєш мого кума, пана Яроцького, і скажеш йому, що він мене забуває, і вже забув, після того як досяг більших статків, бо про ті справи, про які він повинен був мене повідомити, він досі мені нічого не відповів».

Тому ми бажаємо, щоб ваша мость ретельно розпитав того самого Яроцького, маршалка нашого двору, про ці справи, про які ми не пригадуємо, щоб він коли-небудь нам щось говорив, і те, що ваша мость дізнається з його слів, нехай повідомить нам через цього камердинера.

Ми вирушаємо далі, як того вимагають справи цієї нашої держави. Однак ми подбаємо, щоб, з Божою допомогою, швидко повернутися до вас. Тим часом нехай ваша мость передасть її королівській величності [королеві Барбарі], щоб вона була в доброму настрої і не турбувалася, що ми довірили себе такій довгій подорожі. Ми, звісно, не з власної волі це зробили, але велика необхідність змусила нас до цього. Нехай ваша мость буде здоровим.

Дано з табору під Мінськом, у четвертий день після свята Успіння Марії.

Успіння – 15 серпня 1514 р. – припадало на вівторок, тому 4-й день тижня – середа – мав би відповідати 16 серпня.

Якщо думати, що слуга Сигізмунда, згаданий у попередньому листі, – це Сава, тоді вийде, що радник московського князя, від якого Сава почув політичні новини – це Михайло Глинський. Думаю, Глинський за своїм статусом якраз міг знати деталі переговорів з послом імператора.

28 серпня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до королеви Барбари

Sigismundus, Rex, Barbare, Regine.

Serenissima princeps et dna., consors nostra charissima.

Hodie circa principium diei milites nostri non valentes ulterius ferre insolentiam hostium nostrorum, clanculum per silvas et invios estus viarum accesserunt ad locum, in quo speculatores exercitus eorundem hostium stativa sua habebant, et, impetu in eos facto, nihil tale metuentes telis et armis obruerunt et optimo Deo adjuvante omnes profligarunt. Quorum mille equites fuisse dicuntur, nostrorum vero militum centum. Quadraginta capti nobiles ex hoc prelio sunt nobis adducti, duo eorum vojevode cum aliis non paucis occisi, equi supra ducenti abacti.

Exhilaravit nos plurimum et omnes subditos nostros hec felix nostrorum pugna et victoria, quam vre. Mti. pro nostro singulari in eam amore significare voluimus, ut ipsa

quoque nobiscum letetur et que hactenus fuit in merore et luctu, habeat, quo se ad presens oblectet et leniat dolorem suum gratiasque dno. Deo agat, qui nos consolari voluit et animos nostrorum militum in spem optimam erigere.

Die Mercurii proximo profecturus est exercitus noster contra eosdem hostes, qui animatus hodierna felicitate alacri animo vadit, unde speramus, ipsum optatam de perfidis hostibus victoriam reportaturum.

Rogamus plurimum vram. Mtem.: bono animo interea esse velit et letiorem assumat vultum nihilque metuat, sed optime speret letioresque in dies novitates expectet et suo consueto amore nos prosequatur habeatque sibi ita ut consuevit quam diligentissime commendatos et valeat felicissime.

Dat. in castris apud Boryszow die S. Augustini [AT 3, № 224, p. 160].

Король Сигізмунд – до королеви Барбари.

Найсвітліша княгине і пані, наша найдорожча дружина.

Сьогодні на початку дня наші воїни, не в силах більше терпіти зухвальство наших ворогів, потайки через ліси і неходжені дороги підійшли до місця, де розвідники того самого ворожого війська розташували свій табір. Здійснивши на них напад, коли ті нічого подібного не очікували, вони засипали їх дротиками та зброєю (telis et armis) і, з допомогою Всевишнього Бога, всіх розгромили. Кажуть, що їх було тисяча вершників, тоді як наших воїнів – сто. Сорок полонених знатних воїнів (nobiles) були приведені до нас із цього бою, два з їхніх воєвод разом із багатьма іншими були вбиті, коней захоплено понад двісті.

Ця вдала битва та перемога наших дуже підбадьорила нас і всіх наших підданих, і ми хотіли повідомити про неї вашій величності через нашу особливу любов до тебе, щоб і ти також пораділа разом з нами, і щоб ти, яка досі була в смутку і жалобі, мала чим себе втішити та полегшити свій біль, і подякувала Господу Богу, який зволив нас утішити та піднести дух наших воїнів до найкращої надії.

Наступної середи наше військо вирушить проти тих самих ворогів, і, одухотворене сьогоднішнім успіхом, йде з бадьорим духом, звідки ми сподіваємося, що воно здобуде бажану перемогу над віроломними ворогами.

Найбільше просимо твою величність: будь тим часом у доброму гуморі, прийми веселіший вигляд і нічого не бійся, але сподівайся на найкраще та очікуй щоденно більш радісних новин. Продовжуй любити нас своєю звичною любов'ю і як звикло, найбільш дбайливо піклуйтесь про себе. І будь якнайщасливіше здорові.

Дано у таборі біля Борисова, в день Святого Августина.

День св. Августина – 28 серпня, в 1514 році це був понеділок. Середа після нього – 30 серпня. Пізніше (у листі до папи Лева 10-го) король писав про сутичку 27 серпня. Можливо, «сьогодні на початку дня» розвідувальний загін повернувся з полоненими, а бій стався 27 серпня. В такому випадку обидві дати правильні, тільки стосуються різних фаз події.

28 серпня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до Матія Древіцького

В цьому листі король уже не повторював того, що написав у процитованому вище листі (здогадно, з 27 серпня). Цитую ту частину, яка стосується московської війни:

Sigismundus, Rex, Mathie Drzewiczki, Epo. Vladislaviensi, Regni Polonie Cancellario […]

Heri recensuimus iterum exercitum nostrum et cum hostes nostri alacri animo nos expectant, prout ex transfugis didicimus, damus operam, ut gentes nostras contra ipsos absque curribus et impedimentis quam celerius expediamus, ipsi vero hic in castris manere decrevimus cum aulicis nostris et parte militum mercenariorum, equitum et peditum, nam priusquam hostes nostri ipsi repressi fuerint, vel, quod optamus et speramus, profligati, discedere nobis hinc non licet, ne subditos nostros in desperationem inducamus et hostibus majorem audaciam prebeamus vastandi et occupandi terras et nostra dominia […]

Dat. in castris apud Boryszow die S. Augustini [AT 3, № 227, p. 162].

Король Сигізмунд – до Матія Древіцького, влоцлавського біскупа, канцлера королівства […]

Вчора ми знову переглянули наше військо, і оскільки, як ми дізналися від перебіжчиків, наші вороги бадьоро нас очікують, ми докладаємо зусиль, щоб якомога швидше відправити наші народи проти них без двоколок і возів (absque curribus et impedimentis). Самі ж ми вирішили залишитися тут у таборі з нашими придворними та частиною найманих воїнів, кінноти й піхоти. Бо доки наші вороги не будуть стримані, або, що ми бажаємо і сподіваємося, розгромлені, нам не можна звідси відступати, щоб не ввести наших підданих у відчай і не надати ворогам більшої зухвалості для спустошення і захоплення наших земель та володінь […]

Дано у таборі біля Борисова, в день Святого Августина.

Листи вересня 1514 р.

Сьогодні о 2:40 прокинувся від добре чутних вибухів. Я їх чув не менше трьох, може, й перед тим ще були. Далі кілька хвилин лунали віддалені звуки, ніби зенітної артилерії.
А написали про влучання в Оболонському районі, 1 загиблий, 2 постраждалих. Також один загиблий у Фастівському районі Київської області.

Хочу відзначити те, що соромляться написати офіційні оглядачі. Викрадення президента Венесуели – це прямий і відвертий дозвіл усьому світу нищити глав держав. До самого кінця 2025 року і навіть ще 1 січня 2026 року у світі діяв неписаний закон недоторканості глав держав. Ну, можна було погрозити пальчиком, можна було видати ордер на арешт (який ніхто й ніколи не збирався виконувати), ну, в крайньому разі – вмсловити занепокоєння. А відтепер кожен, хто має час і натхнення, може вільно атакувати глав держав, посилаючись на прецедент «США проти Венесуели».

Так заради копійчаного «рейтингу» (який ще невідомо – підвищиться чи знизиться) знищено важливе положення міждержавного **звичаєвого** права (5 січня 2026 р. о 8:03).

2 вересня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до Матія Древіцького

Sigismundus, Rex, Mathie Drzewiczki, Epo. Vladislaviensi, Regni Cancellario.

Rde. dne. sincere nobis dilecte.

Die Mercurii proxime preterito expedivimus hinc exercitum nostrum contra hostes nostros, a quo hesterna die letum nuncium accepimus de profligatis per eum supra mille hostibus. Missi sunt nobis ex hoc prelio XL nobiles captivi et inter eos dux exercitus hostilis.

Speramus, quod dnus. Deus his prosperis rerum initiis felices exitus pro sua pietate accommodare dignabitur. Tua Sinceritas sit bono animo et vivat ac valeat feliciter.

Ex castris apud Boryszow [AT 3, № 225, p. 161].

Король Сигізмунд – до Матія Древіцького, влоцлавського біскупа, канцлера королівства

Мостивий пане, щиро нами улюблений.

Минулої середи ми відправили звідси наше військо проти наших ворогів, і вчора отримали від нього радісну звістку про те, що воно розгромило понад тисячу ворогів. З цього бою нам надіслано 40 полонених знатних воїнів, а серед них і воєвода ворожого війська.

Сподіваємося, що Господь Бог, з своєї ласки, надасть щасливе завершення цим успішним починанням. Нехай твоя мость буде в доброму гуморі і живе та буде щасливо здоровою.

З табору біля Борисова.

Лист не датований. Я думаю, тут йдеться про дії розвідувального загону 1 вересня, тоді дата листа – 2 вересня, субота, а «минула середа» – 30 серпня, коли виступило усе військо.

13 вересня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до Яна Конарського

Sigismundus, Rex, Joanni Konarski, Episcopo Cracoviensi.

Rme. in Christo pater, sincere nobis dilecte.

Deo auspice, qui in se sperantes nunquam deserit et confundit manus filiorum alienorum, exercitus noster, quod nobis, dominiis nostris et rei christiane felix faustumque sit, die nativitatis beate Marie proxime preterito octoginta milia Moscorum una acie fudit fugavitque: quorum triginta milia sunt cesa, octo summi eorum et precipui vojevode et consiliarii triginta septem, duces barones et officiales cum aliis supra mille cum quingentis nobilibus capti.

Hec tam illustris tam multis seculis memoranda victoria quemadmodum hostilem audacias et improbos conatus fregit ac vehementer contudit, ita nobis attulit plurimum consolationis et communem omnium tristitiam in amplissimum gaudium convertit. Quod vre. Pti. pro nostra in eam singulari benivolentia significandum putavimus et significamus.

Pro comperto namque habemus, quod vra. Ptas. eandem ipsam victoriam pro suo in nos et res nostras affectu, letissimo et gratissimo animo est acceptura.

Jam arcem Dambrowno de manibus eorundem hostium eripuimus, speramusque quod brevi et Smolensko et reliquas arces nostras dudum amissas recuperabimus et injurias nobis et subditis nostris illatas ulciscemur. Urgere enim et bello persequi hostem nostrum, Deo optimo adjuvante, decrevimus et ne respirare quidem ipsum aut vires colligere patiemur, qui desperans jam de rebus suis, post acceptam tam magnam suorum cladem, ex Smolensko, paucis admodum illic presidiis relictis, in Moscoviam fugisse dicitur.

Bene valeat Ptas. vestra et pro nostris tam letis successibus cum universo clero suo et populo, ita ut par est, domino Deo gratias agat, nosque habeat, ut consuevit, in suis et ejusdem cleri sui orationibus commendatos.

Datum in castris apud Boriszow feria proxima ante festum exaltationis Sancte Crucis [AT 3, № 231, p. 181].

Король Сигізмунд – до краківського біскупа Яна Конарського

Превелебний у Христі Отче, щиро нам любий.

З благословення бога, який ніколи не покидає тих, хто на нього сподівається, і ламає руки чужих синів (manus filiorum alienorum), наше військо (нехай воно буде щасливим і благополучним для нас, наших володінь та християнської справи) в день Різдва пресвятої Марії нещодавно розбило і розігнало у єдиному бою вісімдесят тисяч московитів. Тридцять тисяч з них убито (sunt cesa), вісім їхніх верховних і головних воєвод, і тридцять сім радників, князів та чиновників, разом з понад тисячею п’ятьмастами іншими знатними воїнами (nobilibus) – захоплені в полон.

Ця славна перемога, гідна пам’яті багатьох століть, зламала і сильно придушила ворожу зухвалість і негідні намагання, і принесла нам багато розради та перетворила спільний смуток на велику радість.

Ми вважали за потрібне і повідомляємо про це твоїй превелебності через нашу особливу прихильність до тебе. Бо ми достеменно знаємо, що твоя

превелебність прийме цю саму перемогу з найрадіснішим і найприємнішим духом, відповідно до своєї любові до нас і наших справ.

Ми вже вирвали замок Дубровно з рук тих самих ворогів і сподіваємося, що незабаром ми повернемо Смоленськ та інші наші замки, втрачені перед тим, і помстимося за кривди, завдані нам і нашим підданим. Ми постановили, за сприяння всевишнього бога, наполягати і переслідувати нашого ворога війною і не дамо йому навіть перевести дух або зібрати сили, оскільки він, зневірившись у своїх справах після такої великої поразки своїх, кажуть, втік зі Смоленська до Московії, залишивши там дуже нечисленний гарнізон.

Нехай добре почувається твоя превелебність і за ці наші радісні успіхи нехай дякує господу богу, як належить, з усім своїм духовенством і народом, а нас нехай згадує у своїх та свого духовенства молитвах, як це звично.

Дано у таборі під Борисовом у найближчий будній день перед святом Воздвиження святого хреста.

Воздвиження святкують 14 вересня, отже лист датовано 13 вересня.

18 вересня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до папи Лева 10-го

Тут я пропускаю вступну частину зі славословіями і цитую основну – з описом подій:

Sigismundus, Rex, Leoni, Pape X

Beatissime pater et domine, dne. clementissime […]

Anno etiam transacto factis antea inter nos pactis juramentoque firmatis federibus, immemor prestite fidei et spreta juramenti religione, que modica aut nulla in blasphemo et Scismatico esse potest, dominia mea in Mg. ducatu Lithuanie consistentia exercitu multorum milium equitum comparato, magna vi machinarum bellicarum tormentorumque eneorum subsequente, hostiliter invasit, dumque arces aliquas gravi obsidione premeret, nec propter valida presidia mea, que illic erant, proficeret, multis sicut anno preterito Scti. vre. significaveram ex suis in oppugnationibus locorum munitorum et tumultuariis preliis amissis, domum re male gesta, non absque gravissimo dolore, regressus erat, qui tamen jam alias sibi persuasisset, armis, opibus et potentie sue cuncta esse pervia nec aliquid conatibus suis (in quo tamen deceptus erat) obstare potuisse.

Estate demum proxime exacta tanquam ignominiam acceptam damnaque prioris expeditionis et bellum non satis prospere anno preterito ceptum et gestum vindicaturus, iterum validissimum exercitum comparavit, in quo plures gravis annature equites inerant, nixusque est me certis arcibus exuere et precipue castro Smolensko nuncupato, ut subinde tanto facilius totum Mg. ducatum Lithuanie aliaque dominia mea bello atrociori urgere et totam Rubeam Russiam sui scismatici ritus, que ditionis mee est, mihi eripere posset.

Potitus tandem ex adminiculo fraudis arce ipsa Smolensko est, de suis plurimis amissis. Subinde vero insolentior factus exercitum auxit ita, ut excederet octoginta milia hominum equestrium, aususque est sibi polliceri, quod jam facile reliqua dominia mea opprimere posset.

Progredi itaque adversus me suum exercitura usque ad fluvium Beresinam mandavit; at ego, qui in dno. Deo recte speraverim, eundem fluvium exercitum meum equitatu et

peditatu, tormentisque bellicis bene instructum, magna celeritate trajicere imperavi hostisque exercitum pedem referre ita, ut retrocedere coactus est, compuli.

Et dum exercitus hostilis per meum arceretur, XXVII Augusti particulari prelio a meis militibus pulcherrima clades eidem inflicta est hosti, alia iterum calendis Septembris, et ex utroque prelio plures ac insignes captivi mihi adducti sunt et multi ex hostibus cesi. Miles autem meus ejusmodi victoriis quasi auspicatis preludiis accensus ultro in pugnam ruebat.

Equidem vero in presentissima clementia Dei et in justitia cause mee confidens maximam jam de certa victoria securitatem pollicebar, feci magno animo exercitum procedere et stationibus hostium appropinquare. Dumque hostis sentiret, meum exercitum sibi imminere, Boristenem, tunc solito magis exuberantem, nando trajecit, meus vero exercitus insegniter animis ad pugnam preparatis hostem retrocedentem insecutus est, et similiter Boristenem, dum in re tam subita et pontis faciendi potestas et navigia ad transportandum militem deessent ad eam ripe partem, in qua jam hostis ordinatis aciebus tormentisque dispositis prestolabatur, nando intrepide transmisit,

et tandem, Deo auspice, qui in se sperantes non deserit et confundit manus filiorum alienorum, die natali beatissime virginis Marie, que erat VIII Septembris, cum eisdem hostibus feliciter pugnavit totumque illum validissimum exercitum, qui, ut premissum est, ex octoginta milibus hominum fuit comparatus, una acie fudit fugavitque et tanquam pecora totis campis cum feda strage multaque cede ultra quadraginta milia passuum ante se egit, itaque supra triginta milia hostium et cesa et submersa sunt,

castra hostilia plena opulenta preda direpta et decem precipui duces et satrape et triginta septem barones, consiliarii primores, officiales autem et armigeri nobiles supra duo milia capti cum signis sui exercitus mihi adducti sunt. De meis vero, Deo auspice, pauci desiderantur.

Quam ob rem hanc tam insignem et longo tempore memorandam, sed nec minus mirandam (quoniam dextera Excelsi facta est) victoriam vre. Scti. pro mea in ipsam summa et eximia devotione cognitam esse volui, ut Sctas. vra. ex eadem jucundum atque letum animum capiat mihique, suo devotissimo filio, gratuletur, quandoquidem pro sacrosancta religione proque sede apostolica et Sctis. vre. decore ad ea, que factu sunt possibilia, semper sum paratus. Collocavi namque magnam spem et confidentiam in vre. Sctis. erga me regnumque meum clementia.

Quoniam vero hostis ipse adeo superbus existit, necesse est, ut tanto studiosius ipsum sine intermissione persequar et bello urgeam, ne tam cito vires recuperet ac reparet: quandoquidem non privatam meam et regni mei rem ago, sed totius christiane reipublice, ne tam validus hostis, SS. Romane ecclesie inimicus, quandoque adversus sanctam ecclesiam pro ritu suo falso, blasphemo et scismatico invalescat […]

Dat. ex castris ad Boriszow die XVIII Sptbris [AT 3, № 232, p. 181 – 183].

Король Сигізмунд – до папи Льва 10-го

Найблаженніший отче і пане, наймилостивіший пане […]

Ще минулого року [1513], після того як між нами [Литвою і Москвою] були укладені договори і союзи, скріплені клятвою, він [московит], забувши дану вірність і знехтувавши святістю клятви (яка може бути незначущою або відсутньою у богохульника і схизматика), вороже вдерся у мої володіння, що знаходяться у Великому князівстві Литовському, зібравши армію з багатьох тисяч кінноти, за якою слідувала велика сила бойових машин та мідних гармат. І хоча

він обложив деякі фортеці важкою облогою, але не досяг успіху через мої сильні гарнізони, які там були. Втративши багатьох своїх у нападах на укріплені місця та в сутичках, як я повідомляв вашій святості минулого року, він повернувся додому з невдалою справою, не без найтяжчого болю. Проте він вже переконав себе в іншому, що його зброї, багатству та могутності все підвладне і що ніщо не може стати на заваді його намаганням (у чому, однак, він помилився).

Нарешті, минулого літа [1514], немов прагнучи помститися за понесену ганьбу та збитки попереднього походу і за війну, недостатньо успішно розпочату та ведену минулого року, він знову зібрав найсильнішу армію, в якій було багато досвідчених кіннотників, і намагався захопити деякі мої фортеці, особливо замок, названий Смоленськом (Smolensko), щоб потім він легше міг загрожувати всьому Великому князівству Литовському та іншим моїм володінням жорстокою війною і вирвати в мене всю Червону Русь (Rubeam Russiam), яка належить до моєї влади, але до його схизматичного обряду.

Зрештою, за допомогою обману він оволодів цією самою фортецею Смоленськом, втративши при цьому багатьох своїх. Ставши ще більш зухвалим, він збільшив армію так, що вона перевищувала вісімдесят тисяч кінних людей, і насмілився сподіватись, що тепер легко зможе захопити решту моїх володінь.

Отже, він наказав своїй армії просуватися проти мене аж до річки Березини. Але я, який слушно сподівався на господа бога, наказав своєму війську, добре спорядженому кіннотою, піхотою та гарматами, з великою швидкістю переправитися через ту саму річку і змусив армію ворога відступити, так що він був змушений повертатися назад.

І поки вороже військо затримувалося мною, 27 серпня моїми воїнами була завдана йому поразка в окремому бою, а інша – першого вересня. Внаслідок обох боїв мені було доставлено багато видатних полонених, і багато ворогів порубано. Мої же воїни, запалені такими перемогами, ніби сприятливими провісниками, охоче кидалися в бій.

І справді, впевнений у найближчій милості божій і у справедливості моєї справи, я вже забезпечив собі найбільшу безпеку і певну перемогу і наказав армії сміливо просуватися і наближатися до позицій ворога. Оскільки ворог відчував, що моє військо загрожує йому, він перейшов Борисфен, який тоді був більш повноводним, ніж звичайно. Моє ж військо, незважаючи на раптовість і відсутність можливості будувати міст або суден для переправи воїнів, запалене бойовим духом, переслідувало ворога, що відступав, і безстрашно перейшло Борисфен на ту частину берега, де ворог уже чекав, вишикувавши ряди та розташувавши гармати.

І нарешті, з божого благословення, який не покидає тих, хто на нього сподівається, і ламає руки чужих синів, у день Різдва пресвятої діви Марії, 8 вересня, воно успішно билося з тими самими ворогами і розбило та розігнало у єдиному бою усе те найсильніше військо, яке, як було сказано вище, було зібране з вісімдесяти тисяч людей. Воно гнало їх, мов худобу, по всіх полях із ганебним винищенням та великим побоїщем на понад сорок миль, так що понад тридцять тисяч ворогів були порубані та втоплені.

Ворожі табори, повні багатої здобичі, були розграбовані, а десять головних воєвод і сатрапів (decem precipui duces et satrape), тридцять сім баронів, перших

радників, а також понад дві тисячі чиновників та шляхетних воїнів були захоплені і доставлені мені разом із прапорами їхнього війська. Що ж до моїх, то, з божого благословення, небагатьох не вистачає.

Тому я захотів, щоб ця настільки видатна і довго пам'ятна, а також дивовижна (оскільки це було зроблено десницею всевишнього) перемога стала відомою вашій святості через мою найвищу та виняткову відданість їй, щоб ваша святість отримала від неї радість і веселий дух та привітала мене, свого найвідданішого сина, оскільки я завжди готовий що тільки можливо зробити для святої релігії, для Апостольського престолу та честі вашої святості. Бо я поклав велику надію та довіру на милість вашої святості до мене та мого королівства.

Оскільки ж цей ворог настільки гордовитий, необхідно, щоб я тим старанніше безперервно переслідував його і тиснув війною, щоб він не відновив і не зібрав сил надто швидко. Адже я веду справу не свою особисту і не свого королівства, а всієї християнської спільноти, щоб такий сильний ворог, ворог святої римської церкви, коли-небудь не взяв гору над святою церквою за своїм хибним, богохульним і схизматичним обрядом […]

Дано у таборі під Борисовом дня 18 вересня.

Переслідування на 40 миль – це помилка писаря чи копіїста. В іншому листі без адресата, написаному того ж дня, в якому ці самі події подано дещо скорочено, стоїть «8 миль» (octo milliaria) [AT 3, № 233, p. 184]. Думаю, це точніше.

Основна маса подробиць битви подана також у листі короля до венеціанського дожа, надісланого з Вільна 27 вересня [AT 3, № 236, p. 186 – 187].

25 вересня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до Яна Ласького

Із цього довгого листа я вибираю тільки те, що стосується московської війни:

Sigismundus, Rex, Joanni Laski, Archiepiscopo, Rome Oratori

Rme. in Christo pater et domine sincere nobis dilecte […]

Scribimus sctmo. dno. nostro et certis rmis. dominis cardinalibus, fautoribus et amicis successus nostros, sicuti Ptas. vra. rma. ex literarum exemplis percipiet. Ita enim omnia acta sunt deo adjuvante adversus hostem, sicuti in literis sctmi. dni. scripta sunt, sed plures et capti et trucidati sunt ex hostibus quam scribimus; ex nostris vero licet pauci desiderentur, tamen permulti saucii sunt. Videret Ptas. vestra rma. hostium cadavera ad octo miliaria veluti frugum manipulos strata et ipso loco pugne super sedecim millia. Mirabilis sane res est, quod una acie tam validus hostilis exercitus et splendidissimo apparatu instructus ceciderit, nec facile res gesta describi potest, quam tamen postea vre. Pti. exponet Nicolaus Volski, cast. sochaczoviensis, per quem decrevimus mittere testes victorie nostre, videlicet aliquot captivos.

Sed credat Ptas. vra. rma., quod auctore Mte. imperiali hoc bellum adversus nos vehementius instructus fuit; sed non satis decet imperatorem christianum cum infido hoste adversus nos, regem catholicum, et eundem sibi arcto sanguine junctum, fedus statuere. Et ut ipsum hostem sibi facilius confederaret sic ei persuasit, quod captivi profitentur, ut a gerendo bello contra nos non desisteret, volens ei auxilia per nepotem suum ferre et nos eodem tempore a pluribus partibus etiam bello tam per magistrum Prussie et Livonie quam

per marchionem Brandeburgensem Joachimum invadere et distrahere. Jamque descripserat divisionem, quid cui cedere debuit dominiorum nostrorum.

Hec privatim, arbitris semotis, Ptas. vra. rma. poterit sctmo. dno. nostro dicere. Hec autem Mtas. imperialis adversus nos sine culpa nostra machinata est, quandoquidem suam Mtem. veluti majorem fratrem semper venerati sumus et amavimus. Sed deus ei retribuat, nos autem tueatur […]

Dux Michael volebat ad nos transfugere, sed a suis duci Moscovie proditus, captus et vinctus triduo ante conflictum in Moscoviam missus est […]

Totum exercitum in hostem cum duce Constantino et Janussio Swirczewski misimus, speramusque, quod brevi arces recuperabimus et aliquid aliud pro decore et commodo nostro patrabitur.

Mgcum. dominum Julianum, germanum summi pontificis nobis amicum constituat atque excubitorem rerum nostrarum istic obfirmet.

Mittimus Pti. vre. literas ad rmos. dnos. cardinales scriptas, sed non titulatas, omnestenoris ejusdem, victoriam nostram patefacientes. Igitur Ptas. vra. rma. easdem faciat titulare pro libito suo quibuscunque placuerit et visum fuerit cardinalibus, easdemque ipsis offerri faciat.

Datum Vilne XXV Septembris [AT 3, № 234, p. 184 – 185].

Найповажніший у Христі отче і пане, щиро нами улюблений […]

Ми пишемо нашому найсвятішому пану [папі] та деяким найповажнішим панам кардиналам, прихильникам і друзям про наші успіхи, як ваша милість дізнається із примірників листів. Бо з божою допомогою все було вчинено проти ворога так, як написано в листах до найсвятішого пана, але з ворогів і захоплено, і вбито більше, ніж ми пишемо; з наших же хоча й бракує небагатьох, проте дуже багато поранених. Ваша милість побачила б ворожі трупи, розкидані на вісім миль, немов снопи збіжжя, а на самому місці битви – понад шістнадцять тисяч. Воістину, дивовижна річ, що в одній битві таке сильне вороже військо, оснащене найблискучішим спорядженням, полягло, і нелегко описати вчинену справу, яку, однак, пізніше викладе вашій милості Миколай Вольський, каштелян сохачевський, через якого ми вирішили надіслати свідків нашої перемоги, а саме кількох полонених.

Але нехай ваша милість повірить, що цю війну проти нас було сильніше підготовлено з ініціативи імператорської величності; але не личить християнському імператору укладати союз із невірним ворогом проти нас, католицького короля, і того, хто пов’язаний з ним тісним кровним зв’язком. І щоб легше приєднати цього ворога [московита] до себе, він [імператор] так його переконав, як стверджують полонені, щоб той не припиняв вести війну проти нас, бажаючи надати йому допомогу через свого небожа і одночасно нас атакувати з багатьох сторін війною як через магістра Прусії та Лівонії, так і через маркграфа Бранденбурзького Йоахима. І вже навіть описав поділ, що кому з наших володінь мало відійти.

Про це ваша милість зможе приватно, без свідків, сказати нашому найсвятішому пану. Але це імператорська величність замислила проти нас без нашої провини, оскільки ми завжди шанували і любили його величність, немов старшого брата. Але нехай Бог відплатить йому, а нас захистить […]

Князь Михайло хотів перейти до нас, але був зраджений своїми московському князю, захоплений і закутий, був відправлений до Московії за три дні до битви […]

Ми відправили все військо на ворога з князем Костянтином і Янушем Свірчевським, і сподіваємося, що незабаром повернемо фортеці і буде вчинено щось інше для нашої слави та вигоди.

Нехай призначать нашого друга вельможного пана Юліана, брата верховного понтифіка, і затвердять його нашим охоронцем справ там [у Римі].

Ми надсилаємо вашій милості листи, написані до найповажніших панів кардиналів, але без титулів, усі того самого змісту, що висвітлюють нашу перемогу. Отже, нехай ваша милість титулує їх на свій розсуд, кому захоче і кому буде завгодно з кардиналів, і нехай подбає, щоб їх було їм вручено.

Дано у Вільно XXV вересня.

Бачимо, що король хотів, аби кардиналом-протектором Польського королівства замість Ахілла де Грассі було призначено брата папи Лева – Юлія Медичі (1478 – 1534), майбутнього папу Климента 7-го (1523 – 1534). Мета була очевидна – протиснутись у якнайближче оточення папи. Але ця справа не вигоріла. Маємо також лист короля до самого Юлія з 27 вересня, де подробиці битви подано скорочено [AT 3, № 237, p. 187 – 188].

Згаданий лист до кардинала без означення адресата маємо у повному тексті – AT 3, № 233, p. 183 – 184.

26 вересня 1514 р. Лист Якуба Пізона до Яна Корицинського

Український переклад

Epistola Pisonis, Legati Apostolici, ad Joannem Coritium, de Victoria regis ex Moscis

Epistola haec Pisonis typis exscripta reperitur in opusculo inscripto: Jani Damiani, Senensis etc. N. II. Basileae ap, Jo. Frobenium. MDXV mense Augusto.

Scio ego, ambiguum tibi esse, Coriti mi charissime, in humanis ne sim an vero minus, qui totum jam ferme annum, quo Roma absum, tam pertinaciter tecum sileam; par item de te quoque cogitatio me suspendit, qui nihil omnino scripseris, nisi forte tue mihi reddi non potuerint incertissimis huc usque vagato sedibus. Que etiam causa fecit, ut cessator et ipse fierem, cum alioqui ad scribendum nemo me sit minus piger.

Nosti, quam invitus obierim hanc provinciam: ut ad Ser. dnum. Polonie regem ac deinceps ad Moscovie ducem, quo pacem inter ipsos pontificis et legati nomine firmarem, proficiscerer. Sed non erat integrum reluctari diutius mihi.

Veni tandem Julio mense Vilnam, que caput est Lithuanie, ubi a principe, preter quam quod pro sedis apostolice reverentia amplissime acceptus fui, habitus sum pro singulari ejus in me, veterem alioqui clientem, benevolentia admodum gratiose, nam humaniter dicere regie celsitudinis dignitas vetat. Data deinde diebus duobus sequentibus bis audientia.

Post tertium adventus mei diem rex in castra movit, quo ante dies aliquot, nisi me operiri dignum duxisset, omnino ire statuerat, jam enim utrinque ad bellum, et quidem atrocissimum, inclinata erant omnia. Pacis nomen ob interpositas pontificis partes auditum non ingrate; ceterum inter tubas, inter tympana, inter alios armorum strepitus facile oppressum.

Jam enim et hostis Moscovita, arce Smolensko supra Boristhenem sita per proditionem potitus, factus erat insolentior et rex exercitum validissimum ex equitatu et peditatu stipendio conductum pugne avidum imprimis paraverat.

Erant in his cataphracti duo milia, quibus nihil esse possit neque ornatum neque armatum magis, peditum paulo plus duo item milia, in quibus belli postea moles stetit. Fuere deinde alia triginta equitum milia fortissimorum virorum. Id enim credas volo, neque vidisse me unquam majorem equitatum quam constituere hic princeps posset, neque crediturum me fuisse, si non vidissem, ut certe, si velit, valeat centum milia equitum armare.

Jam vero major fide quadrigarum numerus est commeatum ferentium; neque enim ipse crederem cuiquam ista narranti, nisi meos ipsos oculos testes habuissem. Quis enim crederet viginti quadrigarum milia conduci posse? Tantum jam abest, ut scribere hec auderem. Scribit hec tibi Piso: Piso jam non poetarum, sed annalium scriptoris emulus, nisi forte ne oculato quidem testi adhuc credis.

Fit id non voluptatis causa sed necessitatis. Homini jumento victus ferendus est propter loca sola solitudine nobilia, qui tam diu duret quam sit manere necesse diu. Centum miliaribus Lithuanicis (que centum viginti Germanica faciunt, tantum enim vie est a Vilna ad Smolensko) preter lustra eademque palustria nihil ferme videtur, sterilia et inhospita omnia. Estima nunc tecum, quanto sit commeatu opus. Adde quod ubi etiam in locum veneris destinatum, non minori sis frumenti aliarumque rerum necessariarum inopia laboraturus, tum ob soli sterilitatem, tum quod hosstiliter vastata sunt omnia.

Eum igitur exercitum ubi rex ipse recensuisset ire in hostes jubet. Interea prefectus arcis Poloczko alia quadam via terras Mosci invadit ibique populatus omnia ingenti onustus preda revertitur.

Dum itaque exercitus discessui se parat, videntur in loco quodam exploratores hostium. Nostri, cognito illorum numero, (erant viri bellatores mille trecenti) lectis ad hoc sexcentis equitibus, illos obruere armaque capientes majore ex parte trucidavere, duce eorum cum nonnullis nobilibus capto. Idem postridie nostri fecere in aliis mille ducentis pari eventu.

Moscus re cognita exercitum omnem suum, qui octoginta milibus constabat, loco ad id electo ultra Boristhenem collocat, ratus: nostros pugne aviditate amnem non formidaturos. Verum id non sine periculo, quum ipsi vadum tam bombardis quam milite munivissent, eumque unicum, nam alibi Boristhenes utpote et altus et vorticosus neutiquam est vadabilis.

Nostri, relictis aliquot milibus, qui se hosti citra amnem circum equitantes ostenderent, reliqui, percontato alibi flumine, ponticulum ex ratibus lintribusque nectunt, quo peditatum cum machinis transmittant. Equites acie ut erant instructi omnes se uno impetu, sed ex ordine, in amnem conjiciunt feliciterque tranant, credo Diis freti, haud plus uno desiderato.

Non erat incognitum hostibus et poterant nostros vel amnem ingredi volentes trajectu prohibere, vel partim egressos opprimere; verum cum et numero suorum nimium fiderent et paucitatem regiorum contemnerent, loco se tantisper, utpote opportuno, movere distulerunt, dum nostri jam non modo amnem transirent versum etiam et pugne locum caperent et ordines vel reficerent, vel mutarent.

Tantumque fuit temporis medii, ut tribus ferme horis utrimque a pugna abstinerent. Ubi deinde ad manus ventum fuit, hostes arte circumvenire nostros a tergo per vallem, ubi non apparebant (nam et collis dumetis consitus impediebat aspectum) magno impetu

nitebantur. Nostri re explorata de repente, ut in subitis casibus fit, mutant consilium. et ex ea parte injussu pugnam committunt. Nam alio belli dux acies inclinarat, ubi et ipse tunc ferebatur.

Quod cum ex nostris nonnulli, bello alias probe exercitati conspicerent, neque aut consultandi aut ducem conveniendi tempus locusve daretur, in hostem conclamant fortiterque pugnando reprimunt. Hec a levo cornu acta, mox a dextro et omni ex parte conserte manus, tubarum clangor ut ex his, qui interfuere, accepi supra usitatum modum. Fuere enim tubicines in hostili exercitu plus multo quingenti.

Atque ita fortissime dimicatum utrimque, inclinante jam ad vesperam die, timor hostes, mox desperatio occupat. Jam neque nostrorum impetum ferre diutius qui proximi erant, neque fuge viam a tergo reperire valebant, prementibus ultimis, qui et ipsi ordines explicare nequibant.

In ea trepidatione clades facta ingens, fugientes autem tumultuatim nostri in longam noctem persecuti, quoscunque cedere, nisi qui vel nemorum densitate latere vel noctis beneficio elabi poterant. Ibi direpta castra, in predam versa omnia.

Cecidere ex hostibus circiter milia quadraginta, capta quatuor milia, et cum his prefecti exercitus omnes, qui octo fuerant; inter quos unus a duce Moscorum dux *Michael Holitza* cum trecentis nobilibus, inter quos sunt barones multi. Hos secum rex nudius tertius quasi in triumpho Vilnam duxit, conspicuos omnino viros. Mihi certe in omni vita nihil videre circa pompas bellicas obtigit gloriosius. Reliqui captivi partim per municipia distributi sunt, partim ad victores remanent, ubi adhuc et signa tenentur, que et ipsa ablata fuere ad unum omnia.

Rex enim cum domesticis duntaxat idque paucis admodum Vilnam rediit, misso quem penes se ad custodiam sui habebat ad belli duces exercitu recenti milium quatuor, uti victoriam sequerentur, maxime vero, uti arcem Smolensko recuperarent.

Moscus enim qui victoriam sperabat, mox, suorum accepta clade, ex arce Smolensko paucis admodum stipatus, adeo precipiti ad propria cursu festinavit, ut uno die ac nocte CCC passuum milia superaret, sive ut novum repente exercitum scriberet, sive, quod vero similius est, ut famam rei male geste preverteret, quominus fratres rebus novis moliendis ansam antecaperent, male tractationis memores, utpote qui servitutem apud tirannum fratrem servire coguntur.

Parum enim ad recuperandum exercitum superesse spei fatentur et captivi, asserentes, Moscum adhuc populo plurimo abundare, verum rustico et ad bellum inepto, quum in hanc expeditionem omnem ferme nobilitatem duxerit.

Sic ille, qui paulo ante capta dolo arce superbus Polonis omnibus necem, Lithuanis vero compedes minitatus fuerat, turpissimam coactus inire fugam est, ut se tam neci quam vinculis eriperet. Nam ita certam demens sibi ipse victoriam spoponderat, ut postea apud duces belli captos reperte cum mandatis atque stratagematis epistole fuerant, quibus quid facto cuilibet post victoriam opus esset commiserat: ut scilicet regem in presidiis positum uno agmine adorirentur; eo utcunque potiti in tres se vias diviso exercitu diffunderent Vilnamque direptum festinarent.

Sed nesciebat homo, et privatim et publice perjurus, Deum violate sine causa fidei vindicem longe aliter constitutum ire. Dii enim immortales ob perjurium – ut ait pro Roscio Cicero – hominibus irasci et succensere consueverant.

Dedit condignas perfidie sue penas, cum ne ex nostris unus quidem captus sit, vulnerati multi et hi adverso corpore omnes. Mortui vix supra quadringentos, et in his barones quatuor elegantissimi, iidemque fortissimi juvenes, quorum corpora huc relata sunt et tumulata honestissime, duobus sub infula episcopis cum universo clero ad civitatis portas progressis. Quorum tamen mors immensa hostium clade piata est.

Ut certe fateri necesse sit, hec sine Divum numine non evenisse, cum alioqui rex ipse re quidem vera christianissimus sit semperque fuerit. Assiduis enim pro victoria supplicationibus, ea deinde parta, gratiarum actionibus templa omnia sonabant. Quin et publice ad Deum omnia princeps refert, tum maxime cum Tartari, qui sub idem tempus juxta pactum conventum adesse Majestati sue debuissent, fraude se subduxerint.

Jam vero et illud non obmiserim, esse apud Moscum ducem *Michaelem Glinski*, virum animi et corporis dotibus egregie insignem; is olim non levibus ex causis regem Polonie fugiens ad Moscum cum suis ex Lithuania migravit, qui et priorum et horum causa motuum fuit. Hunc rex Polonie, ad Serenissimi fratris sui Vladislai, Hungarie regis, instantiam, in gratiam secreto admiserat, et jam tacito redire ad regem e Moscovia parantem sui, quibus nimium fidebat, Mosco detulere. Qui hominem e vestigio vinctum domum sub custodia remisit, incertum quid de eo velit statuere. Is si forte ad regem transfugisset, magnam sibi hujus victorie partem vindicare contendisset; nam id circiter calendas Septembris contigerat, prelium vero octava Septembris ipsa die natali Marie factum est.

In summa: Dei omnino munera sunt hec precipua, deinde principis Deo gratissimi, cujus fortunam utique perlustrem, non ex ariolorum nugis, sed ex summa vite sanctimonia, prudentia, fortitudine, temperantia atque modestia metior, in quo illud pulchrum est, ut si clementiam ipsam velis effingere, nullo certe alio neque ore, neque colore, quam hujus principis id prestare possis efficacius.

Mihi profecto post exantlatos tot viarum labores ex hac victoria tantum accessit letitie, ut nihil asperum sive terra sive mari videar tulisse, sive quia principis hujus sum fuerimque semper studiosissimus sive quod hac factum est victoria, ut ire ad Moscum non sit necesse mihi, que mea profecto est summa expectatio. Nam preter viarum tum longitudinem tum difficultatem valde me terret hominis etiam jurati perfidia. Satis mihi est confessori esse, superbam martyri palmam non ambio.

Misi ad illum calendis adhuc Augusti famulum cum literis pro salvo conductu, scio pervenisse, sed neque responsum neque famulum vidi, audio in amnem conjici fuisse jussum. Non libenter bibo tam largo cantharo. Sed jocor verbis, re tamen vera serium est, quod scribo. Scilicet mihi servabit, si etiam dederit fidem, quam neque regibus ac ne Deo ipsi servare solet? I nunc, scismatico committe vitam tiranno, ut te per Scythicas sub Styga mittat aquas!

Nollem in his sinistrum mihi omen precinere, qui initio certe invitus feci, ut hanc experirer molestiam. Tolerabilia hactenus fuere omnia, quamvis aspera, in reliquis quoque superanda fortuna ferendo est.

Nondum satis intelligo, quid de me futurum sit, cum omnis adhuc exercitus arcis recuperationi studeat. Eam brevi futuram speramus. Nisi et viarum sub hec tempora difficultas et anni ratio Polonis nostris obstaret, victorem omnino exercitum in ipsa Moscici dominii viscera transferrent, ibidem hibernaturi, qua illorum sententia, facile residuo itinere absolverer. Sed ducare tamdiu vix poterunt commeatus penuria, presertim pro jumentis. Habent enim preter suum equitatum predatitios equos circiter viginti milia, quos salvare si

possent, plurimum vellent, habere enim Moscovia dicitur equos laboribus ferendis admodum idoneos.

Res extrahi diu non poterit; quidquid erit, non patiar te nescire. Tuum erit interea, literas has nullo constantes ordine boni consulere; ut enim sparsim relata mihi sunt omnia, ita varie congesta, ut vix unius corporis esse videantur.

Mitto nummos argenteos sex mosciticos, hos tibi cum amicis communes esse volo, invenies in illis inscriptiones partim grecas partim ruthenas. Symbolum habent Ruthene cum grecis literis, deinde par est etiam religio. Sunt utique Christiani sed Scismatici. Templa habent hic presertim Vilne auro, argento, gemmis opulenta. Paucis etiam hinc annis ex lapide edificari cepta et quidem sumptuose, cum lignea duntaxat antea habuerint non culta admodum.

Sunt autem Rutheni (ut illud quoque auctarium addam) ingenio Lithuanis promptiore, quo fit, ut operibus non mediocriter excellant. Multi ex his peculiare vitium proditionis habent, quod ad principum sive ducum aliquorum domnos irrepsit. Quin et hoc nuper bello dux *Msczislawski* quidam Ruthenus cum omnibus suis Mosco se dedidit, quamvis egregium adolescentem filium in aula regis reliquisset. Sentiunt multi ex iis secreto (ut creditur) pro Mosco, nulla alia magis quam religionis causa; eam enim per omnia communem habent, transfugerentque passim multi, nisi exploratam Mosci tirannidem formidarent.

Is enim sevissimis legibus subditos coercet. Omnia illi nascuntur, omnia illi crescunt, omnia adducuntur. Si qui sunt, qui vel genere, vel dignitate magni sunt, in illius nihilominus manu sunt, neque diutius divites quam velit ipse. Commercia eorum terra marique plurima. Aurum, argentum pro pellibus inferre soliti mercatores, nihil aliud referunt. Ea omnia principi accedunt. Hinc opes isti tante, quantas ne unum quidem in Europa principem habere fama est, populo miris artificiis insigni potens.

Italos habet domesticos multos et honeste et utiliter, ceterum suas circa fidem partes coactos sequi. Hec ab his, qui illic versati sunt, didici. Si quando, (quod maxime deprecor) eo iero redieroque, quod precor, plura de his vel per literas vel affatim certiora referam.

Interea autem et hinc erit quod scribam. Restat enim nonnihil actionis militibus nostris circa arcis recuperationem, quod negotium extrahi diu non poterit. Si enim deditionem facere noluerint, aliud nostri pro temporis et rei qualitate consilium sunt apprehensuri. Sunt enim adhuc in castris prefecti et tribuni militum omnes veterani, qui vel sub manu captare consilium non ignorant.

Ante omnes autem illustris dux *Constantinius*, inter nostri temporis imperatores in re bellica facile princeps, qui signis collatis ter et trigesies dimicando victor fuit. Idem, junior tamen, apud Moscum septennio manicis pedicisque constrictus fuerat bello captus. Vix est domi Numa religiosior, foris Romulo non inferior; quo duce et hoc bellum gestum est.

In quo quidem duce *Constantino* nihil esse uno omnes ore ajunt, quod probari nequeat, nisi quia Ruthenus idemque Scismaticus sit, ita errore a parentibus per manus accepto. Neque enim parum refert, quam quis a majoribus religionem acceperit. Ceterum ita majorum suorum traditiones omnes sancte observat, ut ne latum quidem ab iis unguem recedat. Qui si ad sancte matris ecclesie obedientiam reduci posset, innumeris procul dubio ad idem agendum preluceret; tanti est apud suos momenti, regi autem ob eximias virtutes facile charissimus.

Sed de his tandem plus satis. Veniam tamen mihi dederis, ut spero non gravatim culpam ingenue fasso, qui non epistolam, sed libellum ex bello fecisse me haudquaquam negaverim; leges aliquando non pauciora his de itineris mei ratione, quod utinam non

tentassera. Parum a septentrionali oceano disto, et longius adhuc progredi cogor. Jam hic September initium est brume, que tam seva solet ingruere, ut multis sine naso contingat esse. Noctes estate brevissime, hieme diei parum.

Sub divo Julio, pontifice, laudatissime memorie, minus mense annum Roma ad duos missus reges abfui. Sed nihil ad hec, que hactenus mihi equali temporis sed diverso laborum calculo incidere: et tamen difficiliora adhuc restant. Levius fit patientia quicquid corrigere est nefas. Mihi certe satis erit pontificis legatique expectationi respondere. Quod ut facere grate valeam pro Sanctitatis sue ac Sedis apostolice amplitudine, gloria, ne glacialem quidem (vel sub bruma) sum reformidaturus oceanum.

Sed jam vale et volumen hoc boni consule, ad neminem enim diffusius scripsi, cum sciam mea tibi omnia, utpote mei semper amantissimo, non displicere. Ego valeo et principis munificentia bene habeo.

Vilne XXVI Septembris [AT 3, № 246, p. 202 – 207].

Лист апостольського легата Пізона до Яна Корицинського про перемогу короля над московитами.

(Цей лист Пізона надрукований у брошурі під назвою: «Jani Damiani, Senensis etc. N. II.» Базель, Йоганн Фробен, серпень 1515 р.)

Я знаю, мій найдорожчий Корицинський, тобі неясно, чи живий я, чи ні, оскільки я не пишу до тебе майже цілий рік, що мене немає в Римі; така ж думка тривожить мене і щодо тебе – ти взагалі нічого не написав, хіба що тільки твої [листи] не могли бути мені доставлені через вкрай невизначені місця, де я досі блукав. Ця ж причина змусила і мене зволікати, хоча ніхто не є менш лінивим до писання, ніж я.

Ти знаєш, як неохоче я взявся за цю провінцію: щоб вирушити до ясновельможного пана короля Польщі, а потім до князя московського, щоб укласти мир між ними від імені понтифіка та легата [Томаса Бакоца]. Але мені не можна було чинити опір довше.

Я нарешті прибув у липні до Вільни, яка є столицею Литви, де правитель прийняв мене з великою шанобою через пошану до апостольського престолу і поставився до мене надзвичайно милостиво через свою особливу прихильність до мене, свого давнього клієнта (бо гідність королівської величності забороняє говорити «по-людськи»). Потім упродовж двох наступних днів була дана аудієнція двічі.

Після третього дня мого прибуття король рушив у табір, куди він твердо вирішив був йти за кілька днів до цього, але вважав за потрібне зачекати на мене; адже всі справи з обох боків вже схилялися до війни, і то найжорстокішої. Слово «мир» (Pacis nomen) від папи було вислухано прихильно, але легко заглушене серед труб, серед литавр, серед інших шумів зброї.

Вже ворог-московит, захопивши через зраду Смоленськ, що знаходиться над Борисфеном, став більш зухвалим, і король підготував найсильнішу армію, найбільш жадібну до бою, набрану за плату з кінноти та піхоти.

Серед них було дві тисячі важко озброєних вершників (cataphracti), і ніхто не може бути ані більш прикрашеним, ані більш озброєним за них; піхотинців було трохи більше двох тисяч, на яких пізніше тримався тягар війни. Далі було тридцять тисяч кінноти, найхоробріших чоловіків. Я хочу, щоб ти повірив у це: я

ніколи не бачив більшої [маси] кінноти, ніж міг зібрати цей правитель, і я б не повірив, якби не бачив, що він, якщо захоче, зможе озброїти сто тисяч кінноти.

Тепер важче повірити у кількість возів, що везуть провіант; адже я б і сам не повірив нікому, хто розповідав би це, якби не мав своїх власних очей за свідків. Хто повірить, що можна зібрати двадцять тисяч возів? Я вже далекий від того, щоб наважитися писати про це. Це пише тобі Пізон: Пізон, що змагається вже не з поетами, а з літописцями, якщо тільки ти досі не віриш навіть очевидцю.

Це відбувається не заради задоволення, а через необхідність. Люди повинні везти їжу возами через місця, знамениті лише своєю пустельністю, і це має тривати так довго, скільки необхідно [буде] залишатися. На сотні литовських миль (що складає сто двадцять німецьких [миль], така відстань від Вільни до Смоленська) майже нічого не видно, окрім лісових хащів, і то болотистих; все безплідне і негостинне. Оціни ж тепер сам, скільки потрібно провіанту. Додам, що навіть коли вони прибудуть у призначене місце, вони будут страждати не меншою нестачею зерна та інших необхідних речей, як через безплідність грунту, так і через те, що все було спустошене ворогом.

Отже, коли король сам оглянув це військо, він наказує йти на ворогів. Тим часом староста (prefectus) замку Полоцьк вторгається іншим шляхом у землі московита і, спустошивши там усе, повертається обтяжений величезною здобиччю.

Поки армія готувалася до походу, були помічені ворожі розвідники в одному місці. Наші, дізнавшись їхню кількість (було тисяча триста воїнів), обравши для цього шістсот кіннотників, розгромили їх і більшу частину порубали, захопивши їхнього вождя з деякими знатними воїнами. Те ж саме наші зробили наступного дня над іншими тисячею двомастами з таким самим результатом.

Московит, дізнавшись про це, розташував усю свою армію, яка складалася з вісімдесяти тисяч, у обраному для цього місці за Борисфеном, гадаючи, що наші не злякаються річки через жадобу бою. Але це [переправа] було небезпечним, оскільки вони [москалі] самі укріпили єдиний брід як гарматами (bombardis), так і вояками, бо в інших місцях глибокий і вируючий Борисфен зовсім не можна перейти вбрід.

Наші залишили кілька тисяч, щоб ті показували себе ворогу, їздячи по цей бік ріки; решта, розвідавши ріку в іншому місці, зв’язали невеличкий міст (ponticulum) з плотів і човнів (ex ratibus lintribusque), щоб переправити піхоту з машинами. Кіннота, вишикувана, як була, в одну мить, але по черзі, кинулася в річку і щасливо перепливла, довіряючи, я думаю, богам, втративши [при цьому] не більше однієї людини.

Це було відомо ворогам, і вони могли перешкодити нашим або заборонити переправу тим, хто хотів увійти в ріку, або розбити тих, хто частково перейшов; але оскільки вони надто покладалися на свою чисельність і зневажали невелику кількість королівських [воїнів], вони відклали рух зі свого місця, оскільки воно було зручним, поки наші вже не тільки перейшли ріку, але й зайняли місце для бою та відновлювали або змінювали шикування.

І було стільки проміжного часу, що майже три години обидві сторони утримувалися від бою. Коли ж нарешті дійшло до рукопашної, вороги намагалися з великим натиском хитро обійти наших з тилу через долину, де їх не було видно

(бо пагорб, зарослий чагарником, заважав огляду). Наші, розвідавши ситуацію, раптово, як це буває у непередбачених випадках, змінюють план і починають бій з того боку без наказу. Бо воєначальник обернув ряди до іншого місця, куди й сам тоді поспішав.

Коли ж деякі з наших, добре навчені у війні, це помітили, і не було часу ані місця ні радитися, ні зустрічатися з воєначальником, вони крикнули на ворога і мужньо відтіснили його боєм. Це відбувалося на лівому фланзі, незабаром зійшлися [в бою] і на правому та з усіх боків, і звук труб, як я чув від тих, хто там був, був надзвичайно сильний (supra usitatum modum). Бо в ворожій армії було набагато більше п'ятисот трубачів.

І так дуже мужньо билися обидві сторони, коли день вже схилявся до вечора, страх, а потім і розпач охопив ворогів. Вони не могли вже довше витримувати натиск наших, ті, хто був найближче, а ті, що ззаду, не могли знайти шляху для втечі, оскільки останні тиснули, і самі не могли розгорнути ряди.

У цьому переляку сталося величезне побоїще, а наші переслідували тих, хто хаотично тікав, далеко в ніч, вбиваючи всіх, хто не міг сховатися в гущавині лісів або вислизнути завдяки ночі. Там були розграбовані табори, усе перетворено на здобич.

Загинуло близько сорока тисяч ворогів, чотири тисячі захоплено, і серед них усі командири армії, яких було вісім; серед яких був вожди московитів князь *Михайло Голиця* (Michael Holitza) з трьомастами знатними (nobilibus), серед яких багато баронів. Король повів їх до Вільни через два дні, ніби в тріумфі, надзвичайно видатних чоловіків. Мені, безумовно, ніколи в житті не доводилося бачити нічого славнішого щодо військових урочистостей. Решта полонених були частково розподілені по містах, частково залишилися у переможців, де досі зберігаються прапори, які також були захоплені всі до одного.

Король же повернувся до Вільни лише зі слугами, і то з дуже невеликою кількістю, відправивши до воєначальників нове військо з чотирьох тисяч [людей], яке він тримав при собі для охорони, щоб вони розвивали перемогу, і особливо, щоб відвоювали фортецю Смоленськ.

Бо московит, який сподівався на перемогу, отримавши звістку про поразку своїх, негайно поспішив до своїх [володінь] з фортеці Смоленськ, супроводжуваний дуже небагатьма, – настільки стрімким бігом, що за один день і ніч подолав триста тисяч кроків (CCC passuum milia), чи то щоб швидко набрати нову армію, чи то, що більш правдоподібно, щоб випередити звістку про погано проведену справу, аби брати [великого князя московського] не скористалися можливістю для підготовки до нових подій, пам'ятаючи про погане поводження, оскільки вони змушені служити тиранічній владі свого брата.

Навіть полонені зізнаються, що залишається мало надії на відновлення армії, стверджуючи, що московіт ще має багато народу, але селянського і непридатного до війни, оскільки він повів у цю експедицію майже всіх знатних людей.

Так той, хто незадовго до того, гордовитий захопленням фортеці обманом, погрожував усім полякам смертю, а литовцям – кайданами, був змушений пуститися у найганебнішу втечу, щоб врятуватися як від смерті, так і від пут. Бо цей безумець сам настільки впевнився у перемозі, що пізніше в захоплених воєначальників були знайдені листи з наказами та військовими хитрощами, в яких

він доручив, що потрібно робити кожному після перемоги: а саме, щоб з'єднаним військом напали на короля, розташованого в таборі; коли б вони якось оволоділи ним розділили б військо на три шляхи і поспішили б грабувати Вільну.

Але ця людина, що є порушником присяг як у приватному, так і в публічному житті, не знала, що Бог, месник за необгрунтоване порушення віри, вирішив інакше. Адже безсмертні Боги (Dii immortales) зазвичай гніваються і палають на людей за порушення присяги (як каже Цицерон у захисті Росція).

Він поніс заслужене покарання за свою віроломність, тоді як з наших не був узятий у полон жоден; [було] багато поранених, і всі вони [отримали рани] спереду тіла. Загиблих трохи більше чотирьохсот, і серед них чотири найшляхетніші барони, і водночас найхоробріші мужі, тіла яких були привезені сюди [у Вільно] і поховані з найбільшою пошаною, коли два біскупи, увінчаних інфулами, з усім духовенством вийшли до воріт міста. Проте їхня смерть була викуплена величезним побоїщем ворогів.

Так що необхідно визнати, що це сталося не без волі божества (sine Divum numine), оскільки сам король справді є і завжди був найхристияннішим. Бо в усіх храмах лунали безперервно молитви за перемогу, а потім, коли вона була здобута, – подяки. Навіть публічно правитель усе відносить до бога, особливо коли татари, які повинні були прибути до його величності в той самий час згідно з укладеним договором, підступно ухилилися.

Тепер я також не повинен оминути того, що при московському князі перебуває Михайло Глинський, чоловік, винятково видатний дарами духу і тіла. Він колись, втікаючи від короля Польщі через складні причини, перебрався з Литви до московита зі своїми [людьми], і був причиною як попередніх, так і цих рухів.

Король Польщі, на прохання свого найяснішого брата Владислава, короля Угорщини, таємно прийняв його в милість, і ось він уже готувався таємно повернутися до короля з Московії, [але] його власні [люди], яким він надто довіряв, виказали його московиту. Той негайно відправив цю людину під охороною, закуту в ланцюги, додому; невідомо, що він вирішить щодо нього. Якби він [Глинський] зумів перебігти до короля, то претендував би на велику частку цієї перемоги; бо це сталося приблизно на початку вересня (circiter calendas Septembris), а битва відбулася восьмого вересня, саме в день Різдва Марії.

В підсумку: це головним чином дари божі, а потім – правителя, найугоднішого богу, удачу якого я вимірюю не за базіканням віщунів, а за найвищою святістю життя, розсудливістю, мужністю, поміркованістю та скромністю. У ньому є та прекрасна риса, що якби ти захотів уявити саме Милосердя, то, безумовно, ти не міг би знайти краще обличчя, ані кращий вигляд, ніж цього правителя.

Мені, безумовно, після всіх докладених праць у дорозі, ця перемога принесла стільки радості, що я здатен витримати все, що здавалося суворим на суші чи на морі, чи то тому, що я завжди був і є великим прихильником цього правителя, чи то тому, що завдяки цій перемозі мені не потрібно йти до московита, що, безумовно, є моїм найбільшим сподіванням. Бо, крім тривалості та труднощів доріг, мене дуже лякає віроломство людини щодо присяги. Мені досить бути сповідником (confessori), я не прагну до гордої пальми мученика.

Я послав до нього [московита] слугу ще на початку серпня (calendis Augusti) з листами про безпечну подорож, я знаю, що він [слуга] дійшов, але ні відповіді, ні слуги я не бачив. Я чув, що його [слугу] наказали кинути в річку. Я не охоче п'ю з такого великого келиха. Але я жартую словами, хоча справа, про яку я пишу, справді серйозна. Чи дотримає він [московит] даного мені слова, якщо навіть дасть його, коли він не звик дотримуватись його ні королям, ні навіть самому богу? Іди тепер, довір своє життя схизматику-тирану, щоб він послав тебе у води скіфського Стіксу!

Я не хотів би віщувати собі поганий знак у цих [словах], оскільки одразу неохоче пішов на те, щоб зазнати такої неприємності. Усе досі було терпимим, хоча й суворим, і в решті слід терпінням долати долю.

Я ще недостатньо розумію, що зі мною буде, оскільки вся армія досі прагне відвоювати фортеці. Ми сподіваємося, що це станеться незабаром. Якби труднощі доріг у цей час і пора року не заважали нашим полякам, вони безумовно перенесли б війну в самі нутрощі Московського володіння, щоб там зимувати. У такому випадку я б легко завершив решту своєї подорожі. Але їм навряд чи вдасться так довго [там] залишатися через нестачу провіанту, особливо для в'ючних тварин. Бо вони мають, крім своєї кінноти, близько двадцяти тисяч коней, захоплених як здобич, яких вони дуже хотіли б зберегти, оскільки Московія, як кажуть, має коней, дуже придатних для перенесення тягарів.

Справа не може затягнутися надовго; що б не сталося, я не дозволю тобі не знати. Твоя справа – прихильно прийняти ці листи, написані без жодного порядку; бо все було повідомлено мені уривчасто, і так різноманітно зібрано, що ледь здається єдиним цілим.

Я надсилаю шість московських срібних монет; я хочу, щоб ти поділився ними з друзями. Ти знайдеш на них написи частково грецькі, частково руські. Вони [московіти] мають символіку [подібну] до руської з грецькими літерами, релігія також схожа. Вони, безумовно, християни, але схизматики. Храми тут, особливо у Вільні, багаті золотом, сріблом, дорогоцінним камінням. Кілька років тому почали будувати великим коштом [нові храми] з каменю, оскільки раніше вони мали лише дерев'яні, не надто прикрашені.

А русини (щоб я додав і цей додаток) за інтелектом (ingenio) спритніші за литовців, тому вони неабияк перевершують їх у працях. Багато хто з них має особливий порок – зрадливість, яка закралася до домівок деяких князів чи воєначальників. Навіть у цій нещодавній війні якийсь русин, князь Мстиславський, здався московиту з усіма своїми [людьми], хоча він залишив свого сина, видатного юнака, при дворі короля. Багато хто з них таємно прихильний (як вважається) до московита, і не з іншої причини, ніж релігійної; бо вони мають її спільну в усьому, і багато хто перебіг би [до московита], якби не боялися добре знаної тиранії московита.

Він [московит] стримує своїх підданих найсуворішими законами. Все народжується для нього, все росте для нього, все привозиться до нього. Якщо є хтось великий чи то родом, чи то гідністю, вони все одно перебувають у його руці, і багаті не довше, ніж він цього хоче. Їхня торгівля велика на суші та на морі. Купці ввозять золото й срібло в обмін на хутро, нічого іншого не вивозять. Все це надходить до князя. Звідси такі великі його багатства, яких, як говорять, не має

жоден інший князь у Європі, він могутній народом, видатним дивовижними ремеслами.

Він має багато італійців як чесних і корисних слуг, але змушених перейти на його віру. Я дізнався про це від тих, хто там бував. Якщо коли-небудь (чого я дуже не бажаю) я поїду туди і повернуся (чого я бажаю), я повідомлю більше і більш достовірні речі про це, чи то листами, чи то особисто.

Тим часом я матиму про що писати і звідси. Адже нашим воїнам залишилося ще дещо зробити щодо відвоювання фортець, і ця справа не може затягнутися надовго. Якщо вони не захочуть здатися, наші вживуть іншого плану відповідно до часу та обставин. Бо в таборі досі перебувають усі досвідчені командири і військові начальники, які знають, як прийняти рішення навіть без наказу.

А найперший серед них – славетний (illustris) князь Костянтин, найперший у військовій справі серед вождів нашого часу який тридцять три рази (ter et trigesies) перемагав, коли сходилися прапори [у бою]. Він ще замолоду був полонений у війні і сім років [був] скутий ручними та ножними оковами при московиті. Вдома він ледь не більш побожний, ніж Нума, і не поступається Ромулу за межами [дому, вітчизни]; під його проводом велася і ця війна.

Про цього князя Костянтина всі одностайно кажуть, що немає нічого, не вартого похвали, хіба що те, що він – русин і схизматик, через помилку, прийняту з рук батьків. Бо має велике значення, яку релігію хтось отримав від предків. Втім, він настільки свято дотримується всіх традицій своїх предків, що не відступає від них ні на ніготь. Якби його можна було привести до послуху святої матері церкви, він, безсумнівно, схилив би незліченну кількість [людей] зробити те ж саме; такого великого він значення серед своїх, а королю він найдорожчий через виняткові чесноти.

Але про це нарешті більш ніж достатньо. Проте ти пробачиш мені (я сподіваюся, не без труднощів) щиро визнану провину, що я ні в якому разі не заперечую, що зробив з листа цілу книжечку про війну; ти прочитаєш якось не менше [писанини] про хід моєї подорожі, яку я не хотів би спробувати. Я недалеко від Північного океану, і змушений просуватися ще далі. Тут вересень – це початок зими, яка зазвичай настає настільки лютою, що багато хто [потім] залишається без носа. Ночі влітку дуже короткі, взимку мало дня.

За найславетнішої пам’яті понтифіка Юлія я був відсутній у Римі менше року, посланий до двох королів. Але ніщо не зрівняється з тим, що трапилося зі мною досі упродовж такого самого часу, але різним розрахунком труднощів: і все ж таки важче ще попереду.

Терпіння полегшує все, що не можна виправити. Мені, безумовно, буде достатньо відповісти очікуванням понтифіка та легата. Щоб я зміг це зробити гідно для величі та слави його святості та апостольського престолу, я не злякаюся (навіть взимку) льоду того страшного океану.

Але тепер прощай і прийми це довге писання, бо я нікому не писав більш розлого, знаючи, що тобі все моє не неприємне, як тому, хто завжди мене найбільше любить. Я здоровий і добре почуваюся завдяки щедрості правителя.

Вільна, 26 вересня.

Примітки

Пізон систематично титулував Сигізмунда *princeps* – я перекладаю як *правитель*.

свого давнього клієнта – в 1510 році Якуб Пізон уже був послом папи Юлія 2-го до короля Сигізмунда [DKZ, s. 46].

сотні литовських миль – бл. 700 км. Пізон перебільшував, насправді там не більше 500 км. Мені також незрозуміло, чому тут німецька миля вийшла коротшою за литовську. Із записів С. Герберштейна видно, що німецька миля – бл. 10 км, польська / литовська – бл. 7 км [*Жарких М. І.* Миля Герберштейна. – Археометрія та охорона історико-культурної спадщини, 1998 р., т. 2, с. 32 – 37].

CCC passuum milia – вважається, що римський *крок* (passus) становить 1.48 м; тоді віддаль становить 450 км (від Смоленська до Москви – не більше 360 км). Може бути, що це – фразеологічний зворот, який мав означати «утік кудись дуже далеко».

sub infula episcopis – хочеться сказати «митрофорні біскупи».

per Scythicas sub Styga mittat aquas – умовно перекладаю: «послав у води скіфського Стіксу».

тридцять три рази перемагав – ми можемо підтвердити тільки дві переможні битви за участі князя К. І. Острозького (1497, 1512 рр.) і одну битву, яку він як головнокомандувач програв (1500 р.). Отже, Пізон перебільшив число перемог у 16.5 разів – мабуть, немало було випито на тій учті, де він почув про 33 перемоги.

Нам після смачного обіду
Завжди ввижаються побіди.

Нума – легендарний римський цар. Йому легко було бути благочестивим, бо за його правління ще не було християн, і Нума не мав нагоди цькувати їх звірами. *Ромул* – ще легендарніший засновник Риму, уславлений тим, що вбив свого брата Рема. Але Костянтин Острозький свого брата Михайла не вбивав; останні помер у 1501 році, коли Костянтин був у московському полоні (алібі!).

Чи зустрічався Я. Пізон з К. І. Острозьким особисто? Мабуть, так, нагода для цього була в 2-й половині липня 1514 р.: 19 липня К. І. О. був при королі у Вільні [LM 9, № 414, s. 253; № 416, s. 253] і далі 27 серпня бачимо його при королі у Борисові [LM 9, № 420, s. 254 – 255]. Думаю, весь цей час К. І. О. перебував при королі, і разом з ним 22 липня вирушив до Мінська. От перед цим днем і **могла** статись зустріч (але могла й не статись).

Листи жовтня 1514 р.

9 жовтня 1514 р. Лист царя Менглі-Гірея до короля Сигізмунда

Великое Орды от великого ц(а)ря Мендли Кгирея Жикгимонъту, королю, брату моему, много покълонов.

Слово наше то ест.

Посол ваш пан Михайло, писар, который от вас до нас лист принес, в том листе пишете и словом усказали есте нам, ц(а)рю, брату вашему, што есте на нагайских брата нашего Магъмет Кгиреи солтана послали. Ино, Б(о)же дай, штобы там зыскал, а коли оттоль вернет ся, нехай бы на нашего и на ва[ше]го неприятеля московского пошол, ннчого не мешькая. Так есте до нас писали и всказали.

Ино я, ц(а)рь, брат ваш, до вас, короля, брата нашего, Ромодана, Макарца, толъмачов ваших, к своему слузе Батушю приставивши, отпустил есми, и в листех были есмо так писали, што ж сын мои Магъмет К[г]иреи солътан на нагайского был поехал, и нагайцы вси, тое слышавши, под Аштрахан собрали ся и вътверъдили ся на Волзи реци у в острове, и быдла свои вси там перегнали на оную сторону.

И наши, тое услышавши, пришодъши Черъкасы [мабуть, п'ятигірських черкесів] воевали и з Божее ласки во здорови вернули ся.

А коли Магъметь К[г]ире[и] солтан приехал, – против неприятеля московског(о) как справовали ся, в том твердо есмо радили, и хотели есмо с тым до вас послати, и в тот час, хвала Богу, сын наш Магъмет К[г]иреи сольтан до нас во здорови приехал, а от вас посол наш Мелдиш а Авкгустин з вашим послом паном Михайлом до нас приехали. И ваши листы видевши, и порозумели есмо и слову вашему врозумили есмо. Ино я, царь, брат ваш, з сыном нашим Магъмет К[г]иреи сольтанам в головах и з сольтаны, и з влаы, и с кн(я)зьми, и з муръзами твердо порадивши, на том постановили, так рекли, коли Магъметь К[г]ирем солтан сам не поедеть, тогды королево дело, и наше межи нами на мере не станет, и московскому неприятелю вашему негрозно будет.

Коли я то услышав от своих, и я Магмет К[г]ирей солтану, сыну своему, рек: абос я сам, або ты поед на сюю дорогу. И Магмет К[г]ирей на твое [Менглі-Гірея] дело и на брата твоего королево дело не вымовляючи ся – хочю ехати – ино инял ся поехати, ино влаы и кн(я)зи так нам мовили: завжьды так радите, а вжды дело ваше на весну идет, а на весне вже неприятеле[м] своим вымовляете ся, а о тож брата вашего, королево дело позна становит се.

И мы на том положили, што ж сын наш Магъмет К[г]иреи солътан у пост наш мает поехати, а Барам мает у Черкасех [мабуть у місті Черкаси на Дніпрі] делати. Ино, коли сын наш Магъме[т] К[г]иреи Днепр перевезет ся, я маю до вас послати своего слугу доброго, а Магъмет К[г]иреи солтан своего слугу наперед, вам веданъе даючи, а сын наш Магъмет К[г]иреи солтан поедет, а с ним сын его Кеменеш солтан, а наш карачи кн(я)зь Давлет Бахътия, Конърат кн(я)зь, Ямунъчи а Силят Шемердин кн(я)зь, а кн(я)зя Темеров сын, сына нашего Магъмет Киреев зять Манъксыт Усеин мурза, а кн(я)зя Мамаков сын, нас, брата вашего, зять Товзак мурза, а Кулик мурзин сын, добрый и верный наш слуга, Ахмат паша мурза, и иншии влаы и кн(я)зи. Ино мы великого посла своего, конюшего нашего ордынъского, кн(я)зя, слугу нашог(о) доброго Елюку кн(я)зя, а Магъмамет, а Талыка, а вашего, брата нашого, посла пана Михайла, писаря, а толъмача вашего Муртузу, вси писаны о слова, к сыну нашему Магъмет Кгиреи солътану приставивши, пошлем, и войско свое за ними шлем, так ведайте.

Ино вы, брат наш, виленъского воеводы брата, [який] нашого и вашого добра хочет, пана Яна Миколаевича, маршалка великог(о), до Черкас пришлите и з сыном нашим Магъмет К[г]иреи солътаном розмовить, што вы, брат наш, роскажете. неха[й] то чинят.

Ино што в сем нашем листе писано, вси тыи слова по руски писали есмо для того однова, при вас татарского писаря не будет, ино вы от нас, брата своего, до Лядъского панства своего писаный лист по фряж[с]ки жадали есте, и список тот прислали. Мы тот список вычли и тому порозумили есмо и вчинили есмо подълуг в(а)шаго жаданъя. Под золотым нишаном а под алым пятном, и наш

мусуильманъскими словы таковыми печатми листы наши вам, брату нашему, послы нашими пошлем, так ведайте.

Ино для сих добрых вестей вам даючи ведати з легъким поминъком, а с тяжким поклоном гонъца нашего Тоялова с(ы)на Ахмет мурзу а сына нашего Магъмет К[г]иреева слугу Келени Кузул мамуша, гонъцов своих, послали есмо и словом усказали, так ведайте.

Коли их там Бог донесет в здорови и в цилости, уборзде отпустите, и о своих делех к нам ускажите. На то [с] перстенною печатъю а с синим нишаном ярлык свои послали есмо. Ест ли ваш пан Ян, великий маршалок, непоспешон поехати, ино бы новгородский воевода пан Ян Заберезынский, або бы пан Юрий Ильинич поехал. А въжды ж межи тыми паны один мусил бы приехати, которого есмо наменовали, до Черкас и з сыном нашим Магъметь К[г]иреи солтаном видит ми ся, против неприягеля нашого и вашог(о), московского кн(я)зя неприязни довести. Што будет гожо, то бы розмовши межи тых трех панов, один приехавши до Черкас и з сыном моим Магъмет К[г]иреи солтаном розмовили, так ведайте, и вборзде пришлите.

Афтурис [!] девятого дня писано [LM 7, № 166.2, s. 311 – 312].

у пост наш мает поехати, а Барам – піст триває у місяці рамадан, а свято Рамазан-Байрам відзначається першого дня наступного місяця шаваля. 1 шаваля 920 р. Г. = 29 листопада 1514 р. (згідно календаря). *Афтурис* – місяць жовтень (octobris).

Ян Миколайович Радзивіл (1474 – 1522) – молодший брат віленського воєводи Миколая Радзівіла (1470 – 1521). Ян був земським маршалком у 1514 – 1522 рр.

18 жовтня 1514 р. Посольство короля Сигізмунда до угорського короля Владислава

Legatio a Sigismundo, Rege, ad Vladislaum, Regem Hungarie, data filio Palatini Sandomiriensis, Captivos Moscos ducenti.

Serenissime et excellentissime rex et domine clementissime. Non incognitum est vre. sacre Mti., quam magno et atroci bello Mg. dux Moscovie sua perfidia, juramentis federis postergatis, Sermum. principem et dnum., dnum. Sigismundum, regem Polonie, Magnumque ducem Lithuanie, sine ulla legitima causa adorsus est sueque Mtis. dominia igne et ferro crudelius quam Turcus vel Tartarus nulli sexui neque etati parcendo biennio hostiliter vastavit.

Estate vero preterita, comparato exercitu ex centum milibus hominum citra vel ultra, invasit dominia sue Majestatis, et quod vi non valuit, proditorum adminiculo arcem Smolensko tandem intercepit; intercepta vero illa arce adjecit animuni, ut tam valido exercitu totum Mg. duc. Lithuanie, vris. Mtibus. hereditarium, sibi subjugaret, veluti certum sibi proponens, quod Ser. dnus. meus nequaquam potentie sue restistere posset. Et ut testantur plerique captivi, hoc ejus fuisse superbe mentis consilium, ut auxiliariis copiis Polonum deletis, reliquam exercitus turbam flagellis in Moscoviam pelleret.

Quia divine potentie est, humiles servare et extollere et superbos frangere, exercitus Sermi dni. mei tranato Boristhene magno et alacri animo auxilio Dei omnipotentis et beate virgine implorato manus cum hoste conseruit feliciter hostemque adeo contrivit, ut ex tam numeroso exercitu vix media, et vilior pars hominum fusa, per montes et nemora evaserit.

Castris et signis hostilibus exercitus regius potitus est. Hec tanta et perpetuo memoranda brevi tempore peracta est victoria.

A domino deo ista facta esse pro innocentia Sermi. dni. mei nemo dubitet, facta autem hec sunt in totius christiane reipublice gloriam et salutem; nam cum tali hoste decertatum est, cui ecclesia ss. universalis plus exosa est quam Saracenis.

Non dubitat itaque Ser. dnus. meus, quod tam celebris a Deo optimo data victoria vre. Mti. sacre suisque omnibus jucundissima est ipsamque magno gaudio affecerit.

Ut autem fautores illius hostis et osores Sermi. dni. mei tam gloriose victorie detrahere non valeant et eandem confictam esse non arbitrentur, mittit Ser. dnus. meus vre. Mti. sex captivos genere nobiles gentis illius in testimonium, rogans: ut munus hoc grato, animo accipiat, et quoniam Sermus. dnus. meus vram. Mtem. sacram intime non modo ut frater fratrem, sed ut filius patrem amat, favet, ut vra. Mtas. sacra suos et, suorum inclitissimorum regnorum hostes semper ita feliciter, Deo opt. adjuvante, vincat et conterat.

Datum Vilne XVIII Octobris [AT 3, № 288, p. 230 – 231].

Посольство від короля Сигізмунда до Владислава, короля Угорщини, дане синові сандомирського воєводи, який веде московських полонених.

Найясніший і найвищий королю і пане, найласкавіший володарю.

Вашій священній величності відомо, якою великою і жорстокою війною великий князь московський, через своє віроломство, знехтувавши клятвами союзу, напав на найяснішого володаря і пана, пана Сигізмунда, короля Польщі і великого князя литовського, без жодної законної причини, і вороже спустошував володіння його величності вогнем і мечем протягом двох років [1513 – 1514], жорстокіше, ніж турок чи татарин, не щадячи ні статі, ні віку.

Минулого ж літа [1514], зібравши армію з близько ста тисяч чоловік, він вторгся у володіння його величності, і те, чого не зміг силою, – нарешті захопив фортецю Смоленськ за допомогою зрадників; після захоплення цієї фортеці він відчув рішучість, що таким сильним військом підкорить собі все Велике князівство Литовське, вашим величностям спадкове, вважаючи за певне, що мій найясніший пан жодним чином не зможе протистояти його могутності. І, як свідчать більшість полонених, це був план його гордого розуму: знищивши допоміжні польські війська, решту юрби полонених гнати на Московію бичами.

Оскільки божій могутності належить покірних оберігати і підносити, а гордих ламати, армія мого найяснішого пана, переправившись через Борисфен з великим і бадьорим духом, з допомогою всемогутнього бога та блаженної діви, успішно вступила в бій з ворогом і настільки розгромила ворога, що ледь менша і гірша частина з такої чисельної армії розбіглася і втекла через гори та ліси. Королівське військо оволоділо таборами та прапорами ворогів. Ця така велика і вічно пам’ятна перемога була здобута за короткий час.

Нехай ніхто не сумнівається, що це було зроблено господом богом заради невинності мого найяснішого пана, і зроблено це на славу і спасіння всієї християнської спільноти; бо битва велася з таким ворогом, якому вселенська свята церква є більш ненависною, ніж сарацинам.

Тому мій найясніший пан не сумнівається, що така славетна перемога, дарована всевишнім богом, є найрадіснішою для вашої священної величності та всіх ваших [людей] і справить для неї велику радість.

А щоб прихильники того ворога і ненависники мого найяснішого пана не могли применшити таку славетну перемогу і не вважали її вигаданою, мій найясніший пан надсилає вашій величності шістьох полонених шляхетного роду з того народу як свідчення, просячи, щоб вона прийняла цей дар з вдячністю, і оскільки мій найясніший пан щиро любить вашу священну величність не тільки як брат брата, але як син батька, він бажає, щоб ваша священна величність завжди так само щасливо перемагала і нищила своїх та ворогів своїх найславетніших королівств з допомогою всевишнього бога.

Дано у Вільні 18 жовтня.

син сандомирського воєводи – Петро Фірлей (1480 – 1553), син Миколая Фірлея (1460 – 1526), який щойно (16.10.1514 р.) отримав гідність сандомирського воєводи [AT 3, № 281, p. 227 – 228].

20 жовтня 1514 р. Посольство короля Сигізмунда до папи Лева 10-го

Legatio Sigismundi, Regis, ad Leonem X., Papam, data Nicolao Volski, Castellano Sochaczoviensi.

Beatissime pater et dne., domine clementissime.

Deosculatis vre. Sctis. pedibus, me ipsum vre. Scti. tanquam patri pientissimo commendo.

Scripsi paulo ante vre. Scti. indicans, quam misericorditer divina Mtas. mecum egerit, quod mhi [!] concessit benedictione vre. Sctis. impertita Mg. ducem Moscovie, habentem numerosissimum exercitum vincere, qui non solum mihi et dominiis meis hostem, federibus et sacramentis temeratis, se declararet, sed universali ss. romane ecclesie. Ita enim ss. rom. ecclesiam odio habet, quod in toto suo dominio nullam ecclesiam ritus romani, quod nec Turci nec Tartari neque quevis alia gens infidelis facit, haberi patitur, et quecunque ecclesie parentis sui tempore propter negotiatores forenses habebantur, illas omnes, sacerdotibus exterminatis, evertit vel ritu suo profanas fecit. Credo itaque, quod vestra Sanctictas ea victoria per me divina ope parta consolationem habuerit mihique, filio suo devotissimo, congratulata est.

Ne autem quispiam tam celebri a deo date victorie valeat detrahere, mitto vre. Scti. ex tropheis hosti eidem ablatis captivos gentis illius nobiles, qui procul dubio profitebuntur hostis nostri, principis sui, machinamenta et intentionem adversus me et dominia mea conceptam, et sui victi exercitus recensebunt multitudinem. Et fortassis hoc quoque non diffitebuntur, quorumnam christianorum principum instinctu in audaciam tanti belli ordiendi princeps eorum excitatus fuerit.

Vram. itaque Sctem. orandam putavi: dignetur hoc munus a me obsequente filio animo grato ac benigno accipere et benedictionem paternam ore benedicto suo mihi tribuere, ut prosperis rebus conficere hostem ipsum valeam.

Sum enim, beatissime pater, in ea opinione vel potius certam habeo, quoniam hostis iste et potens et superbus est, quod non facile hoc modo victus a turbando me quiescet, sed auxiliis Infidelium machinabitur in vindictam mihi refundendam, mihi vero danda opera erit, ut divina ope et sancta vre. Sctis benedictione adversus eundem remissiori animo non sim.

Hoc autem a vra. Scte. magnopere oro et obsecro, ut me non deserat et non patiatur, ut interea, dum hoc tam acerrimo bello cum duce Moscorum distineor, ab ordine Cruciferorum

de Prussia et ejus fautoribus ulla ratione, veluti et paulo ante per literas meas eandem oravi, impediar. Nulli enim dubium sit, quod nedum mihi et dominiis meis, sed et ipsi ordini, ubi idem hostis meus, Moscus, prosperatus adversum me fuisset, exitialia bella inferret conatusque adhiberet, ut sue potestati et profano ritui omnia subjecta quecunque posset faceret.

Alia vero nomine nostro orator meus, rmus. dnus. Joannes Gnesnensis archieps. et primas atque is miles generosus Nicolaus Volski, cast. Sochaczoviensis, vre. Scti. referent, quibus credere dignetur vra. Sctas.

Oro preterea vram. Sctem.: dignetur prefato oratori meo, rmo. dno. archiepiscopo, benignam licentiam impartiri, ut rebus meis istic apud vram. Sctem. bene confectis et constitutis ad me tandem redeat pro me et regni mei statu atque pro commodis christiane rei publice mecum consulturus. Quem vre. Scti. commendo. Deus autem vram. Sctem. longeve incolumem et felicem pro universalis ss. ecclesie felici ac incolumi statu servet.

Datum Vilne XX Octobris [AT 3, № 293, p. 233 – 234].

Посольство короля Сигізмунда до папи Лева 10-го, дане Миколаю Вольському, каштеляну сохачевському.

Найблаженніший отче і пане, найласкавіший володарю.

Цілуючи стопи вашої святості, я доручаю себе вашій святості як найпобожнішому батькові.

Я писав вашій святості нещодавно, вказуючи, як милосердно божественна величність повелася зі мною, що вона дозволила мені (завдяки благословенню вашої святості) перемогти великого князя московського, який мав найчисельнішу армію, який не тільки оголосив себе моїм і моїх володінь ворогом, знехтувавши союзами та клятвами, але й ворогом універсальної святої римської церкви. Бо він настільки ненавидить святу римську церкву, що не терпить, щоб у всьому його володінні була жодна церква римського обряду, чого не роблять ні турки, ні татари, ні жоден інший невірний народ, і всі церкви, які були за часів його батька заради зарубіжних купців, він усі їх знищив, вигнавши священиків, або осквернив своїм обрядом. Тому я вірю, що ваша святість отримала втіху від тієї перемоги, здобутої мною з божою допомогою, і привітала мене, свого найвідданішого сина.

А щоб ніхто не міг применшити таку славетну, даровану богом, перемогу, я надсилаю вашій святості шляхетних полонених того народу з трофеїв, відібраних у того самого ворога, які безсумнівно засвідчать задуми та наміри нашого ворога, їхнього князя, задумані проти мене та моїх володінь, і розкажуть про безліч його розбитого війська. І, можливо, не заперечать і того, за чиїм саме підбурюванням християнських князів їхній князь був спонуканий до зухвалості розпочати таку велику війну.

Отже, я вирішив просити вашу святість: звольте прийняти цей дар від мене, покірного сина, з вдячним і доброзичливим серцем і дарувати мені батьківське благословення своїми благословенними устами, щоб я міг завершити справу проти того ворога успішно.

Бо я думаю, найблаженніший отче, або швидше маю впевненість, що цей ворог, оскільки він могутній і гордий, не легко заспокоїться, будучи так переможеним, але буде замишляти з допомогою невірних, щоб відплатити мені помстою. Мені ж доведеться докласти зусиль, щоб з божою допомогою і святим благословенням вашої святості не бути менш рішучим проти нього.

Я ж найбільше прошу і благаю вашу святість, щоб вона не залишала мене і не дозволяла, щоб тим часом, поки я зайнятий цією найзапеклішою війною з князем московським, мені жодним чином не перешкоджав Орден хрестоносців із Прусії та його прихильники, як я просив її [вашу святість] незадовго до цього своїми листами. Бо нікому не сумнівно – якби цей мій ворог, московит, досяг успіху проти мене, він би приніс згубні війни не тільки мені та моїм володінням, але й самому Ордену, і доклав би зусиль, щоб підкорити своїй владі та схизматичному обряду (profano ritui) все, що він міг би.

Про інші справи від нашого імені повідомлять вашій святості мій посол, найпреподобніший Ян архібіскуп і примас гнезненський, та цей шляхетний воїн Миколай Вольський, каштелян сохачевський, яким нехай ваша святість зволить довіряти.

Крім того, я прошу вашу святість: звольте дарувати вищезгаданому моєму послу, найпреподобнішому пану архібіскупу, ласкавий дозвіл, щоб після успішного завершення та влаштування моїх справ там при вашій святості, він нарешті повернувся до мене, щоб радитися зі мною про мене, стан мого королівства та користь християнської спільноти. Його я доручаю вашій святості. Нехай же бог береже вашу святість довголітньо неушкодженою та щасливою для щасливого та неушкодженого стану вселенської святої церкви.

Дано у Вільні 20 жовтня.

20 жовтня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до Леонарда Лоредана

В цьому листі пропускаю славословія і цитую суть:

Sigismundus, Rex, Leonardo Lauredano, Duci Venetiarum […]

Ut autem vra. Illtas ex tropheis hosti ereptis testimonium nostre in se atque in hoc inclitissimum dominium optime voluntatis habeat, mittimus eidem captivos per hunc militem nostrum generosum Nicolaum Volski, castellanum sochaczoviensem, et petimus, ut hoc munus grato animo atque amico accipiat huicque credat, quicquid nomine nostro vre. Illti. dixerit, quod quidem nobis cedet in singularem complacentiam […]

Datum Vilne XX Octobris [AT 3, № 295, p. 235].

Король Сигізмунд – дожу Венеції Леонардо Лоредану […]

А щоб ваша світлість мала свідоцтво нашої найкращої волі до вас та до вашої найславетнішої держави – з трофеїв, відібраних у ворога, ми надсилаємо вам полонених через цього нашого шляхетного воїна Миколая Вольського, каштеляна сохачевського, і просимо, щоб Ви прийняли цей дар з вдячним і дружнім серцем і повірили йому у все, що він скаже вашій світлості від нашого імені, що, безумовно, буде для нас особливою втіхою […]

Дано у Вільні 20 жовтня.

Леонардо Лоредан (1436 – 1521) – дож Венеції у 1501 – 1521 рр.

21 жовтня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до спишського графа Іоана

Із цього листа так само цитую суть:

Sigismundus, Rex, Joanni, Comiti Scepusiensi […]

Nunc autem vre. Mgcie. mittimus captivos nobiles gentis illius, cum in testimonium nostri in ipsam amoris, tum etiam in testimonium ipsius victorie, ne quispiam felicitatem nobis a deo datam carpere possit […]

Datum Vilne XXI Octobris [AT 3, № 298, p. 236].

Король Сигізмунд – Іоану, графу спишському […]

Тепер же ми надсилаємо вашій вельможності шляхетних полонених того народу [московитів], як на свідоцтво нашої любові до неї, так і на свідоцтво самої перемоги, щоб ніхто не міг ганьбити щастя, дане нам Богом […]

Дано у Вільні 21 жовтня.

Іоан – Янош I Заполья (1487 – 1540), старший брат королеви Барбари. Сигізмунд у своєму листі назвав його «зятем» (gener), хоча по наших поняттях він був дівером (братом дружини) Сигізмунда.

23 жовтня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до цешинського князя Казимира

Із цього листа так само цитую суть:

Sigismundus, Rex, Kasimiro, Duci Tessnensi […]

Quum certum habeamus, quod Illtas. vra. ob amorem, quem in nos gerit, leto animo eam novitatem, quam illi de nostra victoria adversus Mg. ducem Moscovie feliciter parta patefeceramus, acceperit et id ipsum gaudio publico demonstraverit; mittimus eidem in presentiarum testes ejusdem victorie, a deo omnipotenti date, captivos nobiles gentis illius: munus itaque hoc vra. Illtas., qualecunque est, ab amico rege animo grato accipiat […]

Datum Vilne XXIII Octobris [AT 3, № 301, p. 238].

Король Сигізмунд – цешинському князю Казимиру […]

Оскільки ми впевнені, що ваша світлість, через любов, яку ви до нас маєте, з радісним серцем прийняла ту новину, яку ми повідомили вам про нашу щасливо здобуту перемогу над великим князем московським, і продемонструєте це публічною радістю; ми надсилаємо вам зараз свідків тієї перемоги, даної всемогутнім богом, шляхетних полонених того народу: отже, нехай ваша світлість прийме цей дар, який би він не був, з вдячним серцем від дружнього короля […]

Дано у Вільні 23 жовтня.

Князь Казимир 2-й (сер. 15 ст. – 1528) – правитель у Сілезії.

23 жовтня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до кардинала естергомського

Sigismundus, Rex, Cardinali Strigoniensi.

Rme. in Christo pater et dne. amice charissime et tanquam pater honorande.

Cum deo favente hostis nostri Mg. ducis Moscovie exercitum paulo ante fuderimus vicerimusque, ut recens ut letum nuncium vre. rme. Pti. in consolationem majori qua

potuimus celeritate significavimus, certissimum habentes, quod eadem, que nos amet et nobis omnia felicia ex animo faveat, ejusmodi de victoria nostra novum animo gratissimo atque jucundissimo acceperit.

Nunc autem vre. Pti. rme. mittimus captivos, testes et nostri in ean demamoris et etiam ipsius victorie. Quam petimus: velit id munus qualecunque animo grato accipere et de nobis sibi id persuadere, quod semper facere solita est; nam nos vre. Ptis. rme. amorem magni pendimus et pro ipsa ad omnia promptissimi sumus, quam feliciter et ad votum valere desideramus.

Datum Vilne XXIII Octobris [AT 3, № 302, p. 238].

Король Сигізмунд – кардиналу естергомському [Томасу Бакоцу].

Превелебний у Христі отче і пане, найдорожчий друже і шановний як батько.

Оскільки з божою допомогою ми нещодавно розбили і перемогли військо нашого ворога, великого князя московського, ми повідомили вашій превелебності цю нову і радісну звістку для втіхи з найбільшою швидкістю, яку тільки могли, будучи абсолютно впевнені, що ви, який любить нас і щиро бажає нам усього щасливого, прийняли таку новину про нашу перемогу з найвдячнішим і найрадіснішим серцем.

Тепер же ми надсилаємо вашій превелебності полонених – як свідків нашої любові до вас, так і самої перемоги. Ми просимо вас: звольте прийняти цей дар, який би він не був, з вдячним серцем і бути про нас такої ж думки, як ви завжди звикли; бо ми високо цінуємо любов вашої превелебності та готові на все заради вас, якому бажаємо щасливого здоров'я і згідно з бажанням.

Дано у Вільні 23 жовтня.

25 жовтня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до Познані та Плоцька

Sigismundus, Rex, Epis. Posnaniensi et Plocensi; Luce de Gorka, Cast. Posnaniensi.

Reverendi etc. Magnifice, sincere nobis dilecti.

Exercitus noster, deo favente, reoccupavit arcem Msczislaviensem et Krziczoviensem ante octo dies, moscovitica vero presidia, que ibi fuere, sentientes, nostros adventare, fuga saluti consulere maluerunt quam nostros expectare, dux vero ipse Msczislaviensis re attritus ad misericordiam nostram confugit, quem accepimus.

De arce Smolensko recuperanda fit etiam diligentia, speramus autem in dno. deo, quod eandem hisce diebus recuperabimus, et nisi exercitus noster tam magna penuria commeatus vetaretur, viscera hostis excursionibus vexaret, sed utique ea, que factu possibilia erunt in hostem continue patrabuntur. Hoc quoque scribentes vobis ad priorem consolationem accessionem faciemus. Vre. autem Ptes. rev. deum orent cum suis sacricolis, ut reliqua ejus actionis ex voto nostro conficiantur.

In Urbem scripsimus in eam sententiam, sicuti Ptes. vre. rev. consuluerunt de re pruthenica, opinamur autem habitum iri ejus regule rationem, quod leges inter arma silere necesse est.

Datum Vilne XXV Octobris [AT 3, № 320, p. 244].

Король Сигізмунд – до біскупів познанського та плоцького; до Лукаша з Гурки, каштеляна познанського.

Превелебні і т. д. Вельмишановний, щиро нам любий.

Наше військо, з божою допомогою, відвоювало фортеці Мстиславську та Кричевську вісім днів тому, а московські гарнізони, які там були, відчувши, що наші наближаються, воліли врятуватися втечею, ніж чекати наших. Сам же князь Мстиславський, зломлений обставинами, втік [у сподіванні на] нашу милість, і ми його прийняли.

Також докладаються зусилля щодо відвоювання фортеці Смоленськ, і ми сподіваємося на господа бога, що ми повернемо її цими днями. І якби нашому війську не заважала така велика нестача провіанту, воно турбувало б нутрощі ворога набігами, але безумовно, те, що можливо буде зробити проти ворога, буде постійно здійснюватися. Пишучи це, ми додамо до вашої попередньої втіхи. Ваші ж превелебності нехай моляться богу зі своїми священиками, щоб решта Його дії (ejus actionis) була завершена згідно з нашим бажанням.

До Риму ми написали в тому сенсі, як ваші превелебності радили щодо пруської справи, і ми вважаємо, що буде враховано правило: «Закони повинні мовчати серед зброї».

Дано у Вільні 25 жовтня.

28 жовтня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до Миколая Вольського

Sigismundus, Rex. Nicolao Volski, Castellano Sochaczoviensi, Romam eunti.

Generose fidelis noster dilecte.

Post. tue Stis. discessum non mediocriter consolati sumus; nam nostri campiductores, deo duce, Msczislaw cum omnibus aliis castris preter Smolensko recuperavere et sperant, se itidem et Smolensko brevi recuperaturos. Hec rmo. dno. archiepo. referre in consolationem poterit. Et si adhuc aliquid felicitatis contingeret, faciemus te certiorem.

Tu vero studeas, ne isti captivi ullo pacto fugiant. Sic factura pro gratia nostra.

Datum Vilne XXVIII Octobris [AT 3, № 321, p. 244].

Король Сигізмунд – Миколаю Вольському, каштеляну сохачевському, який прямує до Риму.

Шляхетний, наш любий вірний.

Після твого від'їзду ми були неабияк втішені – наші воєначальники, під проводом бога, відвоювали Мстиславль з усіма іншими замками, окрім Смоленська, і сподіваються, що вони також незабаром повернуть і Смоленськ. Ти можеш повідомити про це найпревелебнішому пану архібіскупу на втіху. І якщо трапиться ще якесь щастя, ми повідомимо тобі.

Ти ж старайся, щоб ці полонені жодним чином не втекли. Так ти вчиниш задля нашої ласки.

Дано у Вільні 28 жовтня.

29 жовтня 1514 р. Договір царя Менглі-Гірея з королем Сигізмундом

Лист от Мендли Кгирея, цара перекопского, до короля его м(и)л(о)сти писаный

Починаем великог(о) Б(о)га имем, Он поживене дает и жалует, нет инъшег(о) Б(о)га, нежли один Бог, а Мухамъмед, посол его.

На Боже имя, Мендли Кгирей, царь, Божю м(и)л(о)стью Великое Орды великий царь, всих Кипъчаков и Туркменя, и татарский г(о)с(по)д(а)р.

Што ж царство от предъков нам зостало, мы порадили с правой руки полъки и с левой, з [сы]нъми нашими, у головах Магъмет Кгиреем, царевичом, и з детми их, царевичи, и з великими и з малыми, з уланы и с кн(я)зьми, и з муръзами. Как же всим зведомо, иж Великое Орды я, Менъдли Кгиреи, великий царь, и иных земль г(о)с(по)д(а)р, иж предъков наших приязнь и братство, и мир видячи, как же великий царь Ток[та]мыш и великий царь Аж Кгиреи, от(е)ць мои, почон от тых у приязни и в братъстве будучи, и гостем бывали там з великим королем Якгелом, лядским, а потом з великим кн(я)зем литовским Витольтом, и з великим королем Казимером, лядъским и литовъским, они з нашими предки у приязни и в братъстве были и мир у правде держали. Один одного приятелю приятелем, а неприятелю неприятелем были. Где они так были, межи их неприятель увошол, ничог(о) не вчинивал неприятелъства, тогды пансътва во покои бывало, приятели, то видев радовали ся, а неприятели сидовали ся, панства болшали, а слуг болживало ся. Ино я тепер, и з сыном моим у головах Магъмет К[г]ирем царевичом, и з ыншими детъми своими, и з детьми царевичи, и з уланы, и з кн(я)зьми, и з мурзами порадили есмо, и з Жикгимонтом, братом нашим, з Боже м(и)л(о)сти королем полским и з великим кн(я)зем литовским, руским, пруским и з жомоитским, и инших земль з г(о)с(по)д(а)рем, у приязни и в братстве стояли есмо: приятелю приятели, а неприятелю неприятели маем быти один одному, со всих сторон, как жо и наши предки были. А коли так будем, межи нас неприятелю увойти нелъзя.

И всказали были есмо до вас, Жикгимонта, великого короля, брата нашого, через Мамыша влана, через Довлет Бахътыя кн(я)зя и через Виценътия, и черезь Потестина, первей того, и напотом Авкгустыном усказали есмо, иж бы вы, Жикгимонт, великий корол, брат наш, неприятеля нашого Ши Ахмата твердо бы держал, с панства бы своего не выпустили, поки Бог ему смерът даст. И вы нам теж усказали, иж так вчиним.

Еще теж о сее дело, иж царевичом дати и их детем, уланом и кн[я]зем, и мурзам дати, што ж от вас просили петнадцат тисяч золотых на кождый год, семь тисеч и пятьсот золотых от Лядской Короны, а сем тисяч и пятьсот золотых от Великог(о) Кн(я)зьства Литовского мели есте дати. А ты, король, брат наш, на том еси положил. Ино сии выписаны и золотыи петьнадцать тисяч, и семь тисяч и пять сот золотых товаром у цену, а семь тисяч и пятъсот золотых золотыми маете слати на два роки, после своего хрестиянъского свята у семи неделях о Семой суботе товаро[м], а готовыми золотыми на другий рок у в осень, о Мартине.

Ты, Жикгимонът, великий король, брат наш, для братства и приязни нашей, знаменуючи нам два листы доконченъе прислали есте: один фряжский, а другий по руский. Который по фряжский писан лист, тот под лядьского великою печатью и под лядъских панов трох печатью, и который по руский писан лист доконъчальный, и под литовскою великою печатью, и под литовских панов печатью до нас прислали есте. Мы то вельми удячно приняли.

И вы такеж, брат наш Жигимонт, великий король, от нас жеданъя о Полскую Коруну и о Литовское Кн(я)зьство лист доконьчальный с послом в(а)шим с паном Громыкою н(а)шим послом послали есмо, а о Лядскую Коруиу не послали были есмо. Ино послом нашим Келъдышом, Авкгустыном а своим послом паном Михайлом, писаром, жедая нас, прислали есте, абыхмо докончальный лист о Лядскую Коруну дали. И мы, о то и з сыном моим Магъметь К[г]иреем, царевичом, у головах и з

ынъшими детми моими, и з их детьми, и з уланы, и с кн(я)зьми своими, и з мурзами порадивши, доконъчальный лист сесь написав, послали есмо, иж Лядская Коруна и Литовское Ки(я)зьство нам одно есть. Хто колве Лядской Коруне неприятель будет, и нам тот неприятел, Лядской Коруиы которыи городы прислухают, Львов у головах людем, городом, местом и селом вашим усим, которыи ж тут выписаны, хто им будет неприятель, тот и нам неприятель. Ино мы сесь докончальный лист под тою и присяжною дали есмо, и ж Машу улан и Довлет Бахтыя кн(я)зь, и з Мамук уланом а Виценътом, а Бестин, а Кельдиш, Авкгустином, а напотом которыи ж ехали там послы наши, Абдула улан а Обдик кн(я)зь, и Довлет улан, там поехал, н(а)шею д(у)шею вам, [Жи]кгимонту, королю, брату нашему, правду и присягу вчинили.

Мы на той присязе стоим у правде Лядскому панству и Литовскому Кн(я)зьству, приятели и братя есмо, приятелю приятель, а неприятелю неприятель есми. Хто колве сим двема панством неприятельство чинити помыслит, мы тому неприятели есмо. Так ведайте. Наша ся приязнь и братство детем нашим, внучатом нашим нехай будет.

Такеж от Ляхов и от Литвы до наших людей купец приедеть, а от наших людех до ваших людей к Ляхом и к Литве купец приедет, силы и кривды не было бы им, подлуг первого обычая мыто давши, здоров поехал и добр бы здоров отехал. Али тут мои сынове або их сынове царевичи, або уланы, кн(я)зи и мурзы, и козаки наши, естли им силу учинят або товар их отберут, мы у них озем тым купцом вашим зася маем вернути и заплатити. А естли наши бы теж купцы у ваших людей, сила и кривда им стала, и вы бы теж шкоды им поплатили.

Для того сесь наш докончалъный лист дали есмо, в сем доконъчальном листе выписаны речи наши инако уже не маемо чинити, на то присягаем Богу и верою, и Мухамедем, пророком нашим Его М(и)л(о)стью, и через сто тисяч и двадъцать и чотыри тисяч пророков, иж через сесь наш лист докончальный што есмо мовили, инако не маемо быти.

И на тую твердость сесь доконъчалъный лист наш под золотым знам[ен]ем и под черлеными печатми лист послан. После Пророка нашего у деветисот летех и в двадъцати, а после его м(и)л(о)сти Изас пророка в тисяча и в пятисот и в чотырнадъ(ца)т лет, аттуриса м(е)с(е)ца у двадцати и у девяти д(е)нь, у Перекопе, Киркели городе, у Щасливой полате, на щасте и на ласку. [LM 7, № 171, s. 328 – 329].

Місяць *аттурис* (і як вище – *афтурис*) – це жовтень (octobris), записаний арабськими літерами, так що перекладач не зміг його розібрати.

Листи листопада 1514 р.

Сьогоднішній лаптінг почався о 23:35 (ще 8 січня 2026 р.) і далі я чув наступні хвилі зенітного артилерійського вогню о 1:25 і близько 3:00. Окрім цього вогню чув кілька віддалених сильних вибухів, числом до шести (ознака сили вибуху – здригання вікон від повітряної хвилі). Від 3:00 в нас немає електроенергії, опалення і води. Газ є – хоч так добре. А надворі – падає сніг і -8°. Ну, живемо і працюємо далі.

Написали, що в Києві 4 загиблих, 18 постраждалих; перебої з опаленням у 9 районах міста (із 10), на лівому березі не працює електротранспорт (9 січня 2026 р. о 8:35).

Воду нам дали близько 13:00, а електрику увімкнули о 18:25. Маємо новий рекорд тривалості відключення: 15.5 годин (минулий був 14 годин наприкінці 2022 року).

І от, поки наши возилися з комунальним господарством Києва, американский сенат, відчувши, що старші за ним не слідкують, узяв та й заборонив Трампу воювати у Венесуелі. Але не на того напали! Трамп не розгубився і оголосив війну Мексиці. Нападати на Мексику сенат не забороняв. І у Франції, стомившись від безтолкових політичних курбетів США, оголосили про намір вийти за НАТО.

Ой! Світло протрималось тільки 20 хвилин, о 18:45 його знову відключили. Знову в наших не буде часу дати лад у всій тій пісочниці під назвою «світова політика». Ну, і опалення в нас нема, хіба що сніг перестав, а за вікном -9°. І уже 26 постраждалих у Києві (9 січня 2026 р. о 18:56).

3 листопада 1514 р. Лист короля Сигізмунда до воєводи Богдана

Із цього листа цитую те, що стосується московської війни:

Sigismundus, Rex, Joanni Bohdano, Vojevode Valachie […]

Desiderium preterea suum nobis Mgcia. vra. patefecit, cupiens scire, si quas novitates de Tartaris przekopensibus haberemus. Sciat autem vra. Mgcia., quod ante quinque dies venit noster nuncius cursorius ab imperatore przekopensi, qui pro certo nobis hoc retulit, quod imperator expediverat filios suos adversus Mg. ducem moscoviensem cum validissimo exercitu, quos postea ab impetendo Magno duce Moscorum fama de Tartaris nohagensibus, qui ad fluvium Tanaim advenissent ibique castri metati essent, avertit, dimissaque ea via, qua versus Moscoviam ituri erant, converterunt exercitum ad fluvium Tanaim, Tartari vero nohagenses, horum przekopensium adventu perterriti, in fugam se verterunt et evaserunt pugnam.

Cum vero Tartari przekopenses non possent habere conflictum cum illis Tartaris nohagensibus et non procul distarent a Czerkassis Quinquemontanis, alias pyanczyhorskich, transtulerunt exercitum illuc et vastarunt domicilia eorundem Czerkassorum, et ut idem noster nuncius refert, jam fuerunt in reditu versus domum.

Preterea vre. Mgcie. pro consolatione significamus, quod, deo favente, castrum Msczislaw et omnia alia castra, que ad Mg. ducem Moscovie dolo anno superiore defecerant, preter solam Smolensko, recuperavimus, quam etiam reliquum bellum contra eundem nostrum hostem justitia nostra et dno. deo nos adjuvante feliciter conficiemus et nostre et vre. Mgcie. injurie, quas ex perfidia nobis intulit, vindicabimus, et utinam vra. Mgcia. aliunde impedita non esset, ut pro sua injuria vindicanda simul nobiscum ageret; faveremus enim, ut vra. Mgcia. particeps ejus felicitatis adversus eundem suum quoque hostem fieret […]

Datum Vilne III Novembris [AT 3, № 326, p. 246 – 247].

Король Сигізмунд – молдавському воєводі Іоану Богдану […]

Крім того, ваша вельможність відкрила нам своє бажання, прагнучи знати, чи маємо ми якісь новини про перекопських татар. Нехай же ваша вельможність знає, що п’ять днів тому прибув наш гонець від перекопського імператора, який достеменно повідомив нам, що імператор відправив своїх синів проти великого князя московського з найсильнішим військом, яких потім від нападу на великого князя московського відвернула чутка про ногайських татар, котрі прибули до ріки Танаїс [Дон] і розташували там табір. І залишивши той шлях, яким вони мали йти на Московію, вони повернули військо до річки Танаїс. Ногайські ж татари, налякані прибуттям цих перекопських, пустилися навтьоки і уникнули бою.

Коли ж перекопські татари не змогли вступити в бій з тими ногайськими татарами і були недалеко від п’ятигірських черкесів (Czerkassis Quinquemontanis alias pyanczyhorskich), вони повернули військо туди і спустошили оселі тих самих черкесів, і, як повідомляє той наш посланець, вони вже були на зворотному шляху додому.

Крім того, на втіху вашій вельможності повідомляємо, що з божою допомогою ми відвоювали замок Мстиславль і всі інші замки, які зрадою перейшли до великого князя московського минулого року, крім одного Смоленська, і ми щасливо завершимо решту війни проти того самого нашого ворога за допомогою нашої справедливості та господа бога, і ми помстимося за нашу та вашої вельможності кривду, яку він завдав нам своїм віроломством. І якби Ваша вельможність не була зайнята іншими справами, щоб вона діяла разом з нами для помсти за свою кривду; бо ми сприяли б тому, щоб ваша вельможність стала учасницею того щастя проти того самого свого ворога.

Дано у Вільні 3 листопада.

Вважаю згадку про можливу участь молдаван у війні проти Московії формулою ввічливості, навряд чи король покладав на це якісь надії. Кривда воєводи Богдана могла полягати в тому, що на Москві в 1505 р. убили його сестру Олену.

7 листопада 1514 р. Лист короля Сигізмунда до Януша Свірчевського

Sigismundus, Rex, Janussio Swirczewski, Cap. Stipendiariorum.

Generose fidelis noster dilecte.

Scripseramus superiore tempore tue Fti. informationem dantes, ut, cum mgco. duci Constantino, cast. vilnensi et campiductori Mg. ducatus Lithuanie visum fuerit, dissolvere exercitum, tu duo milia equitum et tria milia servilium peditum in servitio nostro retineres,

et in certis locis et castris sicuti ex informatione accepisti, collocares. Credimusque te ita fecisse. Si vero non feceris, ita facias sicut te superiori tempore informavimus, posteriores vero rothmagistros et comitivas licenties.

Quia autem scimus, multos equos comitivos equitum decessisse eisdemque carere, necesse est, ut solutione damnorum reparemus comitivas. Quapropter tibi mandamus: mittas nobis quam primum regestrum omnium damnorum et ad planum nos de eisdem damnis informes, ut nos debita celeritate solutionem damnorum impendamus. Nam non solum damna solvere gratiose intendimus, sed etiam te ac bonos homines pro tua et ipsorum virtute et meritis meliori modo, quo poterimus, premiis honorare et gratiam vobis exhibere.

Relatum nobis est, quod rothmagistri, collocato exercitu, ad nos venire huc proposuissent, sed cum id non fieret sine incommodo ac discrimine nostro et rerum nostrarum propter plures causas, que in prospectu habende sunt, mandamus igitur tibi: ut tu simul cum ipsis hac vice ibi remaneas omniumque rerum bene gerendarum et equabilem modum vivendi sine rapinis et hominum injuriis conserves. Si vero bonis hominibus aliqua actione apud nos opus est, poteris duos vel tres cum aliquot sodalibus legare ad nos, et tantum proficient quantum omnes proficerent.

Preterea ordines, ut pedites in castris locati adjuvent pixidarios in coquendo salvitrio, nam eodem opus est et copia illius ad emendum non subest.

Cetera vero omnia eo modo et ordine serves et constituas, ut omnia juste ac decenter exerceantur. Quam ob rem nostram gratiam propter tua merita cumulatiores tibi facies.

Dat. Vilne VII Novembris [AT 3, № 335, p. 251].

Король Сигізмунд – Янушу Свірчевському, командиру найманців.

Шляхетний, наш любий вірний.

Ми писали твоїй мості минулого разу, даючи вказівку, щоб, коли вельмишановний князь Костянтин, каштелян віленський і гетьман Великого князівства Литовського, вважатиме за потрібне розпустити армію, ти залишив на нашій службі дві тисячі кінноти та три тисячі піхоти з числа піших слуг, і розмістив їх у певних місцях і замках, які було зазначено у вказівці. І ми віримо, що ти так і зробив. Якщо ж ти не зробив, – вчини так, як ми вказували тобі минулого разу, а інших ротмістрів та їхні загони відпусти.

Оскільки ж ми знаємо, що багато коней з кінних загонів загинуло і вони їх потребують, необхідно, щоб ми відшкодували ці втрати загонам. Тому ми наказуємо тобі: надішли нам якнайшвидше реєстр усіх збитків і чітко повідом нас про ці збитки, щоб ми з належною швидкістю виплатили відшкодування збитків. Бо ми маємо намір не тільки милостиво виплатити збитки, але й вшанувати нагородами тебе та добрих людей за твою та їхню доблесть і заслуги, і виявити вам милість найкращим способом, яким зможемо.

Нам повідомили, що ротмістри після розміщення армії мали намір прибути сюди до нас, але оскільки це не відбулося би без шкоди та ризику для нас і наших справ через низку причин, які слід мати на увазі, то ми наказуємо тобі: щоб ти разом з ними залишився там цього разу і підтримував справедливий спосіб життя у всіх справах, які мають вестись добре, без грабунків та кривд людей. Якщо ж добрим людям потрібна якась справа у нас, ти можеш відправити двох чи трьох до нас з кількома товаришами, і вони досягнуть стільки ж успіху, скільки досягли б усі.

Крім того, накажи, щоб піхотинці, розміщені в замках, допомагали артилеристам у варінні селітри, бо вона потрібна і немає достатньої кількості, щоб її купити.

Всі ж інші справи ти зберігай і влаштовуй таким чином і порядком, щоб усе здійснювалося справедливо та пристойно. За це ти дістанеш ряснішу нашу милість для себе через твої заслуги.

Дано у Вільні 7 листопада.

13 листопада 1514 р. Лист короля Сигізмунда до Яна Любранського

Із цього листа цитую те, що стосується московської війни:

Sigismundus, Rex, Epo. Posnaniensi […]

Sumus hac vice in magna cogitatione, quomodo hec actio contra ducem Moscovie prosequenda sit, ex quo ille post cladem acceptam nihil de pace continenda intentat, preterea quod nervus, quo serviles fovendi essent, deficit; serviles autem suscipere etiam pro hoc hiemis tempore coacti sumus et priusquam estas venerit maximo sumptu onerabimur. In regno vero nullus certe defensionis modus stabilis habetur, Prussie preterea res nutantes, et multa alia sunt, que hac tempestate in prospectu haberi deberent.

Cogitabamusque, ut conventum in regno instituueremus, sed quum nondum dni. Lithuani ex bello redierunt, nihil de hoc statuere determinate possumus et precipue, quod et vra. consilia nobis ignota sunt. Vellemus itaque, ut Ptas. vra. rev. ex convocato consilio cum aliis nobis suam sententiam significaret.

Sed hoc certissimum est, quod dni. Lithuani horrent, cum mentio fit de nostro hinc discessu, et nos etiam hoc cogitamus, quod non satis justum est, metuentes deserere.

Datum Vilne XIII Novembris [AT 3, № 339, p. 252 – 253].

Король Сигізмунд – познанському біскупу [Яну Любранському …]

Цього разу ми перебуваємо у великих роздумах, як слід продовжувати цю дію проти московського князя, оскільки він після поразки не має наміру зберігати мир; крім того, [нам] бракує нерва [nervus – тобто грошей], яким слід підтримувати служебників (serviles); а ми були змушені найняти служебників навіть на цей зимовий час, і перш ніж настане літо, ми будемо обтяжені найбільшими витратами. У королівстві ж немає жодного певного стабільного способу захисту, справи Прусії також хитаються, і багато є іншого, що слід мати на увазі в цей час.

І ми думали, щоб скликати з'їзд у королівстві, але оскільки литовські пани ще не повернулися з війни, ми не можемо нічого певного про це постановити, і особливо тому, що і ваші думки нам невідомі. Отже, ми б хотіли, щоб ваша превелебність після скликання ради повідомила нам свою думку, як і інші.

Але це абсолютно певно, що литовські пани жахаються, коли заходить мова про наш від'їзд звідси, і ми також думаємо, що не зовсім справедливо, побоюючись покинути [їх].

Дано у Вільні 13 листопада.

18 листопада 1514 р. Лист короля Сигізмунда до царя Менглі-Гірея

Лист до царя перекопъского и до сына его Магъмет Кгирей солтана, а до Михайла, писара, и теж лист, писан до казанского царя до Магъмет Аминя. А вси тые листы посланы до воеводы киевского, пана Анъдрея Немеровича писарем его, а воеводе казано тыи листы послати толмачом киевским до Перекопа и Михаилу, писарю [це заголовок наступної групи листів]

Великое Орды великому ц(а)рю Мендли Кгирею, брату нашому милому, от Жикгимонта, Божю м(и)л(о)стью короля полъского, великого кн(я)зя литовского, руского, кн(я)жати пруского, жомоитьского и иных, поклон.

Тыми разы писал к нам писар наш Михайло, которого есмо до тебе, брата нашого, з делы нашими послали, иж ты, брат наш, упамянувши на присягу свою и на слово свое тверьдое царъское, обетницу свою нам, брату своему, хочешь полънити подлуг присяг и записов, которыми ся есмо межи собою утвердили, а сына своего Магъмет К[г]ирей солътана и з его детми в землю своег(о) и нашого неприятеля московског(о) вжо шлеш, и при нем неколько кнези от Ширинов и от Барынов, и от Макгитов и от Киятов, а кн(я)зя Девлет Бахътыя, а Объдрагъмана, а к тому и иных людей неколко тисяч. Ино мы тобе, брату нашему, за то велико дякуем, иж ты, брат наш, памятаючи братъство и приязн старую, которая была межи предъками нашими а межи отцем нашим и твоим, на того неприятеля моего и своего сына своего Магъмет К[г]ирей сольтана и з его детми, и с кн(я)зми, и з ыными многими людми шлеш.

Ино есть тобе, брату нашему, добре ясно, иж есмо через частые гонъцы и писанъе листов наших тобе ведати давали о нашом тягненьи напротивко того неприятеля нашого, которого ж неприятеля твоего и нашого, великого князя московского с помочъю милого Б(о)га, Сотворителя неба и земли, наголову есмо поразили, о чом жо есмо перед сим тобе, брату нашому, ведати дали, широко тую реч выписуючи в листе нашом через тольмача нашого Кульзумана. Чому ж ты, брат наш, с того писанъя нашого мог добре порозумити, и которы городы, Смоленъск, Мстиславль, Кричов, тых часов тот неприятель наш, великий кн(я)зь московский лстивостью своею несправедливе был посел таким жо обычаем, как от(е)ць его был под братом нашим королем Александром неколъко городов взял, мы, з Божью помочъю поразивши войска, под ты городы во[й]ска наши есмо послали, и они, дякуючи милому Б(о)гу, Мстиславль и Кричов зася к нашим панъством привернули.

И привернувши ты городы, к Смоленъску были потягнули, нижли в Смоленъской земли тот неприятел наш московский со всим своим войском вес тот год лежал, а к тому и наши войска там же были, и весь тот край пустошили. А так для недостатъку поживенъя и теж для нинешнего непогодливог(о) часу ку валъце мусили есмо войско нашо земъское роспустити. А другое войско нашо жолънерское, чужоземъцов конъных и пеших, положили есмо на замъкох наших украинъных, у Полоцку и в Витебъску. А как реки и болота померъзнуть, а тыи люди наши конем троху опочинут, казали есмо им в землю неприятеля нашого тягнути, шкоды чинити и обиды нашое мъстити, сколъко нам Бог поможет.

Про то, естли бы сын твой, брат мой, Магъметь К[г]ирей солътан вжо на конь свой всел а на того неприятеля твоего и нашого потегнул, жедаем тебе, брата нашого,

абы еси таки казал сыну своему Магьмет К[г]иреи солътану в землю того неприятеля нашог(о) тягнути, а нам тым борздеи о том ведомо дал, на который бы час сын твой Магъмет К[г]ирей солътан мял в землю неприятеля нашого втягнути. А мы дворан наших и иных людей наших за тым жолънеръским войском без мешканъя пошлем, и кажем им с сего краю земли ег(о), што надалей и глублей в землю того неприятеля нашого сягнути.

А поведаем тобе, брату нашому, иж есмо гораздо порозумели с тых воевод и иных панов рад того неприятеля нашого, которыи з Божею помочью нам в руки впали, што ж войско твое, брата н(а)шого, и нашо могут безьпечне в его земли воевати, и з Божю помочью з великим пожитъком оттул выйти, бо дей што наболъши его справъцы, и што налепшии люди – ты вси на той битве полегли, а иныи нам в руки упали.

Такежь писал к нам писарь наш Михайло, абыхъмо [на] встречу брата нашого, сына твоего Магъмет К[г]ирей солътана послали маръшалъка нашого великого, пана Яна Миколаевича Радивиловича або пана Яна Заберезинъского, або пана Юръя Ильинича, а был бы один который пан с тых панов в Черъкасех перъвей нижли Магъмет К[г]ирей солътан будет, то есть на Байрам ваш.

Ино поведаем тобе, брату нашему, иж тыи панове оттул з службы нашое просто з войски поехали до своих именей, которыи от нас далеко, иных домы под Лядьскою границою, а иных под Лифлянъскою границою, а тот лист писаря нашого к нам пришол от тебе с Перекопа перед тым роком за пять недель. Ино ты, брат наш, сам тому порозумий, ижь за так то коротки час и не толъко с тых панов, але и с тых, которыи при нас сут, жаден бы быти к тому часу там не мог. А про то мы для спешъности тым боръзде послали воеводу киевъского, пана Анъдрея Немировича, так доброму и им ровному, как один с тых панов, и росказали есмо ему сына твоего, брата нашого, Магмет К[г]иреи солътана от нас потъкати и привитати, и при нем казали есмо ему быти, и дела нашого и твоего, брата нашого, смотрити.

А што есмо тобе, брату нашому, рекли впоминок давати на светого Маръртина день, ино мы для того, того впоминъка к тому року не поспели тобе платити, иж есмо сами перъсуною нашею долъго на дорозе были напротивко того неприятеля нашого московского. А тыми разы вжо послов твоих, брата нашого, до тебе отпустим и тот впоминок без мешъканъя тобе, брату нашому, пришлем.

П[и]сан у Вилни нояб(ря) 18 д(е)нь, индик(т) 3 [LM 7, № 168.1, s. 314 – 316].

А до Магъметь К[г]ире[и] солъта[на] писан листь подлуг того ж листа. [LM 7, № 168.2, s. 316].

18 листопада 1514 р. Лист короля Сигізмунда до казанського хана Магмет-Аміна

От Жикгимонъта, Божю м(и)л(о)стъю короля полъского, великого кн(я)зя литовского, руского, кн(я)жати пруског(о), жомоитъского и иных, брату нашому Магъмет Аминю, ц(а)рю казанъскому.

Поведаем тобе, брату нашому, иж как сели есмо на отчизне нашой, стольцох отца нашого, на Коруне Полской и на Великом Кн(я)зьстве Литовском, великий кн(я)зь Василей Иванович московский безьотповедне и без всякое причины вси свои люди въслал у отчизну нашу Великое Кн(я)зьство Литовское шкоды нам чинити, и мы его люди з Божю помочъю з земли нашое выгънали, а потом он з нами ся змирил

у вечисты мир и присягами тверъдыми, и записы межи собю есмо на обе стороне утвердили ся [в 1508 році].

И он, запамятавши Б(о)га и ч(е)сти, и души своее, тую свою присягу твердую и записы зламал без всякое прычины, неотповедне, со всими своими людми, нас обезьпечивши, кинул ся на отчизну нашу Великое Кн(я)зьство Литовское, и замъки наши отчизныи льстивостью своею несправедливе был посел. Мы люди наши напротивку его людей послали, наши люди на неколъку местьцах многих людей его побивали, и многих людей знаменитых поймали, а он таки в своей неправде не хотел ся взнати. Мы, воземъши Б(о)га на помоч, сами с ним великий ступъный бой мели и, з Божее помочи, войско его все наголову есмо поразили, и замки наши, з ласки Божее, зася есмо к нашой руце взяли, и воеводы, и кн(я)зи, и панове его радны многи нам в руки впали.

И што есмо до тебе перед сим посла нашого посылали, тот посел наш там згиб, мы того серъдечне жалуем, иж нам от тебе отказу никоторог(о) не было. Про то навпоминаем тебе, брата нашого, абы ся еси с тым неприятелем нашим московским не мирил а нам бы еси был приятелем и посполу с нами на того неприятеля нашого был заодин.

А мы тобе, брату нашему, поведаем, иж мы, вземши Б(о)га на помоч, отсел не переставаем, хочом дела нашо с ним делати и обиды нашое ему м(ь)стити, сколъко нам Бог поможет. И ты бы, брат наш, с тое стороны о том чул, и естли бы он потягнул напротивку нас, и ты бы в его землю тягнул и шкоды ему чинил, што наболей могучи. Мы такеж чуйность о том будем мети, и естли бы он хотел потягнути на тебе, брата нашего, и мы такеж наши войска вси в его землю оберънем и шкоды делати [будем]. И тобе даем ведати через сесь наш лист, иж хочем с тобою быти у братьстве и в приязни, и напротивку того неприятеля нашого московского хочемь быти с тобою заодин.

П[и]сан у Вилни нояб(ря) 18 д(е)нь, индик(т) 3. [LM 7, № 168.3, s. 316 – 317].

18 листопада 1514 р. Лист короля Сигізмунда до писаря Михайла

Жикгимонът, Божю м(и)л(о)стью король и великий кн(я)зь.

Писарю нашему, пану Михайлу Васильевичу.

Што еси писал до нас, иж как приехавши до ц(а)ря к Перекопу, жадал его от нас, иж бы он сына своего Магъмет К[г]рей сольтана с тым войском своим обернул с поля, не вступаючи в Орьду, в землю непр[и]ятеля нашого московского, и которую еси с ним в том розмову вчинил, о том еси к нам в листе своем выписал. Мы тому всему з листу твоего добре порозумели.

Нижли, што пишеш к нам, поведаючи, иж еси по самом ц(а)ри и по Магъмет К[г]ирей солътане, и по Довлет Бахътыи, и по Абъдрагъмане нечто порозумел, иж велико ся того выстерегают, аж быхмо мы з московским не змирили ся, а кн(я)зь Абъдрагьман особно дал тобе знати тым обычаем, естли быхмо ся з московским змирили, або хотя ся не змирили, але и войско свое роспустили, а сами ся назад вернули, дела нашого с тым неприятелем на мере не постановивши, тогды быхмо неприятеля на себе горьшого не могли мети такового, как Магъмет К[г]ирей солътана, для тое причины, иж он тыми разы тою неприязнью своею для нас мает ся ему открыти, а с нами хочет крепко приязнью ся звязати.

Ино, што ся дотычет миру нашого з московским, и ты бы Менъдли К[г]ирею, ц(а)рю, и сыну его Магьмет К[г]ирею солътану от насъ мовил, иж мы как слово нашо рекли и присягу вчинили, так ему держати и полънити хочем, и на всякого неприятеля его хочем быти с ним заодин, а чиненя з московским миру – не только мирити ся с ним не хочем, але в мысли того не маем.

А што ся дотычет нашого верненъя и роспущенъя войска, и теж абыхмо дело нашо с тым неприятелем твердо держали, ино мы што мели чинити, то есмо вчинили, з Божею помочъю все войско его наголову поразили и многи его воеводы великии и панове, мало не вся рада его, нам в руки упала. И которы он замъки наши был тых часов посел, тыи замъки, Мстиславль, Кричов, з ласки мило[го Бога] зася есмо к нашим руце[мь] взяли.

А и до Смоленъска было войско нашо притягнуло, нижли в Смоленской земли тот наш неприятель, великий кн(я)зь московский со всем войском своим весь тот год лежал, а к тому и нашо войско там жо было, и весь тот край спустошили. А так для недостатку поживенъя, и теж для нинешнего непогодливого часу ку вальце мусели есмо войско нашо земъское роспустити. А другое войско наше пеняжных людей, дворан наших и теж жолънеров чужоземцов, конъных и пеших, положили есмо на замкох наших украинъных, в Полоцъку, в Витебъску. И как скоро реки и болота померзнут, а тыи люди наши конем троха опочинут, казали есмо в землю того неприятеля нашого тягнути шкоды чинити и обиды нашое мстити, колько нам Бог поможет.

А што ся тъкнет того слова Абьдрагъманова, иж бы для верненя нашого и роспущенъя войска мел нам быти неприятелем Магъмет К[г]ирей солтан, и ты бы от нас Магъмет К[г]ирей солътану говорил, иж он не мает нам про што быти неприятелем, бо мы в нашой речи с помочю милого Б(о)га моцно стоим, што есмо мели чинити, то есмо чинили, и тепер з Божею [помочью] чиним. А што Менъдли Кгирей, цар перекопъский, и сын его Магъмет К[г]ирей солтан нам обецуют на того неприятеля нашого и своего, того есмо от них еще ничого не видели.

А прото, естли бы вже Магмет К[г]ирей солтан на конь свои усьсил и на того неприятеля своего и нашого потягнул, абы еси от нас Магьмет К[г]ирей солтана жедал, абы он у землю того неприятеля тягнул, а нам бы тым борздей о том ведомо дал, на который бы он час в землю неприятеля нашого втягнул. Тогды мы тому войску нашому, которое лежит на границах, кажем с се[го] краю земли его што надалей и глубей в землю того неприягеля нашого сягнути. А естли бы се Магьмет К[г]ирей солтан выстерегал для некоторое небезпечности в землю тягнути, и ты бы еси от нас мовил, иж мы зде гораздо порозумели с тых воевод и иных панов рад того неприятеля нашого, которыих з Божею помочъю нам у руки упали, што Магъмет К[г]ирей сольтан, брат наш, может не только землю его воевати, але и до самей Москвы можеть сягнути и, з Божею помочю, з великим пожитъком и з великою славою безъпечне оттул выйти, бо дей и што налепшии его справцы, и што налепшии люди – тыи вси на той битве полегли, а иныи нам в руки попали. Как же и тыми часы люди наши тых украинных городов, с Полоцка, з Витебска, без перестани з земли его не выходечи, воюют и берут, а не тылко с саблею, але и с пугою ч(о)л(о)в(е)ка против себе не видают.

А што еси к нам писал, иж быхмо встречу против брата нашого Магъмет К[г]ирей солътана послали маръшалъка великого, пана Яна Миколаевича

Радивиловича або воеводу новгородьского пана Яна Заберезынъского, або пана Юрья Ильинича, и штобы один который пан с тых трех у Черкасех был перъвей нижли там у Черкасех будут Магъметь К[г]ирей сольтан, то есть на Баирам татарский, а на руский запусты Филиповы и ты бы ц(а)рю [и] Магъмет К[г]ирей сольтану мовил, иж тыи панове таки просто з войска по своим домом поехали, которых жо домы далеко от нас – иных на границах Подляшских, а иных ку границах Лифлянътьских, а тот лист от тебе к нам только за пять день перед тым роком принесл. Прото жадным обычаем не одно с тых панов, але и с тых, которыи при нас суть, к тому року там в Черкасех не могут быти. Мы для рыхлейшое поспешности казали есмо воеводе киевскому, пану Аньдрею Немировичу, так доброму и им ровному, как который с них, против Магъмет К[г]ирей солътана до Черкас ехати и его потькати, и от нас привитати, и при нем велели есмо ему мешкати и дела нашого стеречи.

А што еси писал до писаря нашого Коптя, абы он то объявил паном радам нашим, естли бы ся нам не видело тое тягнене тых часов Магъмет К[г]ирей солътаново в землю неприятеля нашого московского нам ку пожитъку для нынешнего зимного часу, абыхмо о там тобе в час дали ведати, поки бы Магъмет К[г]ирей солтан с Перекопа не вышол. Ино, естли бы тобе сесь наш лист застал еще в Перекопе, и Магъмет К[г]ирей солтан еще бы теж с сынми своими и с тыми людми с Перекопа не вишол, а могл бы еси того достаточне ся доведати, иж бы Магмет К[г]ирей солтан мог тыми разы, зиме бывши, в земли неприятеля нашого московского, а на лето з великим своим войском поспол з нами на того неприятеля нашого тягнул, естли бы он так вчинил, ино бы то было велми добро, иж бы он тое зимы у его земли был, а наши люди з другое стороны, а на лето зася бы он с нами ж на того неприятеля нашого тягнул. Естли ж бы он для нинешнего тягненъя другий раз на лето послал, с нами на того неприятеля нашого не мог быти, тогды быхмо радни то видели, ажбы он тыми часы зиме людей и коней не працовал, а на лето з войском своим великим посполу з нами на того неприятеля нашого тягнул.

А естли ж бы въже Магъмет К[г]ирей солътан с Перекопа вышол, и ты бы его на то намавял, абы он тым борзде тягънул. А как пан воевода киевский и инъшии наши люди его потькают, и ты бы посполу с паном воеводою и с тыми людми нашими Магъмет К[г]ирей солтана з великою пилностью его на то вели, абы он кош свои поставил в Путивли, а не может ли быти в Путивли, ино хотя в Чернигове, а то нам ся видело для многих причин. А естли бы Магъмет К[г]ирей солътан хотел, поставивши кош под Киевом, служебных и дела из замъку Киевског(о) з собою взяти, и ты на то твердо стоял, абы с Киева жолънерей и дел не брал. А естли бы была ему жолънерей пеших з ручницами и дел потреба, и ты бы тымрыхлей нам о том ведомо дал. Мы скажем з замков наших, з Могилева, с Кричова, со Мъстиславля, з Орши, з Дубровны, жольнерей з ручъницами и з делы до него послати на тое местьцо, где ему потреба вкажет.

А што еси писал к нам, иж Магъмет К[г]ирей солътан ме[л] гонца московского с собою взяти и с Черкас мел его с своими послы до нас прислати, а пишеш, аж быхмо тому мели ширеи порозуменъе з листу Адрагъманова. Ино Адрагъман ничого о том к нам не писал. Прото ж абы еси через Довлет Бахтыя и через Адрагъмана, и Магъмет К[г]ирей солтану великую пилъность мел, абы того гонца московского к нам прислал. Естли ж бы хотя ис Перекопа еще Магъмет К[г]ирей солтан не выехал, и ты бы таки што наболей могучи пилность чинил, абы того гонъца московъского к нам послал. А

естли бы еси порозумел достаточне по Менъдли Кгирии ц(а)ри, и по Магьмет К[г]ирей солътане, иж бы они на лето хотели ся нам вымовляти нагайчи або которыми иными причинами, а с нами не хотели на московского тягнути, и ты бы как могучи на то великую пилность приложил, и на то твердо стоял, абы Магмет К[г]ирей солътан тыми часы тое зимы в землю того неприятеля нашого тягнул с тыми людми, с которыми ся нам обецал.

Теж писали есмо лист наш по тоторъский до царя казанъского, и тот лист до тебе есмо послали. Ино, естли еще Магъмет К[г]ирей сольтан будет в Перекопе, и ты бы о том царю Мендли Кгирею и Магмет К[г]ирей сольтану от нас поведил, иж мы до ц(а)ря казанского писали, абы он з московским не мерил ся [= мирился] и напротив бы московского с нами заодин был. А поведил бы еси то ц(а)рю и Магъмет К[г]ирей солтану, иж есмо того листа тобе там не казали слати и не отповедивши ц(а)рю и Магмет К[г]иреи солтану. И естли бы ся им видело тот лист наш там послати, и ты бы от нас жадал ц(а)ря и Магьмет К[г]ирея. абы теж до казанского своего ч(о)л(о)в(е)ка доброго послали, а ты бы к нему приставил с тым нашим листом толъмача нашого, который там при тобе есть, и там послал, и тым толмачом послал бы еси там ц(а)рю казанъскому впоминок от нас легъкий, зрозумивши, который бы ся там налепи видел, и выправил его, о чом бы мог там доехати. А мы то хочем тобе запустити. Пак ли ж бы Магьмет К[г]ирей солътан вже с Перекопа выехал, и ты бы однач Магъмет К[г]ирей солътану о том от на[с] мовил.

Такеж писали есмо в листех наших до царя и до Магъмет К[г]ирей солта[на], и до Довлет Бахтия, и до Абдрагъмана, иж есмо через тебе усказали до них некоторый речи в наших делех, абы тобе верили.

И ты бы тую науку нашу, которую есмо тобе выписали в листе нашом, гораздо в розум собе взял, и в том ся там справовал, и радил з великою пилностъю так, как бы было з нашим и земъским добрым, и пожиточным, а мы то дали Бог хочем тобе памятовати ласкою нашою.

Ест ли ж Менъдли Кгирей, ц(а)рь, не хотел татарина своего с том [! листом?] до казанъского слати, и ты бы ему мовил: г(о)с(по)д(а)рю ц(а)рю, г(о)с(по)д(а)р наш, брат твой, король его м[и]л[о]сть, достаточне порозумел с тых панов рады московъского, которыи г(о)с(по)д(а)ру нашому в руки впали, иж он з великою пилностъю нагайских на тебе направует, а будучи хо[ло]п твой, который же з веков столцу вашому царскому кланивал ся и дань даивал, ты пак г(о)с(по)д(а)рю ц(а)рю для чого бы не мог поспол с приятелми своими дела своего справедливото на том неприятели своем доводить, и естли бы ты, г(о)с(по)д(а)рю ц(а)рю, похотел, и ты бы на него з одное стороны потягнул, а казанъский з другое, а наш г(о)с(по)д(а)р с третее стороны, тогды бы московский не одно к вашому царскому столцу дань давал, але и минулыи годы мусил бы тобе пополнити и дела бы твоя м(и)л(о)стью своею на нем вечно довел.

А естли бы тобе вже тот лист наш в Перекопе не застал, а Магъмет К[г]ирей солтан с Перекопа выехал, и ты бы к Магмет К[г]ирей солтану о том мовил, абы то еси ц(а)рю и Магъмет К[г]ирей солтану мовил з Довлет Бахтием.

П[и]сан у Вилни ноябъ[ря] 18 д(е)нь, индик(т) 3 [LM 7, № 168.4, s. 317 – 320].

Листи грудня 1514 р.

1 грудня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до найманців у Вітебську

Sigismundus, Rex, Stipendiariis in Witepsko.

Nobiles et famosi etc.

Rotmagistri vestri tam equitum quam peditum a vobis ad nos missi commendaverunt nobis fidelia servitia vra., que quidem ut nobis cognita sunt sic etiam grata et propter que vos gratia regia prosequi tanquam bonos et fideles servitores volumus.

Iidem vero rotmagistri retulerunt nobis, quanta penuria et defectu gravamini, ita quod in rebus et equis et pecunia plurimum deficiatis, et quod ob eam rem non diutius quam hinc ad octo dies istic in Witepsko perseverare possitis.

Defectui vestro compatimur et ideo rotmagistros ad vos cum pecuniis quanto celerius expedire curabimus, majorem quam poterimus gratiam nostram ostensuri.

Affectamus igitur vos et requirimus, tanquam bonos et fidos servitores nostros, velitis istic expectare rotmagistrorum adventum, et nequaquam vos istuc moveatis. Nam ut premissum est, non negligemus eorundem expeditionem, et ubi regestra prius nobis missa fuissent, jamdiu vobis provisionem fecissemus. Scribimus autem palatino nostro witepscensi, ut interea, donec rotmagistri ad vos redeant, vobis ordinet facilem modum vivendi. Vos vero ita ut premissum est pro gratia nostra facturi.

Dat. Vilne I Decembis [AT 3, № 381, p. 274].

Король Сигізмунд – найманцям у Вітебську.

Шляхетні та шановані і т. д.

Ваші ротмістри, як кінноти, так і піхоти, надіслані вами до нас, рекомендували нам вашу вірну службу, яка нам настільки відома, настільки й приємна, і за яку ми бажаємо винагородити вас королівською милістю, як добрих і вірних слуг.

Ті ж ротмістри повідомили нам, наскільки велику скруту та нестачу ви терпите, так що вам дуже бракує речей [мабуть, харчів], коней та грошей, і що через це ви не зможете залишатися тут, у Вітебську, довше, ніж вісім днів [від дати звернення].

Ми співчуваємо вашій скруті, і тому ми подбаємо, щоб ротмістри прибули до вас з грошима якнайшвидше, показавши вам більшу милість, ніж зможемо.

Тому ми просимо та вимагаємо вас, як наших добрих і вірних слуг, щоб ви зволили очікувати тут прибуття ротмістрів, і аж ніяк не рушали звідти. Бо, як було сказано вище, ми не будемо нехтувати їхньою відправкою, і якби нам реєстри були надіслані раніше, ми б уже давно забезпечили вас.

Ми ж пишемо нашому вітебському воєводі, щоб він тим часом, доки ротмістри повернуться до вас, полегшив ваш спосіб життя.

Ви ж так вчиніть задля нашої милості, як сказано вище.

Дано у Вільні 1 грудня.

Грудень 1514 р. Посольство короля Сигізмунда до сеймиків воєводств у Польщі

Це звернення пропонувало сеймикам обговорити багато важливих питань; вибираю те, що стосується московської війни:

Legatio a Rege ad Conventus particulares in Palatinatibus Regni Polonie.

Cum anno preterito sacra Mtas. regia se esse occupatissimam in Mg. ducatu Lithuanie cerneret, arma in eum hostem preparando, qui bellum sue Mti., federibus omnibus ruptis et postergatis ac jurejurando violato, temerarie intulit ea mente et cupiditate, ut totum Mg. ducatum Lithuanie sibi sic subjugaret, cumque etiam videret magna regno ex multis rationibus imminere pericula, conventum generalem Piotrkovie […]

In conventu autem eodem modus defensionis fuit communi consilio decretus et auxilia dominis Lithuanis ceu fratribus vicinis in magno periculo constitutis promissa; tamen conventu dissoluto omnia tam cum periculo quam etiam cum maxima levitate evanuerunt, ita videlicet quod regnum periculo expositum fuit et dnis. Lithuanis cum dedecore regni auxilia promissa data non sint.

Et licet nemini incognitum est, quantos labores, quantave pericula Mtas. regia hoc toto anno in Lithuania pertulerit et quam magnos sumptus fecerit, hosti potentissimo cedere nolens, tamen utique curam regni magna sollucitudine gerere dignata est. Enimvero sua Mtas. videns regnum esse absque defensione, imperatorem Tartarorum frequentibus nunciis ac muneribus magnis agressa est et ipsum, ne in regnum irrueret, continuit. Qui tamen vix se continuisset, nisi dei omnipotentis auxilio Mtas. regia Moscorum ducem profligasset.

Pro re enim certa sua Mtas. vobis dicere fecit, quod hoc anno ultra XXX milia flor. impendere coacta est, ut Tartarorum imperatorem, quem dux moscoviensis etiam promissis et muneribus ad incursionem in regnum faciendam conducebat, ab eo perverso ac maligno proposito averteret […]

[AT 3, № 404, p. 283 – 285].

Посольство від короля до сеймиків у воєводствах королівства Польського […]

Оскільки минулого року [1514] його священна королівська величність була надзвичайно зайнята у Великому князівстві Литовському, готуючи зброю проти того ворога, який безрозсудно розпочав війну проти його величності, розірвавши і відкинувши всі союзи та порушивши клятву, з тим наміром і прагненням, щоб підкорити собі все Велике князівство Литовське, і оскільки він [король] також бачив, що королівству з багатьох причин загрожує велика небезпека, він розпорядився і скликав загальний сейм у Петрокові […]

На тому ж зібранні спільним рішенням було постановлено спосіб захисту і була обіцяна допомога литовським панам, як сусідам-братам, що опинилися у великій небезпеці; проте після розпуску зібрання все зникло з найбільшою легковажністю, так що, очевидно, королівство було виставлене на небезпеку, а обіцяна допомога литовським панам не була надана на сором королівства.

І хоча всім відомо, яких трудів і небезпек зазнала королівська величність протягом усього цього року в Литві і які великі витрати він [король] здійснив, не бажаючи поступитися наймогутнішому ворогу, проте він, безсумнівно, зволив з великою турботою піклуватися про королівство. Адже його величність, бачачи, що королівство беззахисне, звернулася до імператора татар з частими посланцями та великими подарунками і стримала його від вторгнення в королівство. Який, однак, ледве стримався б, якби не допомога всемогутнього бога, за якої королівська величність розгромила московського князя.

Його величність наказала сказати вам, що цього року вона була змушена витратити понад 30 тисяч флоринів, щоб відвернути імператора татар, якого московський князь також підмовляв до вторгнення в королівство обіцянками та подарунками, від цього лихого та зловмисного наміру […]

23 грудня 1514 р. Лист короля Сигізмунда до царя Менглі-Гірея

Тот лист Ратомским послан, а другий по [та]тарскии в тое ж слово

Лист до цара Менъдли Кгирея от кор(оля) его м(и)л(о)сти посланый в Вильни декабра 23 дня, инъдик(т) 3

Великое Орды великому ц(а)рю Мендли Кгирею, брату нашому милому, от Жикгимонта, Божю м(и)л(о)стию короля полского и великого кн(я)зя литовского, руского, кн(я)жати пруского, жомоитского и иных поклон.

Што еси, брат наш, прислал к нам своих великих послов на имя Обдулу влана а Обдика поспол з нашими послы, с паном Станиславом Скиндыром а с паном Григорем Громыкою, а с паном Федъком Владыкою, и лист свой присяжный под золотим нишаном и под алым пятном, давши в руки пану Григорю Громыце, посполь с своими послы к нам прислали есте.

И в ярълыку своем к нам писали, и через тых своих послов словом всказали, што ж ты, брат наш, поспол з сыном своим Магьмет К[г]иреи солътаном и Охъмат солътаном, и з ынъшими своими солътаны, и з детъми Махъмет К[г]иреи солътановыми, и со всими своими кн(я)зьми, и з вланы, и з мурзами, которых же еси имена в ярълыку своем к нам выписал, присягу нам вчинил на тые слова, которыи еси в листе своем присяжном выписал, што ж в тои правде и братъстве с нами хочеш твердо стояти. А наперед того тую свою правду што ден хочем полепъшати, иж бы ся межи нами братъство множило, а не менъшало.

В том же своем ярълыку пишеш, как тобе, брату нашому, к нам послов своих и наших отпускаючи, в тот час пришол до тебе чоловек от нагаиских, поведаючи, иж Орда Нагаиская на сеи стороне Волъги реки зимовали, а просто кочують до тебе, брата нашого. И ты, брат наш, то услышавши, на конь свои уссиль, и Бога оземъши на помоч напротивку тых своих неприятелей и потягънул. И ям [! там?] своею головою з воиском своим полем стал, а к нам еси всказал, естли Бог вам дасть с тым своим неприятелем переведати ся, тогды вы нам на неприятеля нашого московского хочете безъумешъканую помоч вчинити, и сына своего з великим своим войском нам ку помочи послати.

Ино, брате, твои послы с тым твоим поселъством к нам пришъли в тот час, как мы вжо на конь уссили, и Бога оземъши на помоч потягънули напротивку того неприятеля нашого московского, а будучи в надеи твоей помочи нам на того неприятеля нашого. А как есмо вслышали, иж ты сына своего на своих неприятелей нагайских з войском великим послал, мы Б(о)га просили, иж бы Бог тобе дал на тых твоих неприятелей звитяженье. А мы, оземши Б(о)га Сотворителя собе на помочь, пошли есмо напротивку того нашого неприятеля московского уже не ждучи твоее помочи, брата нашого, и чинили есмо с ним то, што нам милый Бо[г] дал. Как же и первей того о тои ластьце Божей через писане нашо тобе, брату нашому, есмо дали ведати, а вперед, аж даст Бог, будем с ним дела нашого смотрети, как сколько нам Бог милый поможет.

А за тым ты, брат наш, прислал к нам своего посла Бутуша с толмачом нашим Ромоданом, и через него еси и словом к нам всказал, и в ярлыку своем широко писал, даючи нам ведати, што ж ачитарханские ц(а)ри и солтанове содиначивши ся з нагайскими кн(я)зи и з мурзами, на вас тягнут. И ты, брат наш, сына своего Магъмет К[г]ирей солтана в головах и з великим своим войском напротивку их послал. И пишешь, брат наш, как еси того своего посла Бутуша и с толмачом нашим к нам отпускал, тогды еси от сына твоего Магьмет К[г]ирей солтана ч(о)л(о)в(е)к приехал, поведаючи, иж неприятели ваши нагайскии, вси под Астархан собравши ся стоять, и сын ваш Магьмет К[г]ирей солтан, не идучи на них, потягнул и звоевал Пятигорские Черкасы. А ты, брат наш, пишешь к нам, хотячи наперед неприятелем своим нагайским отпор вчинити, а потом нам на неприятеля нашого московского, Богу ся полец(и)вши, помоцон быти, а как сын твой Магьмит К[г]ирей сольтан з войском своим во здорови до вас приедет, вы, брат наш, поспол с ним, сыном своим, и со всими своими кн(я)зьми и влаы порадивши, и на чом положивши, к нам через гонца своего о помочь на неприятеля нашого мели ведати дати.

Как же еси, брат наш, водле писаня своего вчинил, за тым без мешканя третих гонцов своих, Тоялова сына Ахмет мурзу, а Магьмет К[г]иреева слугу Келичи Кузулмамушу с толмачом нашим Макарцом, к нам прислал, а листы свои у в одно слово по рускии и по татарскии к нам прислал еси, даючи нам на остаток ведати, как сын твой Магъмет К[г]ирей солтан во здорови и в щастьи, и звоевавши Пятигорских Черкас до тебе пришол. Ты, брат наш, с сыном своим Магметь К[г]ирей солтаном и з ыншими солтаны, и з влаы, и кнези, и з мурзами твердо порадивши на том зостали, а с тым к нам тых своих гонъцов послали, как же первей того и писар наш пан Михайло в той же речи, о том даючи нам ведати, к вам [? к нам?] писал, иж сын твои Магъмет К[г]ирей солтан с тыми кн(я)зьми и влаы, и з мурзами, которых в листех своих к нам выписуешь, мел быти у Черкасех на ваш Байрам.

Как же мы, порозумивши наперед з листа писара нашого пана Михайлова и з листов твоих, брата нашого, и будучи вдячни приеханю нам ку помочи сына твоего, брата нашого Магьмет К[г]ирей солтанову, напротивку ему на поткане воеводу нашого киевского, пана Андрея Немировича послали есмо, а к тобе, брату нашому, о том и о умешкани поминков, о инших наших речах, в листе нашом широко выписали есмо, чого ж ты, брат наш, через писане нашо есть тому добре зведомо.

Ино, брате, о сыне твоем Магмет К[г]ирей солтане и до сих часов жадного ведома нет. Мы, ожидаючи его приеханя, тых твоих послов и тот впоминок, который мили [= мели] есмо тобе, брату нашому, послати, позадержали были есмо на малый час для того, как сын твой Магмет К[г]ирей солтан к Черкасом вжо придет, абы с тым впоминком до тебе, брата нашог(о), безпечний прошли, бо и ты, брат наш, о том к нам писал, иж в тот час могут послы безпечне пройти.

А однако ж, хотячи слову своему и правде своей досыт вчинити, а дела нашого с тобою, братом нашим, не омешкиваючи, тых послов твоих всих, великих и малых, и с тым впоминком, посполь з нашим послом, с панам Яцком Ратомским к тобе, брату нашому, отпустили есмо.

А тот впоминок, остаточную суму полосмы тисячи золотых, паном Яцъком Ратомским тобе, брату нашому, послали есмо и широко через него иншии речи словом к тобе, брату нашому, всказали. И ты бы, брат наш, ему в том верил.

А про то, брате, ач колвек сын твой Магмет К[г]ирей солтан до Черкас на тот рок, тобою намененый, нам ку помочи не приехал ани пак от тебе, брата нашого, нам о том веданя жадног(о) не было, мы тебе, брата нашог(о), волного ц(а)ра, напоминаем и велико жадаем, ажьбы ты, брат наш, бачачи наперед ласку Божю и видечи нашу справедливость и потребный час, помоч нам на того нашого неприятеля московског(о) вчинил. А по весне, аж даст Бог, на тот рок, на который иж тебе, брата нашого, обошлем, сына своего Магъмет К[г]ирей солтана и з ыншими солтаны, и з войском своим великим з другое стороны нам ку помочи в землю того нашого неприятеля московского послал, а тым слову своему ц(а)рьскому и присязе, и на часто обетницы своеи досыт вчинил, абы то видячи приятели наши радовали ся, а неприятели наши жаловали.

А коли Бог нам поможет, з Божею помочю а с твоею, брата нашого, тому нашому неприятелеви обиды нашое помстити, а за тых замков наших отчизных, которых от(е)ць его и он сам несправедливыми а льстивыми словы своими посел и забрал, к рукам нашим мети. Мы на волю и на жаданъе твое, брата нашого, такъже ничого не хочем отмовены быти, а напротив всякого неприятеля твоего хочем с тобою быти заодин, бо, брате, можеш ты завжды бачити нашу правду и слово справедливое, на чом есмо тобе рекли и правду дали, то есмо тобе и полнили, и вперед, аж даст Бог, будем полнити. А Бог справедъливый и межи тобою, братом нашим, и мною справедливых речей нахай [!] будет смотрити.

А што есмо писали к тобе, брату нашому, и список писаный по фряжский и послали жадаючи, ажбы ты, брат наш, до панъства нашого Коруны Полское лист свой под золотым нишаном, а под ялым пятном, в тое слово писаный, мусулманскими словы прислал, и ты, брат наш, пишеш, иж послом нашим паном Михайлом и своими послы тот лист панству нашему Короне Полскои хочеш к нам послати. Ино мы тебе, брата нашого, напоминаем и жадаем, ажбы еси тот лист панъству нашому Короне Полской паном Михайлом, отпускаючи его к нам, прислал, а в том бы еси нашого жаданя, брата своего, не оставил.

Также, што еси писал, брат наш, в листе своем, иж еси перво тог(о) прислал до нас послом своим Авъкгуштыном реистр, в котором же выписаны упоминки царицам и царевичом твоим, и кнезам, и влаком, абыхмо подълуг реистра того им упоминъки послали.

Ино, брате, ведомо тобе, как послы твои в нас были, кн(я)зь Довлеть Бахтий и иншие, и на чом з нами въмову вчинили и на конец зостали, то есмо в присяжный наш лист все вписали, которыи жо лист наш под зависистою нашою печатю кн(я)зем Довлет Бахтыем до тебе есмо, брата нашого, послали. И што в том нашом листе есмо выписали, то тобе, брату нашому, и полним и вперед, аж даст Бог, будем полнити. А особно того, коли к тобе послав [! послов] або гонцов наших посылаем, тогды тебе, брата нашог(о), и царевичов впоминки навежаем, а к тому на послы а на гонцы твои, котори к нам приходят, немалая сума нам [со] скарбу нашого выходит. А што се дотычет особно тых впоминков, абыхмо подле того твоего реистру к тобе, брату нашому, послали, ино коли даст Бог, с помочъю Божею, и с твоего, брата нашого, Бог нам поможет замъков и волостей наших под неприятелем нашим к рукам нашим достати, мы тогды тобе, брату нашому, не будем отмовены подле того реистру впомин[ки] посылати.

Такъже пишеш к нам, иж пан Юрий Зеновевич, как был в тебе, брата нашого, от нас в поселстве, взял в тебе две панне и мил [= мел] за них тобе, брату нашому, дати чотыриста золотых. Ино пана Юря Зеновича на тот час при нас не было, держит он наш замок наш украинный. И как дал Бог в нас будет, мы хотем [!] о том от него доведавши и тобе, брату нашому, о том [дати] ведати.

П[и]сан у Вилни дек(абря) 23 ден, индик(т) 3. [LM 7, № 170.1, s. 323 – 326].

Листы до царевичов до Ахмет [! Мехмет?] К[г]ирей солтана и до его сынов, до Ахмат солътана, он же понес [LM 7, № 170.2, s. 326].

23 грудня 1514 р. Інструкція короля Сигізмунда для посла Яцека Ратомського

Поселство до Мендли Кгирея, ц(а)ря перекопъского, паном Яцъко[м] Ратомъским

На[пе]рьвей поклон.

Г(о)с(по)д(а)р наш, его м(и)л(о)сть король и великий кн(я)зь Жикгимонт велел тобе, брату своему, говорити.

От тых часов, как есмо осели столец панъств наших отчизных, Короны Полское и Великое Кн(я)зьство Литовское, а вспомнявши старые дела отца нашего Казимера, короля его м(и)л(о)сти, а отца твоего ж [Ачжи] Кгирея, царя, как были межи собою у верном братстве и в доброй приязни, приятелю приятелем быти, а неприятелю неприятелем, мы такеж, то бачачи, индей собе приятеля не находили мимо тебе, брата нашого, а частокрот межи собою послы и гонцы с обу сторон зъсылали се есмо, аж быхмо были у верном братъстве и в твердой приязни по том, как и отцы наши, и ты, брат наш, упамятавши дела предков своих и отца своего, а видечи нас у справедливой правде, с нами ся присягами и записы с обу сторон утвердил всякому приятелю заодин быти приятелем, а неприятелю – неприятелем.

Г(о)с(по)д(а)р наш, король его м(и)л(о)сть и великий кн(я)зь Жигимонът, велел тобе говорити.

Мы, брате, присягами и записы с тобою утвердивши, неоднокрот через послы и гонцы, и писане наше тебе, брата нашого, есмо объсылали даючы тобе ведати, иж еще за брата нашого славное памяти Александра, короля его м(и)л(о)сти, старый московский великий кн(я)з Иван Василевич немало городов и волостей несправедливостю своею посел и забрал, а нинешний кн(я)зь великий также через несправедливую свою присягу замъки наши отчизныи забирал и поседал, и землю пустошил, чого ему Бог милый ку потисе не дал, але дал то ему ку великому впаду и жалости, чому ты, брат наш, ест уже добре зведом. Всказывали есмо до тебе, брата нашого, ажбы еси нам помоч на того нашого неприятеля вчинил и царевичов своих з великим своим войском в землю того нашого неприятеля послал. И ты, брат наш, не рекучи в год один раз, але частокрот прирекал нам помоч на того нашого неприятеля вчинити, а потом многии причины нам даючи и своих неприятелей оповедаючи, тым ся вымовляючы. николи нам помочи на того нашого неприятеля не вчинил. Мы, Б(о)га Сотворителя оземши на помоч, а от тебе, брата нашого, жадное помочи не дождавши, чинили есмо с тым неприятелем нашим то, што мяли чинити, а и тыми разы, иж даст Бог, будем с ним дела нашог(о) смотрити так, как нам Бог поможет.

Г(о)с(по)д(а)р наш велел тобе говорити.

Напоминаем тебе, брата нашог(о), водле присяги и записов твоих тверъдых, и велико жадаем, ажбы еси водле обетницы слова своего царского сына своего Магъмет К[г]нрий солтана з великим своим во[й]ском в землю того нашого неприятеля послал, и поспол с нами, братом своим, дела своего и нашого доводил. И естли то, брат наш, учиниш, первое Б(о)гу и слову своему, и славе своей ц(а)ръской досыт вделаеш. И приятели, то слышачи, будут ся радовати, а неприятели жаловати.

Г(о)с(по)д(а)р наш велел тобе говорити.

А што мы тобе, брату нашому, правду нашу дали и слово рекли, мы не одно тое тобе, брату нашому, полним и полнити хочем, але и назвыш того тобе, брату нашому, самому и твоим всим царевичом, вланом, частыи многии поминки посылаем, на то великий скарб выдаючы. Теж для тебе, брата нашого, ховаем в наших руках Ши Ехмата, ц(а)ря, и з его братаничи, и его вланы, теж нам скарбу нашого немалая сума на то выходит. А то ни для кого, нежли для тебе, брата нашого, чиним, абыхмо в том приятелем нашим жалости не делали, а неприятелем потехи, а слову и правде нашой, которое есмо тобе, брату нашому, мовили, досыт чинили.

Г(о)г(по)д(а)р наш велел тобе говорити.

Такъже всказал еси к нам, брат наш, слугою своим Батушом, иж тот наш неприятель московский тобе, брату нашому, к нам ся смеет, абыхмо для того попрацовали ся, а противку его моцно стояти, не жалуючи себе. А как сын твой и з войском з Нагаи во здорови ся вернуть, ты мил [мел] нам помоч на того нашог(о) неприятеля безъумешканую вчинити, и с одног(о) с нами твердо напротивку ему стояти. А коли бы еси того не вчинил, а с нами заодин напротивку ему не стоял, и помоцон нам не был, тогды вера твоя – не верою, а присяга – не присягою, и братство – не братством. Так нам от тебе Ботуш говорил. И мы, брате, тыи твои слова услышавши, умыслили есмо люди велики собрати на лето, как быхмо тому нашому неприятелеви, Б(о)га оземъши на помоч, кривды и обиды нашое помъстили, и замъков отчизных наших к нашим рукам достали. Для чого ж мы тых часов до панства нашого Короны Полское поехали на короткий час, люди велики на того нашого неприятеля збираючи, а иншии люди наши прибылыи у панстве на[шо]м Великом Кн(я)зьстве Литовском по границам есмо московским розложили, а сами ничог(о) не мешъкаючы, с тыми людми зася до панъства нашого Великого Кн(я)зьства Литовского маем быти и дело наше, Б(о)га оземъши на помоч, с тым нашим неприятелем делати, сколко нам Бог поможет. А в правде тобе, брату нашему, поведаем, иж маем на светого Юря д(е)нь у панстве нашом Великом Кн(я)зьстве Литовском быти.

Г(о)с(по)д(а)р наш велел тобе говорити.

Ино естли бы тот наш неприятель московский до тебе, брата нашого, присылал никоторую суму, поминъков обецаючи, а тым своими лъстивыми а несправедливыми [словы] тебе, брата нашого, от приязни и от доброго братства нам хотил бы отдалити, мы тобе, брату нашому, и твоему царскому слову и записом твоим, и твердой присязе твоей верим, иж ты, брат наш, на его несправедливыи слова братства и приязни своее от нас не отдалиш, а помоч нам, даст Бог, на лето безумешканую на него вчиниш, а дело свое и наше поспол с нами будеш делати. Бо, брате, не вим, иж бы еси м[н]ого лепшого а подобнийшог(о) часу наперед мити дела своего с тым неприятелем доводити, как тепере. И коли нам Бог поможет обема того нашого неприятеля зветяжити и дела нашого довести, тогды котел твой полон будет,

а дань свою с холопа своего московского будеш завжды мити так, как и перед тым предкове твои. А неприятелей наших рука подносити ся не будет, а братство и приязнь межи тобою, братом нашим, и мною день ото дня будет ся множити [LM 7, № 170.3, s. 326 – 327].

27 грудня 1514 р. Пожалування короля Сигізмунда для Яна Басти

Sigismundus, Rex. Pro Joanne Basta, viro militari.

Significamus etc.

Quia famosi Joannis Baste (Baschte) de Ziwiecz servilis nostri servitia, que ad Orscham, dum exercitus Mg. ducis Moscovie, dei adjutorio, per nostros profligaretur, nobis pontem per Borysthenem fabricando et bombardis magna sollicitudine traducendis operose exhibuit, compensantes, –

ipsum immunem facimus a solutione vectigalis cujuscunque nostri a struibus lignorum ac trabium, quas Cracovia devehere per fluvium Vislam solet, ita videlicet, quod strues sue, que stube vocantur, cum asseribus et lignis super impositis libere sint ab omni solutione hinc ad decursum trium annorum.

Quocirca omnibus et singulis officialibus nostris ad hoc interesse habentibus mandamus precipientes: quatenus prefato Joanni Baste immunitatem premissam servetis illese, quamdiu non expiraverit.

Sic et non aliter pro gratia nostra facturi.

Datum Vilne XXVII Decembris [AT 3, № 428, p. 295].

Король Сигізмунд – на користь Яна Басти, військового.

Повідомляємо і т. д.

Оскільки ми віддячуємо за заслуги нашого челядника, шанованого Яна Басту з Живця, які він старанно виявив нам під Оршею, коли військо великого князя московського, з божою допомогою, було розгромлене нашими, будуючи міст через Дніпро і з великою турботою переправляючи бомбарди [гармати], –

ми звільняємо його від сплати будь-якого нашого мита з колод, брусів та балок, які він зазвичай сплавляє з Кракова річкою Віслою, а саме: його плоти, які називаються *стубами* (que stube vocantur), з накладеними на них дошками та деревиною, будуть вільні від будь-якої оплати відтепер і упродовж трьох років.

Тому ми наказуємо та заповідаємо всім і кожному нашому урядовцю, що має до цього відношення: щоб ви зберігали вищезгаданому Яну Басті вищезазначену пільгу неушкодженою, доки вона не закінчиться.

Так і не інакше ви маєте вчинити заради нашої милості.

Дано у Вільні 27 грудня.

29 грудня 1514 р. Універсал короля Сигізмунда з помилуванням князя Михайла Мстиславського

Чиним знаменито сим н(а)шим листом, хто на него посмотрит або чтучи его услышит, н(ы)нѣшним и напотом будучим, кому будет потреб тог(о) вѣдати.

Бил нам чолом кн(я)зь Михайло Иванович Мстиславский о том, штож как неприятель н(а)ш московский, нас присягу своею несправедливою обезпечивши, замок н(а)ш Смоленеск посел, а в тот же час воевод своих з великими своими людьми и дѣлы огнеными и з ыншими многими приправыми под замок Мстиславль прислал,

хотячи его на голову добывати, а к нему через воевод своих усказал и в листе своем писал, абы ему служил, а зъжечи бы ся на том замку не дал. И он видячи, иж тому неприятелю нашому не может ся оборонити ани отседѣти, а наболей бояре его и люди мстиславскии ему ку оборонѣ помоцни быти не хотели, и он маючи тот умысл, естли бы нас, г(о)с(по)д(а)ря своего прироженого, або войско н(а)шо услышал тягнучи напротивку того н(а)шого неприятеля им ку обороне, а хотячи таки нам, г(о)с(по)д(а)рю своему прирожоному, служити с тым замком своим Мстиславлем, мусил то вчинити, абы был с тог(о) замку своего не зведен [!], тому н(а)шому неприятелю служил на тот час.

А коли ж услышал нас, г(о)с(по)д(а)ря своего прирожоног(о), и войско н(а)шо напротивку того н(а)шог(о) неприятеля тягнули, и он того ж часу к нам, г(о)с(по)д(а)рю своему прирожоному, служебника своего з листом своим послал нам, обявляючи вѣрность свою, иж с тым замком своим и зо всими людьми своими нам зася служити так и перед тым.

Как же и пан виленский, гетман н(а)ш навыший, староста луцкий и бряславский и вѣницкий, маршалок Волынское земли, кн(я)зь Костентин Иванович Острозский и вси панове рада н(а)ша, которыи там на службе н(а)шой были, к нам о той речи его в той час писали и устне нам повѣдили, и бил нам чолом кн(я)зь Михайло Иванович Мстиславский, абыхмо на нег(о) никоторое мерзячки за то не мели, ижбы и напотом чти его и детей его не тыкано в том.

Мы бачечи то, штож тот неприятель н(а)ш московский, черес свою присягу и черес твердыи записы нас обезпечивши, учинил нехрестыанским обычаем, неоповѣдне напротивку нам валку почал и замки посѣл, порозумѣли есмо со всими паны радами н(а)шими, иж мы четунку [! рятунку – LM 7] им, подданым н(а)шим, так борздо вчинити не могли, а кн(я)зь Михайло тот мысл маючи, хотячи нам служити, а не могучи тому неприятелю н(а)ш(о)му московскому оборонити ся а не оседити, мусил то от неволи въчинити, иж ему на оный час слышал [! служыл – LM 7].

Ино мы за то на нег(о) жадное мерзячки не маем, маем его в той вѣрности и в ласце н(а)шой панской и во чти так захованог(о), как и перед тым, а вперед ему самому и дѣтем его, и напотом будучим их щадком в том чти его не мает шкодити.

А при т(ом) были пан Мик(олай) Мик(олаевич), воев(ода) вил(енский), кан(цлер); пан вил(енский), гет(ман), ст(а)р(оста) луц(кий), мар(шалок) Вол(ынское) зем(ли), кн(я)зь Кост(ентин) Ив(анович) Ост(розский); воев(ода) тр(о)ц(кий), мар(шалок) дв(о)р(ный), пан Гр(и)г(орей) Стан(ислављович) Ост(иковича); пан тр(о)ц(кий), ст(а)р(оста) жом(оитский), пан Ст(а)н(ислав) Ян(ович); мар(шалок) зем(ский), дер(жавца) слон(имский), пан Ян Мик(олаевич) [Радзивіл]; воев(ода) пол(оцкий), пан Ол(брахт) Мар(тинович) Кгаш(товтовича); стар(оста) гор(оденский), подчаш(ий), пан Юрьи Мик(олаевич); воев(ода) нов(городский), стар(оста) дор(огицкий), пан Ян Янов(ич) Забер(езинский) и вси панове рада Великог(о) Кн(я)зьства Литовског(о).

А на твердость тых всих вышемененых речей и печать н(а)шу казали есмо привесити к сему н(а)шому листу.

П[и]сан в Вилни, лѣта Божего тисеча пятьсот четвертог(о)надесет, м(е)с(е)ца дек(абря) кθ [29] день, индик(т) г [3]. [LM 9, № 178, s. 156 – 157; цей же документ записано в LM 7, № 352, s. 570 – 571 у скороченні, пропущено імена свідків].

Документи 1516 – 1522 рр.

13 червня 1516 р. Універсал короля Сигізмунда з помилуванням Юрія Немировича

Чиним знаменито сим нашим листом, хто на него посмотрыт або чтучы его услышит, нинешним и потом будучим, кому будет потреба того ведати.

Бил нам чолом пан Юрьи Немерович о том, штож как непрыятель наш московский замок наш Смоленск посел, потом и под замок Мстиславль людей своих немалых з делы послал, и он в тот час будучы на замку нашом Крычеве державцою, сам присягу учинил, и бояр, и мещан, и людей волостных на то привел, иж мел поспол з ними людем неприятеля нашого московского боронити ся, и не подати ся, аж д(о) горл своих. А за тым мещане и люди волостные откинувшы ся, пришедшы его самого с того замку нашог(о) вон выгнали, и статки его, штоколвек мел там, побрали, и некотырых [!] слуг его там поимали.

И люди неприятеля нашого пришодшы в тот час, тот замок наш посели, а он оттол к нам прыехал, и мы на него гневом ся нашим попудили, а то для того, иж тую реч переложившы нам поведано, абы он не хотячи на том замку нашом заперети ся и людем неприятелским отпору чынити, сам оттоль збехал [збежал?]. И будучи ему у мерзячце нашой г(оспо)д(а)рьской, неоднокрот бил нам чолом, жедаючи в нас в той речы справедливости. И мы ему на оный час справедливости не вчинили для того, иж тот замок наш еще был за московским. А за тым, как тот замок наш к нам ся передал, и он также частокрот нам ся впоминал жедаючы о справедливос(ть).

И мы как вжо тот замок наш Кричов всим осмотревши так, как быхмо его от неприятеля безпечни были, тож казали есмо тых мещан и людей волостных кричовских перед нами поставити, и в той речы есмо его с ними смотрели. Пан Юрьи мовил перед нами, иж они через присягу свою, которую перво вчынили, пришедши до мене мовили мне, абых присягу вчынил на том, штож бых с тым замком и с ними поспол московскому служил, и я им отказал иж того учинити не хочу, и мовил есми ему [? им?], абы впаметавшы ся на присяги свои служили нам, г(о)с(по)д(а)ру их прироженому, и они мене самог(о) и з слугами з замку выгнали вон, а иншых некоторых слуг моих поимали и вси статки розграбили, и сами замок тому неприятелю подали.

А они мовили, иж его з замку не выгоняли и статков его не брали, нижли он сам с того замку зъехал, и мы с тым замком, тому неприятелю московскому з неволи ся подали.

И пан Юрьи в том послал ся на бояр кричевских, которые на тот час там были, и над то хотел прысягънувши рукою то отводити, как же и тые мещане и люди волостные на тых бояр в том прызволили, и послали ся.

И мы тых светков, бояр кричевских опытывали, и тые бояре, Сенко а Петр Вацуриничы, а Федко Глебович, а Курило Залесов, а Мацко Селивонович, а Денис Петричинич, а Семен Попелович, а Левон Кузлунович, а Лунко Кузмич, а приездчый очевисто перед нами светчыли, иж пан Юрьи воспол з ними бояры, и з мещаны, и з людми волостными присягу вчинили, хотячы людей неприятелских боронити ся и до горл не въдати ся, нижли вжо потом змовивши ся мещане и люди волостные его с того замку выгнали, и статки забрали, к чому ж ся потом и сами признали, тые мещане и люди волостные.

И мы с Паны Радами нашими подле сведоцтва тых бояр вышей мененых, и подле сознаня самих тых мещан и людей волостных, п(а)на Юрья в том правого знашли, и тые статки его на мещанех и на людех волостных ему присудили, и казали им ему то поплатити. А шъто ся дотычет персоны пана Юрьевы, мы узнавшы его в том невинъного, мерзячку нашу, которою ся есмо на нег(о) попудили, ему отпустили, и берем его зася в ласку нашу по тому, как и перед тым, и маем его за слугу нашого доброго, а верного. А тая вышей мененая речь, которая была на него помовлена, ч[е]сти его ничого не шкодит, бо он досыть по ч[е]сти своей стоял и тою ся перед нами справил достаточне, и на то дали есмо ему сесь наш лист под нашою печатью.

П[и]сан у Вил(ни) лета Божего тисеча пятьсот 16, м(есе)ц(а) июн(я) 13 день, индикт 4.

При т(ом) были: кн(я)зь Вой(тех) бис(куп) вил(енский); воев(ода) вил(енский), кан(цлер), пан Мик(олай) Мик(олаевич) Ради(виловича); воев(ода) тр(оцкий), м(а)р(шалок) дв(орный), п(а)н Гр(игорей) Ст(а)н(ославович) Ос(тиковича); п(а)н тр(оцкий), ст(а)р(оста) жом(оитский), п(а)н Ст(а)н(ислав) Ян(ович); мар(шалок) зем(ский), дер(жавца) слон(имский), п(а)н Ян Мик(колаевич) [Радзивіл]; пан ст(а)р(оста) гор(оденский), п(а)н Юрь(и) Мик(олаевич); воев(ода) нов(городский) п(а)н Ян Янов(ич) Заберез(инский).

С подписом руки пана воеводы его м(и)л(о)сти виленског(о) [LM 9, № 542, s. 299 – 301].

Вересень 1522 р. Перемир’я великого князя московського Василя і короля Сигізмунда

	Текст	Примітки
	А се грамота перемирная великого князя слова, какова дана послом.	
	Мы, великий государь Василей, Божиею милостию государь всеа Русии и великий князь Володимерский, Московский, Новгородцкий, Псковский, Тферский, Югорский, Пермьский, Болгарский и иных.	
	Что присылал до нас ты брат наш, великий государь Жигимонт, Божьею милостию король Полский и великий князь Литовский, Русский, и княже Прусский, и Жомоитцкий и иных, послов своих, воеводу полотцкого, старосту дорогитцкого, пана Петра Станиславовича [Кишку], а подскарбия земскаго, моршалка своего, старосту слонимского и	

	каменетцкого, пана Богуша Боговитинова, да писаря своего пана Ивашка Горностаева о миру и о доброй смолвѣ, и то меж нас с тобою, з братом нашим, с великим государем з Жигимонтом королем и великим князем, нынѣ не сталося, и послы твои, брата нашего, говорили нам от тобя, брата нашего, от великого государя Жигимонта, короля Полского и великого князя Литовского и Русского, чтоб мы взяли с тобою перемирье на пять лѣт на то, чтоб нам в тѣ перемирные лѣта меж себя и войны не замышляти, а слати нам на обѣ стороны своих великих послов, которые межи нас то дѣло могут дѣлати.	
	И мы с тобою з братом с своим, с великим государем Жигимонтом, королем и великим князем, перемирье взили [!] на пять лѣт, от Рождества Христова лѣта 7031 до Рождества Христова лѣта 7036, на то, что тебѣ брату нашему, великому государю Жигимонту, королю и великому князю, в тѣ перемирные лѣта, в пять лѣт, наших земль,	Московські володіння у відповідності до стандартів НАТО позначаємо на картосхемі червоними колами
1	Московские земли,	(добре відомі назви я не пояснюю)
2	и Новагорода Великого, и волостей Ноугородцких Новгородцкие земли всеѣ,	
3	и Пскова и Псковские земли всеѣ,	
4	и Тферские земли всеѣ,	
5	и Переславли Резанского и Резанские земли всеѣ,	
6	и Пронска и Пронские земли всеѣ,	
	не воевати, ни зацѣпляти ничѣм.	
	Также тобѣ, Жигимонту королю	

	и великому князю, и тѣх наших городов и волостей и земль, которые за нашими слугами, за князем Васильем Ивановичем Шемячичем, и за Трубетцкими князми и за Мосалскими, и за иными за нашими слугами, за князми, и за нашими намѣстники, и за волостели, и за нашими приказчики за какими нибуди, также ни воевати, ни зацѣпляти ничѣм в тѣ перемирные лѣта в пять лѣтъ:	
7	города Рылска с волостми,	
8	города Путимля с волостми,	
9	города Навогородка с волостми,	
10	города Радогоща с волостми,	
11	города Чернигова с волостми,	
12	города Стародуба с волостми,	
13	города Почепа с волостми,	
14	города Гомья с волостми,	
15	города Поповы Горы с волостми,	нині зветься Красная Гора – районний центр Брянської області Росії
16	города Карачева с волостми,	
	и волостей:	
17	Хотимли,	городище біля деревні Хотимль-Кузмёнково Хотинецького району Орловської області Росії
18	Сновска,	городище у містечку Седнів Чернігівського району і області
19	Хороборя,	мабуть Короп – районний центр Чернігівської області
20	Мглина,	
21	Дрокова,	нині деревня Старый Дроков Суразького району Брянської області Росії
	и сел:	
22	Уваровичь,	містечко Уваравічы Буда-Кошелівського району Гомельської області Білорусії
23	Телешовичь, [Телелешевич – LM]	містечко Целяшы Гомельського району і області Білорусії
24	Тереничь,	містечко Цярэнічы Гомельського району і

		області Білорусії
25	Кошелева лѣса,	мабуть деревня Кашалёва Буда-Кошелівського району Гомельської області Білорусії
26	Морозовичь,	деревня Марозавічы Буда-Кошелівського району Гомельської області Білорусії
27	Липиничь,	деревня Ліпінічы Буда-Кошелівського району Гомельської області Білорусії
28	Скарбовичь,	такого населеного пункту зараз нема. Умовно ставлю мітку на деревню Сябровічы Чечерського району Гомельської області Білорусії
29	Залѣсья,	містечко Залессе Чечерського району Гомельської області Білорусії
30	Бабичь,	деревня Бабічы Чечерського району Гомельської області Білорусії
31	Свѣтиловичь,	містечко Свяцілавічы Ветковського району Гомельської області Білорусії
32	Голодна,	деревня нині не існує, знаходилась поблизу деревні Беседзь Ветковського району Гомельської області Білорусії
33	Липичь, [Лапич – LM]	деревня Лапічы Буда-Кошелівського району Гомельської області Білорусії
34	Полѣшан,	нині містечко Палессе Чечерського району Гомельської області Білорусії
35	города Трубческа с волостми,	Трубчевськ – районний центр Брянської області Росії
36	города Мосалска с волостми,	Мосальськ – районний центр Калузької області Росії
37	города Рославля с волостми.	
38	А рубеж городу Рославлю со Мстиславлем промеж Словнева [Слонева – LM] да Шибнева к Гнѣвкову Доброю рѣчкою на Водонос, а от Водоноса Доброю ж рѣчкою в Острь, через Великий Бор в рѣку в Шумячу к Стревулѣ, к рубежу к Кричевскому, а от Кричева городу Рославлю рубеж рѣка Шумяча, а Шумячею в рѣку в Немелицу, а из Немелицы старым рубежом к Заборью в Ипуть рѣку, да на низ Ипутью к Хмелю.	тут легко знаходиться деревня Шибнево Шумяцького району Смоленської області Росії; детальне простеження цього кордону не входить в мою задачу

39	Города Смоленска с путми и с волостми, что к нему тянет, и волостей:	
40	Еловца,	?
41	Болваничь,	деревня Болваничи Починковського району Смоленської області Росії
42	Лаваревщины,	?
43	Пустосельи,	мабуть деревня Пустосел Шумяцького району Смоленської області Росії; але може бути й деревня Пустосёлы Монастирищенського району Смоленської області
44	Романовского,	мабуть деревня Романовское Монастирищенського району Смоленської області Росії
45	Копотковичь,	?
46	Молохвы всеѣ, что к ней потягло,	?
47	и Петровского держаниа Кутева и Звѣровичь, Дубровинского пути,	деревня Зверовичи Красненського району Смоленської області Росії
48	Катыни,	село Катынь Смоленської області Росії
49	Каспли,	у Смоленському районі та області є цілих два села: Каспля-1 та Каспля-2, які стоять одне проти одного на берегах річки, яка очікувано зветься Каспля
50	Порѣчья,	в 1918 р. назване іменем більшовика: Демидов, районний центр Смоленської області Росії
51	Руды,	умовно ставлю геометричний центр волості біля деревні Николо-Берновичі Духовщинського району Смоленської області Росії
52	Щучьи.	мабуть Щучье Жарковського району Тверської області Росії
53	А рубеж Смоленску и волостем Смоленским с Дубровною, и с Романовым, и з Горами, и со Мстиславлем от Днѣпра, ниже города Смоленска, рѣкою Мереею вверх, меж Пречистые Взруба и Звѣровичь, в Иваку рѣку, а из Иваки на Еленский рубеж да в Городню, а Городнею в Вехру в Черной мох, а из Вехры в Прудилну, а из Прудилны в Желѣзницу, а Желѣзницею под	річка Мерея тече загалом з півдня на північ і впадає з лівого боку в Дніпро. 36 кілометрів її нижньої течії і нині утворюють кордон Росії та Білорусії. Ставлю мітку на її гирло. Детальне простеження цього кордону не входить в мою задачу

	Дуденки в Вехру, а из Вехры в Лютую воду, а из Лютой воды в Выпино, а из Выпина на Всож, а Сожом на низ в Березыню, а Березынею вверх сухом, промеж сел Почина и Гладковичь, по холмом, а оттолѣ к Пулневу.	
54	А за рѣкою за Днѣпром рубеж Смоленску вниз по Днѣпру по рѣкѣ ниже Климентиа святого пять верст.	при поверховому пошуку не знайшов такого монастиря
55	Города Мценска с волостми, и городища Дмитровца;	
56	города Мещеска с волостми, и волостей:	
57	Залидова,	давнє укріплення біля деревні Свинухово Дзержинського району Калузької області Росії
58	Недоходова,	село, яке нині не існує, знаходилось біля деревні Курбатово Юхновського району Калузької області Росії
59	Бышкова,	деревня Бышковичи Дзержинського району Калузької області Росії
60	Лычина;	деревня Лычино Бабининського району Калузької області Росії
61	города Вязмы и волостей Вяземских всѣх, что к Вязмѣ потягло;	
62	города Дорогобужа и волостей Дорогобужских всѣх, что к нему потягло из старины;	
63	города Бѣлые с волостми,	город Белый – районний центр Тверської області Росії
64	и Верховья,	мабуть деревня Верховье Бельського району Тверської області Росії
65	и Болшева,	мабуть деревня Болшево Новодугинського району Смоленської області Росії
66	и Шоптова,	мабуть деревня Шоптово Оленинської округи Тверської області Росії
67	и Моневидовы слободы,	село Монино Нелідовського району Тверської області Росії, звалось також Монидово, Монивидова Слобода
68	и города Торопца и всѣх	

	Торопецких волостей.	
	А рубеж Торопцу и Торопецким волостем,	
69	Данкову,	такого населеного пункту зараз нема. На своїй картосхемі умовно ставлю мітку на деревню Захоломье Торопецького району Тверської області Росії
70	Любутѣ,	такого населеного пункту зараз нема, є річка Любутка в Андреапольському районі Тверської області Росії, протікає на північний схід від Торопця. На своїй картосхемі умовно ставлю мітку на її гирло
71	Дубнѣ,	такого населеного пункту зараз нема. Умовно ставлю мітку на деревню Раменье Андреапольського району Тверської області Росії
72	Рожнѣ,	?
73	Турѣ,	такого населеного пункту зараз нема. Умовно ставлю мітку на деревню Новое Подвязье Андреапольського району Тверської області Росії
74	Биберевѣ,	деревня Бибирево Західнодвінського району Тверської області Росії
75	Старцовѣ,	такого населеного пункту зараз нема. Умовно ставлю мітку на місто Західна Двіна – районний центр Тверської області Росії
76	Нежелской,	такого населеного пункту зараз нема. Умовно ставлю мітку на деревню Площа Західнодвінського району Тверської області Росії
77	Вилежской волости, [Велижской – LM]	Велиж – районний центр Смоленської області Росії
78	Плавеетцкой,	такого населеного пункту зараз нема. Є згадка про озеро Плавеец у потрібному нам Великолукському районі Псковського області [Словарь топонимов Новосокольнического района Псковской области / Составитель: Ю. Алексеев, 2011 год], але про таке озеро Мережа не знає
79	Жижетцкой,	деревня Жижица Куньїнского району Псковської області Росії
80	Озерской,	мабуть деревня Озерец Торопецького району Тверської області Росії

81	Казариновской	деревня Казарина Торопецького району Тверської області Росії
	и Новгородцким волостем,	
82	Лукам Великим	
83	и Пуповичам,	такого населеного пункту зараз нема. Умовно ставлю мітку на деревню Васютино Новосокольницького району Псковської області Росії
84	и Ржовѣ,	колишня Пуста Ржева, нині Новоржев – районний центр Псковської області Росії
85	и городу Острею,	давня фортеця, нині урочище Острий у Новосокольницькому районі Псковської області Росії
	и волостем:	
86	Березаю,	?
87	Невлю,	Невель – районний центр Псковської області Росії
88	Усваю,	?
89	Лопцу, [Ловцу – LM]	деревня Ловец Невельського району Псковської області Росії
90	Веснебологу,	озеро у Пустошкинському районі Псковської області Росії
91	и Холмскому погосту,	мабуть Холм – районний центр Новгородської області Росії
92	и Велилѣ,	мабуть село Велилы Маревського району Новгородської області Росії
93	и Лопастицам,	мабуть озеро Лопастица у Пеновському районі Тверської області Росії
94	и Буйцу,	такого населеного пункту зараз нема. Відомо озеро Буйце / Забуйце, біля якого є деревня Забуйце / Баканово Андреапольського району Тверської області Росії
	и иным волостем всей землѣ Новгородцкой	
	с твоею землею с Литвою, и с Полочаны, и с Видбляны, [по] землѣ и водѣ по старым рубежом.	
	Также тобѣ брату нашему, великому государю Жигимонту, королю Полскому и великому князю Литовскому и Русскому,	Уділ князя Юрія позначаємо новим шаром на схемі, починаємо нумерацію заново

	не вступатись и не воевати ничѣм в тѣ перемирные лѣта в пять лѣт брата нашего княж Юрьевых Ивановича городов и волостей:	
1	города Серпѣйска с волостми,	
	и волостей:	
2	Замошья,	мабуть деревня Замошье Угранського району Смоленської області Росії
3	Тухачева,	?
4	Дегны,	мабуть деревня Дегонка Барятинського району Калузької області Росії
5	Фоминичь,	село Фоминичи Кіровського району Калузької області Росії
6	Погостища,	мабуть деревня Погост Людиновського району Калузької області Росії
7	Мощына,	мабуть деревня Мощины Мосальського району Калузької області Росії
8	Демены,	мабуть деревня Усть-Дёмино Єльнинського району Смоленської області Росії
9	Городечны,	мабуть деревня Городечня Угранського району Смоленської області Росії
10	Ужеперети,	такого населеного пункту нині нема. **Дуже умовно** ставлю мітку на деревню Бабичи Єльнинського району Смоленської області
11	Свопота, [Снопота – LM]	мабуть деревня Снопот Спас-Деменського району Калузької області Росії
12	Ковылни,	?
13	Шуи,	мабуть деревня Шуи Рославльського району Смоленської області Росії
14	Лазарева городища,	вважається давньою назвою сучасної деревні Уварово Єльнинського району Смоленської області Росії
15	Ближевичь,	мабуть деревня Старые Ближевичи Спас-Деменського району Калузької області Росії
16	Любуни,	село Любунь Спас-Деменського району Калузької області Росії
17	Даниловичь,	мабуть деревня Даниловичи Рославльського району Смоленської області Росії
18	города Брянска с волостми и волостей	

19	Соловьевичь,	мабуть деревня Соловьяновка Клетнянського району Брянської області Росії
20	Прикладней,	такого населеного пункту нині нема. Умовно ставлю мітку на деревню Ширковка Клетнянського району Брянської області Росії
21	Пацыни,	село Пацынь Рогнідинського району Брянської області Росії
22	Федоровского,	село Фёдоровское Рогнідинського району Брянської області Росії
23	Осовика,	село Осовик Рогнідинського району Брянської області Росії
24	Покиничь,	такого населеного пункту нині нема
25	Сухаря,	такого населеного пункту нині нема
26	Свеславля,	деревня Сеславль Дубровського району Брянської області Росії
27	Ворониц,	Умовно ставлю мітку на гирло р. Ворониці біля деревні Крестовая Єршицького району Смоленської області
28	Жерыни.	?
	А мнѣ великому государю Василью, Божиею милостию государю всеа Русии и великому князю, твоих великого государя Жигимонта, короля Полского и великого князя Литовского и Русского, земль не воевати ни зацѣпляти ничѣм в тѣ перемирныя лѣта в пять лѣтъ:	У відповідності до стандартів НАТО позначаємо «наші» володіння на картосхемі синіми колами. Оскільки вони утворюють новий шар на схемі, починаємо нумерацію заново
1	города Киева с волостми,	
2	города Канева с волостми,	
3	города Черкас с волостми,	
4	города Житомеря с волостми,	
5	города Вручья с волостми,	
6	города Любича с волостми,	
7	города Турова с волостми,	
8	города Мозыри с волостми,	
	да волостей:	
9	Бчича,	містечко Пціч Петриківського району Гомельської області Білорусії
10	Брягиня,	

11	Рѣчици,	
12	Горволя,	
13	Стрѣшина,	Стрэшын – містечко Жлобинського району Гомельської області Білорусії
14	Чичерска,	Чачэрск – районний центр Гомельської області Білорусії
15	Пропойска,	від 1945 р. – Славгород у Могилівській області Білорусії
16	Могилева;	
17	города Мстиславля с волостми	
18	и волости Хотславич,	?
19	города Кричева с волостми,	
20	города Дубровны с волостми,	
21	и волостей: Гор	?
22	и Романова,	?
23	и города Ршы с волостми,	Орша
24	и волостей Любавич,	село Любавичі Руднянського району Смоленської області Росії
25	Микулина;	мабуть село Микулино Руднянського району Смоленської області Росії
26	города Витебска и волостей	
27	Бруса,	?
28	Дречьих Лук,	?
29	Свята,	мабуть Усвяти – районний центр Псковської області Росії
30	Озерища;	мабуть містечко Езярышча Городоцького району Вітебської області Білорусії
31	города Полотцка и волостей	
32	Мошников,	мабуть у складі сучасної деревні Баброўшчына Городоцького району Вітебської області Білорусії
33	Дрысы,	від 1962 р. – Верхнядзвінск, районний центр Вітебської області Білорусії
34	Освия,	містечко Освея у Верхньодвінському районі Вітебської області Білорусії
35	Нещорды,	населеного пункту такої назви нині нема, є озеро Нешчарда у Расонському районі Вітебської області Білорусії
36	Непоротовичь,	мабуть деревня Непароты Шумилінського району Вітебської області Білорусії

37	Вербиловы свободы,	мабуть деревня Вербилово Пустошкинського району Псковської області Росії
38	Лубка, [Кубка – LM]	мабуть деревня Кубок Невельського району Псковської області Росії
39	Вязма,	мабуть деревня Вяз Новосокольницького району Псковської області Росії
40	Клина,	мабуть деревня Клин Себежского району Псковської області Росії
41	Ситнян,	мабуть деревня Ситно Пустошкинського району Псковської області Росії
42	Лисны,	мабуть озеро Лисно у Верхньодвінському районі Вітебської області Білорусії
43	Себежа,	Себеж, районний центр Псковської області Росії
44	Замошья.	мабуть деревня Замошенье Пустошкинського району Псковської області Росії
	А кого к нам ты брат наш, Жигимонт король, пошлеш своих послов, и тѣм твоим послом приѣхати к нам и отъѣхати доброволно без всякие зацѣпки.	
	Также кого мы пошлем к тебѣ своих послов, и нашим послом по твоим землям к тебѣ доброволно приѣхати и отъѣхати без всяких зацѣпок.	
	А твоим купцом изо всѣх твоих земль во всѣ наши земли приѣхати со всяким товаром и торговати на всякой товар, а приѣхати им и отъѣхати доброволно без всяких зацѣпок.	
	А нашим купцом изо всѣх наших земль во всѣ твои земли приѣхати со всяким товаром и торговати на всякой товар, а приѣхати им и отъѣхати доброволно без всяких зацѣпок.	
	Также которые послы от иных государей, отколѣ нибуди, пойдут к нам через твои земли и гости с ними, или опричь послов гости пойдут к нам через твои земли с каким товаром нибуди, и	

	тебѣ у тѣх послов и гостей товару не отнимати, а пропущати тобѣ к нам послов и гостей со всяким товаром через свои земли без всяких зацѣпок.	
	Также и наши послы и гости кудѣ [!] ни пойдут от нас, или к нам через твои земли с какии товаром нибуди, и тобѣ у тѣх послов и гостей товару не отнимати, а пропущати тебѣ к нам наших послов и гостей со всяким товаром через свои земли без всяких зацѣпок.	
	А которые послы от иных государей, отколѣ нибуди, пойдут к вам через наши земли с каким товаром нибуди, и нам у тѣх послов и гостей товару не отнимати, а пропущати нам к тебѣ тѣх послов и гостей со всяким товаром через свои земли безо всяких зацѣпок.	
	Также ваши послы или гости кудѣ ни пойдут от вас, или к вам, через наши земли с каким товаром нибуди, и нам у тѣх ваших послов и гостей товару не отнимати, а пропущати нам к тебѣ твоих послов и гостей со всяким товаром через свои земли без всяких зацѣпок.	
	А в тѣ перемирные пять лѣт какова учинитси обида межи наших князей и людей в землях и в водах и в иных в каких обидных дѣлѣх, и наши князи и намѣстники и волостели украинные, съѣхався, да тѣм обидныи дѣлом всѣм управу учинят на обѣ стороны; а в каких обидных дѣлѣх наши князи и намѣстники и волостели не учинят управы, и нам о том сослати судей, и они съѣхався, да	

	тѣм обидным дѣлом всѣм управу учинят на обѣ стороны без хитрости.	
	А татя, бѣглеца, холопа, робу, должника по исправѣ выдати.	
	А даное, положеное, заемное, поручное отдати.	
	А отойдут по сим перемирным грамотам межи нас урочные лѣта, и розмирица межи нас учинитца, а в ту пору которые твоей земли купци, или послы, прилучатся в наших землях, и нам тѣх твоих купцов и послов не порубати, ни сстатков у них не отъимати, отпустити нам их всѣх доброволно со всѣми их сстатки.	
	А которые наши купци, или послы, прилучатца в ту пору в твоих землях, и тебѣ наших купцов и послов не порубати, ни имати, ни животов их у них не отъимати, а отпустити их всѣх доброволно со всѣми их животы.	
	А на том на всем, как в сей перемирной грамотѣ писано, мы великий государь Василей, Божьею милостию государь всеа Русии и великий князь Володимерский, Московский, Ноугородцкий, Псковский, Тферский, Югорский, Пермьский, Болгарский и иных, цѣловали есмя крест к тебѣ брату нашему, великому государю Жигимонту, Божьею милостию королю Полскому и великому князю Литовскому, Русскому, и княже Прусскому, и Жомотцкому и иных на том, что нам, по сей перемирной грамотѣ, до тѣх урочных пяти лѣт, тот мир держати крѣпко по тому, как в сей перемирной грамотѣ писано.	
	Писан на Москвѣ, лѣта 7031,	[СИРИО 35, № 93.8, с. 637 – 641, орфографія

	сентября.	спрощена. Також грамота короля Сигізмунда, надана 18 лютого 1523 р. у Кракові: LM 7, № 228, s. 418 – 421 = АЗР 2, № 120, с. 148 – 151.]

Слід знати, що литовський список цієї грамоти, виданий в Кракові, має значні структурні відмінності від московського списка. Головна відмінність – в ньому спочатку перераховано володіння Сигізмунда, а потім – Василя та його брата Юрія. Втім, детальне порівняння цих списків не входило в мою задачу, із литовського списка я узяв тільки різночитання географічних назв.

Картосхема перемир'я виглядає так:

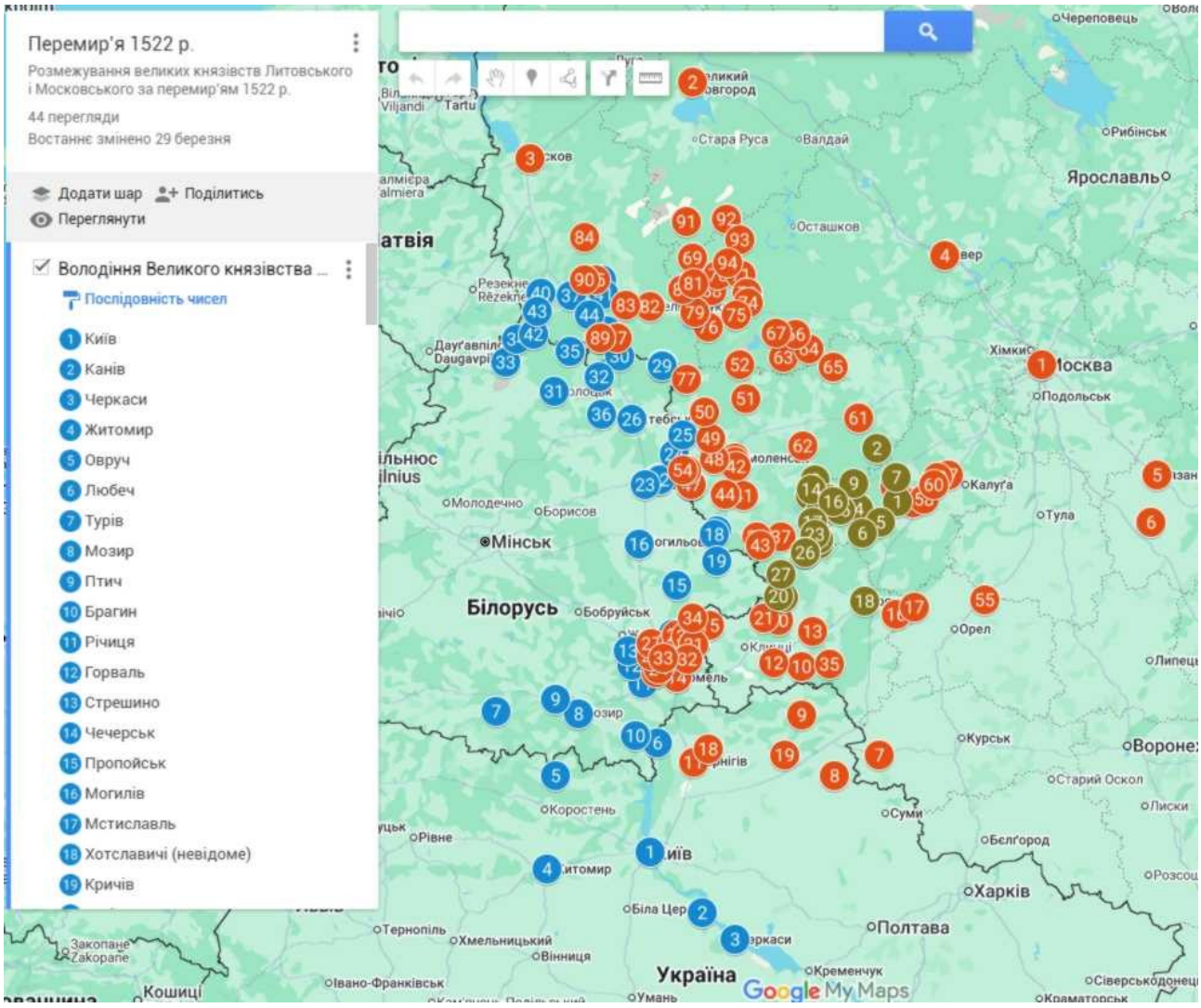

(Мабуть, цю картосхему вам буде зручніше переглядати в окремому вікні: google.com.)

Цю картосхему слід порівнювати із картосхемою вічного миру 1508 р. [*Жарких М. І.* Князі Глинські. – К.: 2023 р., розділ «Мир 1508 р.»]. Складаючи картосхему миру 1508 р., я розшукував згадані назви і подав більш обширні коментарі, з посиланнями на відповідну літературу. Тут ці коментарі подано спрощено, без аргументації, котра часто супроводжувала слово «мабуть».

Відмінності кордонів 1508 та 1522 років я виніс на окрему картосхему:

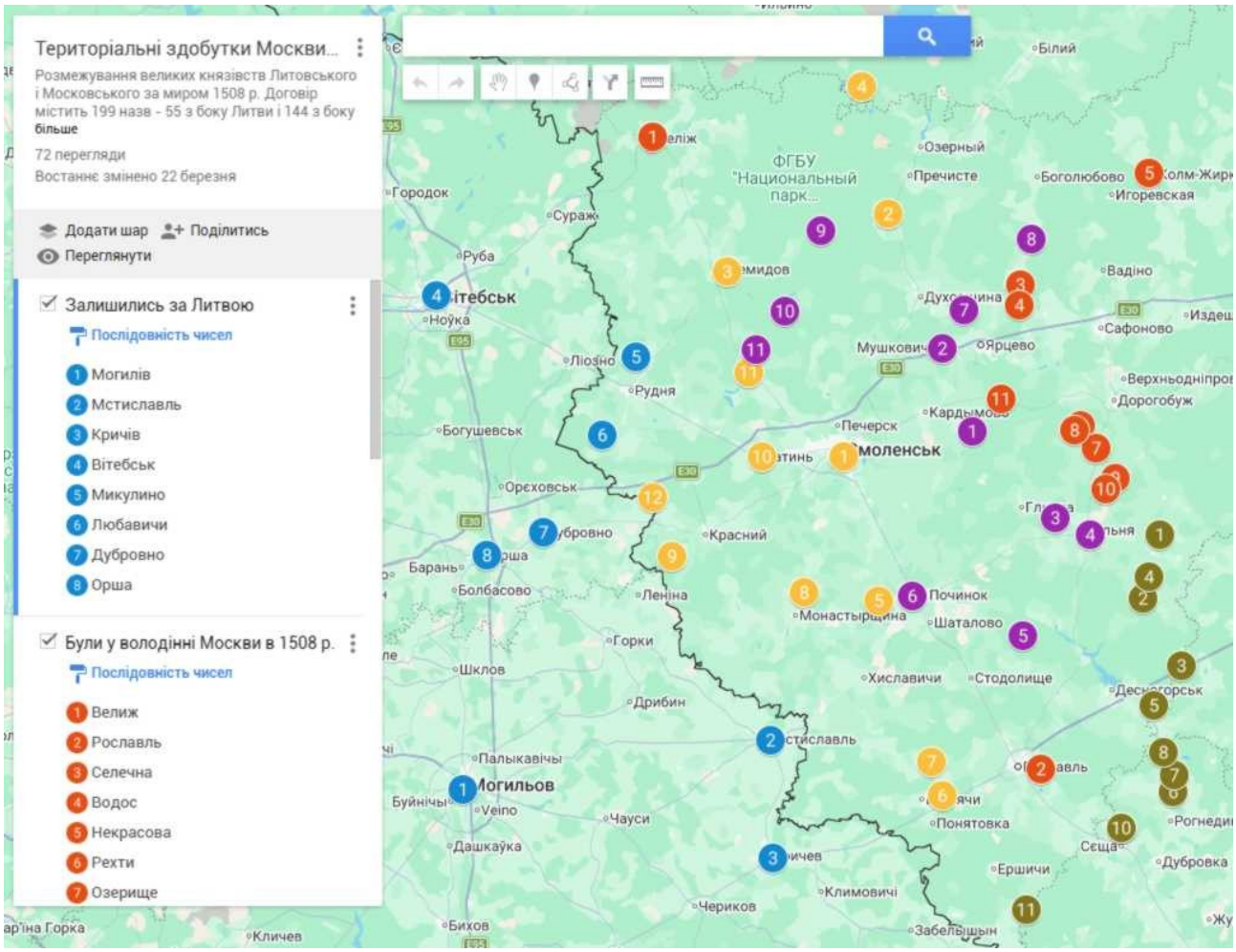

(Мабуть, цю картосхему вам буде зручніше переглядати в окремому вікні: google.com.)

Зміни стосуються західної частини сучасної Смоленської області Росії. Рославль в 1508 р. був згаданий двічі – як на стороні Литви, так і на стороні Москви. Тепер він однозначно вважався належним Москві. Подібно і Мстиславль було згадано двічі – тепер він однозначно вважався литовським. Фіолетовим кольором виділено об’єкти, згадані в 1508 р. як належні Литві – тепер вони перейшли до Москви. Щоби краще окреслити новий кордон, з московського боку названо ще ряд об’єктів, не згаданих раніше (піщаний колір).

Найважливіший висновок з цієї картосхеми дуже простий: розмежування 1522 року практично повністю співпадає із сучасним кордоном Росії та Білорусії.

Похвала князю Острозькому (1515 р.?)

Дивлюсь у календар і бачу, що вчора був маленький ювілей – 1418 днів нашої праведної війни проти навали Гнило-Солом'яної Орди. За цей час радянці під мудрим керівництвом тов. Сталіна добігли від Берестя до Сталінграда, де німці запалили нафтобази (а це 1500 км, а до Владикавказа – навіть 1900 км), а далі вистелити своїми трупами землю аж до Берліна й Ельби (а це 2500 і 2600 км). Отже, в середньому проходили по 3 км на добу, втрачаючи по 39 тис. чоловік на добу.

А нині під керівництвом тов. Путіна вони відбігли 13 км від Басівки до Суджі і далі просунулись на 18 км від Суджі до Юнаківки, тобто по 22 метри на добу, втрачаючи по 860 чоловік на добу (це без урахування непрямих втрат, які враховані для 1941 – 1945 рр.). Ну і нафтобази у Волгограді час від часу горять під нашими літаками-снарядами – це справді москалі «змогли повторити».

Щось таки трапилось – чи то солома в них недостатньо гнила, чи й її вже не стало, і Орду вже треба називати Голозадою (12 січня 2026 р. о 8:20).

Ця недатована похвала механічно приєднана до кінця «Волинського короткого літопису». В ній чергуються фрагменти, які містять фактичні дані, із фрагментами, які містять риторичні прикраси і показують літературну освіту автора (останні виділені кольором тла і відступом зліва):

Похвала князю Острозькому

В лѣто 7023 году [1515], индикта 2. Августа 1 день. Василеи Ивановичь, великыи князь московскыи, преступив докончание и крестное свое цѣлование от меншаго на блъшее зло подвигнулся, имѣа ненасытную утробу лихоимѣниа, некоторыи городы, очину и дѣдину великаго славнаго господаря Жикгимонта, короля полского и великаго князя литовского и руского, княжати пруского, жомоитского и иных почал поседати и славныи великыи град Смолнеск взял, бо нет пущаго [гріха?] человеку как въжделене чюжого имѣниа, и кроткаго и смирѣнаго немилостива и некротка чинить.

Оныи великославныи король Жикгимонт свою правду дръжал ему непорушно и невыступно в всем, и видячи его насилование и хотячи боронити своее очины, Литовское земли, възма бога на помочь и свою правду пред собою имѣа з своими князи и паны, и храбрыми вдатными витязи своего двора кралевского напротив его дошол, помянувши слово пророчьское, што господь гръдым противится, а смиренным милость и помощь посылаеть.

И пришед стал в Борисовѣ на великои рѣце Бѣрезыни и напротив неприятѣля своего, великого князя московского, отправил и послал своего великаго воеводу и славнаго и великоумного гетмана князя Костянтина Ивановича Острозского, пана виленского, старосту луцкого и бряславльского и иных, маршалка Волынское земли, с некоторыми велможами, князи и паны-радами своими, и з своего двора вдатными и храбрыми вои литовскыми и рускыми.

И в то врѣмя приехали до великого короля Жикгимонта на помоч панове лядскии и дворяне вдатныи, рицери коруны Полское и вси посполе возма бога на помоч и въоружени бывше господаря своего Жикгимонта короля наукою, смѣло дръзнуша и поидоша напротивку много множства людеи великого князя московского. Оным же в тоже врѣмя будучим на Дрюцких полях и вслышавши силу литовскую, оттоля отступиша за Днепр реку великую.

Успомянем слово великого Нифонта, как пишетъ к вѣрным христианом: «Таину цареву годно таити», рекучи: рады господарьское замкнутое негодно всим повѣдати, але дѣло и храбрость мужества доброго и смѣлого человека годно всим обьявляти, абы напотом иншии тому вчили и смѣлость мѣли как же и в нынешнее врѣмя случися нам видѣти того доброго а храброго воина, пореклом стратилата князя Костянтина Ивановича Острозского, навышшего гетмана литовского.

Напръвѣи божею помочю и приказанем и наукою господаря своего, великого короля Жикгимонта, слушное исправленье воиска, братское любовъное съединение ласкаве злучил и поставил. И како преиде до реки Днепра под Оршою градом каменым и виде, яко бысть не борзо преходим путь водныи, и яко богобоязнивыи муж и справца военныи, тот славныи великыи гетман князь Костянтин Ивановичь бег до церквии святои живоначалнои Троици и к святому великому чюдотворцу Христову Николе и, пад, помолися богу.

И въспомяну справу и смѣлость храброго Антиоха и великого гетмана царя Александра Макидоньского, како он воиску персидскому реку Арсинарскую преити повелѣ, пръвии сквасишяся, а последнии яко по суху преидоша, так теж и он передним людем плыти повелѣ, а послѣднии вже яко по броду преидоша.

И тако спѣшно на великом поли Рошском напротиву москвич въоружашися.

О великыи вдатныи витязи литовскии, уподобилися есте своим мужством храбрым макидоняном, справою и наукою князя Костянтина Ивановича, втораго Антиоха, гетмана воиска македоньского.

И так своего человечьства смѣлость вказал, яко храбрыи рыцерь и вѣрныи слуга своего господаря с тыми великомногоможными вои литовскыми, не щадячи сами себе на великое множство людеи неприятѣлскых сягнули и вдарили, и множство людеи воиска его поразили и смерти предали на осмъдесять тысяч, а иных живых в плѣн поимали: навышшего воеводу и гетмана воиска московского князя Михаила Ивановича Булгакова Голицу, а брата его князя Димитрия, Ивана Андрѣевича Челяднина, князя Ивана Дмитриевича Пронского, Димитриа Василевича Китаева, Даниля Андрѣевича Плещева, Ивана а Володимира Сѣменовичов, князя Бориса Ромодановского, князя Ивана Сѣменовича Стародубскаго, князя Петра Путяцкого, князя Сѣмена Яновича и иных, их же имѣн здѣ вписати не вмѣстихом. Так своею вѣрною послугою господарю своему, великому королю Жикгимонту радость вчинил: напръвѣи церкви божьи христианьскии и многых мужеи и жон от их насилованья оборонил.

Здѣ исполнилося слово святого отца Ефрѣма: «Силныи изнеможе, а здоровыи разболѣлся, а радовавыися въсплакал, а дръжаи погубил». Мнѣ ся грѣшному видить: ныне все то ся стало великому князю Василю московскому. Помянем слово пророка Исаия, сына Амосова, што пророчьствовал о послѣдних днех, провидев духом святым, так рече: «За умножение злобы людеи и многыи их неправды пролиется кров их, яко вода силна, хоробрыи и гръдыи от мѣчов падуть,

один ратныи справедливыи погонить несправедливых 100, а от ста побѣгнета 1000 и плоть их будет на снѣдь звѣрем и птицам, и кости их на позор всякому животну».

Ныне тым пророчьством подарил бог князя Костянтина Ивановича, навышшего гетмана литовского, што его справою и зряжением воиска плъков и его смѣлого сердца и рукы сягненьем люди московского побили и тых збитых плоти звѣри и птици ядять, по земли кости волочачи, а стопленых водами рыбы клюють. О пречестнаа мудраа главо, како тя нареку и похвалю. Коротъкостию языка моего и художством ума моего не могу ся домыслити, кую славу и честь въздати твоего справлению дѣлу: мужства твоего крѣпость равна есть великому царю индиискому Пору, которому же многии цари и князи противнии быти не могоша, его же дѣлу и чести обличность твоего велможства показуеть тя, как же нынѣ милостию божьею и теж щастьем великославного господаря Жикгимонта, короля и великого князя, таковому силному пану, великому князю московскому отпор вчинили есте своих рук дѣлом и з храбрыми рыцери оными вдатными витязи, с князи и с паны и з дворяны господарьскыми Великого княжства Литовского и Руского, и с пособию великославных и шляхотных рыцереи вдатных панов поляков посполите, с всими твоими добрыми помочникы и вѣрными, яко одны, от добрых вои свое мужство показали есте, и многыи замкы столечныи и мѣста славныи Великого княжства Литовского и Руского привпокоили есте, за штож ты, великославныи гетмане, от господаря твоего великое и высокое чести достоин еси.

Прировнани есте великым, храбрым рыцерем славнаго града Родоса, которыи их своим мужством многии замки христианьскии от поганьских рук впокоины чинять. Вашего мужства отпором таковому силному пану, тое ж славы и чести сподобился есте, тою вашею послугою господарю твоему, великому королю Жикгимонту радость вчинил еси.

За таковыи вчинок не толко здѣшних великых столечных городов на них сѣдети достоин еси, але и самого божьяго града Иерусалима достоин еси владети. Мужства твоего крѣпость от востока до запада слышати будет не токмо единому собѣ, але и всему княжеству Литовскому тую славу и высокость мужства вчинил еси.

Еще ти приложу смѣлости и храбрость: уподобился еси сыну Ровоавову Авию, што воевал на десять колен Израилев[ых] и въбил з них силных людеи за един день пятьсот тисячь, его же дѣлу и ты наслѣдник явися, москвич избиваа не в цѣлыи день, але во дни 3 годины на осмъдесят тисяч побил.

И тако мужства ти храбрость подобна Тигранису, царю арменскому, о котором же премудрыи философ Фролос от Ливия пишет: «Пришедши Тигранис, царь арменскии, и сьсеклъся с Антиохом и измог воиско его и самого из града выгнал, Антиоху же бѣжавшу пред ним в Перскую сторону».

Тако и ты, честная и вѣлеумнаа главо, сътвори сѣчу з великым князем Васильем московским и побил воиско людеи его и самого выгнал з града Смоленска.

Великому ж князю Василю пред тобою бежавшу у Московскую сторону у свои восточныи грады, и после себе и владыку смоленского Варсонофия звел с Смоленска на Москву.

Князю ж Костянтину бывши под Смоленьском и от Смоленска възвратившуся и взял грады тыи, которыи вже служили великому князю московъскому: Мьстиславль, Кричев, Дубровну и повелѣ им по пръвому служити к Великому княжству Литовскому, а сам поиде в Литовскую землю к господарю своему, великому королю Жикгимонту.

Король же, услышавши приеханье его и вси вои своих литовских и рускых вдатных витязеи, принял их з великою честию у своем столечном градѣ Вилни декабря 3 день на святого пророка Софония.

Великославному господарю королю Жикгимонту Казимировичу буди честь и слава на вѣкы, побѣдившему недруга своего великого князя Василиа московского, а гетману его, вдатному князю Костянтину Ивановичу Острозскому даи боже здоровье и щастье вперед лѣпшее как нынѣ; побил силу великую московскую, абы так побивал силную рать татарскую, проливаючи кров их бесурменьскую. [ПСРЛ 35, с. 125 – 127].

Кінець Похвали

Думаю, хронологічна вказівка на початку твору запозичена з попереднього короткого запису в літописі про падіння Смоленська і точно її повторює, хоча сама літописна дата помилкова. Там стоїть правильний індикт – другий, який відповідає 7022 року (1.09.1513 – 31.08.1514). Мабуть, літописець помилився при переводі індикта в рік від різдва Христова. Тому вважаю, що дата на початку похвали з'явилась під час компоновки «Волинського короткого літопису», а в протографічному тексті її не було.

Остання подія, згадана у творі – прибуття переможців до Вільна 3 грудня 1514 р. Отже, текст було написано після цієї дати, і то у недовгому часі (думаю, що у похвальному слові точна вказівка на день взагалі не потрібна, і вона була записана під свіжим враженням). Вказівкою на час написання похвали може бути згадка про рицарів Родоса, які відбивають поганих (турків). Турки безуспішно облягали Родос в 1480 р., і цю подію мабуть мав на увазі панегірист. Але наступна облога в 1522 р. туркам повелась і вони таки захопили острів у грудні 1522 р. Будь-що-будь згадака рицарів Родосу показує політичний кругозір автора.

Припускаю, що похвала була написана у Вільно, і новина про падіння Родоса прийшла туди в 1523 році. Тому час написання похвали можна окреслити як 1515 – 1522 рр., найбільш імовірно – у 1515 р., по свіжих слідах битви.

Автор похвали показав добре знайомство з офіційною титулатурою московського Василя та литовського Сигізмунда. Титули записані точно так, як у дипломатичному листуванні того часу, яке автор не тільки читав, але, можливо, і писав. Так само точно передано повний офіційний титул князя Острозького: «пан віленський, найвищий гетьман, староста луцький, брацлавський і вінницький, маршалок Волинської землі». Цей титул багато разів зустрічається в документах Литовської метрики 1514 та сусідніх років. Єдина відмінність у «Похвалі» – «гетьмана» переставлено наперед. І так само цей титул засвідчує знайомство автора з урядовою документацією.

Коли ми читаємо, що Острозький біг до церкви св. Трійці і до церкви св. Миколи, – ми мусимо розуміти, що ці церкви були у Вільно, а не в полі біля Орші. Це – вказівка на зв'язок автора (і, мабуть, Острозького) з цими православними

громадами Вільна. Попри безспірну приналежність до православія, автор зовсім не показує нетерпимості чи ьорожнечі на релігійному грунті; його позитивні та негативні оцінки основані на політичній ролі персонажів у війні, а не на їх релігії.

У похвалі не видно ніякого волинського сліду, не названо жодного із волинян – учасників битви (та й усі інші джерела таких не знають). Острозький тут – діяч не волинський, а віленський. Імена московських полонених автор міг дізнатись тільки у Вільні.

Цьому твору присвячена спеціальна стаття [*Русина О.В.* «Сказання про перемогу князя Костянтина Острозького під Оршею»: структура та джерела. – Український історичний журнал, 2016 р., № 1, с. 133 – 149]. В ній розглянуто погляди нечисленних раніших дослідників твору, визначено його літературні джерела (головне – сербська «Александрія»).

Дату твору дослідниця визначає як 1522 – 1530 рр.:

> Сутність згадки про «здешние великие столичные города» полягає в казусі 1522 р., коли Острозький, котрий уже тримав один «столичный» уряд (віленського кашеляна), став воєводою троцьким […] Гадаємо, саме до цього моменту й звертався укладач «Сказання…», стверджуючи право князя сидіти на «здешних великих столичных городах».

Трактування видається мені дещо натягнутим. Ані один воєвода троцький не був незалежним правителем, тільки урядником великого князя (так само як і «пан віленський» не володів Вільном, а тільки мав такий титул). Але у творі ужито прийом протиставлення: хоч якою високою може видатись посада правителя якогось там незалежного князівства, вона мізерна у порівнянні із правителем Єрусалима. Думаю, що згадка столичних міст не має за собою нічого конкретного.

Остаточний висновок – неприхильний для автора твору:

> Загалом його твір навряд чи може служити джерелом даних про битву під Оршею 1514 р., однак він чимало говорить нам як про її сприйняття сучасниками, так і про способи глорифікації цієї події. Анонімний автор «Сказання…», ким би він не був, не відзначався, вочевидь, ані письменницьким хистом, ані широким літературним кругозором (віднайденим у нього Ю.Пелешенком), ані гаданою «історичною ерудицією» (яку розгледів В.Ульяновський). Та він, проте, намагався додати битві під Оршею історичних масштабів, а також вписати її в тодішній культурний контекст, піднісши до античних і біблійних аналогій.

Нижче я спробую показати, що похвала має значення те тільки як пам’ятка красномовства, але й як історичне джерело.

Моя робота уже добігала до кінця, коли з’явилась цікава стаття Петра Кралюка «Толерантність до католиків і ворожість до православних московитів: опис битви під Оршею 1514 р. у «Волинському короткому літописі», опублікована на сайті Релігійної інформаційної служби України 18 травня 2026 р.

Автор розглядає «Похвалу» як твір історії літератури, добачає тут «поезію» і навіть «ренесансні риси». Ну, досить порівняти її зі справжньою ренесансною поемою А. Крицького, аби зрозуміти, що «Похвала» безкінечно далека як від поезії, так і від Ренесансу, натомість близька до канцелярії і начитаності у православних релігійних творах.

П. К. робить далекосяжні висновки з того, що Василь у творі титулується «московським», а Сигізмунд – «руським». Але ніякої заслуги автора похвали тут немає – це, повторюся, офіційна дипоматична титулатура того часу. І тільки.

Звичайно, стаття проілюстрована варшавської картиною – як же ж без неї!

Спостереження П. К. над літературними джерелами «Похвали» вважаю дуже цінними; разом з тим повне виділення усіх цитат із тексту і визначення джерел цитування – все ще алишається завданням на майбутнє.

Великоруські літописи (1518 – 1650 рр.)

Літопис від 72-х язик

Літопис від 72-х язик молодшого ізводу (Уваровський літопис, скорочено Л72Я) доведено до 1518 року. Це найдавніший із московських літописів, який містив опис кампанії 1514 року і битви під Оршею, найближчий за часом написання до описуваних подій. Я додаю в його досить розлоге оповідання внутрішні заголовки, яких не було в тексті.

Похід московського великого князя Василя

Того же лета [7022 – 1514], июня в 8, пошел князь великий Василий Иванович всея Руси с Москвы третиею ратию ко градоу Смоленску, а с ним братиа его князь Юрии и князь Семен Ивановичь; а на Москве оставил брата своего Андрея Ивановичя.

А наперед собя послал ко граду Смоленску воевод своих князя Бориса Горбатого, да князя Михаила Васильевичя Киселку Горбатого, да боярина своего конюшего Ивана Ондреевичя [Челяднина], и иных воевод со многими людьми. И те воеводы под город пришед да город облегли.

Месяца июня пришел князь великии сам со своею братиею под город Смоленеск, пушки и пищали около города велел оуставити, и пристоуп ко граду хотел оучинити, ис пушек ис пищалей велел был по городу и в город бити.

Капітуляція Смоленська

Тогда же к великому князю выслаша из града Смоленска бити челом владыка смоленский Варсонофеи, и князи, и бояре смоленские, и мещане, и черные люди все о тому, чтобы государь князь великии их вотчину свою и дедину отдал им и пожаловал бы государь князь великии, велел им себе служити и с его вотчиною и со градом Смоленском, и старины бы государь пожаловал их не рушил, из града бы из Смоленска государь их не велел розвести.

Великии государь Василеи божою милостию царь и государь всея Русии и вотчиноу свою, князеи, и бояр, и мещан, и черных людеи всех града Смоленска пожаловал их, опалу свою им отдал и грамоту им свою жаловальную дал, как им пригоже быти, и пожаловав велел им свои очи видети.

И месяца июля 31 день выехаша из града Смоленска к великому князю к шатром многие князья и бояре смоленские очи великого князя видети и крест государю великому князю перед его бояры целовати на том, что им государю великому князю служити верно, а к литовскому королю Жидиманту от государя им великого князя не мыслити [здається, *им* у списку потрапило не на місце: *от государя великого князя им не мыслити*]; и град Смоленск оттвориша.

И князь великии послал в град Смоленеск боярина своего и воеводу князя Данила Василевича Щеня и иных своих воевод многих со многими людьми и велел приводити к целованию князеи и бояр смоленских, и мещан, и всех черных людей на том, что им государю великому князю Василю Ивановичю, царю всея Русии, служити верне, а к королю им от государя не мыслити великого князя. А владыка смоленскии Варсонофеи целовал крест великому князю своим произволением, от великого князя о том к нему приказу не было.

И августа в 1 на происхождение честнаго креста, князь великии Василеи Ивановичь, государь всея Руси, и своею братиею и з боляры, со многими людьми своими, во град Смоленеск поеха; и въстретили его со кресты из града владыка смоленскии Варсонофеи со архимандриты, и со игумены, и со всеми священники, також князи, и бояре, и мещане, и черные люди, и весь народ града Смоленска въстретиша государя великого князя со многою любовию.

И князь великии и с своею братиею из бояры поиде за кресты во град Смоленск ко святеи соборнеи церькви пречистеи Богородици чеснаго ея оуспениа; и ту молебна и обедни слушал. И вотчину свою князей и бояр и мещанных [!] черных людеи всех града Смоленска пожаловал, дасть им наместником во граде Смоленьске боярина своего князя Василиа Василевича Шуиского; тако же и воевод своих многих со многими людми остави во граде Смоленске; а королева наместника Салаоубова отпусти к его государю к королю и велел его проводити до Орши.

Капітуляція інших міст

А к Мстиславлю посылал князь великии боярина своего и воеводу князя Михаила Даниловичя Щенятева, да князя Ивана Михаиловичя Воротынского, иных своих воевод, князеи и бояр смоленских со многими людми. И придоша великого князя воеводы ко Мстиславлю, и князь Михаило Ижеславскии бил челом воеводам великого князя, чтобы государь князь великии пожаловал, взял его к себе в службоу и с вотчиною и целовал крест великому князю перед воеводами со всеми людми. И приехал к великому князю, явил его великому князю князь Данило Щеня; и князь великии его пожаловал, взял его к собе в службу и с его вотчиною со Мстиславлем.

А ис Кричева и из Дубровны приехали к великому князю многие люди мещане и черные люди, тако же бити челом о том, чтобы государь их князь великии Василеи Ивановичь пожаловал, велел им себе служити, да и крест целовали великому князю на тому, что им служити государю великому князю и х королю им от государя не мыслити от великого князя.

Зрада Михайла Глинського

И тогда же князь великии Василеи Ивановичь всея Русии посла слугу своего князя Михаила Глинского со многими людми беречи своея отчины города Смоленска и иных городов от своего недруга от Жидимонта короля полского. А в Борисово и к Менскоу послал князь великии воевод своих и боярина своего и воеводу своего князя Михаила Ивановича Булгакова, да брата его князя Дмитрея Ивановичя Булгакова, да боярина своего Ивана Ондреевича конюшего и иных своих воевод со многими людьми.

Князь же Михаило Глинскои изменил, забыл бога и своея правды, преступи крестное целование государю великому князю и оучял ссылатися с королем, да и со всеми паны с ляцкими, и литовских людей учял наводити на великого князя людеи, а сам хотел бежати к королю. Воеводы же великого князя, князь Михаило Иванович

Булгаков и иные воеводы, послышев Глинского измену и с королем и с паны ссылку, и про то, что хочет от государя великого князя к королю бежати, и изымав его изменника, и послаша ко государю к великому князю.

Від'їзд Василя із Смоленська

В лето 7023. Септеврия 10, в неделю, князь великии Василеи Ивановичь всея Русии пооустроив свою отчину град Смоленск, как быти лепо его государству, а во граде Смоленске остави боярина своего и наместника князя Василиа Василевича Шуиского и воевод своих многих со многими людми, а сам поиде из Смоленска в вотчину свою Москву; а к воеводам своим послал, велел им за собою быти к Москве.

Поразка московського війська

Воеводы же великого князя осталися беречи тех людеи, которых отпустили вперед, котрые были на Друцких полях, и в Борисове, и в Менску с великими людми, оу реки оу Днепра. И в ту пору пришли воеводы ляцкие и литовские со многими людми безвестно, по того изменника Глинского присылке; и воеводы великого князя бились, иних многих воеводских и панских детеи и людеи побили, а великого князя воевод[ы] князь Михаило Булгаков, да Иван Ондреевич и иные воеводы, по грехом, литовским людем в руки попали.

Зрада єпископа Варсонофія

Епископ же Варсонофеи Смоленский, презрев божественныи соуд и поправ своего святительства совесть, и преступи свое обещание, и клятву, и крестное целование, измени ко государю великому князю и послал к королю племянника своего Васка Ходынина со писанием, глаголя: «Аще ныне воздвигнешись сам ко граду Смоленску или воеводы свои со многими людми пошлеши, можеши ныне град без труда взяти».

Князи же и бояре смоленскии, и мещане, сведав владыки своего измену и крестное преступление государю великому князю, боярину и наместнику смоленскому князю Василю Василевичю Шуискому по кресному целованию в правду обыскав, сказаша. Князь же Василеи Василевич Шуискои, слышав оу князеи и бояр смоленских и оу мещан владычню ко государю великому князю измену, что он на православие наводит латыну, и повеле им владыку своего Варсонофиа свести из Смоленска к государю великому князю на Москву.

Прихід литовців під Смоленськ

Не по мнозе же времени по владычне посылке прииде ко граду Смоленску литовскии воевода князь Костянтин Острожскии со многими людми и граду не успе ничто же: великого князя болярин и наместник смоленский князь Василеи Василевич Шуискои и воеводы великого князя выслаша из града противу их немногие люди, и божею милостию и государьским счастием великого князя, и многих людей литовских побиша, а иных многих детеи и гетманов поимаша. А князь Костянтин Острожскии с великим срамом возвратися от града восвояси.

Тогда же и князь Михаило Ижеславскии, изменник государьскии, преступи крестное целование и отступи от православного государя великого князя Василя Ивановичя всея Русии и со Мстиславлем к литовскому королю Жидимонту. Тако же сътвориша и кричивляне и дубравлене измениша, и крестное целование преступиша государю великому князю и отступиша к королю [ПСРЛ, 1962 г., т. 28, с. 348 – 350].

Зауваження

Головна особливість оповідання – невелика, але істотна хронологічна плутанина. Записано про від'їзд Василя 10 вересня, і після нього – про битву під не названою в тексті Оршею, без хронологічних вказівок (але ми знаємо, що вона сталась 8 вересня). Чи то літописець не знав цієї точної дати, чи свідомо зробив перестановку, щоб не вийшло враження, що великий князь Василь утік зі Смоленська перед наступом ворогів – ми знати не можемо.

Згадані імена воєвод відповідають записам розрядної книги, і можна упевнено вважати, що вона була одним із джерел літопису.

Практично ідентичний текст міститься у Софійському 2-у літописі [ПСРЛ, 2001 г., т. 6, вып. 2, стб. 399 – 404], так само доведеному до 1518 року. Розбирати, який саме із двох одночасних і дуже близьких текстів був первісним – я не маю охоти, не вважаю це істотним для моєї вузької теми.

Ще один пізніший список цього оповідання міститься у Львовському літописі, доведеному до 1560 р. [ПСРЛ, 1910 г., т. 20, ч. 1, с. 387 – 390].

Іоасафівський літопис

Цей літопис (ІоЛ) доведено до 1520 р. Він вважається важливим джерелом для історії Московії початку 16 ст. Є в ньому і оповідання про кампанію 1514 р. [Иоасафовская летопись. – М.: 1957 г., с. 162 – 166].

В ньому оповідання Л72Я розбавлено риторичними вставками та іншою водою, так що знайти додаткові фактичні подробиці не так просто.

Після згадки про початок облоги зазначено: «Бе же тогда в граде Смоленске королев воевода и наместник пан Юрий Салагубович». Про нього була згадка в Л72Я, і з неї зроблено оцей запис, який не додає нічого по суті, але служить маркером для залежності текстів.

Прихід Василя під Смоленська датовано «месяца *июля*» (замість *июня* в Л72Я), але числа не зазначено; можна припускати описку в будь-якому з текстів.

Прикладом риторики може бути наступний фрагмент опису в'їзду Василя у Смоленськ:

> Епископ же смоленскии Варсунофеи с архимандриты и игумены и со **всеми соборы**, священники **и диаконы, взем чюдотворную икону пренепорочныа пречистыа Богоматере, со честными** кресты **и иными многыми святыми образы, а за ними лики различныа, во сретение тому исходящу,** князи **и вельможи благородныя, старци с юнотами, матере, девица, иноки и инокиня** и весь народ града Смоленска, **малые и велици, мужие и жены и дети, светлыми очима и чистыми душами** со многою любовию **и усръдием** сретоша великого князя за градом на посаде.

У такий спосіб період Л72Я на 249 знаків перетворився на період на 515 знаків (удвічі більше), але для всіх виділених доповнень не треба було ніякого фактичного знання.

Далі додано, що на Мстиславль московських воєвод відправлено *7 серпня*, а князя Іжеславського при цій нагоді названо *Мстиславським*. Чолобитники з Кричева і Дубровни приїхали до Василя *13 серпня*.

До числа полонених (у битві під не названою в тексті Оршею) московитів додано князя Дмитра Івановича Булгакова, згаданого в Л72Я в раніших подіях.

Найбільш істотні доповнення дано в описі приходу Острозького під Смоленськ. Князь Острозький «многие ссылки и грамоты во град смоляном послаша, и приступы ко граду частые творяше».

> **Безбожный** же Острожский, **государьский изменник**, у града Смоленска не успев ничтоже, возвратися с великим срамом. Абие же из града вышедше, многие люди москвичи и смоляне погнаша за ними и многих людей московских побиша, а иных панских детей и гетманов поимаша. А князь Костянтин **побеже, многие возы и телеги со скарбом оставише**.

Таким чином, якщо в Л72Я бій під Смоленськом був **причиною** відступу литовців, то тепер він став **наслідком** цього відступу. Тільки й різниці.

В цілому ж автор Іоасафівського літопису не додав фактичного матеріалу до Л72Я: не назвав по імені ані одного князя, який присягнув Москві у Смоленську, не згадав ані однієї церкви / монастиря, окрім згаданої в Л72Я церкви Успіння, не подав ані одного імені полоненого із числа війська К. І. Острозького, яких москалі захопили (нібито).

Іоасафівський літопис вважається важливим джерелом для Никонівського літопису (НикЛ), який у старшому ізводі (списку Оболенського) доведено до 1520 р. На прикладі розглядуваного оповідання [ПСРЛ, 1904 г., т. 13, ч. 1, с. 18 – 23] легко побачити, що це справді так – оповідання Іоасафівського літопису втягнуто до НикЛ майже дослівно, можна знайти хіба що дрібні відмінності у граматичних формах.

Тому Никонівський літопис, хоч і близький в часі до самих подій, не додає нового знання.

Далі оповідання ІоЛ / НикЛ втягнуто до Воскресенського літопису (ВЛ), доведеного до 1541 р. [ПСРЛ, 1859 н., т. 8, с. 255 – 258]. Тут є заголовок «О Оршинском бою» і згадано про загибель Темки Ростовського (як нижче, у Єрмолінському літописі). Є невелике чисто риторичне доповнення про втрати сторін у битві.

Оповідання ВЛ записане до Шумиловського тому Лицевого літописного зводу, доведеного до 1576 р. Його текст надруковано як варіант до НикЛ [ПСРЛ, 1904 г., т. 13, ч. 1, с. 21 – 22]. Тут маємо заголовок «О Оршьском бою» та доповнення ВЛ про втрати.

Далі оповідання ІоЛ / НикЛ з деякими змінами записано до Степенної книги (СтК) [ПСРЛ, 1913 г., т. 21, ч. 2, с. 588 – 591]. На початку проминено перелік московських воєвод, але зроблено значуще доповнення:

> И великий государь въскоре повеле бою престати [ІоЛ / НикЛ].
>
> **Самодержавный** же государь, великий князь Василий Ивановичь всеа Русии, слышав сие и благонадежен быв, и в той час повеле престати брани [СтК].

Тобто маємо пристосування давнього тексту до найновіших (на той час) ідеологічних потреб.

Є в тексті й інші публіцистично-риторичні доповнення, зокрема, промова Василя до єпископа Варсонофія, промова Варсонофія до Василя, іменування Василя «вторым Моисеем». До згадки про князя Михайла Мстиславського додано довідку про подальшу долю цього роду. Читаємо також:

«**Равноковарный** ему [Варсонофію] кралев гетман **клятвопреступный** князь

Констянтин Острожьский со многими вои кралевскими прииде ко граду Смоленску», і так далі.

Литовського намісника помилково названо «Юрьем **Салабуговичем**», сказано, що поразка московського війська сталася біля Орші.

Всі відмінності варіанту Степенної книги цікаві для історіографії і для інших напрямків студій, але не додають фактичного знання про події 1514 р.

Якщо більшість розглянутих текстів можна вважати списками тексту ІоЛ, то в СтК ми ми маємо виразну нову редакцію тексту, з цілком очевидною ідейною спрямованістю (наголошенням самодержавності московського правителя).

Єрмолінський літопис

Важливий для історії Московії Єрмолінський літопис доведено до 1481 року, але єдиний рукопис, який його містить, продовжено далі до 1533 року. Там маємо [ПСРЛ, 1910 г., т. 23, с. 200 – 202] скорочений виклад Никонівського літопису. Залежність від НикЛ видно з самого початку оповідання: після згадки про початок облоги Смоленська сказано, що там був королівський намісник Юрій Сологубович.

Далі бачимо, що «страх велик нападе на гражданы» – той самий, що у НикЛ; єпископ з мешканцями Смоленська зустріли великого князя «на посаді» – знов як у НикЛ, і так далі.

В описі битви під не названою в тексті Оршею є одна деталь, якої не було в НикЛ: «убиша из пушки в передовом плъку воеводу, князя Ивана Ивановича Темку Ростовского» (він згаданий у розрядній книзі саме в передовому полку).

При описі приходу Острозького під Смоленськ він не названий ані безбожним, ані зрадником.

Такі от відмінності. В цілому цей текст – скорочення ІоЛ / НикЛ зі збереженням фактичних подробиць.

Владимирський літописець

Цей літопис закінчується на подіях 1523 року, тому його автора теж слід вважати сучасником кампанії 1514 р. Його запис [ПСРЛ, 1965 г., т. 30, с. 141] не залежить від розглянутих вище літописів. Похід Василя під Смоленськ і його захоплення (події 7022 року) тут повністю пропущені. Дал йде:

> **В лето 7023**. Месяца сентября 8 день на великого князя воевод пришли, на князя Михаила на Голенку, да на Ивана Ондреевича, да на князя Семеику и на иных воевод короля Жидиманта Казимировича воеводы, шурин его, да князь Костянтин Остроскои, да ины воеводы с литовскою силою и с жомоцкою, московскую силу розгоняли, а воевод князя Михаила Голенку, да Ивана Ондреевича, да князя Семеику живых поимали.
>
> Того же месяца 24 день пришол князь великии Василеи Иванович всея Руси ис-под Смоленска в град Москву, а с собою привел владыку смоленскаго Варсонофья, да колокол вывез королевьскои болши смоленскои.
>
> Тое осени приходил под Смоленск ратью князь Костянтин Острозскои, под городом стоял два дни и проч пошол. А тогды от великого князя Василья Ивановича был первыи воевода и наместник в Смоленске князь Василеи Шуискои.

Як бачимо, в цьому короткому записі є багато нових подробиць.

Новгородський літопис Дубровського

Новгородський літопис Дубровського, доведений до 1539 року, дає дуже коротку і дуже сильно поплутану звістку [ПСРЛ, 2004 г., т. 43, с. 214 – 215]. Вся невелика стаття 7022 року присвячена смоленській кампанії.

31 серпня [!] Василь здобув Смоленськ, владику (не названого на ім'я) відіслав до Москви. Тоді ж здалися московському князю міста Орша [!], Мстиславль, Дубровна. Глинський хотів зрадити, але його схопили. Орша і Дубровна відкинулися від московського князя, і невдовзі князь Михайло Мстиславський також від'їхав до короля. Того ж року [!] Василь послав велике військо до Орші, і литва його побила. Ця битва буда 9 [!] вересня 7023 року на день св. Іоакима і Анни. Потім литовський князь Костянтин Острозький прийшов до Смоленська, але нічого не здобув.

Мені здається, що це – запис усного оповідання, з характерним порушеннями хронології подій заради зв'язності. Нових фактів запис не дає.

Устюзький літопис

Цей літопис в основному тексті доведено до 1517 р., але дійшов він до нас у списку, що містить невеликі доповнення за 1584 – 1620 роки. Його оповідання про кампанію 1514 року [ПСРЛ, 1982 г., т. 37, с. 52 – 54] дано під помилковими 7023 і далі 7024 роками, цілком незалежне від всіх розглянутих вище текстів, містить багато подробиць, не знає ніякого єпископа Варсонофія, натомість від імені смолян діє «пан Юрье **Солоулович**», який від'їхав до короля і був ним убитий.

Я вже розбирав був повідомлення цього літопису про арешт Глинського [*Жарких М. І.* Князі Глинські. – К.: 2023 р., розділ «Устюзький літопис про М. Л. Глинського»] і трохи торкнувся пізніших подій. Я прийшов до висновку, що унікальні подробиці цього літопису – пізнього походження й мало вірогідні.

Оповідання Устюзького літопису сумлінно повторив Архангелогородський літописець (1591 р.) [ПСРЛ, 1982 г., т. 37, с. 101].

Псковський 3-й літопис

Цей літопис має кілька списків, із яких нам потрібен Архівський 2-й список, доведений до 1650 року. Там читаємо (під помилковим роком):

> В лѣто 7021. Бысть побоище великое под Оршею москвичам, и воскликаша и возопиша жены орѣшанки на трубы московския, и слышаше быти стуку и грому велику межу псковичами и Литвою; и вдаришася бояре и князи руския з дивными удальцы сыновами рускими на сильную рать литовскую, и треснули копия литовския, и гремятъ мечи булатныя о шеломы литовския на поли оршинском. Бысть непособие божие москвичам, и поимаша Литва поганая больших воевод Ивана да Михаила и иных князеи и бояр и дѣтеи боярских удалых, а иные побѣгоша к Смоленску, а иные в рѣки непроходимыя забѣгоша. И пришла вѣсть государю, что воевод поимаша и силу побиша. И князь великии поѣхал к Москвѣ от Смоленска, а в Смоленске оставил воевод со многими людьми [Псковские летописи. – М.: 1955 г., т. 2, с. 260].

Як бачимо, літописця більше цікавило процитувати «Задонщину», аніж подати фактичні деталі події.

Висновки

Стемму розглянутих оповідань можна уявити собі так:

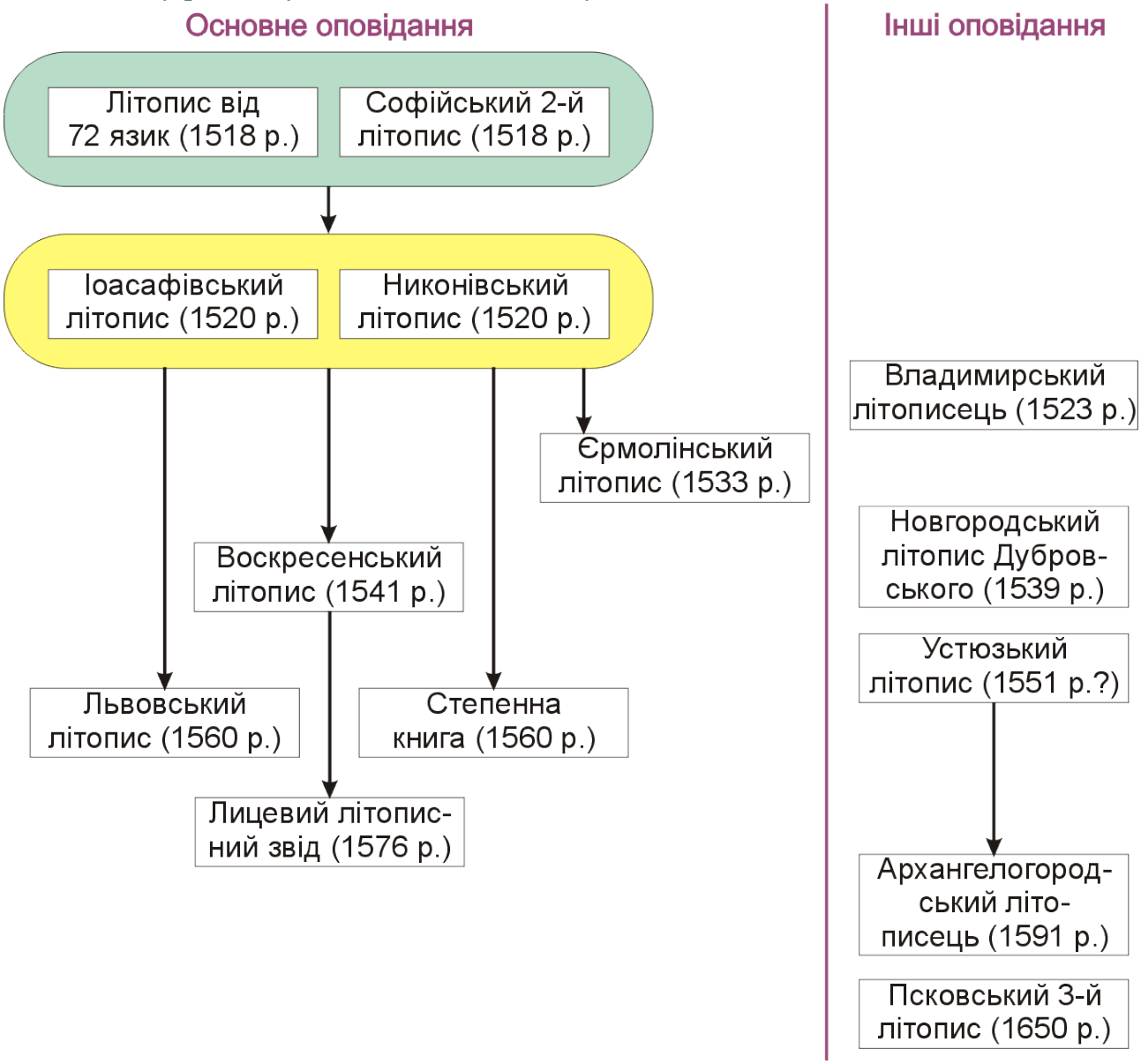

Стемма оповідань про кампанію 1514 р.

Основне оповідання представлене в багатьох списках і кількох редакціях. Найбільше джерельне значення має найраніша редакція Л72Я / С2Л, невеликі подробиці додає до неї редакція ІоЛ / НикЛ.

Маємо також чотири інших оповідання, незалежних від основного. Із них джерельну вартість має запис Владимирського літописця.

> 14 січня 2026 року зранку не мав змоги писати науку, бо електроенергію як відключили о 18:35 13-го січня, так і не включали до ранку. В моїй зарядній станції залишилось 30 % заряду, і треба було її економити, бо не знати, скільки ще триватиме відключення.
>
> В цей час, близько 8:00 і далі від 9:30 до 9:45 чув роботу зенітної артилерії, що досить незвично – чути отих лаптерів серед дня. Ну, світло з'явилось о 9:55 (14 січня 2026 р. об 11:22).

Юст Деційй (1521 р.)

Сьогоднішній гнило-пушкінг я чув у вигляді серії з 10 (приблизно) вибухів о 2:00 і далі ще 6 – 7 вибухів пролунали о 2:16. Одразу зникло світло й вода, а через годину й батареї опалення остигли. Так що я й не зазираючи в Мережу знав, що лапті десь влучили. Інформація надійшла, можка сказати, прямо по трубах. Надворі -13°. Приблизно так і написали.

Знову наші комунальники не мають часу вимітати усю погань зі світової політики, і плагіатор зі США розпочав гібридну анексію Гренландії. Ну, маємо другу між-НАТО-вську війну (перша була в 1971 р. між членом НАТО Грецією і членом НАТО Туреччиною. В ній перемогла дружба) (20 січня 2026 р. о 8:32).

Опалення відновилось близько 10-ї години, але далі були перебої, от близько 18-ї почало працювати стабільніше (я сподіваюсь), хоча температура батарей не дуже висока. Вода з'явилась зі зменшеним тиском близько 12-ї години, зі звичайним тиском – близько 17-ї години. Електроенергії все нема.

З цієї нагоди влаштував собі професійне свято – день ледаря. Він тим добрий, що його можна відзначати у будь-який день року і навіть кілька днів поспіль і нічого не робити на законних підставах. Я тут ще й економлю енергію зарядної станції і у такий спосіб допомагаю вітчизні (20 січня 2026 р., о 18:36).

Наступне за часом написання оповідання про смоленську кампанію 1514 року записав Юст Деційй в своїй «Історії короля Сигізмунда». Оскільки розповідь досить довга, я повставляв у неї внутрішні заголовки, яких не було у Деція (однак у нього були, як звичайно у друкованих книгах 16 ст., ліхтарики на полях, які позначали зміст фрагментів тексту; однак я їх не перекладав).

Початок війни

Славний близькою війною і здобутою перемогою рік 1514-й застав Сигізмунда у Литві. Від початку року тривали воєнні приготування, скарбникам наказано збирати податки і робити набір війська. По цілій Литві розійшлася вість про війну. Василь з великим військом швидко увійшов у Литву, спалив та злупив велику здобич з краю й обложив непереможний до того часу смоленський замок. Здається, до тієї облоги Василь ужив понад триста облогових гармат, званих по-простому бомбардами.

Тут на хвилину відійду від своєї теми і пожаліюсь на зіпсуття нашого часу і людську несталість. О сором! В наших часах дійшло до того, що всім керує свавілля. Вождь московського війська князь Василь, неприятель християнства, коли мав намір розпочати війну із Сигізмундом, королем Сарматії і Польщі, то не покладався на свої сили (хоча мав достатньо засобів) і звернувся до християнських володарів по засоби, потрібні до тієї війни. Сам же не насмілився помірятись з таким королем, яким є Сигізмунд. Найняв собі на службу німців та італійців, які,

не пам’ятаючи про свою віру, готують знищення християн, будують різні облогові гармати, навчають найгірших розбійників своїм умінням і самі беруть участь у злочинах.

[Далі пропускаю фрагмент про християн-перекинчиків, які допомагають туркам. – М. Ж.]

Падіння Смоленська

Князь Василь даремно штурмував замок, зняв облогу і посилаючи війська тут і там, ніде не мав успіху, тому знову обложив смоленський замок. Докладав найбільших зусиль і не знехтував нічим, що потрібно для здобуття такої великої фортеці.

Коли однак часті штурми не давали результатів і полягло вже багато тисяч облягаючих, [Василь] ухвалив у кінці липня припинити облогу. Але Михайло Глинський спротивився тому, оскільки сподівався багато після нещодавно розпочатих змов. Коли зрештою довго не надходили підкріплення для людей, вірних королю, сили змовників постійно зростали, і тоді хитка вірність королю поступилась місцем відвертій зраді. Великий смоленський замок, який не можна було здобути, який понад сто років зіставався в руках литовців, після попередніх спроб його захоплення, які тривали два роки, 30 липня був переданий залогою московському князю Василю.

Замок зайняв Михайло Глинський і наступного дня в’їхав до нього Василь і перш за все відправив молитву за руським обрядом у найбільшій святині, а після богослужіння пограбував замок, забравши все яке було золото, срібло, перли, дороге каміння та інші коштовності. До Москви вислав велику здобич.

Потужний смоленський замок, який не можна було здобути ніяким способом, поставлений майже на самій границі Сарматії над рікою Дніпром, був давнім укріпленням москалів. Колись здобув його Вітовт, і замок, будучи безмаль 200 років у володінні литовців [фактично – 110 років, як правильніше зазначено вище. – М. Ж.] був зміцнений з такою передбачливістю й витратою праці, що йому не міг зашкодити ніякий обстріл завдяки його укріпленням, які складались не з мурів, але з величезних шанців, із землі, каміння і дубових колод. З одного боку замок омиває ріка Дніпро, а з інших боків охороняють його важкі для переходу багна. Понад то, замок мав великі запаси харчів і відповідно велику воєнну залогу. Оті всі обставини до такої міри зіпсували розрахунки Сигізмунда, що він не запобігав початкам зла. Вірив тільки у силу і забезпечення замку, але не міг устерегтися від зради.

Василь здобув фортецю такою великою ціною крові своїх вояків, що вигідніше було би йому збудувати новий замок, ніж добувати оцей. Заохочений таким успіхом, Василь зібрав і сполучив всі воєнні залоги та сформував велику армію. Вірив у свою потугу і сам із залогою залишався у смоленському замку, а на Литву вислав 80 тисяч кінних вояків із вождями. Вожді московські вишикували військо і повели його прямою дорогою, що вела до Вільна. Коли розвідники повідомили Василя, що наближається польський король з невеликою кількістю жовнірів, тоді він одразу наказав своїм вождям, аби старалися розіграти вирішальну битву з військом короля. Він вважав, що маса його вояків легко оточить військо короля й пожене його до неволі як бидло. Військо, яким Василь так пишався, скоро по тому понесло велику поразку.

Поки то діялося у смоленському замку, гінці повідомили про все Сигізмунда, який перебував у Вільні, і він вислав заново набране військо з поляків, литовців і найманих солдатів, і сам поїхав за ним.

Посольство Пізона

Тим часом у липні місяці з'явився у Вільні посол папи Льва, відомий чоловік на ім'я Пізон, якому папа доручив великі завдання, які перевищували сили. Ходило про те, щоб схилити Сигізмунда й Василя відставити наміри продовжувати війну і укласти нове перемир'я на умовах, визначених обома сторонами. Пізон пильно трудився над реалізацією того проекту, але вже на самому початку надії на мир знівечив брязкіт зброї. Сигізмунд із вдячністю прийняв свідчення прихильності папи, але коли переконався, що сп'янілий від успіхів ворог не бажає нічого окрім війни, – зневажив усю небезпеку і в переконанні, що єдиною дорогою до утримання миру є війна, вирушив назустріч ворогу на чолі сформованого війська. Складалося воно з добровільних вояків кінних та піших – трохи менше за 30 тисяч. Король був задоволений таким ходом справи, і тим більше сподівався на добрі наслідки, чим гірше складалися справи москалів, позбавлених порад Глинського.

Михайло Глинський

Михайло Глинський тоді, за таємною порадою чеського й угорського короля Владислава, погодився був із Сигізмундом, але коли зізнався в тому своїм довіреним особам, вони відразу донесли про все Василю й Глинський, закутий у кайдани, був відісланий до Москви. Окрім того посол, боярин Трепко, котрий забезпечив погодження Глинського з королем, був схоплений, але після багатьох катувань був випущений на волю. Здається, варвари насадили його на дерев'яний рожен і пекли на вогні. Й отак намір Глинського був знищений. Якби він повернувся до Сигізмунда, то закінчилась би війна, яку він сам і розпочав.

Багато було таких, які втішались з ув'язнення Глинського, оскільки не довіряли йому і підозрювали, що слава здобутої потім перемоги могла би припасти йому. Отака зла доля спіткала того великого чоловіка, і невідомо, чи його тільки звинувачували у зраді, чи справді не був вільним від провини. Відомо тільки, що завдяки різним підступам і при допомозі іноземного війська порушив усю Литву і сильно бажав помсти, а в результаті замість сподіваної слави отримав тільки кайдани й муки ув'язнення. Сталося то не без відомості й згоди його суперників. Були такі, які припускали, що факт порозуміння Глинського з королем виявили ті самі суперники Глинського, які перед тим його очорнили перед Сигізмундом, оскільки їх здавався підозрілим не тільки його поворот і милість, яку отримав би від Сигізмунда.

То є загально відома річ – що славний на всі часи чоловік і вождь Костянтин Острозький був у подібний спосіб обмовлений своїм ворогами, але від підозрінь очистило його цілком бездоганне життя і рани, понесені в обороні християнства. Якби мені довелося записати усі похвали, які справедливо належали тому мужу, то вони одні наповнили би цілу книжку. Написав уже на належному місці, яким він був, коли Сигізмунд посів трон, а розповідати про його попередні дії не дозволяє мені моя тема. Тож повертаюсь до мого оповідання.

Наступ москалів

Все це діялося перед 1-м вересня. Тим часом військо Василя за його наказом підійшло близько до королівського табору й ріки Березини. Сигізмунд вислав одразу кілька відділів, які перейшли ріку, обстріляли неприятеля з гармат і борючись зі змінним успіхом з ворогом, подолали його у сутичці, розіграній 27 серпня. Недовго потім, близько 1 вересня, королівське військо мало подібний успіх у боротьбі. З обох перемог, у яких взято в неволю значних полонених і спроваджено їх до короля, з отих перших наслідків вояки, пророкуючи успіх у подальшому ході війни, палко бажали вдарити на ворога.

Король Сигізмунд залишив при собі як особисту варту тільки 4 тисячі вояків, а решту війська вислав, аби наздогнало ворогів. Сам він розмістив табір біля Борисова. Тоді ото головний вождь військ Василя, знаючи з досвіду – якщо відступить цілою своєю армією, то своїм відходом виманить вояків короля на зручне для себе місце для битви, – здійснює свій намір. Повів військо в напрямку Дніпра. Королівські воїни, вважаючи той відхід ворогів за утечу, йшли поспішно за ним з цілим військом, тягнучи з собою усі бронзові гармати.

Коли неприятель довідався про це від розвідників, тоді видалося йому корисним для себе швидко переправитись через Дніпро і в такий спосіб зробити неможливим форсування тієї ріки сарматами. І такий план не був би марним, якби тільки виконано його з такою енергією, як мудро задумувалося.

Приготування до битви

Як тільки про це стало відомо у королівському війську, одразу, як і належало робити в такому випадку, почали шукати броду, аби переправитись на другий бік. Але ні в одному місці поза тим, де стали неприятельські війська, Дніпро не можна було перейти убрід. Розповідають: вожді, переконавшись у сказаному, зібралися на березі й вимагали від своїх вояків, аби сміливо подолали ріку уплав, бо хотіли довести до генеральної битви із ворогом. Вороги не вірили у виконання такого плану, однак поляки, запалені жадобою боротьби, ухвалили хоча б і з великою небезпекою подолати мужністю найбільші утруднення.

Залишивши на місці кілька тисяч легко озброєних, решту війська, усю піхоту, гармати й облогові машини, переправлено на плотах, які перед тим в іншому місці були майстерно з’єднані між собою і утворили рухомий поміст. Лицарство, своїм звичаєм витримуючи шикування, на поданий знак скочило в ріку і щасливо подолало її уплав, стративши тільки одного свого, якого затягнув вир.

Мабуть вожді Василя знали про той факт, але уперто ним легковажили – мабуть за справедливим божим промислом, аби ті, що покладались на власні сили, легковажили мале військо Сигізмунда, а потім даремно шукали порятунку в ганебній утікачці (так, як Дарій був переможений невеликою армією).

На світанку, коли вже ціле військо переправилося через ріку, королівські вожді вишикували ряди і поділили вояків на окремі відділи та групи. Литовців було 16 тисяч, вони складались виключно з кінноти і ними командував князь Костянтин Острозький. Поляків, котрі на заклик короли добровільно стали в його ряди, ведені любов’ю до вітчизни і служили разом з найманими жовнірами – очолив Ян Свірчевський. У тій війні брали участь представники багатьох славних родів: Пілецькі, Кміти, Тенчинські, а понад то багато шляхти з Великої Польщі,

котру привела сюди любов до вітчизни й короля. Були там піші жовніри, поставлені там, де було треба, щоб заступити на певний час ряди, які мали відпочивати або змінятись. І відомо, що зроблено це не від страху, а з презирства до ворога.

Після шикування християнського війська жовніри нетерпляче очікували битви, і то в такому доброму настрої, ніби вже мали в руках перемогу. Неприятельське військо, оскільки було неліченим, постільки було інакше приготоване до битви. Армія Василя мал дві вади, через які жовніри короля черпали немалу надію на перемогу.

По-перше, москалі з поспіху і через далеку дорогу залишили гармати в тилу за собою, а по-друге, вони мали багато кінних у панцирях та обтяжених важкою зброєю. Тому неможливість використати в бою іншу зброю окрім меча створювала для москалів велику небезпеку.

Найбільші сили неприятеля були зосереджені у потужному середньому полку, а понад то були там визначені окремі відділи, які мали обійти з тилу королівські війська і без битви зіпхнути їх в напрямку своїх, аби у такий спосіб оточити як бидло сарматів і без власних втрат зламати їх опір.

Битва біля Орші

Минуло кілька годин, поки з обох боків дійшло до битви. Нарешті біля 10-ї години вожді визначили, куди належить найперше скерувати менші відділи, а потім потужний середній полк. Тільки вороги хитро ударемнили намір християн, самі вислявши відділ війська на ліве крило, перейшовши невеликий пагорбок, зарослий тернами. Ті, що командували в тому місці, на той вид з радістю в серці і з криком люто ударили на ворога. Від того почалася битва, котра наповнила околицю жахливим шумом і галасом: звідси було чутно звуки труб, звідти – іржання коней, осмілювальні крики жовнірів, грізний гук і удари гармат і рушниць.

Сармати приступили до битви з усіма силами, скрізь з великою силою спихаючи ворогів, стиснутих звідусіль, допомагаючи своїм, виводячи нездатних до битви і заступаючи їх новими. Коли сармати почали скрізь брати гору над ворогом, рівно як воєнним досвідом, так і умілістю в битві, день наближався до кінця, а попри те обидві сторони боролися ще з великою затятістю за перемогу.

Дуже корисними виявились тут легко озброєні жовніри, котрі стріляли з рушниць і завдали у такий спосіб великих втрат неприятелю. В кінці передні відділи неприятелів ані не могли витримати упертого натиску сарматів, ані не могли тікати, оточені дальшими сильними відділами своїх – коли спереду з великою силою тиснули на них поляки, а з тилу натискали свої. Середні відділи, розсипані по полях, уже ганебно тікали. Коли вони вже покинули поле битви, загони сарматів з тим самим поривом ударили на середній полк неприятеля.

Ворогів охопив переляк через утечу стількох вояків, а тут раптом надходить доблесний відділ сарматів і їх головні ряди. Менші відділи і крила ворогів, бачивши утікачку своїх через поля, також втікають урозсип. Тепер уже і відкритий з усіх боків середній полк ворога був змушений тікати. Вороги в кінці відверто вже втікали через поля. Сармати користаються з випадку і завдають їм великої поразки. Незлічена кількість ворогів згинула. Погоня нікого не щадила, хіба би комусь удалось потайки вибратись або сховатись від рук сарматів у лісових

гущавинах. Нарешті, коли ворогів гнано по полях майже 4 милі, сприяюча їм ніч перервала битву.

Сармати частково опівночі, частково вже на світанку повернулись до табору. Було здобуто неприятельський табір, наповнений великими багатствами. В неволю попали найвищі московські командири, 10 бояр, 17 владик і понад 2 тисячі радників, чиновників і слуг Василя і московських дворян. Простих вояків, узятих до неволі, навіть не лічили. Узято також багато військових прапорів. В тій битві загинуло, а також дісталося в полон дуже багато москалів. Деякі число полеглих оцінюють на 40 тисяч, інші – на трохи більше за 30 тисяч. Я ж не хочу ані не маю потреби щось рішуче стверджувати, особливо коли йдеться про такий великий подвиг.

Вважаю, досить повідомити, що сармати перемагали і доти рубали ворогів, доки могли їх наздогнати. Відомо, що військо неприятельське складалося з 80 тисяч людей, а полонені, надіслані до Яна Бонера (чоловіка, дуже заслуженого для Польського королівства), розповідали мені, що значно менше ніж половина війська зуміла уникнути руки сарматів.

У королівському війську загинуло четверо значних панів і трохи більше як 400 інших, але багато було поранених. Коли військо короля подякувало богу, завдяки милості якого здобуто перемогу, воно одразу відіслало до короля здобуті прапори і значніших бранців.

Та пам’ятна на довгі віки битва сталась в 1514-у році, на сьомому році панування Сигізмунда в Польщі, саме в ден народження матері божої, який сармати відзначають від незапам’ятних часів як свято.

Звістка про перемогу

Коли гінці повідомили Сигізмунда про здобуту перемогу і коли він сам невдовзі оглянув допроваджених бранців, тоді приєднав до решти війська оті несповна 4 тисячі людей, котрих мав при собі, і побажав вождям, аби їх надалі супроводжувала перемога і щаслива доля. Сам же, провадячи значніших бранців, відбув у кінці вересня тріумфальний в’їзд до Вільна. В усіх костелах відправлено подячні богослужіння. Така ото була та вікопомна перемога.

Мені особисто здається, що литвинам так пощастило завдяки королеві Барбарі. Невдовзі після її коронування поляки здобули радісну перемогу, а литвинам слушно належало від найвищого і найкращого бога подібне щастя – залишаючись під єдиною владою, завдяки новій королеві доступили такого самого успіху, як і поляки.

Пригода з полоненими москалями

Король Сигізмунд безпосередньо з табору біля Борисова повідомив папу Льва 10-го про здобуту перемогу, а понад те вислав багато варварів-бранців християнським правителям, як подарунки. У посольстві був висланий також славний рицар Миколай Вольський, який віз папі як певний знак тріумфу 14 москалів шляхетного походження. В кінці грудня Вольський повіз їх через Краків на Моравію, а далі до австрійського Відня. Я був його товаришем у тій поїздці. Коли щасливо прибули до Відня, наші приятелі дали нам знати, що усі дороги до Італії замкнені. Коли ми просили цісарський сенат забезпечити нам подальшу

подорож, він, не бажаючи брати на себе відповідальність, відповів, що в цій справі належить звернутись до цісаря Максиміліана.

Ми подалися в напрямку Інсбрука, який лежить у долині ріки Енус [нині – Інн]. Але поки вдалося нам прибути, Вольського затримали у місті Галле [Halle – мабуть Галль-ін-Тіроль (Hall in Tirol), 7 км на схід від Інсбрука]. Наступного дня (це було вже наприкінці січня [1515]) цісар наказав випустити посла, не зробивши йому ніякої шкоди, але москалів звільнено. Недовго по тому цісар Максиміліан наказав відіслати їх з великою честю через Любек до Москви. Той випадок слушно був розцінений папою й королем Сигізмундом як образа. Не знаю тільки, хто зазнав більшої зневаги.

Мій Вадіанус пригадав у Помпея Мели коротко про цю подію у зв'язку з тим, що хотів побачити невідомі звичаї москалів та пізнати їх релігію, з якою зіткнувся у Відні.

Утеча Василя і невдала облога Смоленська

Коли все це діялось, Василь, охоплений страхом через звістку про поразку своїх, покинув Смоленськ з купкою відданих собі людей і швидко поїхав до Москви. Мабуть він там мав збирати нові війська, але мені розповідали, що утік через те, що цілком засумнівався в успіху своєї справи.

Армія короля перенесла табір з того місця, де точилася битва, під Смоленськ. Було відомо, що це було зроблено з великими труднощами. Як наслідок великої віддалі і поганих доріг загинуло дуже багато коней, залишено на дорозі також багато возів (котрих, як відомо, військо королівське мало 16 тисяч), коні яких або поздихали, або цілком ослабли. Даремно також штурмували смоленський замок, укріплений природними умовами і людською рукою, оскільки у війську бракувало гармат і знарядь, потрібних для облоги, а понад те зима й клімат того краю давалися взнаки. І коли згинуло кілька з королівського війська, тоді зняли облогу, а позосталих жовнірів розіслали на зимові квартири. Отой останній в тому розі воєнний похід поєднувався з такими великими трудами, що поглинув значно більше жертв у людях і конях, ніж сама битва.

[Проминаю в перекладі: жорстокість московського князя; побожність короля Ягайла; в Литві розпаношилась руська секта, будує кам'яні святині і обіймає державні посади.]

Роль кримського хана

Кримський хан Менглі-Гірей, який за гроші, узяті від короля, мав допомагати йому в тій війні, розмістив свою орду недалеко від королівського табору, збираючись очікувати тут на результат вирішальної битви. Весь час дурив поляків урочистими обіцянками допомоги, а коли король здобув перемогу, – вирішив її використати. Напав тоді на Московську державу і там наробив такого спустошення, що наскільки сягає людська пам'ять ніколи не вивезено до Азії так багато здобичі.

Ті поразки приборкали Василя, який донедавна був такий самовпевнений, що запитував своїх вождів, що має зробити із Сигізмундом після перемоги. Але найліпший і найкращий бог і щаслива доля Сигізмунда перекреслила наміри ворогів.

Відлуння перемоги в Римі

Пізон же, не виконавши своєї місії і завдання, отримав всілякі докази пошани для своєї особи, отримав подарунки і був відісланий назад.

Коли Ян Ласький, перебуваючи в Римі, отримав ту радісну звістку, – одразу повідомив папу й колегію кардиналів. Колегія ухвалила публічні молитви задля перемоги, отриманої Сигізмундом. Були тоді в Римі такі люди (яким зовсім не личило так чинити), які своїми дрібними заходами хотіли те змарнувати. Однак перемогла побожність і в усіх костелах були відправлені богослужіння, а Каміл Поркаріо, славний письменник, розповів перебіг цілої війни у довгій прекрасній промові.

Так виглядала війна московська і так складалися в тому році литовські справи [DKZ, s. 75 – 86; переклад з польської М. Ж.].

Вадіанус – швейцарський гуманіст Йоахім Вадіан (1484 – 1551).

А що, не казав я, що день ледаря може тривати кілька діб? Електроенергія з’вилась 22 січня 2026 р. о 3:20, тобто не було її 49 годин 20 хвилин. Ну, маю новий рекорд, не те що якісь там мізерні 14 чи 16 годин. Звичайно, весь цей час доводилось максимально берегти енергію в акумуляторах. Отже, 21 січня – також день ледаря.

Недалеко від нас, на Русанівському бульварі, розгорнуто пункт незламності. Два великих оранжевих намети і автомобіль із генератором. Я туди не заходив, вважаючи, що нема чого вештатись без виразної потреби, але подумувати був почав. Окрім того, у гастрономах теж добрі люди установили зарядні станції, і біля них стоїть народ – заряджає телефони. Далі, в сусідньому будинку є кафе, а біля нього – лавочка, посидіти можна. І от на ту лавочку від кафе виведено розетку для зарядки смартфона, треба тільки зі своїм кабелем приходити. Воно-то на морозі не дуже весело тупцювати, але все ж краще ніж нічого.

Тільки-но я встиг зарядити усі свої акумулятори – як о 6-й годині світло знову вимкнули, і не знати на який час (думаю, цього ніхто не знає і не скаже). До того ж десь у середині дня 21 січня відключився Інтернет – мабуть, залишились без енергії проміжні маршрутизатори, чи ще якась біда сталась. І досі Інтернет не працює. Отак ми зустрічаємо День соборності України!

Записую ці дрібні побутові пригоди, щоби читач мав уявлення – в яких умовах пишеться моя науки. Ну, закінчую й вимикаю комп’ютер. Із новим днем ледаря! (22 січня 2026 р. об 11:26).

Бернард Ваповський (1530-і рр.)

Бернард Ваповський (1475 – 1535) був духовною особою і в 1514 році, як ми бачили вище, перебував у Римі. Наприкінці життя він працював над хронікою Польщі, доведеною аж до подій 1535 року. Ця хроніка у свій час залишилась в рукописі, частина її втрачена; найцікавіша частина за 1480 – 1535 роки була надрукована тільки в 1874 році. Там читаємо:

Український переклад

Sub quo tempore Basilius Magnus Moscovitarum dux, Maximilianum Romanorum Regem pro Regia corona et insignibus regalibus, nimia ambitione per legatos sollicitavit. a quo etiam auxilia tanquam ab amico et socio foederato contra Sigismundum Poloniae Regem flagitavit; Slainicio nobili Misnensi, qui Michaelem Glinski perduellem in Moscoviam profugum secutus erat, ad Germaniae Principes ad bellum concitandos submisso, una cum quodam Cracoviensi Negociatore natione Bohemo, cognomento Lata, qui pro exploratore captus, et Cracoviam missus, quaestionique adhibitus, capitali affectus est supplicio.

His futuri belli rumoribus Sigismundus Rex permotus, mensis Junii diebus, Regni Poloniae optimatibus apud Radom Conventum indixit, frequentique Senatu regni sui rebus compositis, cum Tartarorum in Taurica Caesare, promisso ei stipendio, foedus percussit, eumque sibi ad bellum contra Moschos suscipiendum socium ascivit, quo divino propemodum consilio duplex commodum est assecutus, tum quod valida Tartarorum auxilia contra hostem praepotentem sibi comparavit, tum quod ab eisdem Tartaris hostibus antea infestissimis Regni sui limites securos effecit. Pace eo modo et tranquillitate Regno parta, conatus omnes ad belli Moscovitici concilia convertit. Primumque Mendligeri Tauricano Tartarorum Caesari stipendium antea per legatos promissum misit, eumque ad bellum Moscovitis inferendum magnis muneribus impulit.

Enimvero Basilius Moschorum Dux, terrae Lituaniae limitem a Boristene ad prima veris signa hostiliter infestare coeperat, Michaele Glinski auctore, quem omnium copiarum Ducem constituerat. Qui post damna illata, pleraque munita loca frustra oppugnavit, a quibus cum ignominia, et Moscorum cruenta caede est repulsus.

Per id tempus Laurentius Mysskowski vir bellicis artibus et militari disciplina praestans, privatis et eis quidem intollerandis iniuriis adactus, ob certos patrimonii sui aquae ductus sibi violenter ademptos, Joannem Satoriensem Ducem, supplicanti iniuriamque deprecanti ferociter respondentem, gladio per medias scapulas adacto transegit, manusque satellitum se sequentium, equi celeritate et viarum compendiis elusit. Joannes Dux letali vulnere affectus, antequam sui accurrerent, ex equo moribundus defluxit. Satoriensis inde Ducatus Regni Poloniae finibus insertus, liberis nullis qui succederent extantibus, ad Sigismundum Regem, cuius nunc, dum haec proderem, pacifica fruiter possessione, est devolutus. Laurentius Mysskowski ob patratam caedem, Sigismundi Regis incurrens indignationem, non prius veniam obtinuit, quam multis eisque praeclaris in Moscos editis facinoribus, omnium commendatione et iudicio, gratiam Regiam consequi meruit.

Eadem aestate Basilius Moscovitarum Dux maiori quam unquam antea belli apparatu ingentem contrahit exercitum. Supra octuaginta bellatorum equitum millia in eius castris censa sunt, praeter lixas et calones. Maximilianus Romanorum et Germaniae Rex bombardarum Magistros Italos ac Germanos magno stipendio conductos, per Pomeraniam, Prussiam et Livoniam Basilio Duci, terra et mari submisit. Hi tormenta bellica vetustate

inutilia aut confracta refecerunt. Nova et quidem plurima ex aere fuderunt: trecenta fuisse perhibentur.

Basilius Dux eo bellico apparatu, his Italis ac Germanis tormentorum bellicorum Magistris, tantis denique copiis instructus, ad Smolensko Lituanorum arcem omnium validissimam, ac pene inexpugnabilem, quae in clivo Riphei montis et Nebrii amnis ripa sita est, castra fecit, arcemque obsidione cinctam, omni tormentorum genere pertinacissime oppugnavit.

Miserat Sigismundus Rex ad eius arcis praesidium pedites Polonos quingentos, Joanne Spargaldo duce, viro rei militaris perito et manu prompto, et iam ad Orsam amnemque Nebrium pervenerat, cum nunciatum est arcem Smolensko iam obsideri ac oppugnari a Moscovitis, ad quam Spargaldus, Regii agminis Dux, omnibus ab hoste itineribus insessis, penetrare non potuit, magno terrae Lituaniae infortunio; conservaturus arcem obsessam haud dubie, si tempestiviore accessu hostem praevenisset. Erat intus satis validum Sigismundi Regis praesidium, quod ab initio constanter repugnabat, et magna virtute arcem tuebatur, ut Basilius Dux loci captura desperata, obsidionem solveret, Lituaniamque circa Nebrium et Beresinam amnem, quem plerique Boristenem credidere, et Nebrio inferius commiscetur, emisso in omnes partes equitatu longe et late urere ac vastare coeperit. Qua populatione, ingentem hominum armentorum pecorumque vim corrasit, ac in Moscoviam cum parte equitatus transmisit.

Basilius Dux et omnis eius exercitus eo terribili excursu multiplici praeda expletus, ad Smolensko rursus cum omnibus copiis rediit, iterumque arctiore aliquanto obsidione cingit, ac multo bombardarum fragore concutit: vano tamen ac irrito conatu, ob validum intus Sigismundi Regis praesidium. Basilius Dux toedio longae obsidionis affectus, cum suis purpuratis ac copiarum ducibus, consilium abeundi iniit; arce non expugnata.

Instabat Michael Glinski, ne bellum tanto armorum apparatu, et tanto impendio coeptum desereret, sed obsidionem continuaret. Quae tandem protracta fuit, et Smolensko arx aliquoties oppugnata. Quae cum nulla vi expugnari posset, Michael Glinski, ut erat acris ingenii vir et vafer, ad suos dolos conversus, primorum arcis et inde centurionum, qui in praesidio erant, spe pacis iniecta colloquium expetiit, quod cum prioris fortunae favore impetrasset, eorum animos, qui aliqua in arce pollebant auctoritate, ut arcem dederent sollicitare, incolis libertatem, praesidiariis militibus Praefecturas, et opes immensas polliceri coepit. In quo cum una et altera vice repulsam habuisset, postremo praesidii praefectos primum, inde decuriones ac loci incolas, Roxanici generis ac ritus homines, qui in fide cum Moscis conveniunt, maximis promissis ad deditionem perpulit.

Itaque arx Smolensko eo modo prodita, a Sigismundo Poloniae Rege et Lituanis est alienata, anno centesimo, posteaquam ab Alexandro Vitoldo terrae Lituaniae fuit adiecta. Basilius Moscovitarum Dux Smolensko arce eo modo extremis Mensis Julii diebus potitus voti compos, portis patefactis in eam est ingressus. Ubi coelesti primum numine adorato, quicquid auri, argenti, ac pretiosae supellectilis, in privatorum domibus et in templis erat, fide violata nepharie compilavit, ac in Mosquam Metropolim (valido in Smolensko relicto praesidio) secum avexit. Nec ulterius eo anno contra Sigismundum regem et Lituanos molitus est quicquam.

Ad tristem amissae Smolensciae nuncium, Sigismundus Rex consternatus, Radomiensi in regno Poloniae soluto conventu, Mense Septembri, cum Regina Barbara in Lituaniam se proripuit. Primumque in Mielnik, demum per Grodno Vilnam Lituanorum Metropolim transivit. Quo magni ducatus Lituaniae Proceribus convocatis, frequenti Senatu

de bello Moscovitis inferendo et arce Smolensko recuperanda, consilia agitare coepit, pecuniam in stipendium militibus, agrestibus et oppidanis imperavit. Tota bruma in exigenda et congerenda pecunia absumpta. Eo Lituanico Conventu, magno omnium consensu bellum in Moscovitas est decretum. Dena millia equitum Polonorum armis egregie instructorum, duo insuper peditum millia Sigismundus Rex stipendio inauctoravit.

Lituanorum erant ingentes equitum copiae levioris more gentis armaturae. Campestres aderant bombardae. His copiis et eo belli apparatu, segetibus ad maturitatem accedentibus, Sigismundus Rex ex Vilna Metropoli in hostem movit.

Haud multo ante exitum, Jacobus cognomento Piso a Romano Pontifice ad Sigismundum legatus venerat, flagitans, ut armis depositis, pacem cum Basilio magno Moscovitarum Duce componeret, armaque et potentiam suam in immanissimos Turcos verteret, paratum se ire ad Basilium Ducem Pontificis nomine, et eum ad ineundam pacem hortari.

Ad haec Sigismundus Rex respondit: nihil unquam sibi antiquius fuisse maiorum suorum more, quam Romani Pontificis arbitrio et voluntati obsequi, et pacem se cum Basilio Duce per Legatos tentaturum fuisse, si bellum nondum accensum, et res integra fuisset, iam sibi retrocedere, aut pacem petere non licere, ne hostis pavore se id facere existimaret: nec illi tutum putare, bello iam ardente in Moscoviam ire, aut hominem adire schismaticum.

Jacobus vero Piso Pontificius legatus, Basilii barbari hominis horrens perfidiam, ulterius progredi minime est ausus, donatusque a Rege Romam rediit.

At Basilius Magnus Moscoviae Dux posteaquam cognovit Sigismundum Regem et Lituanos ingens, si unquam antea, bellum moliri, et ipse cum omni principatus sui potentia Smolensko versus contendit, veritus ne vi aut proditione aliqua eam arcem, pro qua tantum laborasset, amitteret, prior ipse ad Smolenskum pervenit. Inde omnem exercitum ad depopulandam Lituaniam misit, ad Beresinam usque amnem, quem Imperii sui terminum a meridie esse astruebat.

Nec multo postea Sigismundus Rex ad Beresinam amnem Borisoviumque oppidum cum omnibus copiis applicuit, cuius adventu Moscovitici Duces consternati, ad Orsam Nebriumque amnem retro abiere. Rexque Beresina per ocium transmisso, ex omni exercitu militari facto delectu, triginta circiter equitum peditumque millia florentis militiae in hostem misit. Ipse apud Borisovium in ripa Beresinae ulteriore, curruum circumactu, nec non vallo et fossa cum residuo copiarum castra sua communivit, eo potissimum consilio, ut si commisso praelio Moscovitis victoria cessisset, Polonis Lituanisque in castra regia tutus ex fuga daretur receptus, et Rex ipse cum recentibus agminibus, structaque acie hostem exciperet, novoque ac insperato certamine implicaret et per haec victoriam, si eam adepti essent, ex eorum manibus eriperet.

Ex octuaginta siquidem equitum bellatorum millibus Moscovitarum constabat exercitus: qua copiarum magnitudine fretus Basilius Magnux [!] Dux, Regia agmina longe minora non ferro superari, sed flagellis suorum in Mosquam pecudum more propelli posse per contemptum et scommata iactitabat.

Interea temporis Vladislaus Ungariae et Bohemiae Rex tantas belli turbas ex Michaelis Glinski ad Moscovitas transfugio evenire perpendeus, tantum egit per secretos internuncios citro ultroque missos, ut Michaelem Glinski Sigismundo Regi, eidemque fratri reconciliaret, spe illi certa reditus in patriam, priorisque fortunae cum gratia Regia

recuperandae promissa. In hoc Vladislaus Rex pro Sigismundo fratre fidem obstringebat suam, amplissimis policitationibus adiectis.

Michael Glinski rursus, qui Lituaniae patriae visendae desiderio ardebat, Smolensko et plures alias Moscoviticae ditionis arces Sigismundo Regi se daturum offerebat, tanta tunc apud Basilium Principem Lituanus transfuga auctoritate pollebat. Fide in id utrinque data et accepta, Vladislai Regis literae cum fide publica ad Michaelem Glinski scriptae et interceptae, omnia perverterunt: Trepka nuncius, qui illas sub specie transfugae ferebat, in potestatem redactus ac quaestioni adhibitus, per tormenta omnia patefecit, Michael Glinski pro proditore in vincula coniectus, et ad Mosquam Metropolim additis compedibus sub custodia missus, asperam multis annis pertulit captivitatem. Creditum etiam tum fuit, quosdam Lituaniae Proceres, qui Michaeli Glinski in patriam reditum, ac gratiam Regiam invidebant, Basilio duci clam significasse, et ut rebus suis caveret admonuisse. Sed utcunque, ingens secretum decettum est, magno Michaelis Glinski, et terrae Lituaniae infortunio factum fuit.

Poloni interea ac Lituani a Borisovio ex castris Regiis egressi, per Odrusios campos ad Orsam arcem Regiam et Nebrium amnem, cum omnibus copiis pervenere.

Ad conspectum Regii agminis Moscovitae, qui in altera Nebrii amnis ripa constiterant, mille circiter passus a flumine retrocesserunt, Polonos ac Lituanos ad transeundum flumen, alioquin minime vadabile invitantes, sperantes facilius eos ita superari, et si vincerentur difficilius fugere posse.

Basilius Dux in Smolensko tunc erat, quatuor et viginti ab Orsa milliaribus, qui postquam in comparatione exiguas esse Sigismundi Regis copias per exploratores cognovit, ad tantam evectus est insolentiam, ut cum exercitus sui copiarum ducibus egerit, parta victoria, quam quisque Lituaniae partem petere deberet: quid de Sigismundo Rege, quid de captivis, quid de Vilna metropoli fieri vellet: scommata insuper per contemptum iaciebat, mandabatque ferrum in Polonos ac Lituanos ne stringerent, sed per Boristenem libere eos tranare permisterent, flagellisque uno agmine veluti pecora ad se propellerent.

Poloni ac Lituani citra Nebrium amnem duplicibus cacastris quiescebant, corpora curabant, arma expediebant, et se ad aleam universi certaminis praeparabant.

Polonis Joannes Suirciowskij praeerat, Lituanis Constantinus Ostroviensis Dux, viri in re bellica peritissimi.

Uterque communicato consilio peditibus iniungit, ripas fluminis ponte sublicio iungerent, bombardasque et peditarum omnem in partem alteram traiicerent.

Quod cum illi strenue et summo studio fecissent, illucescente iam die, equitatus omnis stupenda audacia et fortitudine turmatim in alteram ripam transnatavit, Moscovitis, ut fidem dederant, ex industria quiescentibus.

Posteaquam in altera Nebrii seu Boristenis fluminis parte utraque constitit acies, tantus erat tot aenearum tubarum clangor, tantus timpanorum strepitus, ut coelum et terra ruere viderentur.

Polonus dux equites octingentos ex agmine extremo abstraxit, et eos a longe in hostium latus ex nemore adequitare, praelioque accenso terribili sublato clamore in eos impetum facere, ac terrorem incutere iussit.

Poloni cum Joanne Suirciowskij, suarum copiarum duce dextrum tenuere latus, Lituani cum Constantino Ostroviensi sinistrum: pedites equitum ordinibus erant inserti, ut

alteri alteris auxilio forent: tertia ferme diei hora acies ordinatae, eumque aliquamdiu instructae stetissent acies signo pugnae proposito, priores Poloni pugnam inivere.

Concursum est ingentibus animis. Cadebant utrinque plurimi. Poloni impressione facta nunc impellebant hostem, nunc ubi praegravabantur, refugiebant, ac rursus resumpto animo hostem aggrediebantur. Ancipiti marte aliquandiu certatum. Constantinus quoque dux Lituanos in hostem immisit. Miserabilis morientium erat facies, nunc his nunc illis cadentibus, summa vi pro victoria utrinque adnixum. Casu accidit, is siquidem erat loci situs leviter acclivis, ut globi regiarum bombardarum extrema Moscovitarum agmina contingerent, ac atrociter perimerent. Quae res Polonis ac Lituanis ad victoriam maximo fuit adiumento.

Postremi siquidem clade sua consternati; turbatis ordinibus trepidare et primum fugere coeperunt, sole iam ad vesperam inclinante.

Hinc in mediis quoque agminibus orta trepidatio et pavor, primis Moscovitarum agminibus adhuc pugnantibus, et quid a tergo ageretur ignaris.

Quoad octingenti equites Poloni, qui in nemora se abdiderant in latus pugnantium Moscovitarum, magno tumultu cum horrisono tubarum clangore et reboantibus timpanis impetum fecere.

Victa tunc est hostium pertinacia, Moscovitae aperte fugere coeperunt. In fuga caesi complurimi, ad paludem unam per quam fugam intenderant praecipue, ubi alii in alios praecipiti cursu ruentes, in coeno haerebant, et post foedam colluctationem misere peribant. Duo et triginta Moscovitarum millia eo proelio caesa feruntur: alii ad quadraginta millia numerum auxere. Satis constat tantam in Moscovitis caedem fuisse editam, ut rivi sanguinis in Boristenem defluxerint, Boristenesque humano cruore tinctus, impurus aliquandiu fluxerit.

Capti ex illustribus viris, qui ducum nomine censebantur decem, alii paulo inferiores ordinis satrapae et purpurati quatuordecim, promiscuae fortunae nobilium duo millia, et ex gregariis militibus totidem. Signa militaria capta plurima.

Ex regio exercitu paulo plus quadringenti desiderati, etsi complures saucii essent. Castra Moscovitarum omni opulentia plena, direpta. Contigit haec omni aevo memorabilis victoria apud Orsam arcem et Boristenem amnem haud procul ab aris Alexandri magni, die Natali sacratissimae virginis Deiparae, anno quartodecimo, supra quindecies centesimum, regni Sigismundo octavo.

Basilius magnus dux adversae pugnae nuncio accepto, iactantiae ac insolentiae suae immemor, rebus omnibus relictis ex Smolensko se pro ripiens cursuque continuato fugienti similis non prius constitit, quam ad Mosquam pervenit, unde collectos ex fuga milites, eadem qua venerat celeritate, ad Smolensko remisit, iussitque eam arcem valido praesidio firmari ac totis viribus tueri, sperans Polonos ac Lituanos laetitia partae victoriae exultantes, eius arcis occupationem in summa rei bene gerendae occasione, prout evenit, neglexisse.

Et poterat tunc Smolenscia arx fortissima facile recuperari, si statim a conflictu pauca equitum millia facto delectu eo missa fuissent: verum Basilii ducis foelicitate accidit, ut Poloni ac Lituani vicisse contenti, quiescerent, laetisque conviviis, ac compotationibus more suo indulgerent, alii vulnera curarent, equos alii labore magni certaminis exhaustos reficerent, propterea plures dies in loco conflictus sunt absumpti, nec prius Smolensko versus victricia castra sunt mota, quam a rege, qui apud Beresinam, quadraginta retro milliaribus aberat, omnium copiarum duces regiis acceptis literis ea promovere sunt iussi, indignabaturque magnanimus rex, Praefectorum incusata segnicie, quod non evestigio

secundum victoriam ad Smolensko, pro qua arce tantum cruoris fuerat effusum, contendissent, ratus, quod evenerat, eam arcem, tanto temporis spacio valido rursus praesidio firmatam esse, et cum vincere scivissent, victoria uti nesciverint.

Et per haec facile liquet, Sigismundum regem quod ea arx non fuerit tunc recuperata, in nihilo fuisse culpabilem: enimvero ut laetissimum inclitae victoriae nuncium accepit, post laudes Deo optimo maximo ob concessam victoriam decantatas, extemplo ex castris suis, quae apud Borissovium fecerat, equitum delectorum quatuor millia ad victorem exercitum, et inde ad Smolensko continuatis itineribus ire mandavit.

Quibus ad Orsam venientibus, tunc primum regii duces uno a victoria mense Smolensko versus castra moverunt, quam arcem validissimo rursus praesidio firmatam offenderunt, eumque potiundae eius porro spes nulla appareret, et iam bruma gelida instaret, omnibus circum Smolensko longe et late pervastatis, soluto exercitu in hiberna concessere.

Sigismundus rex post recentem ex Borissovio ad Smolensko expeditum exercitum Vilnam versus se recepit. Hic deinde pro praestita victoria coelesti numini gratiae actae, laudes decantatae ac supplicationes ad omnia templa solenni cerimonia factae.

Et ut haec omni aevo memorabilis victoria omnibus Principibus ac gentibus testata esset, ad Leonem eius nominis decimum Romanorum Pontificem, nec non alios reges ac principes Christianos et barbaros literas cum laeto partae victoriae nuncio transmisit.

Captivos etiam quatuordecim Moscovitas prolixa barba et canicie insignes habituque Sarmatico conspicuos, per Nicolaum Volski, Jerosolimitanum militem, qui interfuit Orsensi proelio, misit. Quos missi Maximilianus Caesar, per cuius terras Romam ducebantur, in Basilii Moscoviae ducit foederati sui gratiam vi accepit, et per sinum Sarmaticum ex Lubeco in Moscoviam remisit. Nicolaus Volski Sigismundi regis ad Rom. Pontificem nuncius (qui processu temporis reginae Bonae beneficiis ad magnas opes pervenit) captivis Moscovitis in ipso ferme Italiae ingressu per Caesarem spoliatus, Romam contendit, et de indigna captivorum ademptione coram Pontifice contra Maximilianum Caesarem est questus. Quam rem Pontifex iudigne tulit, et Maximiliani Caesaris inurbanitati ascripsit.

Jam antea per celeriorem nuncium Romanorum Pontifex a Sigismundo rege concessae a Deo victoriae literas acceperat, quibus belli totius seriem, hostilium copiarum magnitudinem, ac cruentam caedem descripsit. Joannes Laski Gnesnensis Metropolita Sigismundi regis apud sedem Apostolicam orator literas reddidit: quibus Pontifex perlectis, quod Sigismundus rex Moscovitas Schismaticos magno praelio vicisset in multam laetitiam effusus, extemplo supplicationes indixit, et in templo Petri Barionae augustissimo, ipso Pontifice et sacro Cardinalium collegio, totque Antistitibus ac regum oratoribus praesentibus, rem divinam multa sacrorum ceremonia fieri ac Missam decantari fecit, coelestique numini ob praestitam victoriam gratiae publicae actae.

Divinis peractis, Camillus Porcius Romanus Orator suis temporibus eloquentissimus, in laudem Sigismundi Poloniae regis, et memorabilis victoriae, omnibus stupentibus, ac res gestas eius regis admirantibus, amplissimis verbis peroravit.

Sigismundus rex cum Barbara regina Vilnae erat, quo ad eum tot signa militaria Moscovitis erepta, tot hostium exuviae, tot denique captivi sunt adducti, quos ferreis compedibus constrictos, diligentius custodiri fecit, ac per arces Lituaniae distribuit, illustres viros Vilnae tenuit, pro quorum liberatione Basilius Dux ad extremum vitae nihil egit, maximaque eorum pars tetro carcere et pedore contabuit.

Basilius Smolenskum arcem retinuisse contentus, per Oratores pacem a Sigismundo rege impetravit, foedusque quinquennale cum eo percussit eoque finito, aliquoties repetiit, sanctissimeque custodivit. Nec unquam postea (finibus suis contentus, cladisque suae sibi conscius) Sigismundum regem armis lacessere est ausus. Cum Scythis Tartaris assidua illi bella fuere, finesque suos amplissimos strenue est tutatus [KBW, p. 113 – 123].

Оскільки текст досить довгий, я вирішив у перекладі пододавати внутрішні заголовки, яких не було в оригіналі:

Початок війни

На той час Василій, великий князь московський, через надмірне честолюбство підбурював через послів Максиміліана, короля римлян, надати йому [Василю] королівську корону та регалії. У нього ж як у друга та союзника він [Василь] вимагав допомоги за договором союзу – проти польського короля Сигізмунда. [Василь] відправив Шлейніца, знатного майсенця, який послідував за бунтівником-втікачем до Московії Михайлом Глинським, щоб підбурити німецьких князів до війни, разом із якимось краківським торговцем, чехом за походженням на прізвисько Лята, якого схопили як шпигуна, відправили до Кракова і після допиту стратили [запозичено з Деція].

Стривожений цими чутками про майбутню війну, король Сигізмунд у червневі дні [1513] скликав з'їзд достойників Польського королівства в Радомі, і за участю численного сенату впорядкувавши справи свого королівства, уклав союз із царем татар у Таврриці, пообіцявши йому платню, і залучив його собі як союзника для ведення війни проти московитів. Завдяки цьому майже божественному задуму він досяг подвійної вигоди: і здобув потужну татарську допомогу проти дуже сильного ворога, і убезпечив кордони свого королівства від тих самих татар, раніше найбільш ворожих. Здобувши таким чином мир і спокій для королівства, він спрямував усі зусилля на плани московської війни. Насамперед він відправив таврійському царю татар Менглі-Гірею обіцяну раніше через послів платню і великими дарами спонукав його до початку війни проти московитів.

Але ж Василь, князь московитів, за намовою Михайла Глинського, якого він призначив воєначальником усіх військ, з першими ознаками весни почав вороже тривожити межі Литовської землі від Борисфена. Після завданої шкоди [Василь] марно облягав багато укріплених місць, від яких був відбитий з ганьбою та кривавими втратами московитів.

Мишковський

У той час Лаврентій Мишковський, чоловік видатний і досвідчений у воєнній справі, доведений до відчаю особистими і справді нестерпними образами через насильницьке відібрання у нього певних його спадкових водотоків, пронзив мечем крізь лопатки князя Яна Заторського (який зухвало відповів тому, хто благав і просив про відшкодування образи). Він [Лаврентій] уникнув рук супроводжуючих того слуг завдяки прудкості коня та знанню коротких шляхів. Князь Ян, отримавши смертельну рану, упав з коня й помер перш ніж його люди встигли підбігти. Згодом Заторське князівство було включене в межі Польського королівства, оскільки не залишилося дітей-спадкоємців, і перейшло до короля Сигізмунда, який тепер, поки я це пишу, втішається мирним володінням ним. Лаврентій Мишковський, накликавши на себе гнів короля Сигізмунда через скоєне вбивство, отримав прощення не раніше, ніж заслужив королівську милість

багатьма і славетними подвигами проти московитів, за загальним схваленням та згодою. [Скорочено оповідання Деція, DKZ, s. 73 – 74.]

Облога Смоленська

Того ж літа Василій, князь московитів, збирає величезне військо з більшим, ніж будь-коли раніше, воєнним спорядженням. Понад вісімдесят тисяч кінних воїнів було нараховано в його таборі, не рахуючи обозних та слуг. Максиміліан, король римлян і Німеччини, відправив князю Василію сушею та морем через Померанію, Прусію та Лівонію італійських та німецьких майстрів артилерії, найнятих за велику плату. Вони відновили воєнні гармати, непридатні через старість або розбиті. Вилили вони й нові, і то дуже багато, з бронзи: кажуть, їх було триста [запозичено з Деція].

Князь Василій, озброївшись цими гарматами, цими італійськими та німецькими майстрами артилерії, а також такими великими військами, розбив табір біля Смоленська – найміцнішої і майже неприступної фортеці литовців, що розташована на схилі Рифейської гори та березі ріки Дніпро (Nebrii), і, оточивши фортецю облогою, найзавзятіше обстрілював її з усякого роду гармат.

Король Сигізмунд послав на захист тієї фортеці п’ятсот польських піхотинців під проводом Яна Шпергальта (Spargaldo), чоловіка досвідченого у військовій справі та рішучого, і він уже дійшов до Орші та ріки Дніпро, коли повідомили, що фортеця Смоленськ уже взята в облогу та обстрілюється московитами. Шпергальт, вождь королівського загону, на велике нещастя Литовської землі, не зміг пробитися до фортеці, оскільки всі шляхи були зайняті ворогом. Він, без сумніву, зберіг би обложену фортецю, якби випередив ворога своєчасним приходом. Усередині була досить міцна залога короля Сигізмунда, яка від початку стійко чинила опір і з великою мужністю захищала фортецю, так що князь Василій, зневірившись у її захопленні, зняв облогу і почав випалювати та спустошувати вздовж і вшир Литву навколо річ Дніпро та Березина (яку багато хто вважав Борисфеном і яка нижче зливається з Дніпром), розіславши в усі боки кінноту. Цим спустошенням він зібрав величезну кількість людей, в’ючної худоби та овець і відправив до Московії з частиною кінноти.

Князь Василій і все його військо, наситившись багатим пограбуванням під час цього жахливого набігу, знову повернулися до Смоленська з усіма силами і знову оточили дещо тіснішою облогою, і нищили великим гуркотом гармат – проте з марним і даремним зусиллям через міцну залогу короля Сигізмунда всередині. Князь Василій, стомлений тривалою облогою, разом зі своїми вельможами та воєначальниками прийняв рішення піти, так і не здобувши фортеці.

Михайло Глинський наполягав, щоб той [Василь] не полишав війну, розпочату з такою підготовкою і такими витратами, а продовжував облогу. Вона врешті була продовжена, і фортеця Смоленськ кілька разів зазнавала штурму. Коли ж її не вдалося здобути ніякою силою, Михайло Глинський, як чоловік гострого розуму і хитрий, звернувся до своїх підступів: навіявши надію на мир першим особам фортеці, а потім і сотникам, що були в залозі, він зажадав розмови, і коли отримав її завдяки прихильності попередньої фортуни, почав схиляти до здачі фортеці душі тих, хто мав у ній якусь владу, обіцяючи жителям свободу, а солдатам залоги – посади і величезні багатства. Коли він отримав

відмову один і другий раз, врешті-решт великими обіцянками схилив до здачі спершу начальників залоги, потім десятників та місцевих жителів – людей руського роду та обряду, які сходяться у вірі з московитами.

Відтак фортеця Смоленськ, у такий спосіб зраджена, була відібрана у польського короля Сигізмунда та литовців на сотий рік після того, як Олександром Вітовтом була приєднана до Литовської землі. Князь московитів Василій, оволодівши у такий спосіб Смоленськом наприкінці липня і досягнувши бажаного, увійшов у нього через відчинену браму. Там, спершу вклонившись небесному божеству, він злочинно пограбував, порушивши обіцянку, усе золото, срібло та коштовне начиння, що було в приватних будинках та храмах, і вивіз із собою до столиці Москви, залишивши в Смоленську міцну залогу. І нічого більше того року проти короля Сигізмунда та литовців не чинив [перефразовано й розпросторено Деція].

Приготування литовців

Від сумної звістки про втрату Смоленська король Сигізмунд був приголомшений, і, розпустивши Радомський з'їзд у Польському королівстві, у вересні разом із королевою Барбарою поспішив до Литви. Спершу через Мельник, потім через Гродно прибув до Вільни, столиці литовців. Скликавши там вельмож Великого князівства Литовського, на численному з'їзді він почав обговорювати плани ведення війни з московитами та повернення Смоленська; наказав зібрати гроші на платню воїнам із селян та міщан. Вся зима минула у стягненні та збиранні грошей. На тому литовському з'їзді за великою згодою всіх було оголошено війну московитам. Король Сигізмунд найняв десять тисяч польських вершників, чудово споряджених зброєю, і понад те дві тисячі піхоти.

У литовців були величезні загони кінноти з легким озброєнням за звичаєм народу. Були й польові гармати. З цими військами та цим воєнним спорядженням, коли хліба вже наближалися до дозрівання, король Сигізмунд рушив із столиці Вільни проти ворога.

Посольство Пізона

Незадовго до виступу Яків на прізвисько Пізон прибув послом від римського понтифіка до Сигізмунда, вимагаючи, щоб він склав зброю і уклав мир із великим князем московським Василем, а свою зброю та міць спрямував проти найлютіших турків, обіцяючи, що він сам піде до князя Василя від імені понтифіка і буде закликати його до миру.

На це король Сигізмунд відповів: ніщо ніколи не було для нього важливішим за звичаєм предків, ніж підкорятися волі римського понтифіка, і він би спробував укласти мир із князем Василем через послів, якби війна ще не розгорілася і справа була б не початою. Тепер же йому не личить відступати або просити миру, щоб ворог не подумав, що він робить це від страху; і він не вважає безпечним для легата йти до Московії, коли вже палає війна, або йти до людини-схизматика.

Яків Пізон, папський легат, жахаючись підступності варвара Василя, зовсім не наважився йти далі і, обдарований королем, повернувся до Рима.

Табір у Борисові

А великий князь московський Василь, дізнавшись, що король Сигізмунд та литовці готують величезну, як ніколи раніше, війну, сам з усією міццю свого князівства поспішив до Смоленська, побоюючись, щоб силою чи якоюсь зрадою

не втратити ту фортецю, заради якої він так потрудився; він першим прибув до Смоленська. Звідти він послав усе військо спустошувати Литву аж до ріки Березина, яку він оголосив межею своєї імперії з півдня.

Невдовзі після того король Сигізмунд підійшов до річки Березина і міста Борисова з усіма силами. Московські воєводи, налякані цим приходом, відступили назад до Орші та ріки Дніпра. Король, спокійно переправившись через Березину, зробивши огляд усього війська, послав проти ворога близько тридцяти тисяч кінноти та піхоти з найкращих воїнів. Сам він біля Борисова на дальньому березі Березини укріпив свій табір колом возів, а також валом і ровом – і з рештою військ [залишився], маючи на меті насамперед, якщо в розпочатій битві перемога дістанеться московитам, то під час втечі полякам і литовцям був би даний безпечний притулок в королівському таборі, а сам король із свіжими загонами та вишикуваним строєм прийняв би ворога, втягнув би його в новий і несподіваний бій і завдяки цьому вирвав би перемогу з їхніх рук, якби вони її здобули.

Адже московське військо складалося з вісімдесяти тисяч кінних воїнів. Покладаючись на цю чисельність військ, великий князь Василь з презирством та глузуванням вихвалявся, що королівські загони, значно менші, можна подолати не залізом, а батогами своїх людей і гнати до Москви, наче худобу [запозичено з Деція].

Михайло Глинський

У той самий час Владислав, король Угорщини та Богемії, зваживши, які великі воєнні заколоти виникли через перехід Михайла Глинського до московитів, доклав стільки зусиль через таємних посередників, що посилалися туди й сюди, щоб примирити Михайла Глинського з королем Сигізмундом, його ж братом, пообіцявши йому [Глинському] певну надію на повернення на батьківщину і відновлення колишньої фортуни разом із королівською милістю. У цьому король Владислав ручався своїм словом за брата Сигізмунда, додавши найщедріші обіцянки.

Михайло Глинський, зі свого боку, палаючи бажанням побачити батьківщину-Литву, пропонував віддати королю Сигізмунду Смоленськ та багато інших фортець московського володіння – такою великою тоді владою користувався литовський перебіжчик у князя Василя. Коли слово про це було дане і прийняте обома сторонами, листи короля Владислава з охоронною грамотою, написані Михайлу Глинському, були перехоплені і все зруйнували: посланець Трепка, який ніс їх під виглядом перебіжчика, потрапивши в полон і підданий допиту, під тортурами все відкрив; Михайло Глинський як зрадник був закутий у кайдани і відправлений до Москви під вартою з доданими путами, де багато років терпів суворе ув’язнення. Тоді також вважали, що деякі литовські вельможі, які заздрили поверненню Михайла Глинського на батьківщину та королівській милості, таємно повідомили про це князю Василю і застерегли його, щоб той пильнував свої справи. Але як би там не було, велику таємницю було викрито, що сталося на велике нещастя Михайла Глинського та Литовської землі [запозичено з Деція].

Просування до Орші

Тим часом поляки та литовці, вийшовши з королівського табору від Борисова, через Друцькі поля (Odrusios campos) прибули з усіма військами до королівської фортеці Орша та ріки Дніпро.

Побачивши королівський загін, московити, що стояли на іншому березі ріки Дніпро, відступили приблизно на тисячу кроків від річки, запрошуючи поляків та литовців перейти річку, яка в інших місцях була зовсім не придатною для броду, сподіваючись, що так їх легше перемогти, а якщо вони будуть розбиті, то їм буде важче втекти.

Князь Василь був тоді в Смоленську, за двадцять чотири милі від Орші; коли він через розвідників дізнався, що сили короля Сигізмунда порівняно невеликі, він настільки запишався, що обговорював із воєначальниками свого війська, яку частину Литви кожен має захопити після здобуття перемоги: що він хоче зробити з королем Сигізмундом, що з полоненими, що зі столицею Вільною; крім того, він сипав глузуваннями з презирства і наказував, щоб проти поляків та литовців не оголювали заліза, а дозволили їм вільно переплисти через Борисфен і батогами гнали їх до нього одним загоном, наче худобу.

Поляки та литовці відпочивали по цей бік ріки Дніпро у двох таборах, дбали про тіла, готували зброю і готувалися до жеребу загальної битви.

Поляками командував Ян Свірчевський, литовцями – князь Костянтин Острозький, чоловіки найдосвідченіші у воєнній справі.

Обидва, узгодивши план, наказали піхоті з’єднати береги річки понтонним мостом і переправити гармати та всю піхоту на іншу сторону.

Коли вони це завзято і з великим старанням зробили, вже на світанку вся кіннота з дивовижною відвагою та мужністю перепливла загонами на інший берег, поки московити, як і обіцяли, навмисне залишалися нерухомими.

Битва під Оршею

Після того як на іншому боці ріки Дніпра або Борисфена вишикувалися обидва війська, піднявся такий гул стількох мідних труб, такий шум литавр, що здавалося, небо і земля руйнуються.

Польський воєначальник вивів вісімсот вершників із заднього загону і наказав їм здалеку наближатися до флангу ворогів із лісу, а коли розгориться битва, з жахливим криком напасти на них і нагнати страху.

Поляки з Яном Свірчевським, вождем своїх військ, тримали правий фланг, литовці з Костянтином Острозьким – лівий; піхотинці були вставлені в лави вершників, щоб одні допомагали іншим; майже о третій годині дня лави були вишикувані, і коли вони деякий час простояли в строю, був поданий сигнал до бою, і поляки першими розпочали битву.

Зійшлися з великою мужністю. Падало з обох сторін дуже багато. Поляки, здійснивши натиск, то тіснили ворога, то там, де їх переважали, відступали, і знову, зібравшись із духом, нападали на ворога. Якийсь час билися з перемінним успіхом. Костянтин також кинув литовців на ворога. Жахливі були обличчя вмираючих, коли падали то ті, то інші; з обох сторін докладали всіх сил задля перемоги.

Випадково сталося (оскільки саме місце було дещо похилим), що ядра королівських гармат досягли задніх загонів московитів і жорстоко їх нищили. Це

стало великою допомогою полякам та литовцям для перемоги. Адже задні, приголомшені загибеллю своїх, зі змішаними лавами почали тремтіти і першими тікати, коли сонце вже схилялося до вечора. Від цього і в середніх загонах виникло тремтіння і страх, хоча перші загони московитів ще билися і не знали, що відбувається ззаду.

Аж поки вісімсот польських вершників, які сховалися в лісах, з великим шумом, під жахливий гук труб і гуркіт литавр, не напали у фланг московитів, що билися.

Тоді впертість ворогів була подолана, московити почали відкрито тікати. У втечі було вбито дуже багатьох, особливо біля одного болота, через яке вони намагалися втекти, де одні, натикаючись на інших у стрімкому бігу, грузли в багні і після ганебної боротьби жалюгідно гинули. Кажуть, що в цій битві було вбито тридцять дві тисячі московитів; інші збільшили кількість до сорока тисяч. Достеменно відомо, що московитів було вбито стільки, що потоки крові стікали в Борисфен, і Борисфен, забарвлений людською кров'ю, якийсь час тек нечистим.

Зі знатних людей, які вважалися воєводами, було взято в полон десятеро, інших начальників (satrapae) та вельмож трохи нижчого рангу – чотирнадцять, дворян середнього достатку – дві тисячі, і стільки ж із рядових воїнів. Військових знамен було захоплено безліч.

З королівського війська забракло трохи більше чотирьохсот чоловік, хоча багато було поранених. Табір московитів, повний усякого багатства, був розграбований. Ця на всі часи пам'ятна перемога сталася біля фортеці Орша та ріки Борисфен неподалік від жертовників Олександра Великого, у день Різдва пресвятої діви богородиці, року чотирнадцятого понад п'ятнадцять століть, на восьмому році правління Сигізмунда.

Спроба відбити Смоленськ

Великий князь Василь, отримавши звістку про програну битву, забувши про свої хвастощі та зухвалість, залишивши все, поспішно втік зі Смоленська і, продовжуючи біг, подібний до втікача, не зупинився, поки не прибув до Москви; звідти зібраних після втечі воїнів з тією ж швидкістю, з якою прийшов, відправив назад до Смоленська і наказав обсадити ту фортецю міцною залогою і захищати всіма силами, сподіваючись, що поляки та литовці, радіючи здобутій перемозі, знехтують захопленням цієї фортеці в найкращий момент для успішного завершення справи, як це і сталося.

І тоді легко можна було повернути найміцнішу фортецю Смоленськ, якби відразу після битви туди було послано кілька тисяч обраних вершників; але на щастя князя Василя сталося так, що поляки та литовці, задоволені перемогою, відпочивали і за своїм звичаєм віддавалися радісним бенкетам та випивкам, інші лікували рани, інші відновлювали сили коней, виснажених трудом великої битви, через що багато днів було згаяно на місці битви, і табори переможців рушили до Смоленська не раніше, ніж від короля, який був біля Березини за сорок миль ззаду, воєначальники всіх військ отримали королівські листи з наказом просуватися вперед; і гнівався великодушний король, звинувачуючи воєначальників у повільності, що вони не одразу слідом за перемогою поспішили до Смоленська, за який було пролито стільки крові. І сталося так, що та фортеця за такий час знову

була підсилена міцною залогою, і що, вміючи перемагати, вони [литовці] не вміли скористатися перемогою.

І з цього легко стає зрозуміло, що король Сигізмунд нітрохи не був винен у тому, що та фортеця не була тоді повернута. Адже як тільки він отримав найрадіснішу звістку про славну перемогу, після хвали Богові найкращому найбільшому за даровану перемогу, він негайно зі свого табору, який розбив біля Борисова, наказав чотирьом тисячам обраних вершників йти до переможного війська і звідти безперервним маршем до Смоленська.

Коли вони прийшли до Орші, тоді вперше королівські воєначальники через місяць після перемоги рушили табором до Смоленська. Вони застали цю фортецю знову обсадженою дуже міцною залогою, і оскільки надії на оволодіння нею більше не було видно, а вже наближалася холодна зима, спустошивши все навколо Смоленська вздовж і вшир, вони розпустили військо і пішли на зимівлю.

Відзначення перемоги

Король Сигізмунд після недавнього походу війська від Борисова до Смоленська відійшов до Вільни. Тут згодом за даровану перемогу була принесена подяка небесному божеству, оспівана хвала та здійснені урочисті молебні в усіх храмах за урочистим обрядом.

І щоб ця пам’ятна на всі віки перемога була засвідчена всім князям та народам, він відправив листи з радісною звісткою про здобуту перемогу Льву, десятому за цим іменем римському понтифіку, а також іншим християнським та варварським королям і князям.

Також відправив чотирнадцятьох полонених московитів, знатних своєю довгою бородою та сивиною і помітних у сарматському вбранні, через Миколая Вольського, єрусалимського лицаря, який брав участь в Оршанській битві. Імператор Максиміліан, через чиї землі полонених везли до Рима, насильно забрав їх на догоду своєму союзнику Василю, князю московському, і через Балтійське море (sinum Sarmaticum) з Любека відправив до Московії. Миколай Вольський (який з часом завдяки благодіянням королеви Бони досяг великого багатства), посланець короля Сигізмунда до римського понтифіка, пограбований імператором майже при самому в’їзді до Італії, прибув до Рима і поскаржився понтифіку на імператора Максиміліана за негідне відібрання полонених. Цю справу понтифік сприйняв обурено і приписав її неввічливості імператора Максиміліана.

Вже раніше через швидшого посланця римський понтифік отримав від короля Сигізмунда листи про даровану Богом перемогу, в яких він описав хід усієї війни, чисельність ворожих військ та криваву січу. Ян Ласький, митрополит (Metropolita) гнезненський, посол короля Сигізмунда при Апостольському престолі, вручив листи. Понтифік прочитавши їх, сповнився великої радості від того, що король Сигізмунд переміг московитів-схизматиків у великій битві, негайно призначив молебні і в найвеличнішому храмі найвищого Петра (Petri Barionae augustissimo) за присутності самого понтифіка та священної колегії кардиналів, багатьох біскупів та послів королів, велів звершити божественну службу за численними церковними обрядами та відспівати месу, і принесена була публічна подяка небесному божеству за даровану перемогу.

Після закінчення божественних служб Камілл Порцій, на свій час найкрасномовніший римський оратор, виголосив найпишнішими словами промову

на славу Сигізмунда, короля Польщі, та пам’ятної перемоги, на подив усіх, хто захоплювався діяннями цього короля.

Король Сигізмунд із королевою Барбарою був у Вільні, куди до нього було привезено стільки військових знамен, відібраних у московитів, стільки ворожих трофеїв, стільки, нарешті, полонених, яких, закутих у залізні кайдани, він наказав пильніше охороняти і розподілив по замках Литви; знатних мужів тримав у Вільні, для звільнення яких князь Василь до кінця життя нічого не зробив, і більша їх частина згнила в похмурій в’язниці та смороді.

Василь, задоволений тим, що втримав фортецю Смоленськ, через послів домігся миру від короля Сигізмунда і уклав із ним п’ятирічне перемир’я, а після його закінчення кілька разів відновлював і найсвятіше дотримувався. І ніколи більше (задоволений своїми межами і знаючи про свою поразку) не наважувався тривожити короля Сигізмунда зброєю. Зі скіфами-татарами він вів постійні війни і мужньо захищав свої найширші кордони.

Примітки

Березина, яку багато хто вважав Борисфеном – подібну думку висловив і Герберштейн [ГЗМ 1, с. 461].

Від сумної звістки про втрату Смоленська… – тут у Ваповського сильна хронологічна плутанина, бо з’їзд у Радомі був у червні 1513 року і до Литви Сигізмунд приїхав у липні, за рік до падіння Смоленська. І далі: з’їзд у Вільні був у січні – лютому 1514 р., до падіння Смоленська, а не після, як подав Ваповський. Відхід від викладу Деція не пішов на користь!

Березина, яку він оголосив межею своєї імперії з півдня – Ваповський, хоч і був картографом, не мав поняття, звідки й куди тече Березина.

в Смоленську, за двадцять чотири милі від Орші – насправді там 110 км, не більше 16 звичайних миль у 7 км; хіба би тут була якась особлива миля на 5 км, котра була і у Герберштейна [*Жарких М. І.* Миля Герберштейна. – Археометрія та охорона історико-культурної спадщини, 1998 р., т. 2, с. 32 – 37].

батогами гнали їх… наче худобу – буквальна паралель з листом короля з 18 жовтня 1514 р., який, можливо, був джерелом такої фрази і у Деція.

Сигізмунд Герберштейн (1549 р.)

Сьогодні від 1:30 до 2:30 чув звуки протиповітряного бою – до 24 виразних вибухів (не рахуючи далеких мало виразних) і стрілянину зенітної артилерії, також бачив 3 чи 4 відблиски за вікном (отже, десь близько). Ще один вибух чув близько 4-ї години. Це у лаптів такий спосіб проводити «переговори». Тепер у нас немає води. Ну, і світла немає від 6-ї години, але це, здається, не пов'язане безпосередньо з нічним лаптінгом.

Написали про 1 загиблого і 4 постраждалих у Києві (24 січня 2026 р. о 8:04).

Сигізмунд Герберштейн (1486 – 1566) збирав матеріали про Московію під час своїх посольських поїздок 1517 та 1526 років, але надрукував свої «Записки про Московію» тільки в 1549 році, після смерті короля Сигізмунда (Герберштейн явно не хотів давати ворогам короля зброю проти правителя Польщі). Ось його оповідання, в якому можна побачити дещо із Деція та Ваповського:

Хотя после смерти [короля] Александра у Василия не было никакого повода к войне с Сигизмундом, королем польским и великим князем литовским, он, видя, что король склонен более к миру, чем к войне, и что литовцы тоже не желают сражаться, все же нашел случай к войне. Он стал говорить, что сестра его, вдова Александра, отнюдь не встречает с их стороны подобающего ее сану обхождения; кроме того, он обвинил Сигизмунда в том, будто тот поднял против него татар. Поэтому он объявил войну и, подведя пушки, осадил Смоленск, хотя никак не мог взять его.

Меж тем Михаил Глинский, происходивший из знатного рода и семейства русских государей, который некогда, при Александре, пользовался большой властью, бежал к великому князю московскому, как о том расскажем ниже; он тут же убедил Василия взяться за оружие, обещая ему взять Смоленск, если его осадят снова, но с тем условием, чтобы московит уступил ему это княжество. Когда Василий, согласившись на условия, предложенные Михаилом, опять обложил Смоленск тяжкой осадой, Глинский посредством переговоров, а вернее, подкупа, овладел городом и взял с собой в Московию всех военачальников, за исключением лишь одного, который вернулся к своему господину, зная, что неповинен в измене.

Остальные же офицеры, подкупленные деньгами и подарками, не дерзнули вернуться в Литву, а чтобы найти извинение своему преступлению, они внушили воинам страх, говоря: «Если мы отправимся в Литву, то нас могут где угодно и ограбить, и убить». Страшась такого бедствия, воины все ушли в Московию и содержатся там на жалованье государя.

Возгордившись от этой победы, Василий велел своему войску немедленно двинуться в глубь Литвы, а сам остался в Смоленске. Когда затем московиты захватили несколько сдавшихся им ближайших городов и крепостей, тогда только польский король Сигизмунд собрал войско и послал его на помощь осажденным в Смоленске, но было уже слишком поздно.

Вскоре по взятии Смоленска Сигизмунд, узнав, что московское войско движется на Литву, примчался в Борисов, расположенный у реки Березины, и отправил оттуда свое войско под предводительством Константина Острожского. Когда этот последний подошел к Борисфену близ Орши, города, отстоящего от Смоленска на двадцать четыре немецких мили, то там уже стояло войско московита числом приблизительно в восемьдесят тысяч человек, тогда как литовское не превышало тридцати пяти тысяч, хотя имело несколько пушек.

8 сентября 1514 года Константин, наведя мост, переправил пехоту через Борисфен возле города Орши; конница же переправилась по узкому броду под самой крепостью Оршей. Когда половина войска перешла Борисфен, об этом доложили Ивану Андреевичу Челяднину, которому московит вверил главное начальство, советуя напасть на эту часть войска и уничтожить ее.

Но тот возразил на это: «Если мы сомнем эту часть войска, то останется еще другая часть, с которой, вероятно, смогут соединиться другие войска, так что нам будет грозить еще большая опасность. Подождем до тех пор, пока не переправится все войско, ибо наши силы настолько велики, что, без сомнения, мы без особого усилия сможем либо смять это войско, либо окружить его и гнать, как скот, до самой Москвы. В конце концов нам не останется ничего другого, как занять всю Литву».

Меж тем литовское войско, усиленное поляками и иностранными воинами, приближалось, и когда оно продвинулось на четыре мили от Орши, оба войска остановились. Оба крыла московитов отошли слишком далеко от остального войска, чтобы окружить врага с тыла; главные же силы стояли в боевых порядках посредине, а некоторые были выдвинуты вперед, чтобы вызвать врага на бой. Напротив в длинном строю расположились разнообразные войска литовцев, ибо каждое княжество прислало свое войско с собственным вождем, так что в строю каждому отводилось особое место.

Наконец, построив передовые отряды, московиты затрубили наступление и первыми двинулись на литовцев. Те, нисколько не оробев, стали твердо и отбили их. Но вскоре к московитам были посланы подкрепления, которые в свою очередь обратили литовцев в бегство.

Таким образом несколько раз то та, то другая сторона, получая подкрепления, поражала другую. Наконец сражение разгорелось с величайшей силой. Литовцы, умышленно отступив к тому месту, где у них были спрятаны пушки, направили их против наседавших московитов и поразили задние их ряды, выстроенные в резерве, но слишком скученные, привели их в замешательство и рассеяли. Такой неожиданный боевой прием поверг московитов в ужас, ибо они считали, что в опасности находится только первый ряд, бьющийся с врагом; придя в смятение и полагая, что первые ряды уже разбиты, они обратились в бегство.

Литовцы, развернувшись и двинув все свои силы, преследовали их, гнали и убивали. Только ночь и леса положили конец этому избиению. Между Оршей и Дубровном, которые отстоят друг от друга на четыре немецких мили, есть река по имени Кропивна; предавшись бегству по ее опасным и крутым берегам, московиты потонули в таком количестве, что запрудили течение реки.

В этом бою были взяты в плен все военачальники и советники (московитов); главнейшим из них Константин устроил на следующий день самый пышный прием, а затем отослал их к королю; они были распределены по литовским крепостям. Иван

Челяднин с двумя другими знатными князьями уже пожилых лет содержался в Вильне в железных оковах.

Когда император Максимилиан отправил меня послом вв Москву, я, с позволения короля Сигизмунда, посетил их и утешал; кроме того, по их просьбе я дал им взаймы несколько золотых.

Узнав о поражении своих, государь тотчас же покинул Смоленск и бежал в Москву, а чтобы литовцам не досталась крепость Дорогобуж, он велел сжечь ее. Литовское войско устремилось прямо к городу Смоленску, но взять его не смогло, так как московит разместил там гарнизон и вообще перед оставлением города хорошо укрепил его; кроме того, осаде мешала надвигавшаяся зима. Далее, многие, обремененные после сражения добычей, стали возвращаться домой, считая, что они уже достаточно потрудились. Наконец, ни литовцы, ни московиты не умеют штурмовать крепостей. Эта победа не дала королю ничего кроме возвращения трех крепостей по сю сторону Смоленска [ГЗМ 1, с. 79 – 83].

Примітки

двадцать четыре немецких мили – 240 км. Це віддаль від Борисова до Смоленська, не до Орші. Мабуть, недогляд Герберштейна. Співпадає з віддаллю у Ваповського.

гнать, как скот – так стоїть і у Деція, і у Ваповського. Можливо, справді походить зі слів Челядніна.

четыре мили от Орши – у Деція йшлося про переслідування на таку віддаль, не про віддаль поля битви від Орші.

Ивану Андреевичу Челяднину, которому московит вверил главное начальство – розрядна книга тричі згадує Челядніна – весь час на позиції другого воєводи після Данила Щені. Його «головне начальство» – помилка Герберштейна (мабуть несвідома, винесена із розмови з самим Челядніним).

Воду дали близько 10-ї години, зі слабким напором. Опалення, як не дивно, працює.

Також порадував міністр закордонних справ Ірану, який проливав крокодилячі сльози за американських платників податків, гроші яких витрачаються на допомогу Україні і тут «розкрадаються корумпованими українськими генералами».

Всі гроші американських платників податків, які не надано Україні, підуть на бомби для американської армії, котра знову збирається бомбардувати Іран. Золото, а не міністр!

Чому українські генерали «корумповані»? – Тому, що б’ють москалів. А російські та іранські генерали, які вміють тільки програвати війни – ні, вони принаймні не корумповані.

Іран – наш ворог. Ми мусимо ставитись до нього як до ворога. Іран збиває наші пасажирські літаки. Іван допомагає своїми «Шахедами» імперії зла, котра має великі запаси зла, але не здатна сама сконструювати летючу газонокосарку. Іран хоче створити ядерну зброю і знищити… ну, для початку хоча би Ізраїль. Іран, нині бачимо, протидіє нам на міжнародній арені.

Тому я не бачу жодної потреби переживати з приводу масових убивств іранців іранською владою. Вони самі убивають один одного, без жодної міжнародної допомоги, без допомоги України. І це – прекрасно, треба дати їм шанс. Ми маємо уболівати за обидві команди і бажати їм успіху в убивствах. Гарний іранець – мертвий іранець. Що неясно? (24 січня 2026 р. об 11:08).

Станіслав Гурський (1550-і рр.)

Сьогодні близько 1:20 чув один досить сильний вибух.

Написали про падіння уламків збитих БПЛА, у Білогородській громаді (що на захід від Києва) – двоє загиблих (28 січня 2026 р. о 8:05).

А далі написали уже про **влучання** БПЛА в житловий будинок у Голосіївському районі (28 січня 2026 р. о 10:47).

Станіслав Гурський (1497 – 1572) уславився в польській історіографії тим, що уклав великий збірник документів з часу правління короля Сигізмунда 1-го (Acta Tomiciana), з якого я узяв багато корисного (як вище). Гурський почав упорядковувати свою колекцію уже після смерті Сигізмунда, в 1550-х роках, і тоді ж він написав вступні статті (Commentarii) до перших 10 томів. Він скористався уже опублікованими на той час книгами Деція та Герберштейна. У статті до тому за 1514 рік він багато уваги приділив битві під Оршею. Знову розділяю довгу оповідь внутрішніми заголовками, яких не було в оригінальному латинському тексті Гурського:

Москалі приступають до Смоленська

Справді, ця московська війна цього року [1514] велася московитом завзятіше, а королем – із великою мужністю. Адже московит, підбурюваний перебіжчиком Михайлом Глинським, після того як порушив союз і присягу, незадовго до того укладену з королем, наче гнаний фуріями, сповнився гордині. Сподіваючись на старанність Михайла та на зраду литовців, що змовилися з тим самим Михайлом і перейшли на його бік, покладаючись на чисельність своїх [військ], а також на допомогу цісаря та хрестоносців Прусії і Лівонії, він розпочав війну проти короля в Литві і першим привів потужне військо для здобуття фортеці Смоленськ.

Хоча на певний час він взяв її в облогу і чинив обстріл гарматами та запалювальними снарядами, тим не менше, не зміг взяти, адже гарнізон її завзято захищав. Тому він зняв свою облогу і то там, то сям нападав на військо та виснажував його підпалами і грабунками, і знову повернувся до облоги фортеці.

Він не упустив нічого з того, що потрібно було для загального штурму, однак після того як втратив багатьох своїх людей у різних сутичках і не здобув у відповідь на такі зусилля успіху, вирішив після сумнівів та попередніх міркувань знову зняти облогу в останні дні липня.

Зрада в Смоленську

Однак Михайло Глинський відвернув його від цієї думки і дав йому надію отримати замок у володіння, але все ж за умови, що він відпише той замок і староство Смоленська з усіма його володіннями Михайлу.

Московит охоче пристав на це, і, писемно присягнувши йому на вірність, Михайло зобов'язався спробувати зрадою отримати фортецю від воєвод великими переконаннями та ще більшими обіцянками, особливо тому, що фортеця, колись належна до єдиного московитського тіла, силою була відібрана в московита Вітовтом, великим князем литовським, и було б правильним і справедливим вимагати, щоб його дідичний член возз'єднався зі своїм тілом.

Оскільки руські (уродженці і мешканці Смоленської землі) були того ж роду, що й московит, бояри і дворяни, об'єднані до того ж єдиною вірою, яка для народів, хоч як би вони були різні між собою, була великим зв'язком доброзичливості та приязні, – [вони] повернулися б на батьківщину до своїх братів і родичів, до народу, який задля їхнього добра шкодив пихатим полякам, [перейшли би] від чужинського панування до спадкової та природної влади, до пошани і посад за рідним правом; а в Литві було багато шляхтичів і вояків, які вирішили зробити своїм паном Василя, князя Московії.

Потім він [Глинський] додав залякувань, так що вони добровільно прийняли паном московита, оскільки король був далеко, зайнятий Пруською війною з цісарем і німцями, а литовці, будучи такими нечисленними і слабкими, не могли міцно протистояти Москві [й воліли] радше порятувати свої володіння неушкодженими, аніж ризикувати своїм життям і долею.

Дійсно, вони [смоляни] мали за певне, що було вирішено взяти фортецю з усією силою, і вона буде захоплена, і всі, хто знайдеться в ній, загинуть від усіляких видів тортур. Було дано гроші воєводам замку і загонів. Отже, народ, звабленний грішми та розбещений у лицемірній русинський вірі, передав фортецю і себе ворогу 30 дня липня року Христового 1514.

Падіння Смоленська

Цю твердиню та володіння Смоленське, розташовані на крайніх кордонах Сарматії біля Борисфена, на самій ріці, здобули під час війни литовці на чолі з великим князем Вітовтом, і залишалися вони у вірі та владі литовців протягом ста років; [фортеця] болотами, а також людським мистецтвом укріплена дубовими брусами, із четверною впоперек стіною, обмазаною смолою, зміцненою зовні також облицюванням, оточена ровом і валом, настільки високим, що верхівки будівель ледве видно.

І її не можна було зламати бомбардуванням чи таранами, ані задушити, ані повалити через підкопи чи підпалити вогнем і сіркою. Було в ній як достатньо припасів, так і належна кількість захисників, а крім того, знаряддя та все необхідне для для оборони та удару по ворогу було достатньо підготовлено.

Тому і сталося, що король не переймався тією облогою, оскільки вже достатньо випробував віру й стійкість як намісників, так і вояків.

Тією фортецею спочатку зрадницькі заволодів Михайло Глинський, а наступного дня Василь, князь московитів, уперше увійшов до головної церкви, вислухав службу за грецьким обрядом і здійснив поклоніння.

Незабаром він пограбував саму фортецю та храми, все золото, срібло, самоцвіти і всі коштовні предмети, і звелів відвезти до Москви, свого місця перебування; Михайло ж Глинський подбав про те, щоб відомих полонених і воєначальників проти волі привести до міста Москви, аби ніхто з них не відступив від зради Литві.

Бо решта вояків і сотників, що не зберегли вірності королеві, розбещені московськими грішми, не наважилися б повернутися до Литви, а решту вони тягли з собою до Москви, залякуючи словами: «Якби ми повернулися до Литви, у нас би все пограбували і покарали б ганебно за зраду, так що ми всі станемо нещасними через ниціть одного».

Перелякані воїни з сотниками пішли до Московії, а сам князь московитів, поставивши у фортеці нову залогу і одержавши від них та інших бояр під присягою землю Смоленську, сів там. [Василь] послав військо у вісімдесят тисяч людей, наказав їм йти від Смоленська до Литви, щоб взяти Вільно, місце перебування князя, і вступити в бій з людьми короля; і ніби він уже мав перемогу в своїх руках, він вже тішився великими надіями про підкорення Литви, мов уже тримаючи короля в ланцюгах, і військо його погнавши до Московії, а полонених відправивши до свого союзника, цісаря Максиміліана та іншим князів, які чекали на здачу поляків. Тому він наказав, щоб на візках за його військом везли ланцюги, кайдани, мотузки та інші подібні пута для переможених полонених.

Король готується до відсічі

Але тим часом, поки Смоленськ був в облозі, король висунув своє військо до Мінська, призначеного як місце для табору.

Були в тому війську литовці й поляки, найняті королем, також прибули з Польщі численні помічники, сильні й міцні люди, які служили Короні Польській, добровольці, до того ж із шляхетних родин, і найкраща польська молодь із великим товариством недосвідчених бійців, не лише з любові до короля та своїх панів, але також від того, що вони могли б стати більш відомими та уславленими вдома та за кордоном своєю воєнною службою.

Після цього король пішов із сенаторами, радниками та іншими услід загонам. Незабаром те військо послідувало до Мінська, оглянуте й перераховане, а звідти приведене до Борисова, де король і воєначальники знову віддали йому розпорядження стосовно того, в якому порядку слід битися.

Яків Пізон

Поки це отак відбувалося, прибув Яків Пізон, посол верховного понтифіка Льва X, чоловік мудрий і розсудливий, щоб навернути короля і Москву від війни до миру або принаймні укласти замирення, завдяки чому король міг би взяти участь у поході християн, який готувався проти невірних.

І справді, король із вдячним серцем прийняв це бажання умиротворення від верховного понтифіка і відповів, що він не буде проти почесного миру; щоправда, вже не було місця для переговорів, оскільки московита, людину-варвара, віроломну і захоплену своїм другим успіхом, не можна було відірвати від зброї та надій, і тому, за допомогою Господа всемилостивого та всемогутнього, – він вирішив здобути для себе мир шляхом розгрому ворога, чого не змогли [досягти] промови Пізона.

Похід литовського війська

Через це король із натхненням вирушив проти Москви з підготовленим військом, у якому було не більше 30 000 кінних і 3 000 піших. Після цього за бажанням своїх радників він повернувся до Борисова, молячись про перемогу і успіх для війська. Втім, чотири тисячі чоловік він залишив для власної охорони.

Крім того, те королівське військо перед тим, як залишити табір, сповідалося перед Богом та прийняло таїнство причастя, і із захопленням націлилося на ворога.

[Були] також через сприятливі знамення, що провіщали йому перемогу, бо орли, круки та грифи позліталися за ним, так само товариства дітлахів, які були в таборі біля короля в Борисові, напередодні та в день битви, за природним передчуттям передвіщаючи перемогу нашим, розділилися на два однакові загони, що, граючись, протистояли один одному, з яких одного назвали королівським, а іншого московитським, і повели їх на бій під проводом призначених ними самими, і, вчинивши спочатку сутички, а незабаром, коли обом було наказано засурмити, билися так запекло з обох сторін, що бойовий шал запалав у душах уже не грайливий, проте напевно розгорілася справжня бійка, у якій ті, хто представляв московитів, зазнали поразки, кинулися навтіки та були схоплені тими, хто воював на королівському боці, і здійнявся величезний галас крикливих хлопчаків: «Вони поступаються, московити повертаються спиною, падають, тікають, справедливий бог мстить віроломним ворогам!»

Отак Фортуна змінює долю людей: Михайло Глинський, головний радник у справах московських, був схоплений (про що ми будемо казати в останню чергу), що обіцяло велику надію на нашу перемогу над московським військом, яке виявилося ніби з понівеченою правою рукою.

Тим часом Василь, князь московський, отримавши відомості від розвідників і перебіжчиків про нечисленність королівських людей, наказав воєводам свого війська, щоб вони, оскільки переважають числом, гнали королівське військо, як череду бидла, батогами до Московії.

Московити, як було наказано, діставшись річки Березини, просунули своє військо під королівський табір, щоб цією витівкою та власною численністю нажахати наших людей. Люди ж короля, перетнувши ріку, повели своїх людей у бій на московитів.

Щоправда, оскільки московити не зважилися на загальну битву, долю випробовували окремі сутички, і вони [московити] двічі зазнали невдачі. У першій битві Ян Пілецький, сотник люблінський, 28 серпня вислав тисячу триста вершників проти московитів, і першого дня вересня в іншому окремому бою люди короля знищили дві тисячі московитів, захопили в полон Киселицю, одного з перших вояків [московського] князя, і подбали, щоб відвести його до короля разом з найважливішими бранцями.

Тоді московитські воєводи відступили звідти й відвели свої війська за Борисфен, маючи намір відтягнути за собою королівське військо до місця, зручнішого для бою.

Люди короля сприйняли це як втечу і переслідували їх на велику відстань, і оскільки не знайшли іншого броду через Борисфен, щоб переправитися, окрім того, через який переправлялися московити, а ті захищали його від королівських людей, і довірили воєводам на обох берегах перемовлятися, щоб попросити королівських не перешкоджати їм перетнути річку, бо вони [королівські] хотіли завдати московитам численні удари.

І нехай непевною була відповідь королівських, охоплені бажанням помститися за пиху варварів, вони залишили на ближчому до себе березі біля входу до броду певна кількість легкоозброєних вояків, які, коли прискакали туди верхи, постали перед московитськими очима й створили у московитів враження, ніби там

залишилося все королівське військо, а самі в іншому місці зробили міст із човнів і балок, нашвидкуруч зв'язаних разом, і переправили піхоту, снаряди й гармати на протилежний берег Борисфена.

Незабаром після того, як міст був зруйнований напором води, вся королівська кіннота, зберігаючи бойовий порядок (оскільки вона була готова до бою), стрибнула в ріку і перепливла за ворогом на інший берег Борисфена, коли сонце вже зійшло, і лише одного з них поглинула вода.

Битва

Московити, побачивши це, вже вишикувалися до бою, а наші пливли, радіючи, що ця здобич добровільно потрапить до їхніх рук.

Крім того, один із воєвод ворожої армії звернувся до своїх товаришів: цей народ, за його словами, має відвагу і, як ви бачите, з великим запалом поводить себе під час нашого відступу, з якої причини, якщо ми не дурні, нам треба чекати, поки все військо переправиться, але знищимо ту половину частину, яка переправилася.

Інші дорікали йому за його малодушність, і ніхто не послідував його пораді.

Відповідно, людям короля було дано час і простір, щоб переправитися та вишикуватися в бойові лінії в порядку, так що їхні обладунки незабаром утворили бойову лінію.

Князь і воєвода Костянтин Острозький, який тридцять шість разів звитяжно воював, був головним командиром королівського війська, Георгій Радзивіл керував литовцями, Януш Свірчевський – поляками, Альберт Самполинський – надворною коргвою.

У перших рядах стояли добровольці від поляків, молодь із шляхетських родин, найманці, литовці – праворуч, поляки, королівські двораки – ліворуч, а також піхота було поставлена в місцях, зручних для обстрілу з гармат.

Московити стали проти вишикуваних ліній, однак зробили дві помилки, через які програли битву: перше, що вони не використовували гармат, а інше, що вони навантажили себе великою кількістю обладунків понад звичай як засіб проти жорстоких ударів, так що вони перешкоджали їхнім вільним рухам у бою. Проте вони широко розтягнули свою передову лінію у фронт і поставили в ній найсильніші загони, позаду яких стояли три додаткові підрозділи.

Тим часом, доки відбувалися попередні сутички, щоб розпалити дух обох сторін, найсильніше крило московитів поспішало уздовж схилу й валів, щоб оточити королівських людей, і проти них Самполинський, що був на лівому крилі з надворною коргвою, не дочекавшись наказу головнокомандувача, почав бій і, розгромивши їх, змусив повернути назад.

Ось наказують сурмити (а було московських сурм п'ять сотень), і також королівські загони під ворожі сигнали стикаються з ворогом, ось галас наповнює повітря, ось шум зброї, іржання коней, звуки барабанів і сурм, блискавка і грім гарматних залпів – палає найзапекліший бій.

І поки орудував у справі Марс, польський вояк, тричі пірнувши у ту множину московитських загонів, ніби у море, що наближалося, вчинив велику бійню, де, докладаючи всіх зусиль для перемоги, обидві сторони відбивалися, але польські загони, які мали вищість у військовій майстерності та силі духу й тіла, разом із вершниками завдяки силі їхніх лютих коней відігнали московитів і так розбурхали

їхні ряди, що коли тих притиснули спереду королівські, а з тилу стримували їхні війська (щоб вони не відступили перед королівськими), водночас зметені пострілами піхоти, вони відступили в сторони і втекли з поля бою.

Невдовзі й ті, хто стояв у тилу армій, приголомшені втечею своїх загонів, яких гнав потужний напад королівських, мов якийсь вихор, і самі були змушені були тікати безладними рядами. І самою тією втечею московитам було завдано страшних втрат.

На широких рівнинах було видно тіла вбитих, закривавлені, що лежали на землі без голови, рук і ніг; голови інших були частково побиті булавами, розколоті навпіл; вони були порубані шаблями, одних розсікли від голови до пупа, інших простромили списами, інші кричали, інші спускали дух, деякі були повалені кіньми, деякі – втоплені у воді, до того ж і коні зазнали величезних втрат.

Насправді видовище жалюгідне і жахливе для самих богів. Але навіть у річці Копрівні (Kopriwna), де річка була каламутна і береги урвисті на відстані чотирьох миль від місця бою, в тій втечі потонуло так багато москалів разом з кіньми, що течію річки перегородили трупи утоплеників; через що наші люди, відчуваючи сильну спрагу, були змушені пити криваву воду, зачерпнуту шоломами.

Відступили на вісім миль під час цієї втечі, що тривала до пізньої ночі, і якщо б їх не сховали покрів ночі та лісу, дуже небагато з утікачів врятувалися б неушкодженими.

Ця битва почалася, коли сонце вже просунулося на дві години від полудня, і тривала до заходу сонця.

Втрати й полонені

З тих, хто втік і здався неприятелю під час відступу, одних серед ночі, інших наступного дня, люди короля, які повернулись до табору, привели з собою багато бранців. Були захоплені Іван Челяднін та інші їхні найвищі та найзначніші воєводи, тобто воєначальники, числом вісім, і тридцять сім радників.

Решти воєначальників, мужів і тих, що були на державних посадах, разом із дворянами та боярами було понад дві тисячі, і багато інших воїнів нижчого стану, найвиднішим з яких князь Костянтин, головнокомандувач війська, на наступний після битви день дав пишний бенкет, і втішав промовою у таборі, адже через перемогу та щастя він людяно ставився до них, і наказав їм сподіватися на добро як від короля, так і від московита, їхнього владаря.

Ціною цього була загибель понад 40 тисяч московитів.

З боку короля загинули два блискучі мужі, Зборовський і Слупецький, і їхні тіла перевезли до Вільна, а похорон відбувся з великою пишністю у бернардинів.

Було вбито близько п’ятисот королівських жовнірів, і багатьох поранено.

Усі військові прапори були захоплені, а табір пограбований.

20 тисяч неприятельских коней і решту здобичі роздали воякам.

Зрештою повертаються з битви воїни і полководці, щоб привітатися, радісно і любовно цілуючи і обіймаючи один одного, і дякуючи безсмертному Богові за перемогу.

І в той же час відбулася меса на честь Пресвятої Трійці зі співом «Te Deum laudamus», який співало все військо з урочистим обрядом.

Звідти полонених воєвод відправили до короля в Борисів.

Ця блискуча та пам’ятна перемога сталася в день Різдва Святої Марії, восьмого вересня 1514 року Христового.

Тріумф у Вільні

Король, прийнявши перемогу, так щасливо даровану Богом, послав на підкріплення війська чотири тисячі вершників, яких він тримав поруч в якості охоронців, і наказав переможному війську слідувати своїй щасливій долі та битися, щоб якомога швидше повернути фортецю Смоленська.

Сам він прибув до Вільна з радниками, ведучи перед собою знатних московських бранців, і все місто висипалося йому назустріч, вітаючи його і благословляючи Бога. Наступного дня відбулися молебни та подяки в усіх храмах з урочистими співами та службами. Усе це робилося по всій Польщі та Литві, з великою радістю та щастям усіх людей.

Виїхали назустріч цьому королівському прибуттю до Вільна посли підступних сусідів – хрестоносців Прусії та Лівонії, як споглядачі переможного і тріумфального в’їзду короля до міста, під час якого згідно з порядком чисельні їхні спільники, союзники-московити, головні воєначальники, були проведені в’язнями в путах і кайданах.

Вони [хрестоносці] приховали свою злість удаваними і вимушеними поздоровленнями (від нещирої душі) з перемогою, здобутою над московитом, але через успіх короля та поразку союзників їхні зв’язки були розірвані.

Відповідь на них була, що перемога була даром Божим з неба і що сам Бог дав знак, що приймає її, що Бог справедливо побажав піддати карі і помсті пихатого і віроломного ворога, який порушив свою клятву, і зробив би те саме й стосовно інших ворогів короля, які чинили підступно й віроломно.

Їхні поздоровлення, якби вони справді були відвертими та щирими, були б прийнятні для короля, а магістрів і хрестоносців, якими вони були послані, можна було би закликати зберігати мир і союз і плекати добросусідство, аби король не був позбавлений своїх прав.

Відчай князя Василя

Адже Василь, князь московитів, перед цією битвою розраховував на таку певну перемогу, що після поразки його людей знайшли у полонених воєвод його листа та настанови, в яких він приписував і наказував їм, щоб для захоплення короля у полон вони розділили військо на три частини, і вся Литва була наверенена під його владу, і сам Василь перетворив би її на своє володіння.

Крім того, коли він дізнався від тих, хто втік з поля битви, поранений і закривавлений, про поразку своїх, він бігав, охоплений жахом, божевільний і ошаленілий, по фортеці Смоленська і обіцяв душам зрадників більший гарнізон і більші нагороди за зраду, щоб вони залишалися непохитними у вірі, та зміцнював їх.

Наступного дня він з небагатьма вилетів із самої Смоленської фортеці у поспішній втечі до Московії, так що за день і ніч подолав шістдесят німецьких миль.

Причина такої поспіху полягала в тому, що він всюди мав підозри, щоб його власні люди його не схопили та не видали королю, і також, щоб він міг запобігти відомостям про свої погані діяння та лихо, якого зазнав, і щоб рідні його брати (пам’ятаючи погане поводження з ними), які служили йому в рабстві, не здійняли проти нього бунту в його ж домі, не повалили його з князівства або не вбили.

Дивовижним є цей поворот долі за промислом Божим.

Ось! Той, хто гадав, що він уже веде зв'язаного короля до себе, вдався до ганебної втечі, щоб самому не бути зв'язаним у того на очах.

Ось! Ланцюги, що були приготовлені для людей короля, надягнуті на тих, хто їх готував, і тягнули їх у кайданах ті, кого вони мали намір загнати до Московії як худобу.

Твої суди, Господи, безодня велика!

Наступ на Смоленськ

Королівське ж військо рушило з місця перемоги, щоб повернути фортецю Смоленська, та загрозою свого наближення спонукати тих, хто був у гарнізоні, до повстання. Але зрадники, побоюючись покарання за зраду, рішуче захищали її.

І тому наші люди, оскільки вони не мали потужних снарядів і гармат під рукою, і навіть погода та сувора зима були несприятливими для продовження облоги, і брак продовольства в тих безлюдних місцях тиснув на них, то з цієї облоги вони повели військо на зимівлю.

Менглі-Гірей

І коли королівське військо відійшло звідти, Менглі-Гірей, імператор таврійських татар, зажадав у короля платні за московську війну; втім, хоча він був перед боєм на своїй стоянці недалеко від королівського табору, і давав натяками надію на допомогу, але участі в бою не брав, розмірковуючи лише про те, як схилиться доля війни, залежно від наслідку якої він пристане до того чи іншого боку.

І ось, дізнавшись, що московити відступили, а королівське військо на зимівлі, він сам нарешті виступив до Московії, але став здобиччю і накопичував поразку за поразкою.

Відлуння в Європі

Тим часом король Сигізмунд повідомив верховному понтифіку Льву X про свою перемогу, а крім того послав до Риму з Миколою Вольським десять полонених у битві московитських вельмож, як свідків перемоги.

Але цісар Максиміліан (який не міг стримати свого безсилого німецького почуття ненависті), коли їх вели через Австрію, сам перехопив посланця і, наказавши йому вільно відійти, подбав про те, щоб московитів, визволених з кайданів, відправити через Любек до князя московитів, і це був єдиний спосіб, яким він зміг допомогти московиту.

Тим не менш, в подальшому на Латеранському соборі про цю перемогу над схизматиками, ворогами римської церкви, у виступі та королівськими грамотами було повідомлено Лаським, архібіскупом і королівським посланцем, хоча цісар і посли хрестоносців намагалися запобігти цьому, і було постановлено про публічні подячні молебни, та промова про саму перемогу в похвалу короля була доручена Камілу Поркарію, відомому письменнику, і місто Рим засвідчило свою радість святковими вогнями та пострілами з гармат, а також іншими знаками зичливості.

Тоді королю були надіслані вітання як від верховного понтифіка, так і від кардиналів, а також від інших князів.

Пізон, промовець папи, не хотів їхати до Московії, оскільки на укладення миру, заради якого він прибув, не залишалося жодної надії. І не поїхав – на його задоволення. Обдарований та вшанований королем, він із Вільна повернувся до Італії.

Також і князь Костянтин, воєначальник королівського війська, зібравши ворожі прапори та інші військові знаки, урочисто прибув до Вільна до короля та поклав їх у соборній церкві, а бранців, яких була велика кількість, розподілив частково серед дворян, частково серед городян, у ланцюгах, з наміром або віддати їх за викуп, або, якщо колись буде укладено почесний і міцний мир, звільнити їх [АТ 3, № 1, p. 1 – 8. Український переклад зробив на моє прохання Віктор Талах, за що я висловлюю йому щиру вдячність].

Примітки

силою була відібрана в московита – в 1405 р., коли Вітовт завоював Смоленське князівство, воно було незалежним, не належало Москві. Фактична помилка С. Гурського.

вирішили зробити своїм паном Василя – от власне не було нікого, як показала війна 1514 р.; але ідея зрадливості литовців проходить через всі твори поляків на історичні теми, від Ян Длугоша до (принаймні) Генрика Сенкевича.

король був далеко, зайнятий Пруською війною – король був близько, у Вільно / Мінську, а війна з Прусією почалась значно пізніше. Фактична помилка С. Гурського.

30 дня липня – таку дату подав Деций. Це одне із прямих свідчень використання твору Деція.

quadruplici pariete per transversum structis et creta bituminosa completis – цей досить неясний опис умовно можна перекласти як «із четверною впоперек стіною, обмазаною смолою». Можливо, С. Гурський хотів сказати, що укріплення були складені з квадратних (чотиристінних) зрубів.

у нас би все пограбували – виразне запозичення із Герберштейна.

прийняло таїнство причастя – Гурський, як симпатик Контрреформації, знайшов нагоду згадати про побожність королівського війська.

доставити до короля Киселицю – тут С. Гурський використав документ зі своєї колекції [АТ 3, № 220, p. 158].

довірили воєводам на обох берегах перемовлятися – оповідання про переправу через Дніпро узяте загалом із Деція, але оці переговори, про які ніхто більше не чув, мені здаються вигадкою С. Гурського. До того ж стилізація в цьому місці дуже неясна.

Острозький… Самполинський – імена командирів запозичені з поем А. Крицького, які С. Гурський переписав до своєї збірки.

тридцять шість разів звитяжно воював – власна фантазія С. Гурського, бо в переписаному ним листі Я. Пізона значилось всього-навсього тридцять три перемоги.

Хронологія подій

В наступній таблиці я маю намір подати події війни 1512 – 1514 років, з посиланнями на джерела.

Блакитним тлом виділено дії литовців, піщаним тлом – дії москалів.

Дата	Подія	Джерела
1512 рік		
1512 р., квітень ..	Лист московського великого князя Василя 3-го до польського короля Сигізмунда із	LM 7, № 131.1, s. 259 – 261.

травень	звинуваченнями за арешт королеви-удови Олени (сестри Василя)	
1512 р., червень	Кримські татари напали на Рязанське князівство і загрожували південним районам Московського князівства	ПСРЛ 28, с. 346 – 347.
1512 р., серпень .. вересень	Відповідь Сигізмунда із повним запереченням звинувачень щодо Олени	LM 7, № 131.2, s. 261 – 263.
1512 р., жовтень	Кримські татари напали на Рязанське князівство	ПСРЛ 28, с. 347.
1512 р., осінь	Внутрішній меморандум московського уряду зі звинуваченням Литви у підбурюванні кримців до нападів до Московію та прогнозом об'єднаного походу литовців і кримців на Московію на наступний (1513) рік	СИРИО 35, № 48.34, с. 498 – 499; РК, с. 133; ПСРЛ 28, с. 347; АТ 2, № 149, p. 148.
1512 р., осінь	Василь відправив своє передове військо на Смоленськ	РК, с. 125 – 126.
1512 р., 14 грудня	Інструкція Сигізмунда для послів до Криму: вимагати воєнної допомоги кримців проти Москви	LM 7, № 137, p. 272 – 275.
1512 р., 19 грудня	Василь вирушив із Москви на Смоленськ (**перший похід**)	РК, с. 126.
1513 рік		
1513 р., січень	У Браславі померла королева-удова Олена Іванівна	АТ 2, № 143, p. 142; DKZ, s. 73; KBW, p. 113.
1513 р., кінець лютого	Василь повернувся з походу в Москву	ПСРЛ 28, с. 347.
1513 р., 17 березня	В Москві ухвалено почати новий похід на Смоленськ	РК, с. 127.
1513 р., 14 червня	Василь вирушив із Москви на Смоленськ (**другий похід**)	РК, с. 133.
1513 р., 18 червня	Василь прибув до Боровська	РК, с. 133.
1513 р., початок липня	Сигізмунд приїхав до ВКЛ (до Мельника)	LM 7, № 134 – 136, p. 270 – 272.
1513 р., 11 серпня	Наказа Василя війську, зібраному у Великих Луках – йти на Полоцьк	РК, с. 135.
1513 р., 5 вересня	Сигізмунд ухвалив проект договору із Менглі-Гіреєм	LM 7, № 140, s. 280 – 283.
1513 р., 5 вересня	Василь вирушив із Боровська далі на Смоленськ	РК, с. 134.

1513 р., 20 вересня	Сигізмунд повідомив, що відправив на війну князя К. І. Острозького	АТ 2, № 334, p. 250.
1513 р., 22 вересня	Василь прибув до Смоленська	РК, с. 134.
1513 р., 10 листопада	Сигізмунд надіслав листа до радників Польського королівства із пропозицією обговорити на наступному сеймі (у березні 1514 р.) допомогу для ВКЛ у війні проти Москви	АТ 3, № 3, p. 15.
1513 р., 21 листопада	Василь повернувся з походу в Москву	ПСРЛ 28, с. 347.
1513 р., 23 листопада	Звіт віленського городничого про виконання наказу короля – зміцнити артилерію замків на східному кордоні ВКЛ	LM 7, № 389.5, s. 643 – 644.
1513 р., 30 листопада	Сигізмунд надіслав листа Менглі-Гірею з викладом плану кампанії 1514 р.	LM 7, № 144, с. 286.
1513 р., 1 грудня	Сигізмунд надіслав листа Василю з пропозицією почати переговори	LM 7, № 156, s. 297.
1513 р., кінець грудня	У Вільні зібрався сейм, який ухвалив зібрати податок на оплату найманого війська	АТ 3, № 100, p. 83 – 84.
1514 рік		
1514 р., 3 лютого	До Вільна на сейм прибули посли Менглі-Гірея із затвердженим (згідно проекту 5.09.1513 р.) договором	LM 7, № 146, с. 288 – 290.
1514 р., 4 лютого	У Москві прийнято рішення готувати новий похід на Смоленськ	РК, с. 138.
1514 р., 25 лютого	Сигізмунд надіслав листа Менглі-Гірею з вимогою виступити на війну проти Москви	LM 7, № 147, с. 290 – 291.
1514 р., кінець лютого	Литовський сейм дав інструкцію своїм послам на сейм Польського королівства у Петрокові, зокрема, просити допомоги на війну проти Москви	LM 7, № 154, s. 294 – 296.
1514 р., 2 березня	Сигізмунд надіслав листа Василю з пропозицією почати переговори	LM 7, № 149, s. 292 – 293.
1514 р., 3 березня	Сигізмунд дав дав інструкцію Х. Шидловецькому (своєму послу до польського сейму у Петрокові) з пропозицією ухвалити допомогу для війни ВКЛ проти Москви	АТ 3, № 47, p. 45, 46.
1514 р., початок квітня	Сейм у Петрокові прийняв ухвалу щодо воєнної допомоги для ВКЛ	АТ 3, № 49, p. 50 – 51.
1514 р., 6	Присяга смоленського воєводи Юрія	LM 7, № 152, s. 294.

квітня	Сологуба – захищати Смоленськ	
1514 р., 10 квітня	Наказ Сигізмунда А. Костелецькому – навербувати 2 тис. кінних і 2 тис. піших вояків на війну проти Москви	АТ 3, № 73, p. 66 – 67.
1514 р., 29 квітня	Звіт А. Костелецького і литовського підскарбія Івана про отримання грошей на вербування війська	LM 7, № 389, s. 642 – 643.
1514 р., 13 травня	Наказ Сигізмунда Я. Свірчевському – зібрати навербованих вояків у Бересті на 28 травня	АТ 3, № 122, p. 94.
1514 р., 20 травня	Наказ Сигізмунда А. Костелецькому – навербувати ще 1600 кінних і 1000 піших вояків, щоб вони зібрались у Бересті на 29 червня	АТ 3, № 131, p. 99 – 100.
1514 р., 15 травня	Московське військо приступило до Смоленська	АТ 3, № 134, p. 103.
1514 р., 20 травня	У Вільні дізнались про прихід москалів до Смоленська	АТ 3, № 133, p. 102.
1514 р., 24 травня	Наказ Сигізмунда про загальну мобілізацію ВКЛ на війну проти Москви. Збір призначено в Мінську на 24 червня	LM 7, № 159, s. 303 – 304.
1514 р., 24 травня та (?) 3 червня	Тактичні успіхи загону Шпергальта у сутичках з москалями поблизу Орші	LM 7, № 158.4, s. 302; АТ 3, № 173, p. 123.
1514 р., 26 – 31 травня	Сигізмунд написав 4 листи (два до Менглі-Гірея, до Мехмед-Гірея та до литовських послів у Криму) з повідомленням про початок воєнних дій і прохання виконати давніші обіцянки воєнної допомоги	LM 7, № 158, s. 298 – 303.
1514 р., кінець травня – червень	Рейд загонів Абд ур-Рахмана та О. Дашковича на Стародуб	LM 7, № 158.3, s. 302; АТ 3, № 173, p. 123.
1514 р., 7 червня	Василь наказав князю В. В. Шуйському рухатись із Великих Лук на Оршу	РК, с. 141.
1514 р., 8 червня	Василь із основним московським військом вирушив із Москви на Смоленськ (**третій похід**)	РК, с. 139.
1514 р., 6 липня	Сигізмунд написав листа до ротмістрів найманого війська з вимогою негайно вирушити із Берестя до Мінська на збірний пункт	АТ 3, № 176, p. 126.
1514 р., 18 липня	Посол Мамиш привіз до Вільна листи від царевича Ахмат-Гірея з повідомленням, що він стоїть біля Черкас і готовий служити,	LM 7, № 161, s. 304 – 307.

	якщо буде жалування	
1514 р., червень – липень	Менглі-Гірей прислав лист Сигізмунду з повідомленням, що ногайці загрожують Криму і тому він не може допомогти королю	LM 7, № 164, s. 309 – 310.
1514 р., 22 липня	Сигізмунд вирушив із Вільна до війська, зібраного під Мінськом	АТ 3, № 220, p. 157.
1514 р., 26 липня	Сигізмунд із Мінська повідомив С. Ходецького про тактичні успіхи литовців	АТ 3, № 210, p. 149 – 150.
1514 р., 31 липня	**Капітуляція Смоленська перед москалями**	ПСРЛ 28, с. 349.
1514 р., 1 серпня	Василь в'їхав у завойований Смоленськ	ПСРЛ 28, с. 349; РК, с. 142.
1514 р., серпень	Василь послав своїх воєвод на Мстиславль; князь М. І. Мстиславський капітулював і присягнув служити Василю	ПСРЛ 28, с. 349; Іоасафівський літопис, с. 164 (**7 серпня**); РК, с. 145.
1514 р., серпень	Жителі Кричева та Дубровни здалися, і Василь прийняв їх у свою службу	ПСРЛ 28, с. 349; Іоасафівський літопис, с. 164 (**13 серпня**).
1514 р., серпень	Василь наказав наступати далі на захід, на Борисов та Мінськ	РК, с. 143; ПСРЛ 28, с. 349.
1514 р., серпень	Менглі-Гірей переслав Сигізмунду свій лист з повідомленням про успішний похід Мехмед-Гірея на п'ятигірських черкесів (а не на допомогу королю!)	LM 7, № 165, s. 310 – 311.
1514 р., 27 серпня	Перша звістка про перебування Сигізмунда в Борисові	LM 9, № 420, s. 254 – 255.
1514 р., 27 серпня	Литовський розвідувальний загін мав успішну сутичку з москалями	АТ 3, № 224, p. 160; АТ 3, № 232, p. 182 (27 серпня).
1514 р., 30 серпня	Литовське військо мало вирушити із Борисова на схід проти москалів	АТ 3, № 224, p. 160; № 225, p. 161.
1514 р., 1 вересня	Тактичний успіх литовського загону у сутичці з москалями	АТ 3, № 232, p. 182.
1514 р., 5 вересня	Москалі схопили свого воєводу М. Л. Глинського за фальшивою підозрою у зраді	АТ 3, № 234, p. 185.
1514 р., 8 вересня	Литовське військо розгромило москалів у **великій битві біля Орші**	АТ 3, № 231, p. 181; № 232, p. 183.
1514 р., 10 вересня	Василь зі Смоленська від'їхав до Москви	ПСРЛ 28, с. 350.
1514 р., 8 .. 13 вересня	Литовське військо вигнало москалів із Дубровна	АТ 3, № 231, p. 181.
1514 р., 24	Василь прибув до Москви	ПСРЛ 30, с. 141.

вересня		
1514 р., 24 (?) вересня	Сигізмунд прибув із Борисова до Вільна	АТ 3, № 246, p. 204.
1514 р., перед 25 вересня	Сигізмунд наказав К. Острозькому та Я. Свірчевському відібрати замки, які були захопили москалі	АТ 3, № 234, p. 185.
1514 р., 26 вересня	Яків Пізон у Вільні написав листа з важливими відомостями про битву під Оршею	АТ 3, № 246, p. 202 – 207.
1514 р., 10 (?) жовтня	Литовське військо зайняло Мстиславль і Кричів, вигнавши москалів	АТ 3, № 320, p. 244; № 321, p. 244.
1514 р., 18 – 23 жовтня	Сигізмунд із Вільна надіслав значніших московських полонених сусіднім правителям	АТ 3, № 288, p. 230 – 231; № 293, p. 233 – 234; № 295, p. 235; № 298, p. 236; № 301, p. 238; № 302, p. 238.
1514 р., жовтень (перед 25 жовтня)	Князь М. І. Мстиславський, який був перейшов до москалів, утік до Сигізмунда	АТ 3, № 320, p. 244.
1514 р., жовтень (перед 25 жовтня)	Литовське військо робило (безуспішні) заходи для відвоювання Смоленська	АТ 3, № 320, p. 244; ПСРЛ 28, с. 350.
1514 р., 7 листопада	Сигізмунд наказав залишити частину найманого війська в замках на сході ВКЛ	АТ 3, № 335, p. 251.
1514 р., 3 грудня	Князь К. І. Острозький приїхав з війни до Вільна	ПСРЛ 35, с. 127; АТ 3, № 220, p. 158.

Перебіг подій

Передісторія війни

Як тільки вчора (30 січня 2026 р.) заговорили про «енергетичне перемир'я» у війні, я собі подумав: «Я дізнаюсь про це перемир'я по трубах».

І дізнався: сьогодні з 11:30 у нас немає води і опалення. Ну, електрику вимкнули о 8:30 начебто планово, але чи увімкнуть так само планово – невідомо. Отже, замість «відключень електроенергії» можна говорити про «енергетичні перемир'я». Ну, і додати «день енергетичного перемир'я» до «дня ледаря» (31 січня 2026 р. о 15:37).

Зріст могутності Москви

Кожна держава існує постільки, поскільки захоплює територію своїх сусідів швидше, аніж сусіди захоплюють її територію. Піднесення могутності держави відбивається у рості її території, а зменшення території показує зменшення сили держави і загрожує її повним зникненням.

У східній Європі в 14 – 1-й третині 15 ст. стрімко зростав вплив Литовського князівства. Воно користалось із політичного вакууму, який утворився після зруйнування татарами політичної системи Київської Русі, і швидко збільшувало свою територію на схід і на південь від земель корінної Литви, одночасно успішно протидіючи агресії Тевтонського ордену. Як наслідок його цілком справедливо почали звати **Великим** князівством Литовським.

1430-й рік – останній рік життя Вітовта – був кульмінацією могутності і територіального обсягу Великого князівства Литовського. Вітовт добився васальної залежності Рязанського князівства, Новгородської та Псковської республік. У Москві великим князем був його онук, син його дочки Софії – Василь Васильович. Вітовт вважав, що його великі політичні успіхи слід закріпити титулом короля для нього, і мало не доскочив до коронування.

Але після смерті Вітовта одразу виявилось, що становище Великого князівства Литовського не таке-то міцне. Братній народ – поляки – негайно захопили Поділля і поривались завоювати Волинь. (Добре, що у Литви був тільки один братній народ, який у порядку братерства захопив собі Підляшшя, Волинь, Брацлавщину, Київщину, відвойовану у москалів Чернігівщину, а в 1920 р. – і Вільно.) В самій Литві розгорілась війна між князями Сигізмундом Кейстутовичем та Свитригайлом Ягайловичем. Вони були братами у других і католиками, тому-то Сигізмунд спробував убити Свитригайла, а коли це не вдалося, в кількох кампаніях розбив війська Свитригайла і завоював Велике князівство Литовське для себе.

Васали Вітовта – Рязань, Псков, Новгород – відітхнули і забули про свої присяги, які згідно політичних звичаїв того часу вигасали зі смертю сюзерена. В Московському великому князівстві правителі були православні, і тому брати у других (сини князів Василя і Юрія Дмитровичів) бавились в осліплення полонених ворогів. Зрештою осліплений («темний») Василь Васильович здобув владу на Москві і зумів організувати отруєння свого ворога – Дмитра Юрійовича Шемяки – у Великому

Новгороді в 1453 р. Ті князі з московського дому, які програли війну, втекли до Литви і там отримали пожалування удільних князівств у Брянську і Новгороді-Сіверському.

Середина і друга половина 15 ст. були часом рівноваги між Великим князівством Литовським і князівствами північно-східної Русі. Литовський великий князь Казимир не планував ніяких завоювань на сході, а московський уряд поставив собі за найближчу політичну мету знищення окремішності своїх сусідів і підпорядкування їх прямій владі Москви. Так були знищені князівства Ростовське, Ярославське, залишки Білозерського, Тверське. В 1478 р. великий князь Іван 3-й завершив завоювання Новгорода, якому Казимир не надав жодної допомоги.

В 1480 році золотоординський хан Ахмат уклав союз із Казимиром, щоб воювати проти Москви. Ахмат зі своїм військом прийшов на річку Угру, по якій проходив кордон між Москвою і Литвою, став на її західному (литовському) боці і очікував на свого союзника Казимира. Великий князь московський Іван 3-й поставив своє військо на східному березі Угри і теж очікував. Але Казимир так і не прийшов, і вороги розійшлися від Угри без бою.

Ця подія, яку вважають «кінцем ординського ярма над Московією», знаменувала початок коаліційних війн у східній Європі. І Литва і Москва намагались знайти собі союзників з числа татарських держав – уламків Золотої Орди.

План Москви на захоплення «всієї Русі»

Об’єднавши під своєю владою більшу частину земель північно-східної Русі, Іван 3-й не збирався зупинятись. Його політична програма була висловлена в його титулі – «государ **всієї** Русі». Вона була націлена на знищення Великого князівства Литовського: якщо забрати у нього руські землі, заселені переважно православними, то залишився би маленький кусочок розміром із сучасну Литву.

Тому період відносно тривалого миру змінився довгим періодом московсько-литовських війн (тоді ще ніхто не думав, що Казань і Сибір – це теж «уся Русь»). Отже, перша така війна (1487 – 1494 роки) мала наслідком ліквідацію «сірої зони» дрібних князівств верхньої Оки і приєднання їх до Московської держави. Війна була закінчена *вічним миром* (це технічний термін того часу, який означав мирні відносини на неокреслений період – на відміну від перемир’я, котре укладалось на певний термін). Великий князь литовський Олександр погодився узяти шлюб із дочкою великого князя Івана Оленою.

Цей шлюб не тільки не зміцнив миру, а навпаки, став справжнім шлюбом ворожнечі між сусідніми державами. За ті 18 років, що Олена прожила у Вільні, Москва підняла ще три війни.

Великої поразки зазнав князь Олександр від свого тестя у війні 1500 року. Сини князів-утікачів, які успадкували Брянське й Сіверське князівства, вирішили перейти до Москви, і цей їх виступ був енергійно підтриманий московським військом. Литовське військо було розбите в бою на р. Ведрош у Смоленській області, в полон попали його командувач (гетьман) князь К. І. Острозький та інші литовські командири. За умовами перемир’я, укладеного в 1503 році строком на 6 років, Литва втрачала усю Сіверщину і смугу землі на північно-східному кордоні з центром у Торопці. Територія Великого князівства Литовського скоротилась мало не на третину.

У серпні 1506 року помер злощасний король Олександр, якому удавалось тільки зазнавати поразок. Москва негайно скористалась цим і вирішила помацати, чи сите

сало у Олександрового молодшого брата – великого князя і короля Сигізмунда. (Перемир'я протривало тільки 4 роки.) В 1507 році наступник великого князя Івана 3-го, великий князь Василь 3-й розпочав нову війну, до якої в 1508 р. приєднався (на боці Москви) колишній впливовий вельможа Олександра – князь Михайло Глинський.

Сигізмунд відчув, що Литва може уплисти з-під його влади, особисто очолив литовське військо, підсилене польськими загонами, і прийшов походом у Смоленськ. Московське військо відійшло без великого бою на свою територію, а литовцям, у свою чергу, не повелося з відвоюванням Торопця. В жовтні 1508 року було укладено вічний мир приблизно на тому самому кордоні, що й у 1503 р.

Отже, першу свою московську війну Сигізмунду вдалося звести внічию. Після великої неудачі 1500 року це був виразний успіх, надія на краще.

Союз Литви із Кримом проти Москви

Мир, укладений в 1508 році, міг би тривати і до сьогодні. (А що в цьому неможливого? Кордон Португалії з Іспанією було встановлено у 12 ст., і потім «бували війни й військовії свари», але кордон залишався більш-менш той самий.)

Але Сигізмунд розраховував на більший успіх, він сподівався відвоювати втрачене, і в 1507 році уклав союз із кримським ханом Менглі-Гіреєм. За цим договором Литва і Польща зобов'язувались виплачувати данину ханові, а він повинен був відвоювати захоплені Москвою литовські землі й передати їх Литві. Справа здавалась легкою і вигідною: в 1482 році той самий Менглі-Гірей захопив був Київ без жодного зусилля, так тим легше повинні були упасти перед ним дрібні фортечки Сіверщини.

Договір такого змісту був схвалений Менглі-Гіреєм 2 липня 1507 р. [LM 7, № 28, s. 90 – 91]. Зазначені два найважливіші положення постійно повторювались і в наступних договорах короля Сигізмунда із кримськими ханами, але виконувались вони дуже своєрідно. Менглі-Гірей ніколи не відмовлявся брати гроші, але зовсім не поспішав воювати за інтереси Литви.

В 1508 році, під час виступу М. Л. Глинського, король був втішений тим, що йому вдалося утримати Менглі-Гірея в нейтральній позиції, аби він не виступив на боці Москви та / або Глинського [трохи докладніше: *Жарких М. І.* Князі Глинські. – К.: 2023 р., розділ «Війна 1508 р.»].

Хану сподобалось отримувати гроші за бездіяльність, і він і надалі намагався триматись нейтралітету, не заявляючи про нього, а обіцяючи свою прихильність і навіть допомогу обом сторонам конфлікту.

Ці дипломатичні зусилля Сигізмунда не були ніяким секретом для московського уряду, який до того ж не потребував жодної спеціальної причини, щоб розпочати нову війну проти Литви. Програма завоювання «всієї Русі» була проголошена й вимагала дій.

І от десь у квітні-травні 1512 р. Василь 3-й надіслав дуже різкого листа до Сигізмунда [LM 7, № 131.1, s. 259 – 261], закидаючи йому арешт своєї сестри – королеви Олени. Король одержав цей лист, перебуваючи у Кракові, і відповів (десь у серпні – вересні 1512 р.) повним запереченням усіх звинувачень [LM 7, № 131.2, s. 261 – 263]. До розриву поки що не дійшло, але притока уже окреслилась.

14 грудня 1512 р. король, перебуваючи на сеймі у Петрокові, дав інструкцію для Станіслава Скиндера та Яцека Ратомського – своїх послів до Менглі-Гірея [LM 7, № 137, p. 272 – 275]. Король наказував послам обіцяти Менглі-Гірею воєнну допомогу (до 6 тисяч чоловік) і вимагати, або хан зі свого боку допоміг королю «напротивко моцного неприятеля» силою до 20 тисяч чоловік на чолі з царевичами – синами хана (сам Менглі-Гірей був у похилому віці і в походи в цей час не ходив). Під сильним неприятелем розумілась Москва, і король спеціально наполягав, щоби при обговоренні «московского дела» була дотримана повна таємність і щоби посли не давали запису своїх слів.

Але дотримати хоч якоїсь секретності у переговорах з кримським правителем було не легше, ніж утримати воду в решеті. Всі впливові кримські царедворці отримували жалування від московських послів, а коли хто й не отримував, так знав, що може розраховувати на таке жалування, якщо зуміє прислужитись, ну, хоча би переказати якусь таємницю. В Москві досить ясно уявляли собі політичну ситуацію і наміри кримського хана.

Зимова кампанія 1512 – 1513 років

Сьогодні вночі лаптінг розпочався о 0:48, і до 1:10 я нарахував 24 вибухи, в тому числі декілька досить близьких (верещала сигналізація припаркованих автомобілів). Наступна серія гнилої соломи прилетіла о 1:40 – ще 8 вибухів нарахував.

Написали про наслідки у 5 районах Києва, що частина лівого берега – без світла і тепла (ну, у мене опалення наразі працює, а світло вимкнули ще о 23:50 2 лютого), про ранковий ракетний удар по Трипільській електростанції, про удари по енергетиці в Одеській області – словом, енергетичне перемир’я в усій красі, ліпшого навіть і не можна вимагати.

А вражений деменцією дегенерат продовжує будувати велику Америку у власній склеротичній голові і смиренно просить гопника з пітерського підворіття не бити по Києву хоча б тиждень.

Вы просите лучше,
Вы просите пуще,
Я же – несознательный,
Я же – отстающий!

Зійшла на пси велика в минулому держава – США, і «фарш неможливо прокрутить назад» (3 лютого 2026 р. о 9:35).

Тому в Москві не чекали навіть, поки-то литовські посли доїдуть до Криму і про щось там домовляться. Уже восени 1512 року Посольський приказ виставив короткий, але дуже рішучий меморандум про литовські справи [СИРИО 35, № 48.34, с. 498 – 499]: король всупереч договору (з Москвою) заохочував Менглі-Гірея до нападів на московські землі, і за його приводом кримські царевичі нападали, а на наступний рік Сигізмунд планував спільний з кримцями похід проти Московії.

На цій підставі великий князь Василь разом з своїми братами і боярами ухвалив негайно, взимку, не очікуючи приходу союзників на землі Московії, йти війною. Було

ухвалено також надіслати королю «складную грамоту» (розриві договору і оголошення війни), і в ній зазначити причини війни: безчестя, заподіяне королеві Олені, й заохочення татар нападати на землі Василя.

Отже, якщо в секретній нараді говорили тільки про воєнну загрозу, для зовнішнього вжитку пригадали й образу Олени.

Ця таємна ухвала дуже скоро стала відомою королю Сигізмунду, який на початку січня 1513 р. перебував у Познані і звідти написав листа до архібіскупа Яна Ласького [АТ 2, № 149, р. 148 – цитату і переклад я уже наводив: *Жарких М. І.* Князі Глинські. – К.: розділ «Смоленська війна (1512 – 1514 рр.)», там же і підстави датування]. В листі зазначено, що на Смоленськ москалі мали би напасти на Різдво Христове (25.12.1512 р.).

Цей меморандум в дещо скороченому вигляді було вписано і в літопис [ПСРЛ, 1962 г., т. 28, с. 347 та інші літописи, які містять статтю 7021 року] та в розрядну книгу [РК, с. 133].

Воєнні дії розпочались восени 1512 року (точної дати джерела не знають). Передова московська армія, яку Василь відправив «наперед своево походу» мала ціллю Смоленськ. Окремий загін з її складу мав йти воювати до Браслава (330 км на захід від Смоленська) й Дрисвят (ще 24 км на захід від Браслава; звідти до Вільнюса – тільки 130 км). Інший загін мав йти на Браслав з Великих Лук. Йому треба було пройти 230 км на захід [РК, с. 125 – 126].

Далі в розрядній книзі зазначено, що сам великий князь Василь вирушив на Смоленськ 19 грудня 1512 р. При цій нагоді книга докладно нотує склад двора, який супроводжував Василя. Ці відомості у скороченому вигляді подають і згадані вище літописи. В літописах же зазначено, що Василь повернувся до Москви «марта, в неделю третью поста». Третій тиждень – це 21 – 27 лютого 1513 р., що не узгоджується зі вказівкою на березень.

Ясно, що похід не був дуже довгим, не більше двох з половиною місяців. За цей час треба було пройти з полками 370 км від Москви до Смоленська (по снігу!) і повернутись назад (так само по снігу; можливо, що назад великий князь їхав швидше і випередив свою армію). Отже, на дії під Смоленськом залишався щонайбільше один місяць. Подробиць про цей похід ми не знаємо, мабуть ніяких виразних результатів він не дав. При цьому, думаю, можна не сумніватись, що москалі добре роздивились, що таке укріплення Смоленська і взагалі весь театр майбутніх дій. Чи справді московські війська доходили до Браслава – я не дошукався.

У Вільні реагували на дії москалів досить мляво. Допіру 20 січня 1513 р. пани-рада надіслали листа до митрополита Йосифа та мінського намісника князя Богдана Івановича Жеславського [АЗР 2, № 10, с. 7 – 8].

(В листі рік не зазначено, в АЗР він поданий під неможливим 1507-м роком. Ю. Вольф датував лист 1513 роком [*Wolff J.* Kniaziowie litewsko-ruscy od końca 14 w. – Warszawa: 1895, s. 589], А. Ярушевич – 1513 або, більш ймовірно, 1514 роком [*Ярушевич А.* Ревнитель православия князь Константин Иванович Острожский (1461 – 1530 гг.) и православная Литовская Русь в его время. – Смоленск: 1896 г., с. 98]. Я ж думаю, що більш імовірним є якраз 1513-й рік. Москва почала нову війну проти ВКЛ в листопаді 1512 року, і приводити до присяги православних жителів ВКЛ було би доречніше невдовзі після її початку.)

Чотири члени ради просили мінського намісника князя Жеславського подбати про обережність від неприятеля, а митрополита просили привести до присяги на вірність князів, панів, бояр, міщан і простих людей, які будуть у мінському замку. Після присяги князь і митрополит мали приїхати до Вільна, щоб і тут учинити присягу.

Рада сповіщала Жеславського про мобілізацію: до Мінська уже відправлено загін на 300 коней під командуванням кам'янецького намісника князя Семена Олександровича Чорторийського; ще відправлено загін кернівського намісника князя Василя Івановича.

Далі пани радні збирались «сождавшись с князем Константином [Острозьким] и з землею Волынскою и со всими паны и бояры и повѣти» йти на ворога.

Чи прийшов до Мінська князь Острозький і чи вирушило зібране там військо на ворога – невідомо. Думаю, москалі відступили швидше, ніж литовці устигли щось зробити.

Хоча Смоленськ не був захоплений, Москва мала з цього походу принаймні дві вигоди.

По-перше, похід мав би показати кримському хану рішучість московського уряду воювати – і примусити останнього поводитись обережніше. І ця стратегічна мета була досягнута – кримці увесь час війни поводилися мляво і так і не надали Сигізмунду обіцяної допомоги.

По-друге, своїм швидким виступом Москва захопила стратегічну ініціативу у війні, і надалі Сигізмунд так і не зумів її перехопити, обмежуючись діями у відповідь на дії Москви. І це давало велику перевагу: московський уряд міг планувати й діяти на власний розсуд, наступально, а литовський уряд був змушений пристосовуватись до дій ворога, перебувати у стратегічній обороні.

Під час цієї кампанії 13 січня 1513 року [DKZ, s. 73; чи 29 січня – AT 2, № 143, p. 142] у Браславі (на півночі Білорусії) [KBW, p. 113] померла королева Олена. Їй було тільки 36 років. Оскільки війна вже почалася – її доля більше нікого не хвилювала. Війна покотилась далі уже без неї.

На початку квітня 1513 р. архібіскуп Ян Ласький вирушив із Кракова до Риму, щоби взяти участь у Латеранському соборі [DKZ, s. 70]. Він (а також польський посол Станіслав Остророг) поінформував новообраного (11 березня 1513 р.) папу Льва 10-го про війну, яку розпочали московіти проти Великого князівства Литовського. Папа, відписуючи 27 жовтня 1513 року королю Сигізмунду про турецьку загрозу і свої клопоти через неї, згадав:

> Незабаром ми також дізналися від нашого велебного брата Яна Ласького, архібіскупа Гнезненського, та улюбленого сина, шляхетного мужа Станіслава Осторога, послів вашої величності, які прибули, щоб висловити нам та цьому святому престолу синівську покірність, що королівству і провінціям вашої величності загрожує найбільша небезпека від татар і московитів: оскільки вони, увійшовши з величезною кількістю кінноти та піхоти у королівство та провінції вашої величності, які межують з ними [московитами], спустошували їх вогнем і мечем. Як також невдовзі по тому нам стало відомо з листів багатьох та вірного запевнення тих самих послів про перемогу, здобуту тобою над ними [AT 3, № 2, p. 13].

Ця загальна звістка стосувалась подій зимової кампанії 1512 / 1513 років і, можливо, початку літньо-осінньої кампанії 1513 року. Про ніякі перемоги Сигізмунда в цей час ми не знаємо; думаю, король знав, що в Римі матимуть вплив тільки переможні реляції, тому й стилізував свою інформацію в переможному дусі. І от з листа папи бачимо, що це спрацювало.

Литовські пани пригадали цю кампанію через два роки, у березні 1514 р., в інструкції для своїх послів до польського сейму [LM 7, № 154, s. 294], але в загальних виразах, без конкретних подробиць. Великий князь московський напав на Велике князівство Литовське, коли короля не було в Литві (під час наступного московського походу король якраз був у Литві).

У пошуках союзників

Повноцінний день ледаря вчора (3 лютого 2026 р.) не вийшов, бо світло таки дали о 20:35, і я спішно формував воєнні новини. Ну, і вичитав таке: з одного боку «Росія завдала найпотужнішого удару по українській енергетиці з початку року», а з другого боку «Трамп заявив, що Путін дотримався умов «перемир'я», і заперечив звинувачення Зеленського».

Пригадую, що давненько, десь на початку війни, тобто у 2014 році, бачив іронічний рисунок: стоять двоє серед руїн і один запитує: «Ти Оруела читав?» – а другий відповідає: «Ні, я у вікно бачив». От і я теж у вікно бачу банкрута-маразматика, голову ліквідаційної комісії збанкрутілого підприємства «Сполучені штати Америки» (4 лютого 2026 р. о 8:00).

Неудача походу на початку 1513 року не знеохотила Москву. Вона шукала і знаходила союзників. Так, одразу після повернення з походу Василь 3-й мав переговори з послом германського імператора Максиміліана і уклав договір «о любви, и о братстве, и о дружбе». Посол був відпущений 7 березня 1513 р. [ПСРЛ 28, с. 347].

Система була очевидною – дружити через сусіда. Володіння Максиміліана лежали на захід від володінь Сигізмунда, і цей союз змушував польського короля оглядатись і на західний бік своїх володінь.

Знав про таку систему і король Сигізмунд. Пізніше, 18 листопада 1514 року, він із Вільна надіслав листа до казанського хана Мухамед-Аміна. Володіння його лежали на схід від Московської держави – теж пропозиція дружби через сусіда. Лист містив загальний заклик – бути другом Литві, нападати на московські землі й не миритись із москалем, який напав на Литву.

Лист цей був надісланий до Криму, до литовського посла Михайла Васильовича. Він мав порадитись із Менглі-Гіреєм, чи можливо й доречно пересилати листа до Казані, і при позитивній відповіді – спробувати переслати.

В мої наміри не входить розшукувати, чи дійшов цій лист до казанського хана, чи мав якийсь вплив. Хочу тільки відзначити, що лист був написаний ще до того, як був надрукований «Трактат про дві Сарматії» М. Меховського (1517 р.), в якому подано опис Казанського ханства. Ця книга, виходить, мала не один тільки академічний інтерес!

Значно більшого Сигізмунд сподівався від кримського хана Менглі-Гірея. 5 вересня 1513 р. король, перебуваючи у Вільні, разом із 11 панами радними, ухвалив проект договору із «перекопським царем» [LM 7, № 140, s. 280 – 283]. Проект охоплював усі сторони відносин двох держав, найбільш істотними були зобов'язання короля виплачувати щорічну данину (по 7500 золотих з Польщі і з Литви) і обов'язок хана відвоювати захоплені Москвою литовські землі й передати їх Сигізмунду. Записано було навіть амністію минулих нападів кримських розбійників на Польщу і Литву:

> А которые лихие дела были за отца нашого Казимира короля, и за братю нашу старшую Албрахта і Александра королев, и вжо за нас Жигимонта короля, у головах от Магмет Кгиреи солтана и от иных солтанов, брати вашое, и от детей ваших, и от всех уланов и кнезеи, и от всех слуг ваших –
>
> панством нашим отчизным, Коруне Польской и Великому князьству Литовскому, и шьто колвек они шкод тым землям нашим по тые лета вчинили, мы то все им отпускаем, и тые их вси лихии дила з мысли нашое складаем, и не хочом [!] того им памятити [там само, с. 282].

(От тобі, бабусю, і Нюрнберзький трибунал над агресорами!) Цей параграф, не мавши безпосереднього практичного значення, виразно показував, наскільки сильно Сигізмунд був зацікавлений прихилити Менглі-Гірея на свій бік.

Літньо-осіння кампанія 1513 року

За російськими джерелами

Не минуло й трьох тижнів з моменту повернення Василя до Москви, як було ухвалено (17 березня) підняти новий похід на Смоленськ [РК, с. 127].

План кампанії знову передбачав рух передової армії на Вязьму (216 км на захід від Москви) й далі на Дорогобуж (ще 70 км на захід, звідти 85 км до Смоленська) [РК, с. 130 – 131]. Я думаю, воєводи отримали наказ не заганятись далеко в литовські землі, а стежити за діями ворога і повідомляти про них вище начальство. Але здається, ніяких дій з боку литовського війська на схід від Смоленська й не було.

Далі великий князь Василь 14 червня 1513 р. сам вирушив з Москви і, пройшовши 87 км, 18 червня уже був у Боровську. Тут він простояв 2.5 місяці і рушив далі на Смоленськ тільки 5 вересня [РК, с. 133 – 134]. До часу цього стояння в Боровську, я думаю, належить наказ Василя воєводам у Дорогобужі – відправити частину сил в Литовську землі [РК, с. 131]. Думаю також, що в Боровську Василь очікував на повідомлення від своїх передових сил про розташування й дії литовської польової армії, і тільки після цього остаточно ухвалив облягати Смоленськ. Наказ воєводам у Дорогобужі – йти під Смоленськ – було віддано 17 липня [РК, с. 134].

Через 2 – 3 дні цей наказ отримали в Дорогобужі і вирушили далі. Скільки часу треба, щоби пройти сотню кілометрів до Смоленська? Думаю, ніяк не більше тижня. Таким чином, наприкінці липня 1513 р. московське передове військо уже мало би стояти під Смоленськом. Попри це, було віддано новий наказ – «большим воеводам велел князь великий итить из Дорогобужа к Смоленску наперед себя августа в 11 день». В той же день був наказ війську, зосередженому у Великих Луках – йти на Полоцьк [РК, с. 135].

А великий князь, рушивши 5 вересня, прибув під Смоленськ аж 22 вересня [РК, с. 134]. Оцей повільний рух і постійні перегрупування військ, що відбивалось в усе нових і нових призначеннях командирів полків, відбиває серйозні організаційні труднощі московської армії.

Про успіхи під Смоленськом і Полоцьком розрядна книга мовчить – далі вона одразу переходить до підготовки наступного походу на Смоленськ.

Трохи більше знає літопис: коли московські воєводи прийшли під Смоленськ,

> намесник смоленскии Юрии Глебов, и князи, и бояря смоленские, и гетманы жолнерские со желныри против великого князя воевод выехали за город за валы, и милосердием божиим великого князя воеводы людеи многих побили, а иных князеи, и бояр и желнереи живых переимав многих, прислали в Боровеск к великому князю.
>
> А воеводы великого князя город Смоленск оступили и землю воевали. А сам князь великии, не терпя королева неисправления к себе, из Боровска пошел к Смоленску второе, на Москву пришел на ведениев день [ПСРЛ 28, с. 347; Введення в храм богородиці – 21 листопада].

Як бачимо, успіхи були більш ніж скромні: у серпні 1513 р. литовці із Смоленська зробили вилазку, яку москалі відбили. Попри заяву про численних полонених – московський літописець не назвав жодного князівського імені, тому й це повідомлення сильно перебільшене. І як завжди – при відсутності відчутних успіхів москалі починають говорити про свій героїзм (про божу допомогу – такий тоді був façon de parle).

Цікаво, що тут москалі вперше зустрілися із найманим військом (жовнірами) і командирів найманців називали *гетьманами* (так, як їх називали самі жовніри).

Юрій Глібович справді був смоленським воєводою принаймні від 30 вересня 1508 р. [LM 8, № 381, s. 286] до (принаймні) 6 березня 1514 р. [LM 8, № 156, s. 162; також LM 7 – за покажчиком імен].

За німецьким джерелом

Інакше представлена ця кампанія в анонімній німецькій записці [*Рябинин И.* Новое известие о Литве и московитах. – Чтения в Московском обществе истории и древностей российских, 1906 г., № 3, с. 1 – 7].

На початку міститься неначе резюме повідомлення: московський великий князь простояв усе літо в Литві, на день св. Матфея [21 вересня] підступив під Смоленськ і відступив, втративши до 4 тисяч свого війська. І. Рябінін, публікуючи документ, даремно думав, що це сказано про перший похід, але він був узимку; і оце 21 вересня майже точно відповідає розрядній книзі (22 вересня).

Далі написано докладніше: князь Михайло Глинський наказав великому князю Василю завоювати Велике князівство Литовське, і московит розставив перед Смоленськом 80 тисяч війська, перед Полоцьком – 24 тисячі і перед Вітебськом – 8 тисяч. Цими двома військами командував князь Михайло Глинський. Король зібрав 40 тисяч війська і відправив його в похід. На день св. Франциска [4 жовтня] цей військо розбило й відкинуло москалів від Вітебська і пішло визволяти з облоги Полоцьк. Москалі відступили від Полоцька, але литовське військо їх наздогнало і побило, вбито понад 8 тисяч (разом із загиблими при штурмах Полоцька).

Москалі облягали Смоленськ 4 тижні й 2 дні, часто його штурмували. Жителі спалили місто й замкнулись у фортеці; їх було до 10 тисяч чоловіків і жінок, і була нестача харчів. Москали виставили проти фортеці до 2 тисяч одиниць вогнепальної зброї [buchsen, в російському перекладі – «пищалей»], великих і малих, чого ще ніколи не було чувано. Це все відлили для московита італійці та німці, зокрема, велику гармату, яка споряджалась одним кам'яним і одним залізним ядром.

Фортеця не мала кам'яного муру, а тільки дубовий, засипаний землею; передова лінія укріплень була збита, було зібрано до 700 ядер.

Москалі запустили на фортецю 400 живих кішок з прив'язаним вогнем, також намагались запалити її за допомогою голубів.

У фортеці загинуло трохи більше однієї тисячі людей, а москалі втратили понад 20 тисяч. Облога не повелась, наступала зима, була загроза від литовського війська – і от на день усіх святих [31 жовтня] москалі відступили.

Отак писав до свого (невідомого нам) пана німець-розвідник. Далі оригінал листа потрапив в архів Посольського приказу – також у невідомий нам спосіб (я думаю – через москвофілів у Лівонії).

Опис, як бачимо, досить змістовний, хоча, можливо, дещо перевищує могутність Глинського. Ані наказувати великому князю, ані командувати під двома містами на віддалі 95 км одночасно він не міг. Загальна тенденція записки – показати нечувано сильний натиск на Смоленськ.

Вітебськ знаходиться на півдорозі із Полоцька до Смоленська, тому послідовність походу литовського війська – до Вітебська і потім назад на захід до Полоцька – викликає сумнів. Можливо, це наслідок незручної стилізації, намагання написати якнайкоротше. Інших звісток про дії москалів під Вітебськом ми взагалі не маємо.

Дві тисячі одиниць вогнепальної зброї мабуть включали в себе як гармати, так і ручну зброю (рушниці / мушкети) – десь так, як в сучасній англійській мові пістолет калібру 7.62 мм зветься *gun*, і гармата з лінкора калібру 406 мм – так само *gun*. Згадку про велику гармату я розумію так, що вона могла стріляти як кам'яними, так і залізними ядрами (але не двома одночасно!). Роль європейців (італійців та німців) в озброєнні москалів відома й іншим авторам. («Імперіалісти самі продадуть нам вірьовку, на якій ми їх повісимо», – як влучно сформулював тов. Ленін.)

За іншими джерелами

Ця кампанія не привернула уваги польських хроністів. Децій збув її кількома загальними фразами [DKZ, s. 74], Ваповський же [KBW, p. 113] і далі Гурський [AT 2, № 143, p. 142 – 143], зітхнувши з полегшенням, просто переповіли Деція, не додавши нічого від себе.

Приїхавши на початку липня 1513 р. до Мельника (при кордоні Великого князівства Литовського з Польщею), король Сигізмунд 2 липня надіслав листа київському воєводі Юрію Радзивілу [Радзивилловские акты из собрания РНБ: первая половина XVI в. / Сост. М. М. Кром. – М., Варшава: 2002 г., № 1, с. 23 – 25]. Це була відповідь на звіт Радзивіла про похід у Московію: він разом із князем Абд ур-Рахманом розложив табір біля Чернігова і звідти розіслав загони до Новгорода-Сіверського, Радогоща (Погара), Стародуба й Брянська, які наробили великої шкоди.

Король дякував Ю.Радзивілу за його дії і за переслані листи від царя, царевичів і послів у Криму. Король давав вказівки – що треба робити у випадку, якщо кримські царевичі вийдуть у поле (на війну проти Московії).

Думаю, що цей напад незначними силами, який відбувся десь у травні – червні 1513 р. і не відбився у московських джерелах, не дуже налякав Москву і не вплинув на її дії.

(Слід знати, що в оригіналі листа, з якого його надруковано, є описка в даті: «Писан у Мел(ь)нику июня 2 день, индикт 1». З ітінерарія короля [LM 9, s. 387] видно, що 19 травня 1513 р. він був у Познані, далі 13 червня – у Радомі, і тільки з 3 липня починається безперервний ряд документів, виданих у Мельнику і далі у ВКЛ. Отже, дату треба виправити з «июня» на «июль».)

Також король відправив три листи до Криму: 8 липня – до хана Менглі-Гірея, далі без означення дати – до царевича Мехмед-Гірея і 12 липня – до князя Абд ур-Рахмана [LM 7, № 134 – 136, p. 270 – 272]. У виданні ці листи помилково датовані липнем 1512 року, на що я вже звертав увагу [*Жарких М. І.* Битва під Вишнівцем (1512 р.). – К.: 2025 р., розділ «Листування липня 1512 р.»]. Із змісту листів ця дата стає ще очевиднішою. Король написав, що тільки що приїхав до Литви і відправляє своє військо на відсіч московському нападу. Король нагадував хану його обіцянку надіслати 50 тисяч війська на чолі з Мехмед-Гіреєм та його синами на допомогу проти Московії й дивувався, чому про це військо нічого не чути.

Трохи згадані ці події в недатованій інструкції короля Сигізмунда для Гринка Громики – посла до хана Менглі-Гірея. Король скаржився, що очікував на прибуття 50-тисячного війська Мехмед-Гірея до Чернігова і дальшого його руху на Московію, і через це королівське військо кілька тижнів очікувало, не вирушаючи на московита. А тим часом

> неприятель наш московскии вжо от колканадати недел людми своими замъки наши украинные обълегъши лежить, Смолнеск и Полтеск, казячи тые земли огнем и шаблею [LM 7, № 139, s. 280].

Думаю, що Громика повіз до хана згаданий вище проект договору, датований 5 вересня 1513 р. [LM 7, № 140], і ця звістка стосується ситуації кінця серпня – початку вересня 1513 р.

Про участь кримських татар у цій кампанії більше нічого не чути, і напевно її й не було.

Далі 20 вересня 1513 р. король Сигізмунд із Вільна надіслав листа до познанського біскупа Яна Любранського. Там зокрема сказано:

> Проти Москви, щоб запобігти нападу на фортеці, ми відправили князя Костянтина [Острозького] з усім військом і сподіваємося на Господа Бога, що все успішно вдасться [AT 2, № 334, p. 250].

Але не так-то легка була річ – виперти князя Острозького на війну! Ще й наступного дня, 21 вересня, він перебував у Вільні, де отримав від короля привілей на посаду віленського каштеляна [AS 3, № 134, s. 105 – 106]. А скільки часу потрібно, щоби пройти з військом 430 км від Вільни до Смоленська? (Це якщо йти прямо; або 460 км – через Полоцьк та Вітебськ). При цьому треба враховувати осінню розквась, а наприкінці маршу – мабуть і сніг. Але втручання генерала Мороза утруднювали дії обох сторін.

Підсумки кампанії підбив король Сигізмунд у своєму листі до польських сенаторів, надісланому з Вільна 18 листопада 1513 р. Король інформував:

> Ворог наш Московський відступив, сповнений люті та сказу, залякуючи, бо його надія не справдилася: наші фортеці не були взяті, і він зазнав чималої поразки своїх людей, а також через страх перед наближенням нашого війська […]
>
> Литовці також гірко нарікають, що їм не надали допомоги у цій скруті, і, можливо, домагатимуться, щоб надалі їм допомагали і не покидали їх […]
>
> Якщо ми бажаємо належним чином подбати про наше князівство і бажаємо вберегти його від загибелі, оскільки цей впертий і варварський ворог наш [московит] не заспокоїться, необхідно провести тут, із нашими підданими, загальний з'їзд […] [AT 3, № 3, p. 14 – 15].

Король хотів, щоб на цьому з'їзді було ухвалено рішення про набір війська на війну. З'їзд було заплановано скликати у Петрокові в середині великого посту [AT 3, № 21, p. 27; це мабуть останні 10 днів березня 1514 р.].

Король Сигізмунд повідомив про кампанію також кримського хана Менглі-Гірея – в досить загальних виразах і з перебільшенням своїх успіхів. Відправляючи до хана Федька Яцковича Владику з другою порцією данини, король писав 30 листопада 1513 р.:

> Иж есми выправили и послали панов рад наших зо всими нашими войски Великого князства Литовского напротивку неприятеля нашого великого князя московского, и тот неприятель наш московский, будучи под нашими украинъными замъки своею парсуною з братьею своею, как услышавши о нашом войску и не хотечи з ним бою поставити, пошол з соромотою и з великою шкодою своею и упадом у свою землю.
>
> И панове рада наша, вчинивши оборону тым замъком нашим украинным, сами ся били обернули и хотели поити в его землю з войски нашими землю его воевати и казити. А за тым вборъдзе ся зима стала и они з войски нашими к нам ся з ласки божое в целости без жадныи шкоды вернули [LM 7, № 144, c. 285].

Послідовність подій тут не дотримана – може скластися враження, що литовське військо вирушило похід ще до приходу москалів.

Більш реалістично ця кампанія описана в листі короля до Т. Бакоца 4 березня 1514 р.: москалі напали й обложили фортеці, а коли наше військо наблизилося, вони зняли облогу й відступили.

Висновки

З московського боку план кампанії повторював план зими 1512 / 1513 років: допоміжна армія, зосереджена у Великих Луках, мала наступати на Полоцьк, а головна армія із Москви – йти на Смоленськ.

Із невідомих нам причин похід головної армії провадився дуже мляво і повільно, великий князь прибув під Смоленськ аж через три місяці після початку походу (що дає середній темп 4 км на добу!).

Москалі виставили проти Смоленська сильну армію, добре оснащену вогнепальною зброєю, включаючи великі облогові гармати. Гарматним вогнем було сильно розбито дерев'яні конструкції укріплень, однак штурми були безуспішними.

Головною причиною успіху оборони Смоленська була відвага його гарнізону та умілі дії воєводи Юрія Глібовича. На другому місці я би поставив добрі оборонні

споруди Смоленська, на третьому – виснаження московської армії (не забуваємо, що похід розпочався ще в червні, і навряд чи тоді хто думав, що повертатись доведеться по сніговій дорозі), наближення зими і литовського війська.

Розрахунок короля на допомогу від кримських татар не справдився – кримський хан охоче приймав данину від Сигізмунда, а сам воювати не поспішав. Цілком очевидно, що він вичікував розгортання подій війни і зовсім не радів перспективі втягнутись у війну проти Москви в той час, коли литовці будуть за нею спостерігати. Цим можна пояснити отягання Сигізмунда з відправкою свого війська під Смоленськ, але навряд чи можна виправдати таку стратегічну помилку, яка – скоро побачимо – була фатальною для всієї війни.

Чи дійшов князь Острозький зі своїми литовцями до Смоленська – наші джерела не знають. Якщо і дійшов, то певно уже після відступу московського війська. Обидві облоги 1513-го року Смоленськ витримав сам, без допомоги від литовського уряду і війська.

Мені здається, що успіх оборони мав і деякий демобілізуючий вплив на короля й керівників Литви. Вони повірили у нездоланність смоленської фортеці і вирішили «грати від оборони», як кажуть футбольні коментатори. Вони надали москалям необмежене право розбивати собі лоба об цю фортецю, і тільки потім задіяти свою польову армію.

Але будь-які оборонні споруди мають свою межу стійкості і витривалості. Так само, як проти будь-якого вогню можна поставити закриття, яке його витримає – так само і проти кожного закриття можна розвинути такий вогонь, який його проб’є. В обох випадках це – проблема часу й ресурсів. І розбиті укріплення треба було ремонтувати, відновлювати, а часу на це не було, бо влітку наступного року москалі знову облягли Смоленськ.

Так само існує й межа доблесті й витривалості гарнізону фортеці, який бачив, що він залишений напризволяще перед сильним і упертим ворогом.

Не можна забувати і про виснаження населення міста, яке під час облоги сховалось у фортеці, але посад був спалений і жителі втратили все, що мали – і будівлі, і запаси, і живність, і все інше, що потрібно для нормального життя. Все це треба було відбудовувати й відновлювати, і це потребувало часу й зусиль, а нависало продовження війни і нова руїна.

На таких підсумках розпочався 1514-й рік.

З ведмедем дружись…

Сьогодні гнило-пушкінг розпочався близько 2:20 – упродовж 5 – 6 хвилин я чув до 13 виразних вибухів, здається, атакували ракети. Далі близько 2:50 чув жваву стрілянину зенітної артилерії і бачив відсвіти розривів зенітних снарядів у небі, ну, і ще пару вибухів. На 5-у годину ранку у нас почали остигати батареї – мабуть, «мирна угода» уже близько.

Хоча мені незрозуміло, про яку «мирну угоду» говорить президент великої (в минулому) держави США? Хто є її сторонами і який її предмет? Про неї говорять у США та в Україні, то виходить, що це між ними має настати мир? А хіба ми з Америкою воюємо? Мабуть, воюємо, я просто щось пропустив. А представники гнило-солом'яної Російської Федерації ні про яку угоду й чути не хочуть (12 лютого 2026 р. о 8:01).

Успішна оборона Смоленська від навали москалів навела литовський уряд на думку спробувати закінчити війну на основі status ante quo. Воєнні дії на час зими 1513 / 1514 р. припинились, і от король Сигізмунд 1 грудня 1513 р. у Вільні написав листа до великого князя Василя, дорікаючи його за розпочату війну, затримку гінця Миколая, надісланого ще взимку (тобто на початку 1513 р.) і відсутність відповіді на передану ним вимогу припинити війну. Тепер король відправляє до Москви свого коморника Литвинця, щоби він привіз «опасный лист» для литовських послів, які би поїхали до Москви [LM 7, № 156, s. 297].

4 грудня 1513 року радні пани Великого князівства Литовського зі свого боку написали листа до членів ради великого князя московського. Вони нагадали: обов'язок підданих – стримувати правителів від шкідливих дій; і от вони прирадили королю надіслати гінця по охоронний (»опасний«) лист для послів – аби правителі не заходили далі (у війні) і не сталося більше лихо («абы наперед тым панством на обе стороны на што на иное на болшее не пришло») [LM 7, № 157, s. 297 – 298].

Серед радних панів зазначено й гетьмана князя К. І. Острозького, який, виходить, уже повернувся з походу до столиці. Литвинець повернувся до Вільна з «опасною грамотою», якою король був незадоволений [LM 7, № 149, s. 293].

В цей приблизно час молдавський воєвода Богдан виступив із пропозицією свого посередництва в укладенні миру між Литвою і Москвою. Король Сигізмунд отримав цю пропозицію у Вільні. Надсилаючи свого посла – белзького старосту Георгія (Єжи) Крупського послом до Молдавії і далі до Туреччини, король 4 лютого 1514 року писав, що знає про підступність і зрадливість московитів.

Як бачимо, король поставився до ідеї Богдана без ентузіазму. Можливо, в цей час він уже мав якусь відповідь з Москви на свою пропозицію, виставлену два місяці тому.

Значно відвертішим король був у листах, надісланих того ж дня 4 лютого 1514 року до Риму. В листі до архібіскупа Яна Ласького король писав, що не бачить ознак припинення війни з боку москалів. Подібно сказано у листі до кардинала Ахілла: нема надії, що війна наступного року припиниться, не буде продовжена.

Про союз Василя з Максиміліаном уже була мова вище. Якщо вірити С. Гурському, план війни проти Сигізмунда включав зобов'язання Василя захопити Литву, Максиміліана – напасти зі свого боку на Польщу, а Тевтонський орден мав забрати ту частину Прусії, яка перебувала під владою короля. Все це мало би закінчитись коронуванням великого князя Василя (мабуть, з титулом короля).

Попри свій скепсис король все ж таки спробував ще раз розпочати переговори про мир. Папа Лев 10-й вислав до Москви свого посла, і той посол прислав до короля прохання, аби литовські посли зачекали на нього, щоб їхати до Москви разом. Король все це записав у листі до Василя і додав, що з цієї причини приїзд його послів до Москви затримується. Ну й заодно виявилось, що «опасний лист», привезений Литвинцем, написано не так, як належить, і потрібен інший. З цим листом 2 березня 1514 р. до Москви було відправлено Богдана Довгірдовича [LM 7, № 149, s. 292 – 293]. Богдану був також наданий зразок «опасної грамоти», яку мав надати Василь [LM 7, № 150, s. 293].

Слід знати, що Сигізмунд у своєму листі злукавив, написавши, що має приїхати папський посол. Наступного дня, 3 березня 1514 р. він відправив листа до Томаса Бакоца, кардинала й архібіскупа естергомського. Дізнавшись, що Томас повертається з Рим до Угорщини, та ще й з правами повноважного папського легата, Сигізмунд задумав втягнути папську курію в переговори з Москвою. У випадку успіху в справі миру з Москвою Сигізмунд обіцяв сприяти антитурецькій коаліції, в чому був дуже зацікавлений папський уряд.

Отже, в цей час папська місія до Москви існувала тільки в задумі Сигізмунда, який щойно зробив перший крок для її реалізації.

Письмової відповіді з Москви ми не маємо, можливо, її й не було, відповідь дали усно. Від Вільна до Москви – 900 км. Навіть якщо Богдан Довгірдович долав по 60 км на добу (по снігу!), то й тоді сама тільки дорога до Москви й назад зайняла би цілий місяць. Тому я припускаю, що лист короля було привезено до Москви десь близько 20 березня, відповідь була дана наприкінці березня, а до Вільна вона прийшла у середині квітня 1514 р.

Плановані переговори, мені здається, не мали перспективи. Що могли запропонувати литовські посли? Вимоги віддати Торопець? чи Сіверщину, чи Дорогобуж? Чи помиритись на умовах *uti possidetis* (або, як нині модно говорити «по лінії бойового зіткнення»)? Останнє означало би відновлення договору 1508 року, хіба що з незначними змінами границі. Уступити Москві «всю Русь», яку Москва не змогла досі захопити – литовські посли теж не могли.

Але ініціатива переговорів виходила від литовської сторони, і в Москві слушно розсудили, що литовцям цей проектований мир був більше потрібен, ніж московитам. Вони сприйняли це як слабкість і вирішили продовжувати війну.

Віталій Кличко дуже обережно написав, що 2600 будинків у Києві залишились без опалення, але явно не назвав – куди це лапті влучили. Для мене це не секрет – ТЕЦ-5 на Теличці, наш будинок від неї опалюється, але така стриманість мабуть є частиною нової загальної системи – менше говорити про конкретні уражені пушкіністами об'єкти (12 лютого 2026 р. о

14:39)

… А за зброю держись

Мені здається, що Василь не повірив у повідомлення про папського посла і думав, що такими розмовами король просто хоче протягнути час – мовляв, поки йдуть оці переговори про майбутні переговори, воєнні дії не почнуться. Можливо, у Сигізмунда теж була така надія. А тим часом по силі приповідки «хочеш миру – готуйся до війни», обидві сторони до неї готувались.

Уже 4 лютого 1514 р. на раді в Москві було ухвалено готувати новий, третій похід на Смоленськ [розрядна книга]. Невдовзі, мабуть наприкінці лютого було складено розряд передової армії, яка мала рухатись на Дорогобуж і далі на Смоленськ (дата в розрядній книзі – 30 (!) лютого; думаю, місяць було записано правильно, а день було позначено кириличною цифрою *Л* = 30; можливо там стояло нерозбірливе *ИИ* = 18 або щось подібне). Одночасно князя Василя Васильовича Шуйського було призначено воєводою у Великі Луки. Здається, це був збірний пункт для війська з Новгородської та Псковської земель.

Призначення командирів означало початок мобілізації. А мобілізація, як учив нас маршал Б. М. Шапошников – це війна.

Дальших подробиць мобілізації у Московії ми не маємо, натомість маємо такі подробиці з литовсько-польського боку.

Наприкінці 1513 року у Вільно зібрався сейм Великого князівства Литовського, який працював до кінця лютого 1514 р. Першим на ньому було поставлено питання: війна чи мир із Москвою? Про це ми довідуємось із листа Петра Томіцького, який перебував у Вільні при королі, до краківського воєводи Миколая Кам'янецького.

Якщо вірити Томіцькому, питання ставилось навіть так: чи не віддати москалям ~~Донбас~~ Смоленськ, щоб вони заспокоїлися – і на цьому укласти мир? Сейм, мабуть, не знав афоризму Черчіля про ганьбу і війну, однак відкинув ганьбу і ухвалив воювати з Москвою.

Але для війни потрібно багато різних речей, зокрема – багато грошей. Для цього було ухвалено зібрати подушний податок. Одиницею оподаткування була душа: з селянина – по 1 грошу, з боярина – по 2 гроші, а з магната – по цілому золотому (22 гроші). Отакий було ухвалено прогресивний (в технічному смислі) податок: з бідних – менше, з багатих – більше.

Нюанс полягав у тому, що селяни мали платити як за чоловіків, так і за жінок, і то незалежно від віку (виходить, і за малих дітей?). Щодо бояр і магнатів Томіцький у такі деталі не вдавався. Також не сказано про податок з міст, з євреїв, з католицького і православного духовенства.

Навіть якщо до збирання податку було приступлено негайно, потрібен був якийсь час, щоби гроші почали надходити до скарбу у Вільні. До того ж я маю сумнів, що селяни мали багато грошей; мабуть, принаймні частину податку їм було простіше внести натурою, продуктами свого господарства, а не грошима. (Продукти для харчування війська теж потрібні, і теж у великій кількості.)

Тому обговорювалось питання швидкого кредиту – позичити у мазовецької княгині Анни (з роду Радзівілів) одразу 10 тисяч золотих. Але княгиня

була не в тім'я бита і вимагала в заставу Дорогичин і Мельник, на що сейм не погодився. На цьому справа і зупинилась.

Король Сигізмунд доклав значних зусиль, аби виманити кримських татар на війну. Тепер уже йшлося не стільки про загальні формули політичного союзу, скільки про узгодження планів кампанії 1514 року. 30 листопада 1513 р. він надіслав до Менглі-Гірея Федька Владику із даниною та листом, у якому писав:

> Как дасть бог, весна приидет, мы хочем на конь всести и, бога оземъши на помоч а свою справедливост, со всими моцами нашими напротивко тому нашому неприятелеви в его землю потягнем, и з божею помочю будем ему кривды и обиды нашое, и невинного кровопролитья мстити, колко нам бог милый поможет.
>
> А как, дасть бог, напротивку того нашого неприятеля потягънем, того ж часу черес посла нашого тобе, брату нашому, ведати дамо, на который бы еси рок [тут – термін] войско свое з другое стороны в его землю послал, как же мы, брате, в обетницы и в правде твоей надею покладаем, иж ты водле слова своего царьского, дасть бог, на лето помоцон на того нашого неприятеля нам будешь, а слово свое у правде нам заховаеш [LM 7, № 144, с. 286].

Лист розкриває стратегічний задум короля: 1, наступальний похід литовського війська на територію Московії; 2, дії кримського війська проти Московії на іншому напрямку (на південному фронті), не у тактичній взаємодії з литовським військом.

І от на початку лютого 1514 р. до Вільна на сейм прибули посли Менглі-Гірея Килдиш та Августин. Вони привезли договір, на якому урочисто присягнув Менглі-Гірей. Він записаний у Литовську метрику під датою 3 лютого 1514 р.

Цей договір… ой, не знаю навіть, якими словами його похвалити! Він містив абсолютно все: і пригадку про давно минулі часи, коли предки царя переховувались у Литві; і пожалування Пскова, Великого Новгорода й Рязані для великого князя литовського; і обіцянку бути другом тому, кого вважає другом Сигізмунд, і недругом – тому, кого Сигізмунд вважає недругом (тобто формулу повної політичної солідарності); і обіцянку відвоювати сіверські міста і віддати їх Сигізмунду; і амністію для тих татар, які грабували і плюндрували Польщу та Литву; і обіцянку надіслати в Литву ще іншого сина Мехмед-Гірея замість померлого Джелал ад-Діна; і згоду на приїзд купців по сіль [LM 7, № 146, с. 288 – 290].

Одним словом, у цьому договорі було геть усе, що містилося у згаданому вище проекті від 5 вересня 1513 р. Не було тільки того, що найбільше хвилювало в цей момент короля і сейм – конкретної обіцянки виступити на війну проти Москви. Тому 25 лютого 1514 р. король, повідомляючи царя про прибуття послів, писав:

> А што еси писал к нам, иж ты, брат наш, подле своего крепъкого царского слова, и теж и подле листов своих, которые ж нам дал под золотыми печатми, а наболей втвердивши ся присегою своею – на того неприятеля нашого великого князя московского хочеш нам помочон быть, ничого не мешкаючи войско свое з сынми своими послати.
>
> Ино с таковое вашое доброе воли тобе, брату нашему, дякуем и верим твоему царскому слову, иж иначей не вчиниш, и без каждое вымовы на того неприятеля нашого нам поможеш.
>
> И вжо нине того час есть, бо вжо весна пришла, а кождый, хто маєт з неприятелем своим дело делати, вжо починает. А про то тебе, волного царя, брата

> нашого, жадаем и просим и напоминаем, абы еси подле своего приреченя и присяги своее, котрою ж еси нам присягнул на вышнего бога, вже велел сынам своим и войску всему на конь всести и тягнути просто в землю того неприятеля нашого великого князя московского, а тыи обетницы свои, которые ж еси нам своим царьским словом прирекал по тые вси лета, тепере сее весны вжо пополнил […]
>
> А о том жо писали есмо до послов наших до пана Станислава Скиндиря и до пана Громыки, абы они устне о то тебе, брата нашого, жаданем нашим просили, жебы вжо еси войско свое не неприятеля нашого рушил, абы они, вземши бога на помоч, вжо просто в его землю потягнули [LM 7, № 147, с. 290 – 291].

З листа добре видно, як пекла короля справа татарської допомоги, що він наприкінці листа знову повернувся до цієї теми. Згаданий лист до Скиндиря і Громики датований 29 (!) лютого 1514 р. В ньому король, переповівши свій лист до Менглі-Гірея, дав додаткову вказівку:

> Естли бы царь рек, або Магъмет Кгиреи солтан: то нашо войско вседает на конь, а вашо вже ль всели; а любо бы рек: мы всядем, а вашо нехаи наперед всядает; и вы [посли] бы поведили, што ж войско господаря нашого все вжо поготову, и как скоро весть будет, што ж вжо войско вашо рушило ся в землю московского, так войско господаря нашого з другое стороны обалит ся в землю неприятелскую, в ту сторону, где наближшая граница московская з нашого господаря землею, на Браславль а на Полтеск [LM 7, № 148, с. 292].

Сигізмунд мав уже значний досвід [не]отримання допомоги від Менглі-Гірея, тому й тут побоювався, що отримає одні відмовки. І дуже скоро ми побачимо оту саму «вымову».

Король у листі до своїх послів лукавив, пишучи, що його військо вже готове. Насправді нічого ще не було готово. Гроші на наймання війська ще треба було зібрати, а служилим людям було розіслано нагадування – готуватись до війни і очікувати на повідомлення про мобілізацію.

Більше відомо про мобілізацію у Польщі. В уже згаданому вище листі до радників королівства з 10 листопада 1513 р. король пропонував на наступному сеймі ухвалити заходи для оборони:

> Ми не зможемо уникнути ворожих нападів, якщо не протидіятимемо силою і порадою, і такою обороною ми не зможемо ні себе захистити, ні допомогти волоху [Молдавії] та литовцям: і все ж ми не можемо заперечувати, що ми самі наражаємося на небезпеку, коли волохи чи литовці опиняються в небезпеці [AT 3, № 3, p. 15].

Сейм було скликано до Петрокова на кінець березня 1514 р. Король, як і передбачав, не зміг на нього прибути і відправив сеймувати віце-канцлера Христофора Шидловецького, надавши йому 3 березня 1514 р. відповідне уповноваження та інструкцію [AT 3, № 46, 47, p. 43 – 46].

Красномовно пояснивши, чому король не може полишити Велике князівство Литовське у вкрай загроженому стані і приїхати на сейм особисто, інструкція переходить до цікавої для нас теми (документ). Король повідомляв, що литовці мають намір набрати 7 тисяч найманого війська на кошти від значного податку (про який говорилось вище). Король наполягав також, щоб сейм обговорив і ухвалив рішення щодо оборони Польського королівства.

Литовський сейм зі свого боку відправив до Петрокова своїх послів – маршалка Олександра Ходкевича та декана отця Степана. Інструкція для них не датована, загально датується березнем (2..26 березня 1514 р.) [LM 7, № 154, s. 294 – 296]. Головна її тема – прохання допомоги від поляків на майбутню війну з Москвою:

> И ваша бы милость, братя наша, бачечи нинешнюю нашу потребу, также нам помоц безумешканую вчинить мели без жадное вымовы, не откладаючи того на инший час, как же потреба, а час тому вже вказует.

А от справу затвердження угоди про союз (унію) Литви та Польщі литовський сейм пропонував відкласти до мирного часу, який колись-то має настати.

Петроковський сейм прийняв дві постанови – загальну, не датовану [AT 3, № 49, p. 50 – 56] і спеціальну, прийняту 5 квітня 1514 р. – щодо воєнної служби [AT 3, № 48, p. 47 – 49], яка була відповіддю на останній із процитованих мною пунктів звернення короля. Ця спеціальна постанова вдосконалювала порядок призову шляхти на воєнну службу. Постанова стосувалась оборони Польського королівства – теж дуже потрібної справи, але вона не містила ніяких згадок про допомогу Литві. Така допомога, виходить, не входила в коло завдань, які можна було ставити для мобілізованих шляхтичів.

Загальна постанова містить більше корисного для моєї вузької теми. У литовській справі ухвалено нагадати про допомогу, яку Польща вже надала Литві у війні проти татар два роки тому, коли татари були розбиті на території Великого князівства Литовського [під Вишнівцем у 1512 р.] і підкреслити, що для поляків головна справа – це унія.

Конкретно щодо воєнної допомоги сказано так:

> Пани та радники королівства, зважаючи на теперішню необхідність володінь Великого князівства, яку ви згадали у своєму посольстві, найняли на цей рік більше солдатів-найманців і наймуть ще більше, над якими королівська величність повинен поставити командувачів і віддавати їм накази.
>
> Отже, пани радники бажають передати це на розсуд королівської величності: щоб його величність зволив використати цих людей, найнятих за гроші королівства, хоча вони були найняті лише для оборони королівства, а гроші, виплачені їм, були зібрані для тієї ж потреби королівства, – на обидві потреби цих обох володінь, де більше загрожуватиме небезпека, і спрямувати тих же людей на відбиття тієї небезпеки, так само, якби ці люди були найняті за [кошти] королівської скарбниці.
>
> І якби його величність, Боже борони, був там притиснутий іншою великою і непереборною необхідністю, багато панів радників і лицарів королівства запропонували себе королівській величності, щоб підтримати його власними особами; вашим державам вони також пропонують всю свою доброзичливість, щоб виявити свою братню прихильність до вас як до своїх найдорожчих братів та друзів, яким вони бажають найбільше себе рекомендувати [AT 3, № 49, p. 50 – 51].

В такому ж дусі стилізована відповідь польського сейму на звернення литовського сейму [LM 7, № 155, s. 296 – 297]. Польські пани нагадували, що вже надавали допомогу, з якою татар два роки тому побили, і підкреслили, що для них головна справа – це унія. Про воєнну допомогу сказано так:

> Теж панове рада Коруны, обачивши на нинешний час тую потребу панств Великого князьства Литовского, которую ж впомянули есте в поселстве вашом,

приняли на сесь год много людей, болше теж еще нежли потреба нинейшая Короны, и з причин доводных з ласки божое потребует приймуть, которым людям маєстат кролевский гетьманы и ротмистры маеть дати и оным росказовати.

Якщо ж цього виявиться недостатньо – пани обіцяли прибути на війну власними персонами [розумій, зі своїми надвірними загонами].

Отже відповідь була із перцем, але позитивна – допомога була обіцяна, і була надія, що «вымова» її не зачепить.

Король зі свого боку діяльно готувався до майбутньої війни. Він віддав наказ забезпечити замки на східному кордоні (Полоцьк, Смоленськ, Кричів, Дубровно) артилерією та боєприпасами. На виконання цього наказу 23 листопада 1513 р. віленський городничий склав звіт – куди що надіслано (документ і коментар подано вище).

Замість героя оборони 1513 р. Юрія Глібовича король призначив смоленським воєводою Юрія Андрійовича Сологуба. Про це ми довідуємось із письмової присяги Сологуба «тот замок держати и его до горла моего боронити» [LM 7, № 152, s. 294], яку він дав 6 квітня 1514 р. у Смоленську (неясно, перед ким саме) і переслав до Вільна з Федором Собежичем. Так ця присяга потрапила до Литовської метрики.

Від Петрокова до Вільнюса – 524 км, і я не берусь судити, коли саме король у Вільні дізнався про згадану вище постанову сейму. Так чи інакше, уже 10 квітня 1514 р. він віддав наказ в дусі цією постанови скарбнику королівства Андрію Костелецькому (документ і коментар подано вище). Планувалось навербувати 2 000 кінних і 2 000 піших вояків, командиром призначено Януша Свірчевського.

Гроші, обіцяні цим наказом, було привезено до Кракова наприкінці квітня 1514 р. (документ і коментар подано вище) і витрачено на 2 000 кінних та 2 000 піших вояків. Командиром цього війська був Януш Свірчевський, який в 1512 р. брав участь у битві під Вишнівцем [*Жарких М. І.* Битва під Вишнівцем (1512 р.). – К.: 2025 р., розділ «Андрій Крицький»].

13 травня король наказав Свірчевському зібрати навербованих вояків до Берестя на 29 червня 1514 року (документ), обіцяючи надати подальші вказівки – коли й куди рухатись.

19 травня Томіцький з Вільна писав до Х. Шидловецького, що тут у Вільні очікують на приїзд Якуба Пізона, який мав би залагодити мир із Москвою (документ).

І король 20 травня віддав наказ навербувати у Польщі ще 1600 кінних і 1000 піших вояків (документ). Загальне число найманців становило 6600, і на це число можна покладатись, оскільки йшлося про виплату грошей. Таким чином, план вербування 7 тисяч війська був виконаний майже повністю. Але і в цьому лист немає конкретних згадок про воєнні дії. Здавалося, що війна якщо й почнеться, то не так скоро…

Але уже надвечір того ж дня 20 травня 1514 р. прийшла перша вість, що москалі приступили до Смоленська. Підготовчий етап кампанії 1514 року закінчився. Почалась власне воєнна кампанія 1514 року.

Початок кампанії 1514 р.

Сьогодні вночі близько 4:25 пушкіністи зробили мені візит ввічливості – досить близький вибух і потім ще два (чи більше?) віддалених.

Написали про ракетно-дронову атаку і про пожежу житлового будинку в Святошинському районі.

А в Америці знайшли нарешті спосіб зупинити війну в Україні одним дзвінком. Тільки він має бути не зі США, а з Китаю. Гарненько так помейкегейнили, правда? (22 лютого 2026 р. о 8:00)

Плани сторін на кампанію

Стратегічний план Москви був цілком ясним: завоювати все Велике князівство Литовське чи принаймні переважну його частину, в той час як король Сигізмунд буде змушений розпорошувати свої сили між східним і західним фронтами.

У Москві розібрали хід літньо-осінньої кампанії 1513 року і поробили належні висновки.

По-перше, на 1514 рік москалі вирішили відмовитись від розпорошення своїх сил між Полоцьком і Смоленськом. Тепер військо, зібране у Великих Луках під командуванням князя Василя Васильовича Шуйського, 7 червня 1514 р. отримало наказ вирушити не на Полоцьк, а на Оршу (це 200 км на південь від Великих Лук). Думаю, там це військо мало утворити заслон на випадок (очікуваного) походу литовського війська на відсіч Смоленська.

По-друге, головному війську, яке йшло із Москви на Смоленськ, було наказано виступити якомога раніше і рухатись якомога швидше. Командування намагалось розпочати кампанію якнайраніше, щоби закінчити її ще до випадіння снігу.

Для цього вперед було надіслано перший ешелон війська під командуванням князя Данила Васильовича Щені. Коли саме виступив цей ешелон – ми не знаємо.

Далі 8 червня 1514 р. з Москви вирушив сам великий князь Василь. Важливе значення походу підкреслювалось участю братів великого князя – князів Юрія та Семена. Зі складу цього війська знову виділено передовий загін (це уже другий ешелон) під командуванням князя Бориса Івановича Горбатого-Шуйського. За ним рухався головний, третій ешелон.

Великий князь Василь наказав зняти частину війська з південного кордону (з Тули). Цей загін мав рухатись на Дорогобуж і там приєднатись до третього ешелону.

Отже, майже всі сили Московської держави були зосереджені на ключовому Смоленському напрямку. Також московські полководці заслужено високо оцінили ефективність масованого артилерійського вогню по укріпленнях Смоленська в 1513 році і мали намір знову застосувати цей прийом в майбутній облозі.

Король Сигізмунд зі свого боку мав намір випередити москалів, виступити в похід ранньою весною і перенести воєнні дії на територію Московії. Про цей намір він повідомляв кримського царя Менглі-Гірея, заохочуючи його до походу проти Московії. Король планував йти на Полоцьк, а звідти – мабуть на Великі Луки та / або Торопець (як згадано вище).

Цей план здається мені досить раціональним. Якби він був виконаний, литовська армія перехопила б стратегічну ініціативу в кампанії 1514 року і змусила би московитів перейти до стратегічної оборони, діяти пасивно, реагуючи на активні дії ворога – замість того щоб нав'язувати йому свою волю.

І от у кінці грудня 1513 р. у Вільні зібрався литовський сейм, який мав би затвердити цей план і перейти до його виконання. Сейм розглянув купу судових і маєткових справ, а у справі війни прийняв тільки розглянуті вище податок на вербування війська та звернення до польського сейму з проханням воєнної допомоги. Рання мобілізація, яку пропонував король, була скасована і обмежена до розсилання попередніх листів про необхідність готуватись до війни (а власне мобілізацію треба було оголошувати окремими листами). Замість збору війська було зроблено другу (після грудня 1513 року) спробу розпочати переговори з Москвою при мир.

Що трапилось наприкінці лютого 1514 року на цьому сеймі – ми не знаємо і ніколи не дізнаємось. Наші джерела про це мовчать. Можна тільки припустити, що радні пани, а за ними й усі учасники з'їзду запротестували проти активної наступальної війни, покладаючись на свою «мирну ініціативу» і погоджуючись воювати тільки у випадку агресивних, наступальних дій москалів. І король був змушений перейти до пасивної стратегії, віддавши стратегічну ініціативу москалям, чим вони і скористались.

Спроба помиритись, розпочата наприкінці лютого, мала ще один прикрий для Литви наслідок. Я думаю, московський уряд належним чином оцінив ту козирну карту, яку дав йому Сигізмунд своєю пропозицією переговорів, – і поінформував про це Менглі-Гірея: дивись-но, царю, король заохочує тебе напасти на нас, на Московію, а сам збирається укласти із нами мир. Король хоче загрібати для себе жар чужими (твоїми) руками!

Московськи-кримське дипломатичне листування [СИРИО 95] має велику лакуну від вересня 1509 року аж до травня 1515 року, коли в Москві довідались про смерть Менглі-Гірея і відправили посольство до його сина й наступника Мехмед-Гірея. Тому я не можу підкріпити своє припущення вказівкою конкретного джерела. Але Менглі-Гірей, думаю, і від своїх зичливців у Литві знав, що в Литві не поспішають воювати і ладні укласти мир при першій ліпшій нагоді. Тому він вирішив пропасувати кампанію 1514 р. і не звертати уваги на постійні заклики короля вирушити в похід.

Намагання короля рухатись одночасно у двох протилежних напрямках зруйнувало (і без того хисткий) антимосковський союз Литви і Криму.

Радні пани не відчували близької небезпеки. Гетьман князь К. І. Острозький після закінчення сейму поїхав у свої володіння, і **16 травня 1514 р.** ми бачимо його в Острозі – він займався господарськими справами своєї латифундії [AS 3, № 142, 143, s. 112 – 115]. Державні справи, війна? – Ні, не чули, це не до нас.

А між тим **15 травня 1514 р.** москалі з'явились перед Смоленськом.

У Вільні дізнаються про початок війни

Суботній день двадцятого травня 1514 року, здавалось, буде у Вільні зовсім звичайним. Чи світило сонечко, чи лазили по небу хмарки, чи може й дощик накрапав – ми не знаємо, джерела 16 ст. не цікавились погодою. Але хоча би й був дощ – державними справами займатись все одно треба. І от король Сигізмунд, поцілувавши свою кохану Барбару, приступив до цих справ. Отримавши звіт про надходження

чергової порції грошей з податку, вранці того дня написав листа до Кракова, до коронного скарбника Андрія Костелецького, з наказом набрати ще 2 600 вояків на додачу до тих 4 тисяч, навербованих за наказом з 10 квітня. Король обіцяв надіслати гроші після дня П'ятидесятниці (4 червня 1514 р.).

Разом наймане військо мало 3 600 чоловік кінноти і 3 000 піхоти (з рушницями!). Завербовані жовніри повинні були зібратись у Бересті 29 червня 1514 р., і з того дня, я думаю, починався відлік кварталу їх служби (липень – вересень).

Словом, продовжувалась розпланована підготовка до майбутньої війни, котра мала розпочатись (або й не розпочатись) десь і колись.

І от надвечір того самого дня 20 травня до Вільна прийшла вість, що московське військо з'явилось перед Смоленськом. В той день помічник короля Петро Томіцький написав листа до познанського біскупа Яна Любранського з отакою новиною. Це – найраніша точно датована згадка про початок кампанії 1514 року.

Від Смоленська до Вільна – 435 км, і навіть якщо гонець летів із шаленою швидкістю 100 км на добу, то це зайняло 4 – 5 діб. Виходить, що появу москалів перед Смоленськом слід датувати 15 чи 16 травня 1514 р. В листі короля до М. Кам'янецького з 23 травня сказано: «Вже **вісім днів**, як московське військо оточило замок Смоленськ». З цього знову виходить 15 травня.

Не думаю, що король сильно зрадів такому повідомленню. З одного боку, розрядилась напруга очікування – мир чи війна? З другого боку, москалі випередили воєнні приготування литовців; король передбачав це, але нічого не міг зробити. Він від кінця 1513 року, як ота старорежимна Кассандра, говорив і писав, що війна продовжиться («утроє, вчетверо кладіть блискучу мідь!»). Але з оцього його кассандрування нічого не вийшло.

Менше з тим, король вирішив дочекатись більш детальної і вірогідної інформації і почав діяти 23 травня (у листі до Луки з Гурки з 24 травня він написав: «**Вчора** нам повідомили…» і т. д.). В тому ж листі король писав про очікуваний збір частини найнятого війська через 10 днів (тобто 4 червня) у Бересті.

Нарешті, того ж дня 24 травня король оголосив мобілізацію військ Великого князівства Литовського, які мали зібратись у Мінську на день св. Іоана (24 червня). Намісники мали очолити загони своїх повітів, і ще окремими листами король закликав на службу значніших князів. Мінськ знаходиться у 170 км від Вільна, у 320 км від Берестя, у 310 км від Смоленська. 26 травня Янушу Свірчевському була надіслана такса для закупівлі харчів для найманого війська.

Бачимо, що отримані новини змусили короля обертатись швидше, навіть до коронного гетьмана було послано наказ. А що ж литовський гетьман, славний для всіх часів чоловік – князь Костянтин Іванович Острозький? Він перебував собі десь там, на Волині (можливо, в Острозі). 20 травня король повідомляв Миколая Кам'янецького про отримані від Острозького звістки щодо руху татар [AT 3, № 132, p. 100 – 101], а 31 травня у листі до кам'янецького старости Станіслава Лянцкоронського повідомляв, що Острозький має перейти на службу проти московитів [AT 3, № 146, p. 109]. Думаю, що десь в ті дні було надіслано і наказ самому Острозькому – якось ворушитись. Цього наказу ми не маємо, натомість маємо виставлене королем у Вільні 5 червня 1514 р. підтвердження володіння Лашка Рудецького [LM 9, № 356, s. 231]. Цей документ готував князь Костянтин, який, виходить, приїхав до столиці. Маєток Рудецького був на Волині, і тому природно, що

ним займався Острозький як луцький староста. Чи робив він щось в цей час за своєю посадою гетьмана, полководця – наші джерела не знають, і ми разом з ними цього не знаємо й ніколи не дізнаємось.

Тяжка журба і розгубленість короля злегка виглядає з-під дипломатичних формул листів до Криму, які писались у ці дні. Нагадаю – ще на початку лютого до Вільни прибули кримські посли Килдиш та Августин і привезли затверджений Менглі-Гіреєм договір про союз з Литвою.

Король задумав хитрий план. Він повідомив царя про приїзд його послів, але їх не відпустив, затримав при собі в очікуванні звістки, що кримські царевичи вирушили на війну проти Москви. Це був крок дипломатичного тиску на Менглі-Гірея, бо згідно етикету того часу затримка послів означала незадоволення того правителя, до якого приїхали посли, діями того правителя, якого посли представляли. Також король наказав затримати відправку весняної рати данини до Криму.

Бажаної для себе звістки з Криму король так і не дочекався, аж надійшла вість про початок війни, котра зруйнувала тактику витримування (кунктаторства) і змусила короля до негайних дій.

Король наказав відпустити кримських послів і послав разом з ними свого перекладача Ромодана, який окрім листів віз і ту весняну порцію данини. Листи датовані 26 травня 1514 р., і можна думати, що вони поїхали до Криму скоро після 31 травня (цим днем датовано другий лист короля до Менглі-Гірея).

В своєму листі до царя король гірко скаржився на крах своїх надій щодо кримської допомоги. Слова «зрада» в листі немає, замість нього написано багато інших слів, однак зміст саме такий. Король жалівся на своє скрутне становище («нинешний наш потребный час»; всього в 4 листах маємо 6 таких згадок), і наполягав на перетворенні енергії задумів на енергію дій («обетницы свои, которую ж еси нам своим царьским словом по тыи вси лета прирекал, вжо ныне **вчинкам попелнил**»).

Чи то від поспіху, чи то від розгубленості – лист короля містив суперечності, які нищили оцей заклик. Король писав, що «сами своею парсуною со всими поддаными нашими на конь **всили есмо**, и напротивку тому нашему неприятелеви **потягнули**» (всього у 4 листах є 5 згадок про сідання на коня). Підкреслені дієслова мають доконаний вид – уже сіли на коней, уже вирушили в похід; отже, слід думати, що король уже в поході.

Але далі король виправдовувався, що не вирушив раніше через довгу зиму, і обіцяв:

> А как скоро о твоем войску услышим, иж з другое стороны на того нашего непрыятеля в его землю потягнут, мы того ж часу, Бога оземши на помоч, зо всими войски нашими **потягнем** […]

Тут міститься тільки обіцянка самому вирушити в похід (колись-то), а не тверда згадка про уже розпочатий рух військ. До того ж обіцянка умовна, прив'язана до отримання звістки про рух кримського війська.

Думаю, що Менглі-Гірей також розумів різницю між енергією задумів та енергією вчинків, і бачив, що королю попри відчайдушні прохання допомоги не так-то пильно діється, тому він, цар, може ще почекати на розвиток подій.

До того ж король поділився і своїм конкретним планом – бути на Друцьких полях на день св. Яна (24 червня). Від Вільна до Друцька – 290 км, тобто 9, щонайбільше 10 днів походу війська (по 30 км на добу). Де ж тут можна монятись цілий місяць? Із цього теж можна було зміркувати, що похід наразі ще не починався.

Таким чином, кунктаторство Менглі-Гірея виявилось тривкішим за кунктаторство Сигізмунда. Сім з половиною тисяч золотих литовської данини не змінили політики Криму. А за ці гроші можна було зо три тисячі жовнірів найняти!

В листі до послів король писав, що очікує «помочи от брата нашого короля вгорского и от инших приятелей наших». Фраза двічі загадкова. Сигізмунд підтримував постійне листування зі своїм братом Владиславом, але я не зауважив, щоби йшлося про воєнну допомогу проти Москви. Здається, ніякої допомоги з Угорщини Сигізмунд не отримав, і хто були оті «інші приятелі» – теж не видно. Це не міг бути Тевтонський орден, налаштований вороже до короля і Польщі (Мацей Древіцький у листі до помезанського єпископа Йова з 9 липня 1514 р. дорікав, що «пан магістр розділяє думку московського князя таким чином, що підбадьорює його продовжувати війну проти Великого князівства Литовського» [AT 3, № 183, p. 129]).

Отримавши додаткову вість, що московський великий князь підбурює ногайців виступити проти Криму, Сигізмунд поспішив повідомити про це царя. Мета була очевидною – посіяти недовіру Менглі-Гірея до підступного Василя і спонукати до дій, до війни проти Василя.

Але й цей розрахунок виявився помилковим. Чи справді з Москви підбурювали ногайців, чи це була дезінформація з боку Сигізмунда – я вирішувати не берусь, але цар отримав прекрасну нагоду до відмови: ми, кримці, не можемо допомогти Литві, бо нам загрожують ногайці. Ми ще побачимо розвиток цієї теми у подальшому листуванні.

Події під час облоги Смоленська

Отже, уже в середині травня 1514 р. московське військо підійшло до Смоленська. Це був відносно нечисленний перший ешелон, без облогової артилерії, і він, на мою думку, здійснював тільки блокаду міста, не приступаючи до тісної облоги.

Але і це порушувало нормальне життя: жителі були змушені сховатись до фортеці; подальша відбудова посаду (якщо там устигли щось відбудувати) стала неможливою, так само як неможливо було ремонтувати укріплення; зрештою припинилося постачання харчів до міста. Припинився також обмін інформацією між обложеним гарнізоном і начальством у Вільні.

Московські джерела не повідомляють про хід облоги. Не скажу, чи знали московські літописці класичне veni – vidi – vici, але написали точно в такому дусі: великий князь Василь вирушив у похід, прийшов до Смоленська й узяв Смоленськ. Далі літопис переходить до подробиць капітуляції міста, які цікавили його значно більше, а з облоги повідомляє тільки про сильну дію московської артилерії (і цей елемент досвіду 1513 року був врахований і використаний).

З польського боку маємо листи Петра Томіцького, який перебував при королі у Вільні. Листи не датовані, видно тільки, що вони написані між 20 травня і 24 червня 1514 р.

У листі до Бернарда Ваповського П. Т. дуже коротко повідомив: Смоленськ обложений, король готує відсіч, мають прибути 10 тисяч татар

Далі у листі до Яна Любранського П. Т. подав більше подробиць.

Тут ми бачимо підтвердження даних розрядної книги про Глинського – командира передового полка. Присяга жителів Смоленська, думаю, відбулась на початку квітня 1514 р. (з неї ми маємо присяжний лист Ю. Сологуба, згаданий вище). Новою її названо, припускаю, на тлі давньої присяги з січня 1513 р (згаданої вище).

В цілому лист сповнений оптимізму: і король скоро вирушить з військом, і татари на допомогу прибувають, і є тактичні успіхи. І Пізон колись-то приїде і залагодить мир.

Лист подібного змісту, але з новими подробицями Томіцький надіслав до Христофора Шидловецького.

Цей лист написано у недовгому часі після попереднього, але під впливом новин настрій Томіцького змінився. Надійшли грізні відомості про рух другого і третього ешелонів московської армії, уже з гарматами (підтверджується роль Данила Щені, визначена в розрядній книзі) і про намір москалів наступати далі до Березини (від Смоленська до Борисова на Березині – 235 км, а далі ще 210 км до Вільна).

Війська збираються повільно, литовці не горять бажанням воювати, і за татар Томіцький промовчав (можливо, чутка про них видалась йому непевною). Ці невтішні новини Томіцький просив тримати в секреті, попри свій офіційний публічний оптимізм у листі до Любранського.

У більших подробицях сказано про тактичні успіхи загону Шпергальта (нагадаю, що король наказував закликати його на службу ще 10 квітня). Він отримав наказ прибути до Смоленська, але спізнився – місто вже було обложене, і він прийняв тактично грамотне рішення – не намагатись зі своїм невеликим відділом пробиватись крізь лави ворогів, а зайняти Оршу (яку москалі ще не встигли захопити).

З Орші Шпергальт робив вилазки проти москалів. Коли говорять про *вилазки* – це означає, що ворог має більші сили і блокує гарнізон у фортеці.

Більш детально про цей епізод король писав 31 травня до Менглі-Гірея: частина литовського війська була вислана наперед до Орші і зайняла це місто; далі цей загін мав битву із двохтисячним загоном москалів і одержав перемогу: убито трьох московських воєвод, і багатьох узято в полон.

На це можна зауважити, що «убитий» в цьому епізоді Ігнатій Салтиков пізніше, у серпні 1514 року, записаний в розрядній книзі воєводою у поході на Мстиславль; про Василя Івановича Шадрина та ніякогось Андрія Івановича розрядна книга не згадувала. Також у листі до Яна Ласького з 1 липня король стисло згадав цей епізод, який стався у переддень Вознесіння. Вознесіння в 1514 році припадало на 25 травня, переддень – 24 травня. Цю згадку можна зрозуміти так, що було ще й друге зіткнення у переддень П’ятидесятниці (4 червня), виходить – 3 червня.

Можна не сумніватись, що литовці досягли тактичного успіху в цьому епізоді, але він був сильно перебільшений.

Уже 26 травня король знав від київського воєводи Андрія Немировича, що кримський князь Абд ур-Рахман зі своїм невеликим загоном разом із козаками добрицькими (добруджанськими?) та очаківськими (авжеж, татарськими!) та з Остафієм Дашковичем вирушив у похід на московські землі. Абд ур-Рахман ще

раніше, навесні, вийшов з Криму і перебував десь у степу поблизу Черкас (думаю, на лівому березі Дніпра). Далі 1 липня 1514 р. король писав, що цей загін пішов до Стародуба і набрав там здобичі.

Чи приступав цей загін до самого Стародуба? Скоріше за все – не приступав, бо московські джерела за такий напад не згадують. Цей похід невеликими силами і на відносно невелику глибину (від Києва до Стародуба – 270 км) мав чисто локальне, тактичне значення і не вплинув на події довкола Смоленська.

7 червня великий князь московський Василь надіслав наказ у Великі Луки князю В. В. Шуйському – вирушити на Оршу. Мета була очевидна – прикрити облогу Смоленська від західного боку, звідки сподівались приходу литовського війська.

Наступного дня, 8 червня і сам великий князь вирушив із Москви на Смоленськ (розрядна книга). Це були головні сили Московії, значення походу підкреслювалось участю двох братів великого князя. Думаю, при цій армії була й облогова артилерія.

18 червня король з Вільна писав до Любранського, що син перекопського імператора рухається в бік Києва, і висловив навіть сподівання, що це буде корисним.

Згаданий вище Ахмат якраз був сином Менглі-Гірея, і прибуття його до Києва справді було би корисним, от тільки – кому саме корисним? Безперечно – татарам, які «на законних підставах» могли б грабувати Київщину – не як вороги, тільки як друзі («ми ж союзники, хто вам ворог – той і нам ворог»). Користі ж у війні проти москалів рух татар на Київ не давав жодної.

Король наказав надіслати Ахмату «опасный лист» на вільний проїзд йому і його людям до Великого князівства Литовського і вільний виїзд. Цей лист був надісланий 22 червня 1514 р. [LM 7, № 162, s. 308].

Ще одна згадка про Ахмата міститься в листі з 1 липня – так само неконкретна. Де той Ахмат перебуває, з якими силами, що збирається робити чи вже зробив – король не знав.

У цитованому листі король оптимістично писав, що литовське військо вже зібралось, польські жовніри до нього приєдналися і сам король от-от вирушить у похід. Думаю, король не хотів даремно турбувати Яна Ласького в Римі. А справи стояли дуже погано.

По-перше, обіцянки вирушити в похід звучали уже більше місяця, від кінця травня. По-друге, призначений для збору війська день 24 червня проминув непомітно, а військо так і не було зібране. Король того ж дня 1 липня з ледве стримуваним гнівом писав до ротмістрів, що їхні солдати бешкетують, а на війну зовсім не поспішають. 6 липня король уже відверто висловив своє обурення: наймане військо все ще перебуває в Бересті, грабує литовських підданих, а до Мінська йти не поспішає. Король вимагав, щоб воно негайно вирушило в похід і погрожував позбавити платні тих, що ухилятимуться.

Нагадаю, що від Вільна до Берестя – 300 км, і наказ мабуть було доставлено 9 чи 10 липня. А далі до Мінська – так само 300 км, 10 днів походу війська. Виходить, найманці могли прибути (прибули?) до Мінська не раніше 20 липня.

І «економічних санкцій» короля вони не надто боялись, бо знали – які б вони не були, король потребує їхньої служби і не має інших вояків. Оці солдатські страйки надалі, у 16 – 17 ст., стануть постійним акомпанементом воєнних походів Польщі / Речі Посполитої.

На практиці король волів уживати пирога замість батога і авансом нагородив Януша Свірчевського, надавши його дружині Барбарі маєтки Ропчиця та Гора у доживотне володіння [AT 3, № 172, p. 123] (нагадаю при цій нагоді, що сам Януш був ропчицьким старостою).

Документи «Радзивілівського архіву» [Радзивилловские акты из собрания РНБ: первая половина XVI в. / Сост. М. М. Кром. – М., Варшава: 2002 г., №№ 2 – 4, с. 25 – 33] трохи привідкривають нам кухню мобілізації у Великому князівстві Литовському. Це чотири поіменні реєстри вояків, де зазначено, хто скільки коней виставив (в цьому вони подібні до загального перепису 1528 р. [LM 523]).

Перші два документи (№ 2, 3) – це два варіанти списку загону князя Василя Андрійовича Полубенського, який налічував близько 300 коней. Вони були привезені не пізніше 10 червня 1514 року Юрій Миколайовичу Радзивілу у його маєток Жирмуни (це Гродненська область, 75 км на південь від Вільна). Зі списків не видно, де саме зосереджувався загін Полубенського.

Під № 4 опубліковано два реєстри подібного змісту, де додатково зазначено суми грошей (типово по 3 золотих на одного коня). Перший, на 518 коней, доставлено Ю. Радзивілу в Жирмуни 16 червня 1514 р. (свято божого тіла в 1514 р. припадало на четвер 15 червня, а документ було привезено «назавтрие»); другий, де немає загального підсумку, Ю. Радзивіл отримав уже в Мінську 18 липня (виходить, цей загін збирався десь в іншому місці). В цьому другому списку зазначено князів Юрія та Михайла Глинських, які виставили 12 коней і отримали 36 золотих.

Виходить, Михайло Глинський таки воював у 1514 році і таки на боці короля Сигізмунда. Тільки це був не той Глинський, про якого всі думають, не Михайло Львович, тільки Михайло Іванович з роду Семеновичів Глинських [більше про нього, також і про Юрія: *Жарких М. І.* Князі Глинські. – К.: 2023 р., розділ «Семеновичі Глинські»].

Ці документи свідчать про якусь роль як Юрія Радзивіла, так і його брата Яна (згаданого в № 4.1 «Яна, маршалка земського») у кампанії 1514 р. Реєстри були передані Станіславу Довгірдовичу – чи він був командиром цього загону? Чи командиром був Я. Радзивіл, а він відповідав за грошове забезпечення, роздачу жалування?

В реєстрі 4.2 окремо згадані волиняни та полочани (у невеликому числі) – люди з протилежних кінців ВКЛ. Також згадані «которыи дворяне пенязи брали и в реистре ся не писали» – чи не встигли на час складання реєстру, чи взагалі вирішили не з'являтись на службу. Подальше заглиблення в ці документи не входить у мої наміри.

18 липня папа Лев 10-й написав листа Сигізмунду про угорські справи [AT 3, № 199, p. 143]. Папа обережно повідомляв, що в Угорщині «виникли деякі заворушення та заколоти» і турки можуть цим скористатись. Папа пропонував:

> Нам було б дуже приємно, якби, завершивши в будь-який спосіб московську війну, в яку, як ми розуміємо, втягнута твоя величність, або, якщо це можливо, призупинивши її, ти вирушив до кордонів Угорського королівства […]

Сигізмунд думав, що отримає допомогу з Угорщини (як згадано вище), а виявилось, що Угорщина сама потребує допомоги для гасіння пожежі (повстання Дьєрдя Дожі). Ну й порада закінчити війну у будь-який спосіб свідчить, що європейські політики цілком не розуміли характеру війни – точнісінько так само як

сучасні «миротворці» на чолі із президентом великої в минулому держави США не розуміють нашої війни проти російської агресії, яка триває уже чотири роки (ну, без 16 днів).

В той же день, коли лист папи було відправлено з Риму до Вільна, назустріч йому до Риму було відправлено лист П. Томіцького до Б. Ваповського. Томіцький повідомляв, що король після довгого вагання таки вирушає на війну, не закінчивши всіх приготувань. Папський посол Пізон приїхав до Вільна і збирається їхати до Москви, але якщо литовська армія не змусить москалів до миру – нічого з того не вийде.

Цілком тверезий погляд показує, що Томіцький був державним діячем, а не збанкрутованим торговцем нерухомістю.

Все того ж дня 18 липня 1514 р. у Вільно приїхав Мамиш – посол царевича Ахмат-Гірея. У довгому листі до короля [LM 7, № 161.1, s. 304 – 306] Ахмат пригадав історію татарсько-литовських відносин від Саїна (Батия) та Тохтамиша аж до подій останнього часу (1512 року), у яких Ахмат показав свою вірність королю на відміну від синів Мехмет-Гірея, які напали на володіння короля (що закінчилось битвою під Вишнівцем).

Далі Ахмат повідомляв, що він переправився через Дніпро і стоїть біля Черкас із невеликим числом людей. Якщо король пообіцяє йому жалування – він приїде під Київ і буде служити королю. Як Ахмат розумів оте «жалування» – він виразно не сказав, але мабуть недаремно він пригадав, що московський князь Іван (3-й) надав був казанському царю Мухамед-Аміну місто Каширу. Думаю, і для себе Ахмат хотів такого ж пожалування. Але в чому буде його служба, чи збирається він на війну проти Москви – Ахмат у листі не сказав.

Листи подібного змісту, тільки стисліші, Ахмат надіслав і литовським радним панам [LM 7, № 161.2 – 161.4, s. 306 – 307]. Виходить, Ахмат скористався наданим йому дозволом для того, щоби розташуватись поблизу литовських володінь і звідти дивитись, у який бік поверне вітер.

Десь улітку 1514 р. Менглі-Гірей надіслав листа королю Сигізмунду [LM 7, № 164, s. 309 – 310]. Окрім типових загальних фраз про відданість союзу з королем цар повідомляв, що вороги напали на ногайців десь за Волгою, ногайці перейшли на правий берег Волги і кочують далі на захід до володінь Менглі-Гірея. Ногайці навіть обіцяли воювати з Менглі-Гіреєм. Проти такої загрози цар вивів своє військо у поле, і тому цар не має можливості послати когось із синів на допомогу королю.

Про підбурювання ногайців з боку Москви тут мови немає, здається, ногайці і без такого підбурювання збирались воювати з кримцями. Але бачимо, що Менглі-Гірей «прийняв подачу» від короля і влучно її відбив. Справа участі кримців у війні проти Москви в 1514 році була похована.

28 липня 1514 р. до Вільна приїхав із Криму литовський посол Громика і привіз ще один ярлик Менглі-Гірея [LM 7, № 167, s. 312 – 314]. Він у деяких деталях має відмінності від згаданого вище ярлика, привезеного 3 лютого 1514 року, але ці відмінності – чисто редакційні. В новому ярлику немає того ж самого найбільш істотного, чого не було і в попередньому ярлику – чіткої обіцянки Менглі-Гірея вирушити війною проти Москви. Ото, я думаю, зрадів король, коли отримав у

Мінську одночасно – з Вільни переклад ярлика, а зі Смоленська звістку про капітуляцію!

Слід знати, що є велика різниця між виразами «вирушає на війну» і «вирушив на війну». Про те, що король «вирушає», він писав від 24 травня, і от тільки 22 липня король вирушив із Вільна до Мінська, де було зібране його військо [AT 3, № 220, p. 157]. В листі з табору під Мінськом з 26 липня король повідомляв С. Ходецького про три тактичних успіхи: 1, князь Полубенський побив (невідомо де саме) загін з 300 московських вершників, узяв полонених; 2, князь Мстиславський побив загін із 3 тисяч москалів, який мав обложити Мстиславль; 3. Ахмат-Гірей зі своїми татарами грабував десь у Московії і надіслав здобич до Києва (із згадки Києва я виводжу, що він воював десь поблизу, на Чернігівщині).

Але ці успіхи, навіть якщо вони і не перебільшені, були незначними і не мали впливу на події довкола Смоленська.

Капітуляція Смоленська і наступ москалів

Падіння Смоленська

Що діялося в обложеному москалями Смоленську упродовж 2.5 місяців облоги – джерела з литовського боку не знають. Слід думати, що облога була досить щільною і гінці не могли потрапити до короля.

Пізніше Деций написав, що москалі ужили близько 300 облогових гармат. Обстріл із гармат і пищалів у загальних виразах підтверджує великоруський літопис.

Далі цей літопис одразу переходить до подробиць капітуляції міста, які краще прочитати в оригіналі. Великий князь московський Василь вступив у захоплене місто, був присутнім при урочистому богослужінні в соборі та призначив воєводою князя Василя Васильовича Шуйського. Литовського воєводу Юрія Сологуба Василь наказав відпустити й проводити до Орші (слід думати, це було однією з умов капітуляції). Все це сталось 31 липня – 1 серпня 1514 року.

Ця подія буквально приголомшила короля Сигізмунда. У листі до свого брата Владислава (з початку серпня 1514 р.) він гіркотою й роздратуванням писав, що фортеця Смоленськ, яка перед тим неодноразово витримувала сильніші облоги, – тепер несподівано здалася, хоча була усім забезпечена і не зазнала значного штурму! Король вважав, що керівники оборони спокусились обіцянками ворога, зрадили і здали місто.

Чи справді фортеця була всім забезпечена – ми конкретно судити не можемо, можемо тільки загально сказати, що на війні завжди не вистачає **чогось** і дуже часто не вистачає **усього**. Окрім того, запаси мають неприємну властивість закінчуватися, якщо їх своєчасно не поповнюють. Про це король не думав.

Оборонні споруди, як я уже писав, теж мають свій запас витривалості, який можна вичерпати систематичним артилерійським вогнем. І про це король не думав.

Король писав, що перед тим Смоленськ витримував облоги більшими силами. З фактичного боку – це неправда, москалі зосередили в 1514 р. виразно більші сили, ніж у попередніх кампаніях. Але король міг так думати – чи то він не знав реальної сили ворога, чи то написав так для більшого драматичного ефекту.

Недаремно кажуть, що військо здається не тоді, коли закінчуються можливості для боротьби, а тоді, коли зникає віра у перемогу. І ми виразно бачимо, що оцей дуже

дефіцитний ресурс було вичерпано. Конкретно упродовж цієї облоги король так і не зміг подати вість обложеним: «Тримайтесь, я йду на допомогу». І в загальному ході всієї війни Смоленськ не бачив великої уваги до себе з боку влади Великого князівства Литовського. Король не зміг чи не схотів особисто відвідати Смоленськ упродовж зими 1513 – 14 років. Така увага могла би надихнути місцеве військо. Але так не сталося, і це військо почало думати, що воно покинуте напризволяще, виставлене на війну з Москвою власними силами.

Города сдают солдаты,
Генералы их берут…

І от вийшло, що вояків, які два з половиною місяці безнадійно боронили Смоленськ, які щодня чули канонаду і гинули на валах – звинуватили у зраді ті, хто з усіма вигодами проводив цей час у Вільно. Це звинувачення було зручне тим, що знімало персональну відповідальність з короля, який навіть у листі до рідного брата не показав, що він почуває за собою хоч якусь провину в тому, що сталося. Думати про зраду було так само зручно литовським радним панам разом із найвищим гетьманом князем К. І. Острозьким – вони теж не почували ніякої особистої провини.

Також треба відзначити, що звинувачення з боку короля у зраді, які повторюються в його листах з осені 1514 року, не подають ніяких фактичних подробиць: хто персонально зрадив, як дійшло до зради, хто конкретно з московського боку схиляв керівників оборони до капітуляції, що конкретно їм обіцяв – нічого цього тоді не було записано, і ми про це нічого не знаємо й ніколи не дізнаємось.

Більше того – навіть реальні дуже непевні, по суті – зрадницькі дії князя Мстиславського і Яна Немировича були амністовані королем (як ми ще побачимо далі). А от конкретних звинувачень у здачі Смоленська нікому так і не було висунуто, навіть воєводі Сологубу. «Зрадник», який після зради приїхав до того самого короля, якого він зрадив, не вписувався у стрункy картину «»смоленської зради. Він просто зник надалі з документів і ми про його долю не знаємо, але знаємо, що суду над ним не було. (Звістку Устюзького літопису, що Сологуб «от короля убьен бысть» [ПСРЛ 37, с. 53], вважаю непевною [докладніше: Жарких М. І. Князі Глинські. – К.: 2023 р., розділ «Устюзький літопис про М. Л. Глинського»].)

Але людський ум не терпить порожнечі, і от ця порожнеча у пізніших авторів, навіть сучасників подій, заповнилася Михайлом Глинським: з одного боку це він, чорний геній Литви, схилив Смоленськ до здачі, а з другого боку, зробивши це, негайно захотів перейти на бік тієї самої Литви. Це всім здалося дуже переконливим, і так, починаючи із Деція, переписується з однієї історії до наступної.

Наступ московського війська

Смоленська перемога надихнула великого князя Василя, і він вирішив скористатись наступними теплими місяцями для продовження наступу. Московська розрядна книга згадує про похід війська під командуванням князів М. Д. Щенятева та І. М. Воротинського на Мстиславль. Князь М. І. Мстиславський не намагався чинити опір і здався москалям, приїхав до Василя у Смоленськ і був прийнятий у московську службу.

Практично тими самими словами ця подія записана і в літописі (думаю, на підставі розрядної книги). Літопис додає, що міщани та чорні люди з Кричева й

Дубровни також передалися на службу князю Василю. Про дії московських загонів у напрямку цих міст не згадано, так само як і про роль місцевих литовських начальників.

Далі, і розрядна книга і літопис згадують наказ воєводам Михайлу та Дмитру Булгаковим – йти воювати в глибину литовських земель. У літописі конкретно називаються Друцькі поля, Борисов та Мінськ.

Мстиславль знаходиться у 90 км на південь від Смоленська, а Кричів – у 35 км на південь від Мстиславля. Можна думати, що жителі Кричева знали про похід москалів на Мстиславль і вирішили підстелити соломки з московського боку (кричівський намісник Юрій Немрович виправдовувався тим, що жителі не хотіли воювати проти москалів). Для москалів опанування цих двох міст усувало флангову загрозу Смоленську з півдня і вирівнювало лінію майбутнього кордону.

Інша справа – Дубровно. Це місто знаходиться у 90 км на захід від Смоленська. Далі – Орша (ще якихось 16 км на захід), від неї – 45 км на захід до Друцька, ще 80 км до Борисова, а від нього – 72 км до Мінська. Всі названі пункти лежать неподалік сучасної шосейної дороги Москва – Мінськ, котра, як бачимо, недалеко відходила від давньої дороги.

Оце був маршрут воювання литовської землі, і слід думати, що жителі Дубровни так само вирішили не ризикувати опиратись москалям, а ті, у свою чергу, «не помітили» Орші, в якій (ми пам’ятаємо) був литовський гарнізон. Мені здається, що дії москалів за Дніпром, в напрямку Друцька і далі на захід, носили в той час характер розвідування – де перебуває литовське військо, в яких силах і які має наміри.

Детальної хронології цих подій джерела не подають, видно тільки, що все це діялося у серпні 1514 р. (наприкінці 7022-го вересневого року; 1 вересня починався 7023-й рік).

Михайло Глинський

Я уже був торкався цього сюжету [*Жарких М. І.* Князі Глинські. – К.: 2023 р., розділ «Глина перша (1514 – 1522 рр.)»], але тепер хочу подивитись на нього в контексті війни за Смоленськ (це і для зв’язності розповіді потрібно).

Розрядна книга називає князя М. Л. Глинського боярином і командиром передового полка (терміну *полковник* тоді ще не було) в армії князя Данила Щені, яка першою вирушила на Смоленськ. Коли вся московська армія зібралась під Смоленськом, вона була переформована, і в ній Глинський знову був першим воєводою передового полка. Це була висока гонорова посада – третя за значенням після першого і другого воєвод великого полка.

Далі розрядна книга подає воєвод, які командували в битві під Оршею, і серед них Глинського нема (ну, його й справді у самій битві не було) – і окремо записано:

> Послал князь великий слугу своево и воеводу князя Михаила Львовича Глинского со многими людьми беречь своей вотчины города Смоленска и иных городов от своево недруга, от Жигимонта, короля польскаго.

Цей запис не може не дивувати: якщо «со многими людьми» – то вони московським звичаєм мали би бути поділені на п’ять чи принаймні чотири полки, а де їх склад? Логіка частково відновлюється, якщо переставити наказ Глинському перед розрядом війська під Оршею. Але тоді стає незрозумілим – яку ж посаду в тому війська займав Глинський? Окремої посади головнокомандувача москалі тоді не

знали, перший воєвода великого полка командував одночасно й усією армією, і цим першим воєводою під Оршею названо князя Михайла Івановича Булгакова.

Про арешт Глинського розрядна книга мовчить, і мені здається, що тут ми маємо сліди редакційного втручання в текст, внаслідок якого роль Глинського вийшла спотвореною. Оскільки розрядна книга, яку я цитую, була доведена аж до 1605 року – у москалів був час, аби відредагувати чорнові розрядні записи, пороблені у Смоленську.

Процитоване речення розрядної книг дослівно записано й до літопису, і мені навіть здається, що тут літопис був джерелом розрядної книги (а не навпаки, що було типовим). І далі літопис продовжував: Глинський зрадив, почав обмінюватись листами («ссылаться») з королем і пересилати розвідувальну інформацію («наводити на великого князя людей») – тому його схопили і відіслали до великого князя (до Смоленська).

Оце стільки знають про роль Глинського в кампанії 1514 року московські джерела. Бідність джерел цілком очевидна – вони не подають ані точної дати, ані місця арешту Глинського. Видно, що його роль була помітною, хоча й не визначальною, а немилу для москалів історію з його арештом подано максимально стисло, бо повністю промовчати теж було незручно. Видно також, що ніяких певних свідчень зради Глинського москалі не знайшли. За дійсну зраду йому напевно відрубали б голову (на Москві часто рубають голови і без жодних доказів зради), а Глинського вкинули у в'язницю в московському Кремлі. І тільки.

З боку короля маємо згадку з червня – князь Глинський на чолі тисячі кіннотників прибув під Смоленськ. Це підтверджує роль Глинського як командира передового полка. Далі маємо згадку про Глинського в листі короля з 16 серпня – цей епізод був уже тоді незрозумілим, а в наш час – і поготів. Ніяких слідів листування Глинського з королем ми не маємо: «що розумні такі люди мають розмовляти?» Глинський знав, що король хоче його повісити, і король знав, що хоче повісити Глинського. Гарна основа для переговорів, чи не так?

Найбільш інформативною є коротка згадка короля Сигізмунда в листі до Яна Ласького з 25 вересня 1514 р.:

> Князь Михайло хотів перейти до нас, але був зраджений своїми московському князю, захоплений і закутий, був відправлений до Московії за три дні до битви.

Над нею варто трохи поміркувати. Звідки король про це дізнався – вочевидь, від полонених, серед яких були найвищі воєводи московського війська. Вони точно знали, що робилось в їхньому війську, тому їм можна довіряти. Отже, Глинського схопили 5 вересня. Знали вони й те, що Глинського забили в кайдани, і те, що його відіслали кудись на схід.

Характерно, що король не конкретизував, про якого саме князя Михайла він писав. Ото справді

Який же ще із тисячів Жуанів
Міг зватись отак просто – «дон Жуан»?

Король знав, що Ласький його зрозуміє. Король ніяк не виразив свого ставлення до цієї події, записавши тільки голий факт.

Тепер я запропоную свою несуперечливу версію події, яка природно пояснить усі деталі усіх джерел.

Після переходу М. Л. Глинського на службу до московського великого князя Василя він отримав титул боярина і високе місце біля великого князя. Поява такого вискочня природно викликала невдоволення старої московської служилої знаті. Помітна роль Глинського у здобутті Смоленська привела до змови командирів війська, які вирішили схопити Глинського і очорнити його перед Василем. Задля цього очорнення воєводи набрехали, буцімто Глинський листується («ссылается») з ворогом і має намір перейти до нього, але при цьому вони не знайшли нікого з гінців, через яких мало би йти оте листування, ані самих листів.

Великий князь Василь був неприємно вражений отакою пинхвою, але не до кінця повірив у брехню і мав намір провести слідство. Тому він не наказав одразу стратити «зрадника», а тільки вкинути його до в'язниці в Москві. Далі московське військо зазнало поразки під Оршею, котра надала вагу звинуваченням, до яких додалося ще інформування ворога про поточні плани («литовських людей почав наводити на великого князя людей»).

Але воєводи, які потрапили в полон під Оршею, не знали про це додаткове звинувачення, тому розповіли королю тільки про намір Глинського перейти на бік Литви. Для короля цей намір так само був цілковитою новиною – він так само не міг назвати нікого з гінців (бо їх і не було), ані не мав не мав ніяких листів – ні від Глинського до нього, ніже своїх листів до Глинського (бо й їх не було).

Коли ж Василь повернувся до Москви, він побачив, що «зрада» Глинського може бути йому корисною – вона пояснювала поразку непереможного до того московського війська від якихось там литовців, знімала відповідальність за поразку з самого великого князя та його воєвод. Тому він відмовився від свого попереднього наміру – розслідувати цю справу і залишив усе так як є – Глинський зрадив, але не покараний і перебуває у нескінечному слідчому арешті (Глинського, здається, навіть не катували – не так-то пильно було москалям дізнатись більше).

На литовському боці теж побачили, що говорити про «зраду» Глинського їм вигідно. Це до певної міри знімало відповідальність за втрату Смоленського з короля та його радних панів, перекладаючи її на Глинського, якому ця відповідальність не шкодила (ну, мокрий дощу не боїться).

Уже наступного дня після згаданого листа короля, а саме 26 вересня 1514 р., Яків Пізон із того самого Вільна написав свого листа, до якого ми часто будемо звертатись. Там сказано, що арешт стався на початку вересня (circiter calendas Septembris) і розгорнуто початковий варіант байки про Глинського, який був розвинений хроністами. Всі оповідання польських (Деций – Ваповський – Гурський) і німецьких (Герберштейн) джерел написані пізніше, з висоти знання про наступні події і з метою надати розповіді більшої драматичності. Заради цього вони запустились у фантазії:

– нібито Глинський порадив Василю воювати за Смоленськ, і через цю пораду почалася війна;

– нібито Василь хотів зняти облогу Смоленська, але Глинський умовив його продовжувати (варіант: уже зняв був облогу, але під впливом Глинського відновив її);

– нібито Глинський схилив керівників обложеного Смоленська до капітуляції великими обіцянками;

– нібито Глинський першим в'їхав у переможений Смоленськ;

– нібито Глинський вимагав, щоби Василь віддав Смоленськ йому, Глинському, як нагороду;

– нібито Глинський вів переговори про перехід до короля через боярина Трепку;

– нібито Глинський за посередництвом угорського короля Владислава таємно погодився із Сигізмундом;

– нібито Глинського зрадили придворні короля, котрі боялись, що Глинський повернеться;

– нібито Глинський, повернувшись до короля, стане претендувати на славу переможця москалів, і т. д.

Все це – злобні вигадки, і нічого з цього ніхто не знав у 1514 році. Тільки згадка про Владислава може мати джерелом **розмови** 1514 року. Маємо письмову відповідь імператора Максиміліана для Ренульта, посла угорського короля Владислава. Вона не датована, належить до середини 1514 року. І там імператор писав:

> Його цісарська величність потурбується про те, щоб ясновельможний пан Михайло, князь Глинський, припинив свої домагання та заворушення проти ясновельможного короля Польщі та його королівств і володінь, і всі інші домагання та образи припиняться [AT 3, № 170, p. 121].

Справа виглядає так, що Владислав просив Максиміліана ужити свого впливу на Глинського для припинення московсько-литовської війни. Не вмію сказати, чого більше у цій відповіді – наївності, самовпевненості чи некомпетентності. І Максиміліан, і Владислав були особисто знайомі із Глинським і склали собі якесь неймовірне поняття про його могутність і впливи у Москві. Думаю, це сталось тому, що вони не знали більше нікого з московських вельмож (навіть імен їх не знали), і так цілий московський уряд персоналізувався в особі Глинського, який буцімто міг ~~одним телефонним дзвінком~~ одним своїм рішенням розпочати й зупинити війну.

Лист імператора цікавий не стільки для історії Смоленської війни, скільки для з'ясування поглядів і думок про цю війну, котрі побутували в католицькій Європі. І всі названі фантазії щодо Глинського є проекціями європейських реалій на московського боярина Глинського.

(В 1507 році Глинський справді їздив до Владислава і скаржився на образу, яку завдав йому Сигізмунд; і Владислав справді заступився за нього: написав Сигізмунду листа і прислав свого посла, радячи порозумітися з Глинським. Але Сигізмунд не відступив від свого попереднього рішення, і сталось те, що сталось. Можливо, цей епізод мав відлуння у форму отого «таємного порозуміння», коли реальна хронологія подій уже трохи затерлась в уявленні згаданих авторів. Адже цілком очевидно, що ніякий гонець не міг упродовж одного місяця серпня 1514 р. доскакати від Смоленська до Буди (1200 км), далі повернутись до Мінська чи Борисова, а звідти знову до Смоленська. Але ця очевидність нітрохи не турбувала істориків минулого, як не турбує і сучасних авторів.)

Записана Децієм історія Трепки, якого московіти **нібито** настромили на рожен і пекли на вогні, а потім випустили – це чистий жарт. Але Децій явно перебільшив почуття гумору своїх читачів, і у Ваповського, а далі у Гурського ця історія повторена

уже без «нібито». Повторюся – якби москалі справді перехопили якогось посланця до Глинського і дізнались від нього про зносини Глинського з королем – це було би певне свідчення зради із наступним відрубанням голів і посланця, і Глинського. Оскільки такого не сталось, то і вся історія Трепки є чистою вигадкою, тим більше що в одного автора його надсилав Сигізмунд, а у другого – Владислав, що Трепка їхав до Москви (в той час як Глинський перебував під Смоленськом).

Особливо дивно виглядає незручна фантазія Деція, що Глинський буде претендувати на славу переможця москалів. Так перед битвою ніхто не думав і не міг думати, бо результат битви лежав у Зевса на колінах. Але Децій писав після битви і знав її результат, тому й закинув цей камінець у гор*о*д князя Острозького, бо це його славу мав перехопити Глинський, і тому Острозький був (нібито) зацікавлений, щоб Глинський не повернувся.

І от я уявляю собі, що для цього Острозький написав такого листа: «Шановний князь Булгаков! Я, князь Острозький, воєвода ворожого тобі литовського війська, звертаю твою московську увагу на дії нашого явного ворога і таємного друга князя Глинського, який хоче перейти від вас, дурних і лихих москалів, до нас, добрих і розумних литовців. Пильнуй, аби вам, нашим ворогам, не сталось якесь лихо від цього нашого прихильника». Що мав би зробити московський воєвода, отримавши від ворога отаку цидулку?

Менше з тим, і ця дурна вигадка переписується все далі й далі.

В сухому залишку маємо: Глинський був якимось командиром у війську, котре мало наступати від Смоленська далі на захід; москалі його схопили у вирішальний момент перед битвою і тим внесли дезорганізацію, котру, мабуть, теж не слід перебільшувати.

Рух литовського війська

Звістка про падіння Смоленська застала короля у таборі біля Мінська. Там король перебував і далі принаймні до 16 серпня. В цей день він написав листа до Матія Древіцького, який перебував у Вільні. Найбільше короля цікавила можливість укласти перемир’я з москалями, і він сподівався, що посланець римського папи Яків Пізон (який все ще перебував у Вільно) зуміє це залагодити.

Я думаю, король бачив, що військо збирається до Мінська мляво, і навіть через 50 днів після дати збору його все ще назбиралось небагато. Тому, можливо, він бачив вигоду для себе у перемир’ї.

Я. Пізон оцінював число литовського війська так: 2 тисячі важкої кінноти, 30 тисяч іншої кінноти (легкої?) і 2 тисячі піхоти. Військо мало обоз на 20 тисяч возів (отже, принаймні стільки ж було й візників).

З литовського боку ми не маємо ніяких звісток про дії москалів після здобуття Смоленська, і можна думати, що король і не мав відомостей про це.

Десь в цей час (здогадно – у серпні 1514 р.) слуга Менглі-Гірея Батуш привіз Сигізмунду лист від царя [LM 7, № 165, s. 310 – 311], в якому повідомляв: наші вороги зібралися біля Астрахані і пішли воювати п’ятигірських черкесів. Тому Мехмед-Гірей, щоб зробити приємність королю, повів військо на цих черкесів, а тепер повертається назад. І як він повернеться, ми подумаємо, що нам далі робити.

Про Ахмат-Гірея цар повідомляв, що той не дочекався збору всіх сил і пішов вперед, втратив усіх коней і тепер стоїть в Очакові. На наказ Менглі-Гірея – йти до Києва – Ахмат відповів: «Як зберу коней та людей – так і поїду».

Вважати похід на черкесів (від яких до Смоленська було 1500 км) за допомогу Сигізмунду – це було просто знущання, і королю залишалось проковтнути його. У який спосіб Ахмат втратив коней – невідомо, я думаю, москалі побили його загін і він змушений був тікати.

Далі 27 серпня ми бачимо, що табір короля уже був у Борисові [LM 9, № 420, s. 254 – 255] (точної дати переїзду наші джерела не знають). А звідси, з Борисова, король 28 серпня повідомив королеву, що литовський загін поїхав вперед, мав сутичку з московським загоном, який налічував понад тисячу чоловік, побив його і захопив 40 полонених. У листі короля зазначена дата 27 серпня (до папи Лева 10-го). Пізніше С. Гурський у своїй хроніці додатково назвав командиром Яна Пілецького [AT 3, № 220, p. 157]. Оскільки звістка про успіх прийшла у Борисов уже наступного дня, можна зміркувати, що зіткнення сталось десь недалеко (біля Друцька?).

Сутичка розвідувальних загонів дала нарешті обом сторонам уявлення – де знаходиться ворог. Окрім того, деякі відомості про москалів король отримав від перебіжчиків (лист до М. Древіцького з 28 серпня 1514 р.) – а зовсім не від Михайла Глинського, як фантазували вороги останнього. І от король повідомив Древіцького про свій план – залишитись із частиною війська в Борисові, а головне військо 30 серпня має вирушити на схід, аби стримати або й розгромити ворога. І через тиждень сталася битва під Оршею.

Битва під Оршею

Сьогодні СВОра пушкіністів обстрілювала Київ ракетами, я нарахував до 8 виразних вибухів близько 1:25 і далі ще до 5 – близько 1:40. Скло в моїх вікнах дзеленчало. Біля 4:00 зникло опалення – я уже звик дізнаватись політичні новини по трубах, які йдуть у мою квартиру.

І справді – написали про атаку ракетами «Циркон». Це мабуть салют на честь скасування переговорів в Абу-Дабі, бо там тепер своя війна.

Війна Ізраїля проти Ірану – справедлива і виправдана, бо Іран систематично нападав на Ізраїль руками своїх маріонеткових збройних формувань і погрожував майбутнім ядерним ударом. Війна США проти Ірану – агресивне імперіалістичне загострення демократії (у них-бо вибори час від часу відбуваються, і от щоразу потрібна маленька переможна війна задля підвищення популярності начальства).

Іран – наші вороги. Гарний іранець – це мертвий іранець. Коли іранців убивають – це добре. Коли іранців убивають без нашого втручання – це дуже добре. Але війну США ведуть бездарно, як все, що вони роблять останні чверть століття. Поки що ми перебуваємо у фазі шапко-закидательства з усіма її

атрибутами: і Тегеран за три дні, і втрат немає, і все збили, і все йде за планом і навіть «наша (США) мета – беззастережна капітуляція Ірану».

А між тим американці за перші 4 доби вистріляли весь запас своїх зенітних ракет, і війна перейшла із «блискавичної» у «війну на виснаження». І колишня велика держава, яка збирається стати знову великою і навіть думає про себе, що «в неї є карти» – звертається до допомогу до України, у якої «ще менше карт» (то їх не було зовсім, а тепер стало ще менше). Так що може вийти така сама війна, як в Афганістані, де США воювали двадцять років, щоби передати владу від Талібану назад до Талібану (7 березня 2026 р. о 7:48).

Московські джерела розповідають про цю битву дуже стисло, із явною неохотою. Розрядна книга пише: «И литовские люди под Оршею воевод побили» – і тільки. Трохи більше подає літопис, пояснюючи поразку зрадницькими вказівками М. Л. Глинського для литовського війська (ці «вказівки» треба вважати наклепом).

Хід битви треба встановити на підставі одних тільки джерел з литовського боку.

Контрнаступ литовського війська

Отже, 27 серпня 1514 р. сталась сутичка польського й московського розвідувальних загонів. Польського? Якщо вірити С. Гурському, що командиром був поляк Ян Пілецький, то таки польського. Інша справа, що це ім’я з’явилось на письмі тільки через сорок з гаком років після битви, а записи з часу самої битви цього імені не знали.

Де сталась ця сутичка – джерела не знають, можна тільки здогадуватись, що десь на схід від Борисова, і то недалеко, бо король того ж дня уже знав про неї і писав у своєму листі.

Далі можна думати, що 30 серпня зосереджене в Борисові військо таки вирушило на схід, як планував король. Для своєї охорони король залишив у Борисові 4 тисячі людей (Пізон) – своїх дворян та найманих воїнів-поляків (лист з 28 серпня):

Ты себя-то соблюди,
Стой всё время позади.

Як було організоване військо в поході, яка була його структура, хто були його командири – джерела не знають. Знаємо, що польським найманим військом командував Януш Свірчевський, а які ще були частини і хто ними командував – невідомо.

І от 1 вересня литовське військо знову здобуло перемогу над загоном москалів (лист короля до папи Льва з 18 вересня 1514 р.). Де саме це сталось – нам невідомо. Трохи більше подробиць згадав С. Гурський:

> 1 вересня князь і воєначальник московитів Киселиця з частиною військ був розгромлений і взятий у полон королівськими військами [AT 3, № 220, p. 158].

Киселиця – це князь Михайло Васильович Кислий Горбатий, відомий нам із розрядної книги. Звістка про його полон – неправдива, він в 1515 і наступних роках часто згадувався як воєвода московського війська. Хіба що припустити, що поразки зазнав загін під командуванням Кислого, і так це ім’я якось дійшло до Гурського.

Про якийсь із цих епізодів згадав Яків Пізон, який перебував у Вільні: москалів було 1300, а «наших» – 600 вершників.

Додатково Пізон згадав про набіг загону полоцького старости (не названого по імені) на землі Московії (знову невідомо, куди саме; найближче до Полоцька лежать Себеж та Невель – у 90 км).

Опис битви за першими реляціями

Таких реляцій ми маємо три: лист короля до Яна Конарського з 13 вересня, його ж – до папи Льва 10-го (18 вересня) і лист Я. Пізона до Я. Корицинського (26 вересня). Небагато до цього додає лист короля до Яна Ласького (25 вересня). Духовні особи, до яких писав король – це не ті люди, яким були би цікавими дрібні тактичні подробиці, і їх ми майже не маємо.

Довідавшись про успіхи литовського війська і зміркувавши його значне число, московські воєводи вирішили не ризикувати і відтягнули вислані вперед загони за Дніпро. Проти зручного броду через Дніпро вони виставили заслон, включаючи гармати (Пізон). Де саме це було – наші джерела не згадують, і взагалі топографії місцевості не знають, уявляють, що брід був тільки один. Здається, ідея московських воєвод була – утримувати рубіж Дніпра й ухилятись від вирішальної битви головних сил. Ця пасивна тактика віддавала литовцям тактичну ініціативу, якою вони і скористались.

Литовці виставили проти броду невеликий загін, який мав імітувати активність і притягати увагу москалів (Пізон); а головні сили навели понтонний міст через Дніпро і переправились в іншому місці (лист з 18 вересня, Пізон).

На цьому місці варто відзначити – король Сигізмунд передбачав, що війську доведеться переправлятись через великі ріки, і тому викликав із Кракова Яна Басту – міщанина (?), досвідченого у в’язанні плотів (цей Баста торгував лісовими матеріалами, які сплавляв із Кракова Віслою на плотах). І Баста його не підвів – він збудував наплавний міст через Дніпро, по якому переправилась навіть артилерія. Король нагородив Басту, звільнивши його на три роки від сплати мита з його лісових товарів.

Інженерних військ тоді ще не існувало, це були тільки перші натяки. Але процитований документ – рідкісний випадок, коли ми можемо побачити повсякденні клопоти воєнного життя.

Москалі, побачивши вишикуване проти себе литовське військо, спробували обійти його лівий фланг, але ця атака була відбита. Далі зійшлися війська центру і правого флангу, москалі не витримали натиску і кинулись тікати. Переможці захопили московські прапори й розграбували табори ворожого війська (Пізон). В усіх реляціях з вересня 1514 р. значиться, що битва сталась 8 вересня (на день Різдва богородиці), але ніде не сказано – де саме це було.

Чисельність московського війська король оцінював у 80 тисяч (лист з 13 вересня, далі 18 вересня – повторено тричі, також у Пізона). Це – приблизна оцінка, але я їй довіряю. Думаю, вона основана не тільки на спостереженнях литовських командирів, але і на свідченнях полонених, в їх числі – найвищих воєвод. Кому ж краще знати число своїх військ, як не командирам?

Щоб закидувати королю, який був авторитетним свідком у цій справі, перебільшення чисельності московського війська, потрібні якісь підстави. Потрібна

якась інша інформація про його чисельність, з іншого джерела, а його якраз немає, і це не можна замінити кабінетними міркуваннями з віддалі у півтисячоліття з гаком. Невідомий нам німець в 1513 році оцінював московське військо на 112 тисяч (80 тис. під Смоленськом + 24 тис. під Полоцьком + 8 тис. під Вітебськом, як ми бачили вище). Я не думаю, що він рахував по головах, а переказав ті оцінки, які звучали в самому московському війську (якщо вже він якось дізнався про склад трьох армій). І це було записано за рік перед битвою під Оршею і цілком незалежно від листів короля.

Якщо вірити Пізону, литовське військо мало 34 тисячі чоловік, із них 4 тисячі залишились в Борисові; отже, в битві брали участь до 30 тисяч. Це була дуже велика сила, але значно менша, ніж московська. (За переписом литовського війська 1528 р. [LM 523] його число становило близько 20 тисяч чоловік. Але перепис не охоплював землі сучасної України. Заглиблюватись у вивчення перепису я не маю наміру, беру тільки загальну оцінку.)

Після битви литовці переслідували московських недобитків на 8 миль (56 км; лист з 25 вересня). Натомість Пізон записав, що переслідування тривало до кінця дня, так що навряд чи литовці заганялись далі, ніж 30 км (4 милі), а скоріше менше. Про 4 милі можна прочитати у Деція.

Литовці втратили близько 400 чоловік вбитими (Пізон); багато було поранених (Сигізмунд, Пізон). Втрати московського війська були значно більшими: 30 тисяч (13 вересня); понад 30 тисяч (18 вересня); далі – обережніше: понад 16 тисяч (25 вересня). У Пізона читаємо уже – близько 40 тисяч вбитих. Із цих чисел я довіряю найменшому.

Було захоплено багато московських полонених: 8 воєвод, 37 старших, 1500 знатних воїнів (13 вересня); 10 воєвод, 37 старших, понад 2000 знатних (18 вересня); 4 тисячі (Пізон). В загальних числах я не бачу суперечності, бо йдеться про різні категорії полонених. Я думаю, бойових холопів, які їздили на війну разом зі своїм паном, до числа знатних (nobiles) не включали.

По імені Пізон назвав одного тільки Михайла Голицю – в розрядній книзі він названий князем Михайлом Івановичем Булгаковим, першим воєводою великого полка під Оршею.

Із числа здобичі Пізон назвав 20 тисяч московських коней.

Розглядаючи доступні подробиці в цілому, я думаю, що московське військо розслабилося після смоленської перемоги, розглядало наступні дії як завершення кампанії, котре не потребувало максимального напруження сил. Наступ литовської армії, котра допіру зараз вступила у війну, був для москалів несподіваним, вони не зуміли скористатись своєю чисельною перевагою і зазнали поразки від менш чисельного війська.

Поети про битву

Пізніші листи короля з жовтня – грудня 1514 р. містять багато відомостей про пізніші події, які я ще буду розбирати, але для уявлення про саму битву не додають нічого. Тому слід подивитись, що писали про неї поети та хроністи.

Поетичних відгуків битви маємо аж чотири. Першою слід назвати поему Андрія Крицького, уже відомого нам своєю похвалою королю Сигізмунду з нагоди перемоги над татарами під Вишнівцем у 1512 році [Andreae Cricii carmina / edidit Casimirus

Morawski. – Cracoviea: Typis Universitatis Jagellonicae, 1888, p. 30 – 35 трохи про цю поему: *Жарких М. І.* Битва під Вишнівцем (1512 р.). – К.: 2025 р., розділ «Андрій Крицький»].

Нагадаю – Крицький був секретарем королеви Барбари і був при ній у Вільні від середини 1513 року. І от він написав нову досить велику поему «Ad Serenissimum Dominum Sigismundum Primum et magnum Lithuaniae ducem nomine inclitae reginae Barbarae coniugis suae post partam de Moscis victoriam epistula Andreae Cricii cancellarii» [«Послання до найяснішого пана Сигізмунда 1-го, [короля польського] і великого князя литовського, і його славної дружини королеви Барбари після перемоги над московитами, Андрія Крицького, секретаря» – Andreae Cricii carmina…, p. 36 – 41; надруковано також в AT 3, № 242, p. 191 – 195 під трохи інакшим заголовком «Ad inclitum Sigismundum primum, Regem Polonie ac Mg. Ducem Lithuanie, nomine Regine Barbare, post partam de Moscis victoriam. Epistola Andree Critii, ejusdem Regine Cancellarii» – «До славетного Сигізмунда 1-го, короля польського та великого князя литовського, і його королева Барбари – після перемоги над московитами. Писання Андрія Крицького, канцлера королеви»].

Ця поема була надрукована в Римі в 1515 році окремою брошурою під заголовком «Illustrium virorum de memorabili clade Moscorum per Serenissimum ac Invictissimum D. Sigismundum Regem Poloniae apud aras Alexandri Magni peracta Carmina» [Поема про перемогу найяснішого і найнепереможнішого пана Сигізмунда, короля Польщі, над московитам біля вівтарів Олександра Великого – світлим мужам на пам'ять. Слід знати, що в цифровій бібліотеці Polona є скани двох примірників цієї брошури: повний (24 с., з 2 гравюрами) і неповний (7 с., з 1 гравюрою, гіршої якості)]. Поема не випадково була надрукована саме в Римі – її найпершими читачами мав бути папа та його кардинали, які мали побачити, хто захищає християнську (тобто католицьку) спільноту від нечестивих схизматиків-москалів.

Поема має короткий вступ-чотиривірш (перший рядок: «In curis magnoque meo rex inclite casu…»), далі 130 рядків двовіршами (перший рядок: «Qua solet in densa turtur miserabilis ulmo…») і далі післяслово до короля на 16 рядків, також двовіршами (перший рядок: «Tandem fama novum referens optata triumphum…»). В AT ця післямова подана разом з поемою, а у виданні 1888 р. – як окремий твір.

Розбирати її детально я не маю наміру. Поверхово переглядаючи текст, бачу там імена Марса, Юпітера, Пенелопи, Лаодамії, карфагенського замку Тир, Фригії, Дідони, Epimachius, скіфів, гетів – все це повинно дати читачу поняття про подію, котра сталась десь там, біля вівтаря Олександра Великого (ну, Македонського).

Трошки ближче до суті справи – назви Mosca, Polona, Lithuana, Pilcensis (Пілецький, який у поемі побив скіфів; слід думати – він був соратником Олександра Великого у його війні проти скіфів).

Нарешті маємо ще такі рядки:

Quam Constantinus prudens, Ianussius acer,
Sampoliusque celer conspiciendus erat.

Де Костянтина розважливого, Януша бадьорого,
Самполіуса же швидкого варто було бачити.

І ці люди також, можна думати, були соратниками Олександра Македонського. Розгадати цей ребус і побачити тут імена Костянтина Острозького, Януша

Свірчевського та Войцеха Самполінського міг лише той, хто знав, про що йдеться, з якихось інших джерел.

Крицькому сподобалося прославляти перемогу – вона давала добру нагоду для славословій (у поляків є навіть спеціальний вираз для цього *poezja okolicznościowa*). І от він написав ще наступний твір «Cantilena de victoria e Moscis parta die natali Sanctae Mariae 1514 rem summarie continens Andreae Cricii inclitae reginae Barbarae Cancellarii» [Пісня про перемогу, здобуту над московитами в день народження святої Марії в 1514 році, що містить короткий виклад події, написана Андрієм Крицьким, канцлером славної королеви Барбари. Перший рядок: «Eia chori resurgamus…». Andreae Cricii carmina…, p. 42 – 53; AT 3, № 244, p. 196 – 200 – під спрощеним заголовком «Cantilena ejusdem victorie rem gestam summarie continens»]. Це справді пісня, бо складається із 368 коротких рядків, згрупованих у тривірші.

Тут бачимо: Моска, Ксеркса, Дарія, схизматиків, валахів, Михайла, Литву, Смоленськ, Мстиславського, Epimachius-a, Пілецького, Стопу (Stoppa), уже відомого нам Шпергальта (Spergaltt), Борисфен, Глинського (+ кайдани + Московію), різдво богородиці (Natalis Deiparae), Зборовського, Нешковського, Пучневського, Гоча, Слупецького, жемайта Вольського (Volnenses Samogitas), скіфів, Гефеста, Олександра Македонського, Вільну (куди з тріумфом допроваджено полонених). Це вже значно конкретніше і, можливо, при детальному перекладі можна буде з цієї пісні видобути якісь реальні подробиці.

Там же згадано:

Sampoliński Polonorum
Alam duxit, Lithuanorum
Iurgi Radivilius.
Summus erat Constantinus
Imperator, sed non minus
Insignis Ianussius.

Із поляків Самполінський
Крило веде, і литовський
Юрій Радзивіл.
Вождь найвищий Костянтин там
Всім провадив, і не меншим –
Вельми славний Януш.

(Ні, перекладати усю довгу пісню я не маю наміру.)

Отже, поема називає чотирьох командирів – двох поляків і двох литовців. На тлі загальної бідності звісток – це великий внесок. Якщо про князя Костянтина Івановича Острозького інші джерела зрідка згадують, то про участь у війні Юрія Радзивіла були згадки тільки в документах його архіву (як вище).

Ще одна зовсім коротенька пісня – всього 8 рядків – має назву «Cantilena de victoria Moscitica in laudem Sigismundi regis Poloniae» [Пісня про московську перемогу на честь Сигізмунда, короля польського. Перший рядок: «Sismundum superi fovete regem…» – Andreae Cricii carmina…, p. 56 – 57]. Там читаємо:

Iam plorant Valachi gemuntque Mosci
Et fusas lacrimant Scythae cohortes.

Молдавани тепер плачуть, московіти стогнуть,
І татари від поразки нестримно ридають –

от якого гарту завдав їм король!

Прецінь Крицький не мав ніякої монополії на оспівування перемоги, і от Бернард Ваповський написав свій панегірик (перший рядок: «Indus et Euphrates, Tigris cum Gange facessant», повний текст: KBW, p. 347 – 353), який був надрукований у 1515 р. у згаданому вище римському виданні разом із поемою Крицького.

Тут бачимо: Інд, Єфрат, Тигр (ріку), Ганг, македонців, римлян, троянців, Пунійську землі (Punica terra, Карфаген?), вандалів, готів – які Рим руйнували, аланів, Сигізмунда Казимировича (Sismundus Casimiriades), сарматів, 80 тисяч москалів, рутенів, Фарсал, Канни, Ягайла, пруську війну, московську кров, яка підфарбувала Борисфен (Moscorum sanguis tincteque Boristenis), поляків, литовців, Елізій, Христа, Дунай, Віслу, Рейн, Галію, Капітолій, Бетику, зрадливого Василя (perfide Basili), Танаїс, вівтарі великого Цезаря (magni Cesaris aras), Танаїс, Ра (Rha [Волгу]), Каспій, океан, Меотиду, Енея, татар, магометан (Maumetheos), турків, Viadus [думають, що це ріка Одер], Панонію, вівтарі Олександра у Смоленську (Alexandri aras et Smolentia castra), Арктику (? Arctoa), Nebrius [на додаток до Борисфена], Таврику, Карпати, Львівщину (terra Leoninis), Тирас, Понт Евксінський, Поділля, Мазовію, прусів (Prutenos), Марієнбург (Fortia ubi Mariae consurgunt moenia burgi), Сирію, Слупськ (Stolpensia), молдаван (Valachi), гетів, Кафу, Вітовта, Марса, Балтику, Кімерію, ассірійців, іспанців, британців, Гелеспонт, Костянтинові фортеці (Constantini arces), Трапезунд, Фазис [ріку Ріоні], арабів, Індію, Азію, Кілію, Білгород-Дністровський (Albentia castra), Грецію, Візантію, Гемоса (Haemus), Аквілу. (І це я ще різних там *авзоніїв* не записав.)

От про все це можна дізнатись із 228 рядків поеми Ваповського. Сидячі в Римі й не маючи конкретного матеріалу про подію, окрім листа короля до Я. Ласького (і, можливо, до папи) автор подав цілу дисертацію з античності.

Хроністи про битву

Досить ранню і досить доладну реляцію подав **анонімний автор** руської «Похвали князю Острозькому» (на мою думку, вона складена в 1515 р.). Конспект твору виглядає так:

Московський великий князь Василь напав на володіння Сигізмунда і захопив Смоленськ. Сигізмунд виступив проти нього і став на Березині у Борисові і звідти відправив литовське військо **під командування гетьмана князя К. І. Острозького**. Також поляки прийшли на допомогу. Москалі були на Друцьких полях і відступили за Дніпро. Острозький прийшов до Дніпра під **кам'яним замком Орша**. Долаючи перепони, литовське військо перейшло Дніпро і стало до битви **на великому Оршанському полі**. Литовці побили 80 тисяч москалів і захопили полонених. **Великий князь Василь зі Смоленська втік на схід, а потім і смоленського єпископа Варсонофія забрав на Москву.** Острозький підійшов під Смоленськ, забрав міста Мстиславль, Кричів, Дубровно, які були передалися московитам і приїхав до короля у Вільну 3 грудня.

Півжирним я виділив ті моменти, які вперше записані в цьому творі. Вперше виразно сказано, що Острозький командував військом. Вперше названа Орша як

орієнтир місця битви. Це – хрестоматійні відомості, але варто замислитись – а звідки про це дізнались хрестоматії?

«Похвала» подає також перелік полонених московських воєвод, із яких два перших імені – братів князів Булгакових – ми бачимо і в розрядній книзі. Я думаю – тут використано реляцію, складену безпосередньо на місці битви і надіслану до короля. Думаю далі, що там була і оцінка чисельності ворожого війська на 80 тисяч, яка увійшла, як ми бачили вище, у листи короля. Тому я думаю, що «Похвала» заради своєї основної мети – прославлення князя Острозького – подала цікаві для нас першоджерельні дані (і також освітлення подій саме з литовського боку, а не з польського).

Наступним про битву написав **Юст Деций**. Його твір, надрукований в 1521 році, потужно вплинув на всю подальшу історіографію битви. Його опис кожен може прочитати сам, я його не переповідаю, зверну тільки увагу на деякі нюанси.

Деций закидав Василю московському боягузтво – він, мовляв, не наважився особисто стати проти Сигізмунда. І це справді так – під час битви Василь перебував у Смоленську у 110 км на схід від Орші. Але лукавий хроніст не нагадав при цьому, що Сигізмунд під час битви перебував у Борисові у 125 км на захід від Орші. Тому якщо боягузтво Василя прийняти за 100 %, боягузтво Сигізмунда виноситься на 125 %. Насправді обидва правителі перебували там, де й повинні перебувати найвищі командувачі – у польових ставках, звідки вони керували війною в цілому (а вона навіть у нашому випадку не зводилась до однієї битви). Надалі ми все рідше будемо бачити правителів безпосередньо на полях битв, а все частіше – в тилових ставках як головних командувачів.

Опис падіння Смоленська у Деція – це просто ампліфікація думки, висловленої королем одразу після самої події: місто здали зрадою. І далі бачимо 80 тисяч москалів – так само з листів короля. Оцінка числа литовського війська запозичена із листа Пізона. Оповідання про арешт Глинського – так само ампліфікація сказаного у листі Пізона. Далі з листів короля запозичено згадки про сутички 27 серпня і 1 вересня, а з листа Пізона – 4 тисячі вояків, яких король лишив при собі в Борисові та подробиці переправи через Дніпро.

Литовців – написав Деций – було 16 тисяч, і їх очолював князь Острозький. Поляків очолював Я. Свірчевський. Легка вогнепальна зброя показала ефективність. Погоня тривала на 4 милі аж до ночі. Це – нові дані.

Обхід лівого флангу (і пагорб, поросший чагарником) – узяті з Пізона. 10 полонених воєвод – з листа короля до папи. Число убитих москалів – 30 чи 40 тисяч – називали згадані вище листи. Втрати королівського війська – 4 значних панів і 400 вояків, і багато поранених – узято з Пізона.

В цілому Деций прекрасно упорався зі своїм завданням. Маючи скелет із листів людей, які були ближче до місця битви, він склав зручне, зв'язне, цікаве оповідання, показавши у вигідному світлі поляків, але при цьому не передаючи куті меду.

Згаданий уже **Бернард Ваповський** писав про битву під Оршею пізніше, уже знаючи про перемир'я 1522 року та його продовження, але ще не знаючи про смерть московського князя Василя (1533 р.) – мабуть десь в 1530..1533 роках. В основному він скорочено переповідав Деція, не уявляючи собі виразно, скільки разів москалі ходили на Смоленськ, допускаючи плутанину в хронології подій та в їх географії. У

Ваповського вийшло, що Сигізмунд приїхав до Литви, отримавши вість про падіння Смоленська, хоча насправді він приїхав більше ніж за рік до цього; ріка Березина у Ваповського служить південним кордоном, хоча насправді вона тече з півночі на південь. Орієнтиром для місця битви у Ваповського є вівтар Олександра Македонського (ну, розпитайте там у Литві, місцеві мають знати…).

Оповідання містить багато шаблонних «подробиць», таких як Дніпро, що був забарвлений кров'ю (авжеж, зі своєї поеми), або намір Василя воювати не залізною зброєю, а самими тільки бичами. Тому може бути, що й «засадний полк» із 800 вершників – теж заготовка із конструктора для батальних сцен, тим більше що Ваповський не подав імені героя – командира цього загону. Я вважаю, що всі подробиці у Ваповського, які не мають відповідників у листах 1514 року або у Деція, слід вважати непевними.

Натомість я довіряю маленькій, але дуже конкретній звістці про участь у битві М. Вольського. Він приїхав до Риму як посол від Сигізмунда, і Ваповський довідався про цю деталь від самого Вольського.

Також варто зазначити, що Ваповський відбілював короля від звинувачення, що через зволікання короля було упущено можливість відібрати Смоленськ. Ваповський був згоден, що таке відібрання було можливим, і перекладав провину на польових командирів – Острозького та Свірчевського (а більше імен у Ваповського й нема). Хоча з його тексту видно, що підкріплення у 4 тисячі вояків йшло від Борисова до Орші цілий місяць, тоді як там не більше 4 днів шляху. Мабуть, докори на адресу короля за упущену можливість таки лунали, але я думаю, вони походили від диванних аналітиків того часу, а не від учасників походу.

Сигізмунд Герберштейн відвідав Москву в 1517 р. як посол імператора Максиміліана. По дорозі він зустрівся у Вільні із полоненим московським воєводою Іваном Челядніним і записав дещо з оповідань останнього. Оці свідчення безпосереднього учасника битви і становлять головний інтерес оповідання Герберштейна про битву під Оршею, котре в цілому несе деякі сліди запозичень із Деція / Ваповського.

Отже, Челяднін пояснював, що він не напав на литовців під час переправи через Дніпро, оскільки вважав, що великі московські сили переважать і знищать литовців одним ударом, і не треба буде гнатись за тією їх частиною, яка ще не переправилась. Цей розрахунок – якщо він справді мав місце – виявився фатально помилковим і привів до поразки московитів. Закидати шапками одразу все вороже військо не вийшло, а шанс побити ворога по частинах був упущений.

Мабуть від Челядніна Герберштейн почув і про річку Кропивну, у якій потонули під час утечі москалі. Невелика річка Крапівенка (довжина 17 км по прямій, 23 км по руслу) тече з півдня на північ в 11..12 км на схід від Орші і впадає у Дніпро якраз між Дубровном та Оршею, у 2 км на північ від містечка Крапіўна Оршанського району Вітебської області. Таким чином, «велике оршанське поле», де відбулася битва, можна розмістити між Дніпром на півночі й заході та Крапівенкою на сході. Існують дві реконструкції топографії битви – Владислава Чеховича (2016 р.) та невідомого (2020 р.) – обидві показують, що для детальної реконструкції бракує фактичних даних. Про інші топографічні реконструкції говоритиму у розділі «Історіографія» – вони так само нездалі.

Звістка Герберштейна про ефективну дію литовської артилерії в битві має підтвердження з іншого боку. В Єрмолінському літописі згадано воєводу передового полка князя Івана Івановича Темку Ростовського, убитого **із гармати**. Розрядна книга у свою чергу підтверджує, що Темка був воєводою саме передового полка.

Станіслав Гурський мав у 1514 році тільки 17 років і навряд чи цікавився у той час московською війною. Він був наймолодшим із сучасників, які писали про кампанію 1514 року. Його досить велике оповідання написане на основі творів Деція і Герберштейна (котрі Гурський активно використовував і в своїх «Коментарях» до інших років), а також документів, які сам Гурський зібрав для своєї колекції (Acta Tomiciana).

Тому його розповідь цікава не фактичними деталями, а вправною риторикою, ефектними вигадками (битвою дітей як знаменням перемоги, картиною відчаю Василя після поразки) і виразним католицьким патріотизмом. Він не пропускав нагоди пригадати зрадливість литовців і ницість ворогів бога – схизматиків. Отакого релігійного забарвлення зовсім не було у попередніх авторів.

В цілому розглянуті польські автори подали правильний опис подій, цілком прийнятний для поверхового читача, який не мав наміру заглиблюватись у деталі. Недоліком була зміна пропорцій – битва під Оршею відсунула в тінь втрату Смоленська, також бачимо наростання вигадок по мірі того, як події відходили в минуле. Цінні подробиці подав С. Герберштейн, книга якого мала великий заслужений вплив на наступну історіографію.

Завершення кампанії 1514 р.

Що робив московський князь Василь

Великого князя Василя звістка про поразку його війська під Оршею застала у Смоленську. Не думаю, що він зрадів такій новині. Він провів у Смоленську вже більше місяця, і минало три місяці з його від'їзду з Москви. Василь розумів, що йому час повертатись до столиці, аби там не забули, хто у них начальник.

Новина дала поштовх виїхати негайно – і от 10 вересня, як каже літопис, Василь виїхав зі Смоленська до Москви. Хоча польські хроністи зловтішались з цієї «ганебною утечі», насправді там не було особливої ганьби.

По-перше, Василь залишив у Смоленську сильний гарнізон, призначив його начальником досвідченого командира – князя В. В. Шуйського і наказав захищати фортецю.

По-друге, Василь віддав наказ придушити можливу антимосковську опозицію у Смоленську, і Шуйський цей наказ виконав. Єпископа Варсонофія було заарештовано, і на відміну від бездоказової «зради Глинського» тут літопис називає ім'я схопленого посланця до короля і навіть цитує лист, який той посланець віз. Але й Варсонофія не повісили, а тільки заслали на Москву.

По-третє, Василь віддав наказ про перегрупування своєї армії.
Літопис згадує про такий наказ однією фразою («к воеводам своим послал, велел им за собою быти к Москве»). В розрядній книзі зазначено, що військо мало зосередитись біля Дорогобужа, і розписано воєвод усіх полків. Головним командиром

знову став незамінний князь Данило Щеня. Туди ж, у Дорогобуж, мало відступити і військо, послане на Мстиславль і Кричів.

Нагадаю, що Дорогобуж лежить у 82 км на схід від Смоленська. Це перша значна фортеця по дорозі від Москви. Зосереджене там військо нависало над Смоленськом і могли би атакувати литовське військо, якби це останнє облягало Смоленськ довший час. До такої битви не дійшло, але наказ був тактично правильним. (Герберштейн збрехав, написавши, буцімто Василь, утікаючи, наказав спалити Дорогобуж.)

Владимирський літописець зазначив дату приїзду Василя до Москви – 24 вересня, і додав, що з Василем привели й Варсонофія, якого, виходить, викрили й заарештували в ці два тижні. Хоча польські хроністи й зловтішались, що Василь з переляку пробіг за одну добу шістдесят німецьких миль, насправді від рухався із середньою швидкістю 26 км на добу, тобто звичайними денними переходами, без ніякого особливого поспіху.

Що робив польський король Сигізмунд

Звістка про перемогу литовського війська застала короля у Борисові. Думаю, він зрадів, принаймні зітхнув із полегшенням. Його листи з 13 та 18 вересня відіслані з Борисова, а далі 25 вересня – уже з Вільна. Мабуть, він прибув до Вільна того самого 24 вересня, коли Василь прибув до Москви.

Короткий опис урочистого в'їзду подав по свіжих слідах Я. Пізон, далі Деций, Ваповський і особливо Гурський (останній датував в'їзд короля 27 вересня [AT 3, № 220, p. 158]; думаю, він, пишучи через чотири десятиліття після події, вирахував цю дату не зовсім точно, я більше довіряю листу Я. Пізона). Помітно, що пишність опису зростає із віддаллю в часі від самої події.

Від'їжджаючи з Борисова, король наказав загону, який охороняв королівський табір, приєднатись до війська під Оршею, котре мало продовжити наступ і відбити Смоленськ. Загін налічував 4 тисячі чоловік (Я. Пізон) – приблизно 1 / 8 частину всього зібраного війська.

Безпосереднім наслідком перемоги під Оршею стала утеча москалів із Дубровна (у 17 км на схід від Орші) і зайняття цього пункту литовцями (лист з 13 вересня). Цей легкий здобуток вселив у короля (марну) надію на відібрання Смоленська.

Надалі король керував війною із Вільна, а десь у середині січня поїхав до Польщі, провівши у Литві півтора року (4 лютого 1515 р. він прибув до Кракова [AT 3, № 475, p. 345]).

Десь в середині жовтня, зібравши значніших із полонених москалів у Вільні, король вирішив надати своїй перемозі розголосу в Європі не одними тільки листами, а й живими свідками його тріумфу – полоненими ворогами (про намір це зробити він писав ще 25 вересня). З таким дорученням він відправив Петра Фірлея до угорського короля Владислава (18 жовтня 1514 р.), Миколая Вольського – до папи Лева 10-го та венеційського дожа Леонарда Лоредана (20 жовтня), ще когось – до свого дівера Яноша Запольї (21 жовтня), до цешинського князя Казимира (23 жовтня), до естергомського кардинала Томаса Бакоца (23 жовтня).

Всі посли успішно привезли полонених куди треба, тільки Миколая Вольського спіткала пригода, про яку найкраще розповів його супутник Деций, який був безпосереднім свідком. Коли посольство їхало через Австрію, біля Інсбрука його

зустріли вояки імператора Максиміліана, відбили полонених і відправили їх назад у Московію (через Любек і далі морем у Лівонію, прихильну до Москви). Так що не довелось папі побачити москалів, а москалям не вдалося посидіти у в'язниці Сант-Анжело. Мабуть і дож своєї пайки не отримав. Цей скандал мав деякі політичні наслідки.

В листопаді – грудні 1514 р. король займався перегрупуванням своєї армії і розміщенням її на зимових квартирах. Це видно з його листів до Януша Свірчевського (7 листопада), до Яна Любранського (13 листопада), до ротмістрів у Вітебську (1 грудня).

З них видно, що та частина найманого війська, яка не була розпущена після закінчення кампанії, потерпала від нестачі як харчів, так і грошей. Король обіцяв надіслати заборговане жалування. Видно також, що бракувало пороху, і король наказував, щоб піхотинці допомагали варити селітру (якась «трудова армія» товариша Троцького? Я думав, що сезон варіння селітри – це літо, а не зима).

Далі король журився політичними контактами між Московією та Європою. Він ще не знав про пригоду в Інсбруку, але добре знав, що уся католицька Європа прихильна до схизматичної Москви й ворожа до католицького короля Польщі (винятки ми бачили вище у переліку посольств з полоненими). Тому він віддавав накази – схопити московських послів, якщо вони з'являться на його території. Головним чином це стосувалось Гданська, куди посли могли потрапити, їдучи морським каботажним маршрутом. 6 листопада 1514 р. король нагадав про такий наказ старості Марієнбургу Станіславу Костелецькому [AT 3, № 332, p. 250]. Далі 27 листопада король повідомляв Лукаша з Гурки, що московські посли з Любека переправились до Данії, а звідти – до Лівонії (отже, оминули настановлену на них пастку) [AT 3, № 332, p. 250].

А далі все наростала потреба займатись справами Польського королівства, і от король намічав з'їзд у Петрокові, а в грудні розіслав сеймикам свої пропозиції щодо предметів, які треба обговорити на тому з'їзді.

Що робив Яків Пізон

Тут я хочу зібрати в одному місці всі повідомлення про це невдале посольство.

Отже, Яків Пізон був родом угорець, мав якийсь католицький духовний ранг (protonotarius). За папи Юлія 2-го він служив при папській курії і в 1510 р. був послом від папи до короля Сигізмунда.

2 березня 1514 р. король написав листа до московського уряду з повідомленням, що до Москви їде посол від папи, посли від короля поїдуть разом з ним, і через це дещо затримаються [LM 7, № 149, s. 292 – 293].

Насправді оце «папське посольство» існувало поки що тільки в думці короля, і от наступного дня, 3 березня, він написав про це естергомському архієпископу Томасу Бакоцу. Сигізмунд знав, що папа формує антитурецьку коаліцію і задля цієї основної мети прихильно ставиться до замирення Литви із Москвою і навіть наполягає на такому замиренні. Знав король і те, що папа доручив Бакоцу зайнятись оцим замиренням.

Але чому король не написав прямо папі? Думаю, король зважив:

– поки його гонець привезе Яну Лаському до Риму його прохання призначити посла;

– поки Ян Ласький здибає десь Ахілла де Грассі, кардинала-протектора Польського королівства, і передасть йому звернення короля;

– поки Ахілл десь у перерві Латеранського собору перестріне папу і доповість йому, що це справа негайна;

– поки папа скаже «так, так, негайна!» і піде далі на засідання собору (а римське «негайно» – це те саме, що королівське «зачекай»);

– поки Ахілл знайде когось на роль посла і проінструктує його;

– поки Ахілл знайде шпарину, щоби представити майбутнього посла папі;

– поки папа скаже «добре, добре»;

– поки напишуть листи для посла;

– поки передадуть ці листи Ахіллу;

– поки Ахілл передасть листи послу;

– поки посол збереться у далеку дорогу (2700 км до Москви через Вільно);

– поки посол доїде до Вільна;

– поки у короля буде вільна хвилина прийняти посла і висловити йому свої побажання щодо переговорів;

– поки прийде з Москви охоронна грамота на приїзд послів;

– і поки посли доїдуть до Москви,

– пройде деякий час, і можна не встигнути із козами на торг.

Тому, я думаю, Сигізмунд вирішив діяти за спрощеною процедурою. Він знав, що Бакоц отримав повноваження папського легата у справах сходу Європи, і запропонував йому (у згаданому листі) скористатись цим повноваженням і призначити нібито-папського посла. Від Вільна до Естергома – все ж таки тільки 900 км, половина дороги до Риму.

І от Бакоц обрав Якова Пізона (авжеж, угорця!) і написав (?) для нього листи нібито від імені папи. З цим дорученням Пізон поїхав до Вільна, так що 19 травня і Вільно вже знали ім’я посла і очікували його приїзду.

18 липня Пізон приїхав до Вільна (лист П. Томіцького) і мав аудієнції у короля, який 22 липня виїхав з Вільна до армії в Мінськ, доручивши ведення дипломатії канцлеру Матію Древіцькому (останній залишився у Вільно). Вийшло, що торг давно скінчився, і кози можуть вертатись додому.

На початку серпня Пізон таки відправив свого слугу за охоронною грамотою (лист самого Пізона, також короля до Древіцького). Їхати в Москву не було сенсу, тому що великий князь Василь, який тільки й міг прийняти посла, перебував у таборі під Смоленськом. Цей слуга не повернувся, і Пізон навіть написав, що якось довідався: його слугу утопили. Думаю, що так могло статись: московіти могли подумати, що «охоронна грамота» – тільки притока, а гонець приїхав у московський табір для шпигування.

Тому Пізон залишився у Вільні і написав у своєму великому листі з 26 вересня, що пальма (символ мучеництва) його не приваблює. До того ж воєнно-політичні події розвивались дуже швидко, і умови, які б сприяли його поїздці, так і не настали.

І от 17 листопада 1514 р. король, щоб зліквідувати ним же розпочату справу з оцим посольством, написав три листи з якнайпишнішими похвалами Я. Пізону і проханнями надати йому при нагоді якийсь статус (мабуть, матеріальний) [AT 3, № 344, p. 254 – 255 – лист до угорського короля Владислава; AT 3, № 346, p. 255 – 256 –

до семигородського воєводи Януша Запольї]. У листі до Томаса Бакоца [AT 3, № 345, p. 255] Сигізмунд навіть пропонував призначити Пізона вихователем королевича Людовіка – сина і спадкоємця короля Владислава, якому йшов уже дев'ятий рік.

Характерно, що серед цих листів зовсім не було листа до папи, чиїм послом (буцімто) був Пізон. Думаю, що папа так і не довідався про це невдале підприємство.

Озброївшись цими рекомендаціями, Пізон 20 листопада виїхав з Вільна [AT 3, № 220, p. 158].

Письмових пропозицій, які Пізон мав би надати великому князю Василю, ми не маємо. Можливо, їх навіть і не було. Загальним бажанням папи, як видно з уже згаданого його листа до Сигізмунда з 18 липня [AT 3, № 199, p. 143], було – закінчити московську війну у будь-який спосіб і обернути сили Сигізмунда (і, можливо Василя московського) проти турецької загрози. І польські хроністи стилізували «завдання Пізону» в такому дусі; а мені здається, іншої, конкретнішої інформації вони не мали.

Що робив хан Менглі-Гірей

О, він був зайнятий пильною справою! У його лівій кишені лежали гроші, отримані ним від Сигізмунда, а у правій кишені – гроші, отримані ним від Василя. І от він займався тим, що перекладав гроші, які були в лівій кишені – до правої кишені, а ті, що були у правій кишені – до лівої кишені.

Навіщо? Тому, хто не був ханом, не просто це зрозуміти. Поки Сигізмундові гроші лежали у лівій кишені – вони нагадували про зобов'язання хана розпочати війну проти Москви на допомогу Сигізмундові; і поки московські гроші лежали у правій кишені – вони теж нагадували про зобов'язання хана підтримувати мир з Москвою і допомагати їй у війні проти Литви. А коли Сигізмундові гроші потрапили до правої кишені – вони стали просто грошима, без жодних прив'язаних зобов'язань, позбулися ролі «плати за війну»; і коли Василеві гроші потрапили до лівої кишені – вони теж звільнились від ролі «плати за мир». Нині це звуть «відмиванням грошей» і таких простих схем уже давно не використовують.

Отримуючи гроші від обох сторін конфлікту, хан зовсім не бачив для себе вигоди щось робити і втягуватись у розпочату війну. Він охоче ухопився за «ногайську загрозу» і відправив свого старшого сина і спадкоємця Мехмед-Гірея воювати – не проти ногайців, які нібито зосереджувались біля Астрахані, а проти п'ятигірських черкесів (а це 450 км від Астрахані!).

І от 9 жовтня 1514 р. хан написав листа до короля, в якому хвалився успіхами у війні проти черкесів і щасливим поверненням Мехмед-Гірея.

Після цього – продовжував хан – ми тут з усіма вельможами радились і прийшли до висновку: якщо ми не поїдемо на війну проти москалів, тоді король не отримає допомоги, а московіти нас не боятимуться. Однак зараз уже пізно піднімати похід, хіба би він міг відбутись у наступну весну (в 1515 році).

Тому замість походу хан пропонував влаштувати з'їзд у Черкасах, куди на 29 листопада 1514 р. мав прибути Мехмед-Гірей з іншими вельможами, а з литовського боку – Ян Заберезинський або хтось інший із литовських вельмож, і вони там вирішать – як діяти далі.

29 жовтня 1514 року хан затвердив договір із королем Сигізмундом, у якому викладено історію кримсько-литовської дружби, записано зобов'язання Сигізмунда тримати в ув'язненні Шейх-Ахмета, виплачувати хану 15 тисяч золотих на рік.

Записано взаємне зобов'язання «бути другу – другом, а недругу – недругом». А от про дії хана проти Москви в договорі не сказано нічого.

На таке лукавство король відписав 18 листопада про свої успіхи у війні з Москвою і традиційно закликав хана послати військо проти Москви, котре може діяти безпечно, оскільки московське військо зазнало великих втрат (у не згаданій в листі битві під Оршею). Король писав, що на війну проти Москви можуть виступити і ті його наймані загони, які розміщено на східній границі Великого князівства Литовського. Здається, це мав бути зимовий похід, і з цього наміру нічого не вийшло.

Щодо з'їзду в Черкасах – король делікатно відмовив, сказавши, що ніхто з радних панів не устигне на призначений час, і що там може бути хіба що київський воєвода Андрій Немирович.

У листі до писаря Михайла Васильовича (литовського посла в Криму) з того ж дня 18 листопада ми довідуємось про невтішну інформацію, отриману від Михайла: у Криму побоюються, що Сигізмунд укладе мир із Москвою, і навіть розпуск війська на зиму буде сприйнято як погана ознака. Магмет-Гірей нібито навіть погрожував стати гіршим ворогом Литви (аніж Москва) при такому повороті подій.

Сигізмунд заперечив намір укласти мир і докладно описав свої успіхи, пояснивши мотиви своїх дій (частково це увійшло і в лист до хана). Знову і знову король повторював: неустанно закликай хана й Мехмед-Гірея йти війною на Москву, а московського гінця нехай вони схоплять і відішлють до мене до Литви.

До цього листа було додано і лист до казанського хана Мухамед-Аміна – посол мав порадитись щодо нього із кримським урядом і, якщо буде можливість – переслати до Казані. В листі король закликав Мухамед-Аміна воювати проти Москви.

Ясна річ, з'їзд у Черкасах так і не відбувся. Татарська політика короля Сигізмунда в 1514 році повністю скрахувала. Данина на користь Менглі-Гірея виплачувалась, а допомоги від нього не було ніякої. У листі до сеймиків король писав, що витратив на татар 30 тисяч золотих, і добився, що не було нападів татар на Сигізмундові володіння. І тільки.

(Тридцять тисяч, я думаю, поставлені задля більшого ефекту. Ми маємо згадки в листах короля, своєрідні «видаткові накладні», на 15 тисяч золотих, а куди ж решта поділась, якщо вона справді була?)

І от 23 грудня 1514 року король написав інструкцію для Яцека Ратомського, який мав їхати послом до Криму, і лист до Менглі-Гірея, який мав передати посол. Ратомський мав привезти до Криму другу рату данини, яку король планував був передати Мехмед-Гірею в Черкасах.

Переповівши сумну історію своїх (марних) сподівань на кримську допомогу, король запропонував розпочати нову кампанію проти Москви навесні наступного, 1515 року (на день св. Юрія, 23 квітня, король збирався знову прибути до Литви). Забігаючи наперед, слід сказати, що і з цього нічого не вийшло. У квітні 1515 року помер Менглі-Гірей, і його сину Мехмед-Гірею треба було подбати про зміцнення своєї влади. І за дипломатичним протоколом того часу, угоди, укладені із померлим правителем, вигасали після його смерті, і їх треба було підтверджувати або укладати заново.

Ногайська загроза для Криму не була чистою вигадкою. Через дев'ять років (у 1523 р.) Мехмед-Гірей таки вирішить її усунути, піде великим походом на ногайців – і загине там. І це стане переломним моментом в історії Кримського ханства – його територія перестала зростати і надалі почала скорочуватись, аж до повного зникнення під ударами Москви. Але це – вже зовсім інша історія.

Що робило литовське військо

Ми полишили литовське військо в момент, коли воно одразу після перемоги під Оршею вигнало москалів із Дубровна, а король направив йому на підкріплення 4 тисячі вояків, які охороняли королівський табір у Борисові.

Король послав наказ командирам – князю К. І. Острозькому та Янушу Свірчевському – відібрати ті замки, які захопили були москалі. Самого наказу ми не маємо, згадка про нього є в листі до Я. Ласького з 25 вересня. Варто уваги, що тут вперше король назвав князя Острозького командиром свого війська – до цього ім'я князя не згадувалось, немає його і в переможних реляціях про битву під Оршею.

У Вільні сподівались на швидкий і рішучий успіх (окрім згаданого листа короля, ще лист Я. Пізона з 26 вересня). Але вийшло не те і не так.

Аж через місяць, 25 жовтня, король похвалився, що вісім днів тому військо відвоювало Мстиславль і Кричів. Я думаю, 17 жовтня король у Вільні отримав повідомлення про ці успіхи. Від Кричева до Вільна – 440 км, так що сама подія, думаю, сталась раніше, близько 10 жовтня.

Про події у Мстиславлі ми трохи дізнаємось із постанови короля й ради Великого князівства Литовського від 29 грудня 1514 р. Там сказано, що москалі прийшли до Мстиславля у значній силі з облоговими гарматами й вимагали від князя Михайла Івановича Мстиславського капітулювати і присягнути служити московському князю Василю.

Михайло, побачивши, що він не може ані відбити московське військо, ані відсидітись у своєму замку, так і зробив – капітулював і присягнув Василю. Дуже істотна згадка, що бояри й люди у Мстиславлі не хотіли воювати проти московського війська!

Москалі залишили Михайла у Мстиславлі (видно, що в них не було зайвих сил, щоб залишити там свою залогу), і коли Михайло почув про похід королівського війська, він знову перекинувся на бік короля.

І от постало питання – зрада це чи не зрада? Князь Острозький пропонував простити Михайла, і всі пристали на цю думку: ці події не шкодять честі князя Михайла, ані його дітей.

Хід подій підтверджується і московськими джерелами: в розрядній книзі записано, що на Мстиславль відправлено військо, поділене, як звичайно, на п'ять полків. Так само пише і літопис, який далі згадує і про відступництво «изменника государского» князя Мстиславського.

Подібне рішення короля й ради маємо щодо помилування кричівського державці Юрія Немеровича (13 червня 1516 р.). Там сказано, що Юрій привів своїх людей до присяги – боронитися від москалів, але коли підступило московське військо, міщани й волосні люди передалися москалям (це, до речі, і московський літопис підтверджує), а Юрія вигнали, ще й пограбували.

Із цього вийшла повна судова справа, бо королю доповіли, буцімто Юрій сам утік, не бажаючи боронитись – і так свідчили жителі Кричева. Юрій же послався на свідоцтво бояр, і приніс присягу. Суд визнав його невинуватим у зраді, і ця пригода не мала шкодити його честі.

Але справа тягнулася більше ніж півтора року, і це говорить, що ситуація в Кричеві була гіршою, ніж у Мстиславлі.

В обох випадках – і у Мстиславлі, і у Кричеві – ніяких бойових дій не велось, міста переходили на той чи інший бік тільки під впливом враження від прибуття військ. І картина виходила дуже неприглядна: місцеві жителі не хотіли воювати за ВКЛ і воліли передатись Москві (пізніше, від середини 16 ст., поляки стали це пояснювати стремлінням перейти під владу православного правителя, але в документах кампанії 1514 року про релігію немає згадок. Менше з тим, проти цього явища, котре розмивало основи Литовської держави, керівники ВКЛ так нічого і не придумали.

У згаданому листі з 25 жовтня король писав, що докладаються зусилля для відвоювання Смоленська, котрі, виходить, припадали на другу половину або кінець жовтня.

Московські літописи подали коротку звістку про прихід Острозького під Смоленськ. Князь Шуйський зробив проти нього вилазку, добився якогось тактичного успіху, і Острозький відступив – як завжди у москалів, «з великим соромом». Коли це було – наші джерела не знають, Владимирський літописець додав, що Острозький стояв під Смоленськом два дні, але теж не подав – коли ж саме.

Я розумію справу так, що Острозький прийшов на розвідини – чи не повтікали москалі зі Смоленська так само, як втекли з Дубровни. Або, можливо, маленька залога Смоленська злякається приходу значного литовського війська і втече / капітулює. Побачивши, що московська сила в Смоленську значна і налаштована на опір, Острозький відступив, бо для облоги були всі ті перешкоди, які заважали москалям восени минулого 1513 року: і брак харчів, і втома воїнів, і наближення зими. До того ж у Острозького була легка польова артилерія (і то, мабуть, у невеликому числі), але зовсім не було важкої облогової артилерії, про наявність якої у литовців ми упродовж всього 1514-го року нічого не чули.

З литовського боку ніяких подробиць походу на Смоленськ ми не маємо, маємо тільки пояснення короля, чому треба було завершувати кампанію, не досягнувши всіх результатів (наприклад, у листі до Менглі-Гірея з 18 листопада).

«Похвала князю Острозькому» помилково подає, що Мстиславль, Кричів і Дубровно було повернуто після приступу до Смоленська; втім, там зазначено, що 3 грудня князь Острозький тріумфально («з великою честию») в'їхав до Вільна. Так само записано у хроніці, складений С. Гурським:

> 3 грудня. Князь Костянтин Острозький, полководець переможного війська, привіз до Вільна хоругви та військові знаки розбитих московитів і поклав їх у кафедральній церкві [AT 3, № 220, p. 158].

Кампанія 1514 року закінчилась.

Після завершення кампанії

Нагороди за битву під Оршею

Про нагороду Янушу Свірчевському, видану авансом (1 липня 1514 р. [AT 3, № 172, p. 123]), я уже згадував.

29 вересня 1514 р., король, перебуваючи у Вільні, виставив нагороду для Михайла Лещинського: його син Яків мужньо бився біля Орші проти москалів, і тому король наказав залишити його батьку війтівство Koszirmek, яке вже думали відібрати [AT 3, № 249 + 250, p. 210].

16 жовтня 1514 р. король у Вільні виставив привілей для люблінського воєводи Миколая Фірлея. На відзнаку його мудрих порад, особливо в поході проти великого князя московського, де здобуто велику перемогу, – Фірлея підвищено до рангу сандомирського воєводи (замість померлого Яна Тарновського) [AT 3, № 281, p. 227 – 228]. Із формулювання привілею видно, що Фірлей перебував при королі, в самій битві участі не брав.

17 жовтня 1514 р. король у Вільні виставив привілей для свого придворного Яна Пілецького – йому було пожалувано Люблінське староство і належні до нього доходи [AT 3, № 282 – 286, p. 228 – 230]. Його заслуги окреслені загально: відважно бився із татарами, молдаванами та московитами, а от де й коли саме – не зазначено. Вище було згадано, що він командував у сутичці з москалями 27 серпня.

5 листопада 1514 р. король у Вільні віддав наказ скарбнику королівства (Андрію Костелецькому) – заплатити 104 флорини шляхтичу Пучньовському за службу його рідного брата, який загинув у сутичці (conflictu) з москалями [AT 3, № 330, p. 249]. У сутичці, але не у великій битві.

Подібний наказа король віддав 23 листопада – заплатити шляхтичу Збігневу Слупецькому 236 флоринів за його брата, вбитого у московській битві [AT 3, № 361, p. 265]. Нижче я розгляну згадку про його поховання.

22 листопада 1514 р. король у Вільні написав листа до свого брата Владислава, рекомендуючи йому угорського підданого Миколая Ракочі (Nicolaum Ragoczki). Цей Миколай їхав був на службу до Сигізмунда, але приїхав уже після битви, устиг узяти участь у подальших воєнних діях [AT 3, № 359, p. 364 – 365].

Шляхтич Фелікс Ланг'юрг (Felix Langjurgo), зобов'язаний до воєнної служби зі свого села Nyeyessowicze (десь біля Кракова), заставив це село шляхтичу Н. Влодзіславському з умовою, що останній служитиме за нього воєнну службу. Влодзіславський показав свою службу у війні проти москалів, і от 1 грудня 1514 р. король затвердив цю заставу [AT 3, № 380, p. 273 – 274].

22 грудня 1514 р. король виставив пожалування для ленчицького підкоморія Станіслава Гінка з Унина (Stanislai Hinck Unienski), який відважно бився із московитами під Оршею. Гінку було пожалувано доживотну грошову ренту 50 флоринів із доходів від львівських євреїв [AT 3, № 421, p. 292].

В Україні було колись село Унин (нині – Тетерівське у Вишгородському районі Київської області), але воно сюди не підходить. Оскільки платити мали львівські євреї, слід думати, що цей Гінко жив десь неподалік Львова. Може, Унів Львівського району?

27 грудня 1514 р. король у Вільні виставив привілей для свого слуги Яна Басти – він будував переправу через Дніпро під Оршею і тепер отримав на три роки звільнення від мита на свої товари.

28 грудня 1514 р. король у Вільні виставив пожалування для Януша Свірчевського – йому було надано у доживоття усі доходи з Ропчицької держави [АТ 3, № 429, p. 295]. Ропчиця – містечко в західній частині сучасного Підкарпацького воєводства Польщі. Свірчевський і перед тим титулувався «державцею ропчицьким», але тепер, мабуть, його права були поширені (я не маю змоги заглиблюватись у це питання).

Наступного дня король надав Свірчевському ще один привілей – заснувати місто Піски в Люблінській землі [АТ 3, № 430, p. 296]. Ці Піски і нині вважаються містом, знаходяться у 24 км на південний схід від Любліна.

В обох привілеях виразно зазначено, що вони надані за заслуги Свірчевського у розгромі війська великого князя московського.

Отже, нагороди за Оршанську битву поляки отримували у формі грошей або матеріальних пільг. Пожалувань земель не було зовсім. В усіх нагородах виразно зазначено, що вони дані за битву під Оршею або за війну проти московитів.

Інакша ситуація була з нагородами для литовських підданих Сигізмунда. Традиція цих нагород не передбачала зазначення – за який сам вчинок дано нагороду, тільки загально шаблонно писали – «за великі заслуги і задля заохочення до подальшої служби». Тому складається враження, що ніяких нагород за Оршанську битву ніхто не отримав, принаймні Литовська метрика такого не знає.

Єдиним винятком є **латинська** грамота на користь князя К. І. Острозького, в якій король зазначив, що він доручив Острозькому командувати військом проти московитів, і Острозький на полі Кропивна перед битвою дав обіцянку побудувати у Вільні церкви св. Трійці та св. Миколи. І от король із радою на відзнаку заслуг Острозького дозволяє йому збудувати ці церкви у камені [російський переклад-реконструкція цієї погано збереженої грамоти: *Ярушевич А.* Ревнитель православия князь Константин Иванович Острожский (1461 – 1530 гг.) и православная Литовская Русь в его время. – Смоленск: 1896 г., с. 234 – 235].

Грамота датовано: 1514 р., четвер, день св. Андрія – це повністю відповідає 30 листопада. І ця дата суперечить повідомленню, що Острозький в'їхав до Вільна допіру 3 грудня. Також мені незрозуміло, чому її не записано до Литовської метрики.

Менше з тим, сучасні дослідники не сумніваються в автентичності грамоти і в дієвості наданого привілею [*Ульяновський В.* «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький. – Острог: 2009 р., с. 52, 124 – 125]. (На цьому місці я застерігаю свій намір розглянути цю грамоту докладніше при іншій нагоді.) Оце була єдина нагорода на все Велике князівство Литовське, до того ж стилізована в польському дусі – із виразним зазначенням нагоди.

Поховання загиблих

На цю тему маємо дві згадки.

21 вересня [1514]. До Вільна привезли тіла Слупецького і Зборовського, які доблесно билися і загинула в бою; їх поховали у бернардинів [АТ 3, № 220, p. 158].

Цей кляштор у східній частині Старого міста у Вільнюсі відносно добре зберігся; основний масив костелу збудовано в 1506 – 1516 рр.

Десь у цей же час, між 18 і 25 вересня 1514 р., король Сигізмунд їхав із Борисова до Вільни і по дорозі заїхав у містечко Гайна (нині в Логойському районі Мінської області; це 52 км на захід від Борисова, далі ще 160 км на захід – до Вільна). Там був католицький костел – перший на шляху короля, і от він, радіючи перемозі, надав плебану Андрію маленьку донацію (поле, яке починалось від дому плебана і яким він, я думаю, і перед тим користувався). За це в костелі мали щорічно правити месу на день Різдва діви Марії з поминанням полеглих у битві, яких поховали в костелі [AT 3, № 238, p. 188].

Документ написано по свіжих слідах події, тому там і не зазначено, про яку саме битву йшлося – це було самоочевидно всім причетним. Бароковий костел Успіння (збудований у 1788 р.) можна побачити на фото, зробленому близько 1900 р. Чи збереглися там поховання 1514 року і чи правили по них меси на початку 20 ст. – я не знаю. Лукава російська Вікіпедія подає, що закритий в 1930-х роках костел було повністю зруйновано під час 2-ї світової війни (зруйновано – ким?). Польська Вікіпедія подає, на мою думку, правдивіше: після повстання 1863 – 1864 рр. костел було перетворено на православну церкву, будівля під час 2-ї світової війни була сильно пошкоджена, а після 1945 року її рештки висадили в повітря радянські сапери. (Звільнили, одним словом.)

В 1941 році совіти тікали перед наступом німців так швидко, що припускати якісь бої в Гайні не випадає. Інша справа – наступ совітів у 1944 році, тоді вони мали гарну нагоду постріляти з артилерії.

Про поховання загиблих воїнів православної віри – як з литовського, так і з московського боку – ми відомостей не маємо. Звична для нас ідея – що своїх загиблих воїнів треба шанувати – тоді ще не була відома у православному середовищі.

Полонені

Полонених у битві москалів було багато, і вони становили значну цінність. Їх ретельно переписували, нотуючи, де хто перебуває. Коротенький недатований перелік складено з нагоди переводу частини найвизначніших воєвод із Вільна до Трок [LM 7, № 391, s. 644. Видавці книги орієнтовно датують його 1514 роком].

Далі маємо перелік з 24 травня 1519 р. [LM 7, № 387, s. 634 – 638; LM 11, № 74, s. 87 – 92]. Перелік структуровано за місцями утримання в'язнів, і тут до полонених з «великої битви» додались ще полонені, захоплені під Опочкою та Великими Луками (мабуть в 1517 р.), під Брянськом (1516 р.?). зазначені також затримані купці з Московії. Всього нарахували 137 полонених з великої битви (+ 22 померлих); полонених з інших поразок московитів – 80, купців – 23 (+ 1 помер). Зазначено, які харчі йшли на в'язнів і скільки вони коштують.

Наступний перелік складено у вересні 1525 р. [LM 7, № 384, s. 626 – 632]. Він не враховує в'язнів, яких утримували у Вільні й Троках. В ньому зазначено 153 чоловіка, також 60 померлих і 10 – утекли з полону; ще було 28 купців з Московії. Умови харчування й тут записані, хоча й менш докладно.

Останній відомий нам перелік складено 20 жовтня 1538 р. [LM 7, № 374, s. 610 – 616]. Тут окрім полонених з «великої битви роскої» бачимо ще полонених з-під Стародуба, Новгорода-Сіверського, Радогоща (Погара), яких звали

«новоприведеными» (виходить, з війни 1534 – 1537 рр.). Всього записано 266 в'язнів, ще 263 померло, втекло 26, віддано до Москви на обмін 10, переведено до Польщі 9. Цей перелік не подає даних про харчування.

Ці переліки подають дуже багато інформації, і вивчати її можна в різних напрямках. Я не збираюсь в це втягуватись, відзначу тільки загальне враження: число полонених, померлих в ув'язненні, все зростало і зростало. Якщо Сигізмунд думав, що ці полонені (ну хоча б найвизначніші воєводи) стануть в його руках важелем тиску на Москву – то він повністю помилився. Московський уряд цих полонених «вывел в расход» і не йшов ні на як поступки заради них.

Зокрема, 28 серпня 1520 р. у Москві литовські посли обговорювали з московськими боярами умови можливого перемир'я, вимагаючи повернути Смоленськ Литві в обмін на звільнення полонених. Московські представники (очікувано) відмовились [СИРИО 35, № 88.6, с. 584]. Дипломати вели розмови про полонених і далі, але справа з місця не зрушувалась через загальнішу проблему – укладання миру. В 1522 році при укладанні перемир'я литовці пообіцяли зняти з полонених кайдани і випустити з тюрем – і тільки.

Був тоді звичай відпускати полонених після укладання миру, але миру якраз і не було, були тільки перемир'я (1522, 1526, 1532 років), далі нові війни й нові перемир'я – аж до «вічного миру» 1634 року. Але то була вже інша історія.

Переліки полонених трохи розглянуто у статті [*Бенцианов М., Лобин А.* Списки пленных сражения под Оршей 1514 г. как источник по организации службы в Русском государстве первой половины XVI в. – «Исторические биографии в контексте региональных и имперских границ Северной Европы», Спб., 2013 г., с. 12 – 18], з акцентом на методику дослідження.

Розголос битви під Оршею

Вище я вже відзначив три сюжети з цієї теми: листи короля з вересня 1514 р. з повідомленнями про перемогу, надсилання у жовтні 1514 р. різним правителям московських в'язнів як живих свідків перемоги Сигізмунда, і друкування у Римі в 1515 році латинських поем А. Крицького та Б. Ваповського з уславленням перемоги.

На початку 1515 року король отримав серію листів із Риму: кардинали вітали його із перемогою і при цій нагоді нагадували, що непогано би тепер обернути зброю проти турків [АТ 3, № 435, p. 319 – 320; № 438, p. 321 – 322; № 439, p. 322 – 323; № 440, p. 323 – 324].

Деякі подробиці торжеств у Римі подав кардинал Лоренцо Пуччі:

> Отримавши цю щасливу та тріумфальну звістку [про перемогу під Оршею], святіший отець спочатку в день Богоявлення [6 січня] після вечірні у своїй великій капелі, а потім і в консисторії, у присутності священного сенату кардиналів, виявив величезні й неймовірні знаки радості. Складаючи подяку Богу, який явив нам свою милість, він прославив вашу величність найвищими похвалами і підніс ваше ім'я до самих зірок. Так само одностайно вчинили і всі кардинали.
>
> Більше того, задля увічнення пам'яті про таку славетну перемогу було вирішено: в день навернення святого Павла [25 січня] у базиліці над вівтарем святого Петра преосвященний кардинал Болонський відправить урочисту месу. Будуть віддані належні хвали та піднесені молитви, щоб Господь і надалі скеровував кроки своїх слуг, сприяв подібним успіхам, а вашу величність та ваше

переможне військо оберігав, захищав і посилав допомогу зі святині та з Сіону [15 січня 1515 р.; AT 3, № 440, p. 323].

Опис цих урочистостей у Римі подав Бернард Ваповський, який тут писав як свідок (а можливо, і учасник їх організації). Але чому в Римі чекали аж 4 місяці – він не пояснив.

Наприкінці січня 1515 р. король виїхав нарешті з Вільна і 4 лютого урочисто в'їхав до Кракова [AT 3, № 475, p. 345]. При цій нагоді Ян Конарський (архідиякон краківський, небіж краківського біскупа – теж Яна Конарського) виголосив пишну промову [AT 3, № 445, p. 327 – 330], вихваляючи короля навіть за такі перемоги, яких і не було. Зокрема, він сказав, що 5 років тому (в 1510 році?) московська сила була розбита в пам'ятній битві і вигнана з Литви. Також був переможений імператор скіфів і в один день їх було знищено 30 тисяч [якщо це про битву під Вишнівцем, то там не було ніякого імператора, а всіх татар було не більше 20 тисяч].

Охоче вірю, що в такий день ніхто не хотів бути дріб'язковим!

Була створена гравюра під назвою «Die schlacht vo[n] dem Kunig von Poln. vn[d] mit dem Moscowiter. gescheen am tag Marie gepurt. M.CCCCC.XIIII.» [Битва польського короля з московитами в день народження Марії 1514]. Я її не відтворюю – її дуже гарний скан є на сайті Мюнхенського центру оцифрування Баварської державної бібліотеки (Münchener Digitalisierungszentrum, Bayerische Staatsbibliothek). Ви, читачу, все одно отримаєте мою статтю через Мережу, тому просто клацніть посилання, якщо хочете подивитись. Походження її окреслюють так: [Nürnberg] : [Gutknecht] : [1514] – всі елементи є здогадними. Дата 1514 р. позначена прямо в заголовку, але це – дата події, а не дата створення гравюри. Я думаю, гравюра була випущена в найближчий час після битви, в 1515 році, коли в'юнкий німець із Нюрнберга (?) зміркував, що можна трохи заробити на продажу летючих листків з картиною битви, про яку чули, а не бачили.

В лівому верхньому куті зображено укріплене місто (Вільно? Краків?): замок на горі, довкола нього кілька будинків, все це обведено кам'яним муром із двома баштами. Група вояків іде від цього міста – вниз і направо. Праворуч від цієї групи – село, нижче – костел, обведений дерев'яним тином. В нижньому ярусі гравюри ліворуч зображено три намети, далі група вояків зі списами, праворуч – місто з кам'яним муром і двома кам'яними баштами (Орша? Москва?). Біля нижнього краю гравюри показана вода (Дніпро?).

На гравюрі немає ані москалів, ані битви, ні навіть короля. Ясно, що німець-рисувальник не мав ніякого поняття про вигляд міст Великого князівства Литовського і нарисував їх так, як бачив довкола себе в Німеччині.

Далі маємо дереворит, який ілюструє уже згадану поему А. Крицького, надруковану в Римі в 1515 році. Отже, можна не мати сумніву щодо часу та місця його виконання. (Гравюра заверстана як остання сторінка брошури – я так розумію, що книжечку почали верстати, коли гравюри ще не було, а коли вона була надана – не схотіли переверстувати і просто додали в кінець, хоча логічніше було би подати її після титульного аркуша.) Його скани теж доступні в Мережі, але трапляються не так часто, тому я уміщую копію у себе [запозичено зі статті: *Анастасія Верховецька* «Тріумф волі та єдності»: річниця битви під Оршею (11 вересня 2024 р.). Можна подивитись і скан прямо з оригінала брошури 1515 р.].

Битва під Оршею. Дереворит, Рим, 1515 р.

Мета гравюри – не заробітчанська, а пропагандивна. Поперек зображення тече Дніпро, через нього перекинуто дерев'яний міст (зображено із дотриманням перспективи). По мосту переходить загін піхоти, найближчий до нас воїн несе на лівому плечі рушницю; зліва і справа – загони кінноти чекають черги на переправу. Кінні вояки переходять Дніпро убрід (зліва і справа від моста). На дальньому березі ліворуч – військо короля, над ним – прапор із орлом (гербом Польщі!). Перед ним на коні, з булавою в руці – полководець, мабуть Януш Свірчевський. Поруч довбиш б'є в литаври. Далі двоє вершників із довгими списами атакують москалів, один з москалів стріляє в них із лука. За ним (праворуч) стоїть густий натовп москалів.

Окремо треба відзначити, що військо на передньому плані має аж два прапори із хрестами, а вгорі, у хмарі на небі, зображено дві постаті, які дивляться на битву. Із них права – у високій шапці (інфулі? святий Станіслав?).

Гравюра є графічним відповідником листа короля до папи. Король підкреслював, що отримав перемогу завдяки божій допомозі – і от бачимо її на гравюрі. Тільки литовського війська на ній немає – і це знову зрозуміло, бо король спеціально про нього не згадав, а всі причетні до укладання брошури були поляками.

Варшавська картина

Далі була намальована велика картина битви, яку слід назвати «Варшавська картина так званої битви під Оршею» (або скорочено – варшавська картина). Її дуже якісні скани є на сайті Національного музею у Варшаві, де вона зберігається, та у Вікі-Сховищі. Картина справді велика – намальована на 13 дубових дошках, загальний її розмір 260 × 165 см, намальована вона темперою та олійними фарбами. Про цю картину існує ціла література. Резюме студій подає польська Вікіпедія.

Дендрохронологічне дослідження показало, що дерево для основи було зрізане після 1525 року. Але наскільки «після»? Далі, виявилось, що картина обрізана згори, так що на ній немає ані горизонту, ані клаптика неба (додам від себе, що при цьому, мабуть, пропав і стрічковий напис з описом зображеного); також картина обрізана зліва – з міркувань симетрії припускають, що десь на 1/5, тобто первісно вона повинна б мати ширину бл. 325 см. В 2-й пол. 19 ст. картина знаходилась у художньому музеї у Вроцлаві. Як вона туди потрапила, коли і звідки – невідомо. Так само невідомо, як і коли картина потрапила до варшавського музею (після 1945 року?). В якості аналогу опис варшавського музею вказує картину Альбрехта Альтдорфера (Albrecht Altdorfer) «Битви при Іссі», виконану в 1529 р. (нині в Старій піканотеці в Мюнхені). (У битві при Іссі – якщо хто забув шкільну історію за 5-й клас – Олександр Македонський побив перського царя Дарів; це будо у 333 році до н. е.).

Отак виглядає резюме об’єктивних даних. Далі йдуть припущення дослідників, котрі для мене не є визначальними.

На картині є на що подивитись, там подано величезну кількість дрібних деталей. Я зверну увагу тільки на кілька моментів. Картина зображує битву «оцих», які займають лівий бік, із «тамтими», які займають правий бік. Біля правого краю картини зображена ріка. Воїни «тамтих» долають її убрід – кіннота, нижче її – піхота. У правому нижньому куті зображено місто (дві кам’яних башти, між ними – мур і брама з півциркульним завершенням). Лівіше міста дуже детально й любовно зображено наплавний міст через ріку – у воді бачимо великі діжки, а на них покладено настил із брусів поперек моста. По мосту люди тягнуть велетенську гармату на 4 колесах, окованих залізом. Гармата має пристрій для регулювання підвищення ствола. Практично в центрі картини зображено батарею «тамтих» із двох дуже довгих гармат (кожна на двох колесах), які націлені в лівий бік картини, де зображено «оцих». Вздовж нижнього краю картини зображена річка – в ній тонуть «оці» та їх коні.

На картині немає **ніяких** національних та / або релігійних символів, які ми бачили на римській гравюрі. Немає **ніяких** прапорів – ані «оцих», ні «тамтих». Полководці сторін не виділені виразно, їх треба відшукувати.

Що ж тут могло бути змальовано, де і навіщо?

Якщо картина первісно мала ширину 325 см, то при класичній пропорції боків 3 : 2 її висота мала б становити 216 см. Вийде, що збережена площа становить 61 % первісної. Це говорить, що хтось із проміжних власників, отримавши картину, не мав

достатньо просторої хатинки, щоби її виставити, і наказав пристосувати її до того приміщення, яке в нього було.

Картина не може упиратись у бічні стіни хатинки, так само не може її нижня частина бути на рівні чобіт, а верхня – упиратись у сволок. Для картини потрібен простір, я думаю, утричі ширший і утричі вищий за неї саму – тобто 9 .. 10 метрів у ширину і 7 .. 7.5 метрів у висоту. Розмір не грандіозний (відомі картини значно більшого розміру, які потребували відповідно ще більшого простору), але все ж не такий малий.

Якщо не розглядати екзотичні варіанти розміщення (у костелі чи просто неба; я їх не виключаю, тільки вважаю мало ймовірними), залишиться припустити, що картина призначалась для якогось палацу, і її розмір був заданий розмірами зали (хатинки), де її збирались виставити. Розмір зали виходить немалим, і враховуючи, що ця зала не могла бути єдиним приміщенням у будівлі – розмір палацу мав би бути чималим. А звідси виходить, що грошенят у того, хто мав (чи побудував для себе) отой палац і замовив для нього картину – теж мусило бути чимало. Тому я думаю, можна виключити з числа замовників не тільки селян-бауерів та міщан-бюргерів, але й шляхтичів-рицарів, і князів церкви – біскупів (на картині немає християнської символіки!), обмеживши коло можливих замовників правителями.

Отже, цей невідомий нам багатий правитель мав досить великий палац і мав досить багато грошей, аби замовити маляру велику картину (якщо не було місцевих малярів – можна було виписати майстра з Італії чи то з Голандії, аби були гроші). Найбільш дефіцитним ресурсом був **звичай** – звичай прикрашати палац творами живопису, перетворюючи його на зародок картинної галереї. Думаю, що починались такі галереї із портретного живопису, портретів самого правителя та його родини, а далі виникало й бажання прославити свої воєнні успіхи у формі живопису. От без такого бажання правителя нічого не могло би бути, а таке бажання не може виникнути з нічого, на порожньому місці. Воно вимагає певного рівня освіти і культури як самого правителя, так і вищого кола знаті в цілому (перед ким хвалитися?).

Як стояла справа з бажанням прославити себе в живописі у Великому князівстві Литовському? Відкриваю альбом «Жывапіс Беларусі 12 – 18 ст.» [Мінск: Беларусь, 1980 г.], який, виявляється, не даремно займав місце у мене в шафі. Пропускаю фрески та ікони православної традиції і дивлюсь на портрети (європейської традиції). Найдавнішим є портрет Юрія Радзивіла (мабуть, гетьмана ВКЛ, якого згадували вище – недаремно ж там булава на столі лежить). Портрет орієнтовно датується 2 пол. 16 ст., тобто не є прижиттєвим (я зараз не розглядаю підстави датування!). Інші портрети виконані ще пізніше, на рубежі 16 – 17 ст. і далі.

Отже, виходить, що Радзивіли в 2-й пол. 16 ст. уже мали смак до живопису і замовляли портрети свої і своїх предків. Давніше слідів замилування в живописі ми не маємо, немає в альбому й батального живопису (якого, здається, у ВКЛ 17 – 18 ст. і не було).

Литовська магнатерія запозичувала свої звичаї й смаки з Польщі. А як стояли справи із живописом у Польщі? Найдавніші **прижиттєві** портрети польських королів намалював Мартин Кобер (Marcin Kober) – це парадний портрет короля Стефана Баторія (1583 р.) і далі портрети короля Сигізмунда 3-го (1591 р.) та інші, пізніші. Прижиттєвих живописних портретів королів Сигізмунда-Августа та Сигізмунда 1-го

не було (гравіровані були, але їх на стіну палацу не почепиш). Отож у останнього було все необхідне – і палац на Вавелі, і гроші, і можливість виписати для роботи чільних європейських майстрів, того ж Лоренцо Лотто, того ж Лукаса Кранаха (старшого), того ж Яна Вермеєна – всі вони і багато-багато інших були сучасниками короля. Не було тільки одного ключового елементу, який мав би об'єднати всі згадані можливості і привести до результату – не було розуміння цінності й гоноровості живопису, і тому не було бажання замовляти живописні твори.

Отже, я змушений виключити польського короля з кола замовників і шукати замовника десь далі на захід. Дуже слабенький натяк подає нам Вроцлав (Бреслау до 1945 року). Це місто від 1526 року входило до володінь Габсбургів, а від 1741 р. – Прусії і далі Германської імперії. Отже, можна думати, що попередній власник картини був німець і то з Германської імперії, і десь там, на території тієї імперії, картина була колись намальована.

Якщо так – це повністю виключає можливість зображення на ній «нашої» битви під Оршею, яка не мала ніякого значення ні для кого з численних німецьких князів. Хіба мало було у них своїх битв у 16 ст.? І притокою для малювання не конче мала би бути **сучасна** художникові битва – це могла бути битви Олександра Македонського із Дарієм при Гавгамелах (331 р. до н. е.) чи битва Аттіли з Аецієм на Каталаунських полях (451 р.). Ви кажете, у цих двох битвах не було артилерії? Ну, це ми в 2026 році знаємо, що не було, а що знав знав про них давній маляр? У згаданій вище картині Альтдорфера «Битва при Іссі» вояки мають точнісінько такі самі обладунки й шоломи, що на варшавській картині – це нічого? (Ну, й на одному з прапорів написано ALEXANDER, а на другому DARIUS – спеціально для того, щоб неписьменні вояки з обох боків знали, де чий прапор. Якби написи були з одного боку грецькими літерами, а з другого – перським клинописом, хіба вони могли б це розібрати?)

Чому на варшавській картині не видно ніяких християнських символів? Думаю, через Реформацію. Маляр (та / або замовник) не знав на яку ступить: змалюєш одне – не сподобається іншим, а ще хто зна, чия буде зверху. Тому й маємо на картині універсальне зображення «битви взагалі» – «оцих» проти «тамтих» (стрічковий напис можна було при біді і перемалювати, але не нищити усю картину).

Як же оця варшавська картина, котра була, за термінологією Митрофанушки Простакова, «покамест существительным» – була «приложена к месту» Оршанської битви і стала «прилагательным»?

Німець скаже: Битв на Орші.
На Орші! На Орші!

От точнісінько так воно й було. Хтось висловив слабке обережне припущення: «А чи не зображено тут…» – а далі це зернятко упало на плодючий грунт польського патріотичного ентузіазму, і розквітнуло уже як незаперечний факт. Нині картина кваліфікується як «єдиний твір батального жанру у польському ренесансному живописі» та як «твір, що виник на замовлення Сигізмунда 1-го і мав пропагандивну мету» (визначення згаданої вище статті з польської Вікіпедії).

Наступні дослідники проковтнули це припущення попри цілком очевидні кричущі суперечності. Вважаю застосування цієї картини як «джерела» для битви під Оршею помилкою, а здобуті результати – оманливими.

Причини і наслідки

Підсумки кампанії 1514 року

Попри широкий розголос перемоги під Оршею ці підсумки були на користь Московії і дуже невтішними для Великого князівства Литовського.

Станом на грудень 1514 р. на головному операційному напрямку війни – Смоленському – литовське військо контролювало Оршу та Дубровно, а московське військо міцно опанувало Смоленськ.

Утрата Смоленська була дуже болючим ударом для Великого князівства Литовського.

Перш за все, це був значний економічний центр держави, який приносив помітний грошовий дохід. Ось декілька даних.

15 лютого 1507 р. король Сигізмунд підтвердив смоленському старості Авраму [Ребичковичу, майбутньому підскарбію] надання митниці в Ковно за 2 тисячі кіп грошів (120 тис. грошів) на 2 роки. Це було відшкодування Авраму за позичені у нього гроші: король Олександр узяв від нього 600 кіп грошів і далі ще 1200 золотих (разом 62 400 грошів), а далі сам Сигізмунд узяв у нього ще 800 кіп [LM 8, № 91, s. 133 – 134]. Аврам надав уряду 110 400 грошів однієї тільки готівки. Це дає нам поняття, якими грошима оперував староста.

1 квітня 1507 р. король Сигізмунд продав Андрію Тихому «мито і корчми смоленські» на три роки за 2400 кіп грошів, із них 800 кіп Андрій мав заплатити наперед (це була річна рата) [LM 8, № 88, s. 132 – 133]. За нашою термінологією таку систему збору можна назвати відкупом податків. Це вже прямо дохід зі Смоленська – 48 тис. грошів на рік.

З іншого документа видно, що корчми смоленські мали б давати 400 кіп на рік [LM 8, № 110, s. 143 – 144]; виходить, мито становило ще 400 кіп, половину загального доходу.

Для порівняння: в лютому – березні 1507 р. дано на відкуп мито з Мінська за 200 кіп на рік [LM 8, № 92, s. 134 – 135], з Новогрудка за 100 кіп [LM 8, № 93, s. 135 – 136], з Києва за 700 кіп [LM 8, № 95.1, s. 136 – 137], з Луцька за 800 кіп [LM 8, № 97, s. 137], з Берестя за 400 кіп [LM 8, № 97, s. 139].

Я зовсім не збираюсь вникати у грошову систему Великого князівства Литовського цього часу, хочу тільки поверхово показати місце Смоленська в ній. Воно було значним, на рівні найбільших міст князівства.

Важче проілюструвати втрати смоленського ремесла та торгівлі, але й вони були, слід думати, помітними в масштабі цілої держави.

По-друге, була втрачена значна територія Великого князівства Литовського. Вона була меншою, ніж втрачена в 1500 – 1503 роках, але більш драматичною, оскільки Смоленська земля була заселена густіше, і тепер служилі люди змушені були виноситись із неї і переходити на територію, підконтрольну віленському уряду (кажучи сучасними словами). Литовська метрика рясніє записами про надання оцим «внутрішньо переміщеним особам» земель в західній частині князівства, довкола Гродна, Новогрудка, Слоніма – «до того часу, як маєток (такого-то) у Смоленській землі від неприятеля очистимо».

Але цього очищення так і не сталося, людям доводилось влаштовуватись на нових місцях, що до певної міри впливало і на воєнний потенціал Великого князівства Литовського.

По-третє, Смоленськ був потужною фортецею на східному кордоні Великого князівства Литовського, яка довгий час стримувала навалу московської орди. Його утрата послаблювала оборону на дуже небезпечному напрямку, на прямій дорозі з Москви до Вільна, і замінити цей вузол оборони на щось інше було ледве чи можливо. Москва отримала в Смоленську базу для подальшого «натиску на Захід».

Тому битва під Оршею була переможною битвою у програній кампанії.

Виснаження сторін

Перемога не була для Москви легкою. Показником величезного напруження її сил можна вважати розподіл часу великого князя Василя. За 22 місяці (грудень 1512 – вересень 1514 рр.) він 10 місяців (45 %) провів у походах. А між тим перебування правителя у столиці – то не розкіш, а необхідність; за його відсутності вирішення деяких справ треба було переносити у польову ставку, деякі просто відкладались, а речі, які начебто не потребували щоденної уваги правителя і мали би робитись без нього – без догляду начальства робились недбало або й зовсім не робились («без хозяйского глаза нельзя, народ ненадёжный», як сказав класик).

Московське військо понесло значні втрати в людях і конях, досвідчені полководці потрапили в полон. Воно вимагало відпочинку, поповнення запасів, закликання на службу нових людей. Служилі люди брали на війну зброю, коней, харчі зі своїх маєтків, котрі теж потребували хазяйського догляду, без нього господарства занепадали.

Ці самі фактори діяли й у Великому князівстві Литовському. Ми пам’ятаємо, що польське наймане військо було законтрактоване на один квартал, рахуючи від 24 червня – до кінця вересня 1514 р., далі треба було продовжувати контракт на наступний квартал і знову платити гроші, з якими було сутужно. Так само й земське військо князівства також мало би служити з кінця червня, і навіть якщо припустити його службу на 4 місяці (як служили наші козаки в Гетьманщині), то вона мали би закінчитись у кінці жовтня. Продовження бойових дій означало перенапруження і виснаження армії.

Та й король Сигізмунд, провівши із 25 місяців війни (грудень 1512 – січень 1515 рр.) 19 місяців (76 %) у Литві, мав би згадати, що у нього десь там є ще Польське королівство, котре теж вимагало його уваги.

Тому з кінцем 1514 року у війні наступила – говорячи сучасною мовою – оперативна пауза. Формального перемир’я сторони не укладали, але воно установилось де-факто.

Причини успіхів і неудач

Успіх Москви у війні 1512 – 1514 років був зумовлений перш за все наполегливістю уряду Василя 3-го у боротьбі за «всю Русь». У Москві не тільки писали літописи, але й читали їх, і не обмежувались на самих тільки печенігах. У Москві знали, що великий князь Василь є нащадком у 12-у коліні київського князя Володимира Мономаха (через його молодшого сина Юрія), і знали, що останній смоленський князь Юрій Святославич († 1405 р.) був нащадком того самого Мономаха у 9-у коліні (через його старшого сина Мстислава).

І на той час це не були вправи в арифметиці та / або генеалогії – ця спорідненість давала Москві реальне право на «смоленську спадщину» після вигасання смоленського князівського дому. Тоді, за Вітовта, московський князь Василь 1-й не наважився ані допомогти Юрію проти Вітовта, ані підняти боротьбу за цю спадщину. Тепер праонук того Василя Дмитровича – Василь Іванович вирішив це виправити.

І цією свідомістю свого права з боку Москви не слід нехтувати.

Натомість король Сигізмунд «Полного собрания русских летописей» не читав, до того ж воно на той час ще не було надруковане. Виховував його, як і його старших братів, сам Ян Длугош, але на момент смерті останнього (1480 р.) Сигізмунду було ледве 13 років. Можна думати, що Длугош устиг навчити його «Pater noster» і (можливо) «Te Deum» та латинській грамоті. Чи Сигізмунд читав усю велетенську «Історію», написану Длугошем? Але якщо й читав, так про Смоленськ і взагалі про історію Великого князівства Литовського там було дуже мало. Деций, один із найбільш освічених помічників Сигізмунда, раз написав, що литовці володіли Смоленськом понад 100 років, а через кілька рядків – що володіли ним майже 200 років. Навіть Деций не мав про це ясного поняття.

Державотворчого значення власного літописання, власної історіографії правителі Великого князівства Литовського ніколи не розуміли, цю роботу не організовували й не направляли. Кажете, пише якийсь там хлоп якусь історію – ну й нехай собі пише! Фрагменти історії, з лакунами на десятки років, написані руськими авторами, з православним забарвленням, – правителів-католиків не цікавили, а на складання своєї власної історії в католицькому дусі, латинською мовою – не вистачало ресурсів, перш за все – освічених в латині людей.

Отже, в умінні поставити стратегічну (наступальну) задачу Москва значно перевищувала Литву. Стратегічна оборона, як учив маршал Шапошников – це спосіб підготовки стратегічного наступу. Той, хто тільки обороняється, завжди втрачатиме ті чи інші кусочки, що ми й бачимо в історії московсько-литовських війн.

Для досягнення своєї стратегічної мети Москва шукала союзників і знайшла їх у ~~країнах НАТО~~ країнах католицької Європи. Були навіть чутки про існування плану на знищення Великого князівства Литовського і розподілу його земель між хижими сусідами, перш за все – Тевтонським орденом і Германською імперією.

Прямої воєнної допомоги від своїх європейських друзів Московія в цій війні не отримала, так само ці друзі не поспішали напасти на володіння короля Сигізмунда кожен зі свого боку. Але безсумнівно, що Москва отримала воєнно-технічну допомогу від своїх союзників. Тут москалям допомагали їх агенти в Європі – в той час як ми не знаємо ніяких агентів Сигізмунда в Московії. Німецькі та італійські майстри в Москві допомогли розвинути артилерію. В часи, коли ще не було ані політехнічних інститутів, ані наук про опір матеріалів чи про внутрішню балістику – всі вдосконалення йшли через особистий досвід майстрів і передавались їх учням. Як наслідок – московська облогова артилерія показала в ході війни видатні результати.

Король Сигізмунд у боротьбі проти Москви міг розраховувати тільки на союз із Кримським ханством, і цей союз не дав королю нічого – окрім хіба що деякого зниження загрози татарських нападів на землі сучасної України. І навіть на цьому напрямку не було повної безпеки, треба було пам’ятати про можливість нападів і

відволікати деякі сили для протистояння. А підтримання навіть такого «союзу» вимагало від Сигізмунда виплати данини на користь хана – і то в значному розмірі, співмірному з витратами на наймане військо в 1514 році.

Союзником Сигізмунда був угорський король Владислав, його старший брат. І от як на гріх саме в 1514 році, коли для Сигізмунда важила кожна сотня вояків – саме в цей час угорські угорці підняли в своїй Угорщині повстання проти свого угорського короля, і цей останній не зміг допомогти Сигізмунду геть нічим. Недаремно ж кажуть: якщо у війні Угорщина на твоєму боці – це погана ознака. От десь із цього часу й надалі – ми це бачимо.

Отже, хоча війна Василя із Сигізмундом велася один на один, зовнішньополітична ситуація була сприятливішою для Москви.

В чисто воєнному плані можна бачити, що московський уряд піднімав для походів значні сили, розглядав свої успіхи та неуспіхи, робив свої висновки і вдосконалював оперативні плани (тобто плани кампаній). В поході 1514 року Василь відмовився від гонитви за кількома зайцями одразу і зосередив усі сили на головному напрямку (принцип концентрації зусиль, який увійшов у підручник маршала Шапошникова, був випробуваний на досвіді). Важливим правильним рішенням було – починати мобілізацію якомога раніше, щоб вести основні бойові дії у сприятливий літній час.

Натомість литовський уряд тримався системи стратегічної оборони. Але ж і оборонятись можна по-різному. Є чисто пасивна оборона, в нашому випадку – захист фортець, і є активна оборона – на контрударах і контрнаступі. На зимовий похід 1512 – 1513 років уряд у Вільні взагалі ніяк не відреагував, неначе це його не стосувалось. Восени 1513 року було зібрано сили для контрудару, але до самого контрудару так і не дійшло. Тільки в 1514 році вдалося завдати москалям контрудару під Оршею і далі перейти в загальний контрнаступ (відбити Мстиславль та Кричів).

Сигізмунд увірував у неприступність Смоленської фортеці і покладався на це. Не можна сказати, щоби він нічого не робив для її зміцення: було надіслано гаківниці та порох, і була спроба підкріпити гарнізон фортеці ротою Шпергальта – спроба слабка, запізніла й невдала.

Драматичною помилкою оперативного рівня з литовського боку було відкладання мобілізації аж до моменту, коли смажений півень почав дзьобати. Той, хто першим оголосив мобілізацію і розпочав підготовку до кампанії – той і матиме ініціативу і перевагу в її ході. І король бачив це на прикладі успіху дій проти татар під Вишнівцем в 1512 р. Яка б не була причина зволікання литовців у 1514 році – она потужно вплинула на результат кампанії.

В плані організації московська армія у війні 1512 – 1514 років не показала нічого нового – в ній діяв той самий поділ армії на п’ять полків і та сама система призначення двох воєвод у кожен полк, яку бачимо в розрядній книзі за попередній час. Мабуть, вона вважалась задовільною і не потребувала змін, а стабільність організації сприяла тому, що рядові вояки знали свої місце в загальному строю. Окремого загального командування п’ятьма полками не бувало, мабуть воєводи великого полка одночасно були начальниками і над іншими полками. Великий князь Василь не брав участі у командуванні на тактичному рівні, тільки надихав вояків фактом своєї присутності у таборі. Дрібніших тактичних одиниць в московському

військову наші джерела не знають, так само не знають поділу на кінноту та піхоту. Дехто каже навіть, що усе московське військо складалось виключно з кінноти, але кіннотою не можна облягати фортеці. Не видно також спеціальних артилерійських підрозділів та тилових частин (обозів).

Натомість організація польського війська значно вдосконалилась порівняно з 1512 роком. В 1514 році ми бачимо тактичні одиниці – роти числом 200 вояків і їх командирів – ротмістрів. Роти були окремо кінні та піші. З того часу роти як тактичні одиниці збереглись аж до наших днів, а їх чисельність на рівні 200..240 чоловік зберігалась до недавнього часу. Так само чисельність кавалерійського ескадрону 180 чоловік зберігалась, мабуть, до кінця існування кавалерії як роду військ. Бачимо також зародок штабу при командирі (навіщо Свірчевському було аж 30 коней?). При цьому ми не бачимо організаційних одиниць, крупніших за роту.

Про організацію литовського війська наші джерела мовчать. Король Сигізмунд, так само як і князь Василь, керував війною на оперативному рівні, і не втручався у тактичне командування.

Таким чином, в плані організації війська кожна сторона йшла своїм власним шляхом, і не можна визначити, яка організація була кращою.

І от кожна сторона мала в кампанії 1514 року як свої успіхи, так і свої неудачі. Чому ж так?

Коли свіжо відмобілізоване військо вирушало в похід, воно було найкраще забезпечене (ну, наскільки це взагалі можливо) і настрій його був піднесений: от зараз як наскочимо, як вдаримо на ворога, як заженемо його за Можай – буде нас пам’ятати! Настрій вояків підносився участю в поході самого верховного правителя, якому власне служили воїни. Кожен хотів відзначитись і заслужити нагороду від правителя.

Кампанія була розрахована на 3 – 4 місяці, на цей приблизно час розраховувались усі запаси. Тягнути з собою зайве було і важко, і недоцільно, та мабуть не скрізь і було оце «зайве».

Війна – це не пікнік. Це постійна важка робота, і перш за все – пересування тягарів із пункту А в пункт Б. Окрім того, десь там є вороги, які можуть напасти, і треба весь час тримати при собі зброю і пильнувати. І так – день за днем і місяць за місяцем.

І от нарешті зусилля увінчалися успіхом, те, заради чого вояки йшли в похід і терпіли всілякі недогоди – здійснилося! І тут з’ясовується, що у Івана подерся чобіт. Ні, він уміє його зашивати і вже не раз підшивав, але тепер він розвалився остаточно. У Петра пощербилась шабля, треба би її перекувати. У Василя підбилась кобила, ще й підкову десь загубила, кульгає тепер – просто боляче дивитись. У Федора поламався віз, довелось його кинути. У Семена рубана рана на плечі, не дуже небезпечна, але болить…

Все це разом зветься – виснаження війська. Все це можна полагодити, поповнити й замінити, але це потребує часу, і краще це робити вдома (в місцях постійної дислокації, як нині кажуть).

До того ж Борис десь ~~украв уніформ~~ набрав інструментів і запасів на шевство, Павло надибав теличку – шкода кидати, а той самий Семен попри рану роздобув собі парубка – гарний з нього холоп буде, аби тільки не втік. Вози, які на початку походу

були наладовані харчами, тепер навантажені здобутими на війні корисними речами, і час би уже їх відпровадити назад, додому.

І військо після перемоги відпружується, настроюється на відпочинок, а не на нові зусилля. І у всіх на думці – як то там наші із жнивами упорались, недаремно кажуть, що один день під час жнив цілий рік годує. Військо день у день сподівається наказу про демобілізацію, повернення додому, а командири натомість вимагають від нього йти кудись далі й далі.

Коли ж військо посеред такого розпруження зазнає нападу ворога – природно, що воно не може зібратись на силі, і ті, хто зовсім недавно здобув перемогу – тікають перед менш численним, але не виснаженим ворогом.

Так я уявляю собі причину поразки московського війська під Оршею.

Але після досягнутого успіху всі перераховані фактори почали працювати проти литовсько-польського війська. Яцек вивихнув ногу, тепер ледве ходить. У Янека добрі люди вкрали сокиру – ну куди без неї! У Стася згинув кінь, у цілої роти пана Бартоша скінчились харчі. Добрий полководець має відчувати й знати, коли можна воювати і знати, коли не можна воювати. Зараз, після перемоги – не можна далі воювати.

Тому-то для того, щоб розвинути успіх у битві, треба вводити в бій резерви (ну, якщо вони є). Тому-то литовське військо після Оршанської перемоги не змогло розвинути успіх і захопити Смоленськ. Острозькому ледве через місяць удалось змусити своє військо до продовження походу, та й тоді він не пішов на Смоленськ прямо, а витрачав час на відвоювання Мстиславля. Москалі встигли укріпитись у Смоленську і були певні, що без облогової артилерії на тлі осінніх дощів та першого снігу Острозький нічого їм не вдіє. Так воно і вийшло: баланс удач і неудач у кампанії 1514 року вийшов на користь Москви.

Початок нескінченої війни

О 8:43, працюючи над цим текстом, я почув не близький, але виразний вибух, і далі до 8:55 лунали близькі й виразні черги зенітної артилерії. Небо було цілком чистим і ясним, я навіть роздивлявся, скільки міг, але (очікувано) нічого не побачив.

Отак і американці з арабами не бачать «Шахедів». І небо там завжди ясне, і очі протирають – а не допомагає. Досвід треба мати, як сказав наш президент Зеленський!

Між тим віддалена гарматна стрілянина триває. Так, нічого особливого, але все ж нотую. Далеко не кожному автору випадає писати науку під акомпанемент пострілів та розривів зенітних снарядів (16 березня 2026 р. о 9:20).

Клопоти правителів

І от у грудні 1514 року всі правителі засіли у своїх столицях і замислились.

Краще за всіх було Менглі-Гірею. Йому можна було ні про що не думати. Данина від Сигізмунда пливла сама собою, без зусиль з його боку, відписки з обіцянками бути другу – другом, а недругу – недругом так само писались і

відсилались заведеним порядком, його син і спадкоємець повернувся із переможного походу на черкесів.

Підбиваючи підсумки свого довгого правління й відчуваючи, що йому вже недовгий вік залишився, Менглі-Гірей був втішений тим, що підніс могутність свого ханства і забезпечив йому поважне місце на політичній карті східної Європи (ну, висловлюючись по-сучасному). От тільки цей московський… як його… Іван? Ні, не Іван, там у Москві всі – Івани, якось інакше… Кажете, Василь? Так, так, оцей Василь свого місця не хоче знати. Я ж надав Смоленськ королю Сигізмунду, навіть у свій ярлик це записав. А цей молодик що утнув?! Узяв та й захопив собі Смоленськ! І навіть дозволу у мене не спитав!

І от хан написав скаргу до Москви [СИРИО 95, с. 153 – 155]. Суть скарги була: «Поклади Смоленськ на місце. Отам, де узяв.» Однак на Москві цю вимогу відкинули. Вигідний для обох сторін союз Криму з Москвою, якого Менглі-Гірей намагався триматись усе життя, розбився – як показало майбутнє, незворотньо. І в найближче десятиліття Кримське ханство із регулятора політичних відносин у східній Європі упало до ролі докучного гедзя, який жалить то одну, то іншу державу, але не має сили впливати на їх політику. Менглі-Гірей, на своє щастя, помер у квітні 1515 року і цього не побачив…

Так само й Василь Іванович у своїй Москві міг не надто журитись майбутнім. Він досягнув величезного успіху, другого після захоплення Пскова у 1510 році – захопив Смоленськ. Ще треба було би нарешті захопити Рязань, але це не конче наступного року, може колись там трапиться нагода (вона таки трапилась в 1521 році). Але поки що Московська держава перейшла до стратегічної оборони і відбудови народного господарства, зруйнованого двома роками війни.

(Так, був час, коли москалі ще намагались відбудовувати «народне господарство» і навіть «економіку». Пізніше, побачивши даремність цих зусиль, вони пристосувались жити і без господарства і без економіки, і досі так живуть. А мудрі аналітики все годують нас байками, що «економічні негаразди» от-от змусять Москву змінити політику і – хто їх, москалів, знає! – можливо, навіть припинити на деякий час війну проти України. Еге, сподівайтесь!)

Отож Москва перейшла із фази війни у фазу підготовки до війни. Це було необхідно, щоб закріпити воєнний успіх шляхом дипломатії і добитись від Литви згоди на мир із новими кордонами, згоди на перехід Смоленська до Москви. Але сама Москва зовсім не поспішала піднімати розмови про мир, вважаючи, що Сигізмунду мир потрібен більше – то нехай він і починає переговори.

А найгірше почував себе у Вільні король польський і великий князь литовський Сигізмунд. Не вмію сказати, чи були у Вільні гарматні салюти і фейєрверки з нагоди прибуття 3 грудня литовського війська на чолі з князем Острозьким – але навіть якщо й були, то вони не могли відволікти короля від підбиття підсумків і зважування подальших дій.

Звично збиралась рада великого князівства, звично затверджувались пожалування та інші акти, які потребували затвердження правителем – а думки правителя були зосереджені на кардинальних запитаннях: «Хто винен? Що робити? І з чого почати?»

Не берусь фантазувати, чи усвідомлював король Сигізмунд свою особисту провину в програші війни? Верховні правителі традиційно виступають на сторінках історій як бездоганні люди, які не роблять помилок і не журяться тим, що зробили (це тільки Пушкін предписав Борису Годунову мати совість і страждати через неї). Король знав, що він не може правити без своїх радних панів, може діяти тільки через них, і страйк панів паралізував би будь-які поривання короля. Але чому ж платити за перебиті горщики має один тільки король? Хіба в нас не демократія? Хіба рада не поділяє відповідальності за те, що сталося?

І що тепер почати? Битись чи миритись? Радники могли радити те або інше, а вирішувати треба було правителю – з перспективою побити нові горщики і знову за них платити. Оце й є тягар влади!

Битись силами одного великого князівства проти Москви мабуть неможливо, а де союзники? Казанські хани постійно з Москвою б'ються, але навіть довідатись про це важко, бо ~~Starlink відключили~~ всі дороги туди ведуть через гаспидську Московію. Крим? Не знає на яку ступити і мабуть ще довго не знатиме, хіба коли Мехмед-Гірей запанує… Молдавія? Може бути союзником проти Криму і – не знати ще – можливо, проти Туреччини. Втім, із молдаванами теж доводиться частіше битись, ніж миритись.

Хто там далі в нас є? А, Тевтонський орден, оці кляті одновірці-католики. Ще й начальником у них Альберт… Нічого собі родич, племінник! Пактує з москалями проти мене, ще у вічі бреше, що не пактує, тільки принюхується. Я йому вже й догану послав [25 вересня 1514 р. – AT 3, № 235, p. 186], але що з таких слів?!

До речі, кажуть, що оцей пруський магістр є моїм васалом. Але що дав отой «пруський голд», укладений за рік до мого народження? Що він дав моєму батькові, чи братами, чи мені? Слухай, Мацею, ти ж у нас розумний… Ти ж із університету, так там всі у нас розумні. Ти все книжки читаєш, може, десь там написано про користь для нас від Ордену? Кажеш, сам Ян про це писав? Ох, мій учитель… Ні, не можу я оті велетенські стоси читати, що Ян понаписував, просто не маю часу. Напиши для мене стисло, і зверни увагу – чи бувало колись так, щоб отой наш «васал» йшов на війну за наказом польського короля, свого пана?

Однак дозволяти Ордену плисти в рідну гавань Германської імперії теж не слід. Хоча й імператор знайшов собі споріднену душу – московита. До речі, давно вже висить потреба зустрітися з цим імператором та спробувати щось залагодити. І брат Владислав про це пише…

Віденський з'їзд

Отже, хоча литовські пани дуже боялись від'їзду короля з Вільна, цей момент невпинно наближався і настав у кінці січня 1515 року. Король поїхав до Кракова і зайнявся справами Польського королівства, котрими він теж не міг нехтувати.

Наміри розпочати з весною 1515 року нову збройну акцію проти Москви, якщо й були – тепер були відставлені. До того ж прийшла вість про смерть царя Менглі-Гірея, так що сподіватись на допомогу з боку Криму теж не випадало. Там треба було заново домовлятись із новим царем Мехмед-Гіреєм, і починати, як завжди, із загальних обіцянок бути другу – другом, а недругу – недругом. Така пропозиція з боку Сигізмунда була надіслана 14 березня 1516 р. [LM 7, № 173, s. 330 – 332 і наступні документи цієї книги].

Ідея тристоронньої зустрічі (Владислав – Сигізмунд – Максиміліан) була висунута ще мабуть на початку 1514 року, бо 28 травня, відправляючи Рафала з Лешна послом до Максиміліана, Сигізмунд вибачався, що така зустріч не може відбутись влітку (1514 р.), бо він, Сигізмунд, зайнятий війною проти Москви [AT 3, № 143, p. 106 – 107].

Імператор Максиміліан запропонував Владиславу дещо інший проект [AT 3, № 170, p. 120 – 122]: всі суперечності, які існують між королем Сигізмундом, Тевтонським орденом та великим князем Русі [Московії], слід передати на розгляд імперського сейму, де будуть сам імператор, посол від папи та угорський король.

Подальший хід справи викладено у відповіді короля Владислава польському послу Христофору Шидловецькому [AT 3, № 229, p. 164 – 168] та у листі Владислава до Сигізмунда з 16 листопада 1514 р. [AT 3, № 351, p. 257 – 259]. Імператор пропонував скликати з'їзд на свято Стрітення (2 лютого 1515 р.), де мали б бути посли самого цісаря, королів польського та угорського, московського князя і пруського магістра. Цю пропозицію посол імператора передав Владиславу, а той – Шидловецькому. Шидловецький її не підтримав. В результаті нарад було погоджено, що Владислав із Сигізмундом з'їдуться у Пожоні (Братиславі), а далі поїдуть на зустріч з імператором до Гаймбургу (Haymburg – Гайнбург-на-Дунаї). Імператор мав запросити на цей з'їзд московських та пруських послів. З'їзд мав відбутись на Carnisprivium (М'ясопуст, в 1515 р. це було 18 лютого). Якщо Сигізмунд не зможе прибути на цей термін – нехай він повідомить заздалегідь.

Сигізмунд таки не встигав, але пробув у Кракові всього один місяць і 5 березня виїхав до Братислави, куди прибув 24 березня [AT 3, № 475, p. 345]. Там відбулись заплановані його наради із Владиславом і представниками імператора. Сам же імператор прибув до Відня допіру 10 липня, 19 липня до нього приїхали королі, і 28 липня правителі уклали союз між собою, скріплений багатосторонніми обіцянками династичних шлюбів. 5 серпня Сигізмунд виїхав із Відня і через два тижні, 19 серпня прибув до Кракова [AT 3, № 538, p. 394 – 395].

Досить докладні описи цього з'їзду подали Децій [DKZ, s. 91 – 101], Ваповський [KBW, p. 125 – 136] та С. Гурський [AT 3, № 433, p. 309 – 318; є український переклад Віктора Талаха].

Правителі домовились: імператор припинить спроби підпорядкувати Тевтонський орден собі. Стан Ордену визначається умовами вічного миру 1466 року. Імператор не повинен допомагати Московії проти Сигізмунда, який зі свого боку погоджувався примиритись із московитом на справедливих умовах за посередництвом імператора.

Це був виразний дипломатичний успіх Ягайлонів. Король Сигізмунд недаремно витратив майже півроку на цю справу – тепер він міг мати спокій на заході та півночі (ну, наскільки взагалі ~~Будапештський меморандум~~ якісь папери можуть давати спокій). Безумовно, величезне значення тут відіграла перемога під Оршею, яку вдалося перетворити на дипломатичний важіль. І заходи по розголосу цієї перемоги в Європі теж не були чистим марнославством Сигізмунда – вони мали й дипломатичний приціл.

Війна заради перемир’я

Отже, король Сигізмунд був не проти замирення з Москвою на «справедливих умовах». Які це були умови – видно із меморандуму, ухваленого в Братиславі й виставленого імператору у Відні:

> Далі: оскільки його імператорська величність уклала союз із князем московитів, який, натхненний передусім надією на цей союз, розірвав вічний мир і порушив присягу, завдав найяснішому королю Польщі численних збитків у його землях та підданим у Литві, а також підступом і зрадою захопив фортецю Смоленськ (що стоїть на межі його королівств і є не останньою [за значенням] для всього християнства) та примусив його світлість [Сигізмунда] до величезних витрат, які його світлість і досі змушений нести, утримуючи велику кількість найманого війська для захисту своїх володінь – [вимагаємо]
>
> – щоби сама імператорська величність оголосила тому ж московиту, що він [імператор] знову перебуває у мирі з найяснішим паном королем Польщі, і що він уклав родинний союз із найяснішим паном Владиславом, королем Угорщини та Богемії, а також із самим найяснішим королем Польщі, і що, зрештою, між ними відновлено колишню братню любов і прихильність, і вони поєднані новим правом союзу проти всіх своїх спільних ворогів;
>
> – і що сам найясніший король Польщі, за намовою святішого пана нашого Лева, верховного понтифіка, а також його імператорської величності та найяснішого пана короля Угорщини, схиляється до того, щоб, спинивши зброю, повернутися до міцного збереження миру та злагоди на таких умовах:
>
> – щоби сам князь московитів **повернув вищезгадану фортецю Смоленськ** та все інше, відібране зараз або раніше, і відшкодував витрати та збитки, завдані у цій війні, і не вчиняв нічого, що могло б бодай найменшою мірою зашкодити цьому миру.
>
> – І щоби полонені з обох сторін були повернуті,
>
> – і щоби [московит] знав, що його імператорська величність надалі не надаватиме йому жодної допомоги проти християнських правителів.
>
> – І понад те, нехай московит поводиться, готується і споряджається так, щоби допомагати тим самим християнським правителям порадою і зброєю проти невірних ворогів римської церкви [AT 3, № 550, p. 408 – 409; пропускаю весь початок меморандуму, де йшлося про інші питання].

Те, що залежало від самого імператора, він виконав, але мир з Москвою залежав не тільки від імператора, але й від самої Москви (як не дивно, деякі сучасні політики, включаючи президентів деяких колишніх великих держав, такої простої речі досі не розуміють).

А вимоги Сигізмунда, як бачимо, означали повну капітуляцію Москви, ще і приєднання її в ролі молодшого васала до війни проти Туреччини (на яку, до речі, самі оті католицькі правителі не надто квапились).

Імператор знав, чого хоче король Сигізмунд, але як донести ці вимоги до московського уряду? За дипломатичним звичаєм того часу, переможений просив миру у переможця і першим починав переговори. Сигізмунд вважав себе переможцем і очікував на прибуття когось із Москви – чи то для переговорів про мир, чи хоча б для переговорів про переговори про мир. Але Москва зовсім не почувала себе аж у

такій крайній біді, щоби поспішати до переговорів. Навпаки, московський уряд був упевнений у своїх силах і очікував ініціативи з боку Литви.

Ситуація була безвихідною, стан такого очікування міг тривати неозначено довго, і тут посередництво імператора було дуже важливим, до дозволяло розпочати переговори зі «збереженням обличчя» обох сторін.

І от після Віденського з'їзду справа посередництва, хоча й туго, таки зрушила з місця. Наприкінці 1516 року, через півтора року після з'їзду, імператор Максиміліан визначив послами до Москви Петра Мраксі та Сигізмунда Герберштейна, надав їм інструкції та відправив у дорогу.

Mrakxi, Bohemum був названий радником імператора на з'їзді у Відні [АТ 3, № 433, p. 312]. Думають, що це був брат Петра – Іоган Мраксі (Мракеш) [ГЗМ 2, с. 469], але мені незрозуміло – це документальна вказівка чи тільки здогад коментаторів.

Я припускаю, що Петро був учасником з'їзду і знав досить детально, як обговорювалась на ньому московська справа. Тому його послування було дуже цінним, але він доїхав тільки до Кракова і там помер (у січні 1517 року). Весь тягар надзвичайно складної дипломатичної місії звалився на молодого (30-річного!) Герберштейна. У березні 1517 року він дістався Вільна, де на той час перебував король Сигізмунд, а 18 квітня прибув до Москви, де пробув до кінця листопада, і на зворотному шляху у грудні 1517 р. знову зустрівся із Сигізмундом у Вільні.

Вислухавши посла, московити розсудили, що для серйозних переговорів потрібна участь представників Великого князівства Литовського. У липні 1517 р. великий князь Василь надав «опасну грамоту» для литовських послів [СИРИО 35, № 85.1, с. 500 – 501]. Король визначив послами могилівського намісника Яна Щита та писаря Богуша Боговитиновича. Ніяк не можна сказати, що ранг послів був високим, але для початку контактів після довгої перерви, для підготовки посольства важливих вельмож, для отих підготовчих переговорів про майбутні переговори – такий рівень мабуть вважався достатнім.

Литовські посли прибули до Москви 3 жовтня [СИРИО 35, № 85.3, с. 502] і, здавалось, можна було приступати до нарад, як в цей момент…

Якби я був сценаристом якогось серіалу, я би на цьому місці обов'язково закінчив би одну серію, щоби глядачі із нетерпінням чекали наступної серії – дізнатись, до чого ця пригода дійде. Тому я хочу зробити невелику паузу і згадати, що відбувалось за межами дипломатичних акцій.

1515 і 1516-й роки пройшли без помітної воєнної активності – очевидно було, що після зусиль 1514-го року і Москва і Литва потребували відпочинку і відновлення боєздатності своїх військ.

(У 1516-у році С. Гурський записав, що москалі були захопили Вітебськ, але литовці його відбили; а далі литовці напали на Гомель, але не змогли його узяти [АТ 4, № 1, p. 6]. Однак в Москві про такий свій епохальний успіх нічого не знали, як не знали і про напад на Гомель.)

Але наступив серпень 1517 р. – і на південні повіти Московської держави, на Тулу напало велике кримське військо, а московське військо розгромило і відкинуло татар [ПСРЛ 28, с. 352]. С. Гурський зі свого боку згадав – навпаки – про дуже великий успіх татар [АТ 3, № 433, p. 316]. Щоправда, він записав це в події 1515 року, і я навіть маю підозру, що він приточив сюди успіх татар в поході 1521 року; але для

нас зараз істотно те, що і московський літопис, і С. Гурський одностайно твердили, що цей напад стався з ініціативи польського короля. Чи було таке підбурювання насправді – я зараз вникати не хочу, важливо, що москалі були упевнені – було підбурювання. Це, ясна річ, не поліпшувало обстановку на переговорах.

Понад те, ще перед виїздом послів до Москви (8 вересня 1517 р.), а саме 30 липня король з військом вирушив на Полоцьк [АТ 4, ненумеровані сторінки між с. 104 та 105]. Звідти він послав послав своє військо під командуванням князя К. І. Острозького на Опочку (це 137 км на північ від Полоцька). От про цю виправу і про облогу Опочки у місяці вересні знає і московський літопис, де подано досить докладний опис успішних дій московського війська і деблокади Опочки [ПСРЛ 28, с. 353].

Невдала облога далеко не найдужчої і не найважливішої фортеці не налякала москалів («убоялись короля против прежнего не гораздо», перефразовуючи класика). Якщо король думав у такий спосіб підперти свою дипломатію діями своєї армії, то він зазнав подвійної неудачі: і воєнної перемоги не здобув, і перекреслив щирість свого стремління до миру.

… І от в той самий момент, коли в Москві готові були приступити до переговорів, прийшла вість про облогу Опочки, що поставило все дипломатичне підприємство під загрозу повного зриву, а послам могли загрожувати і кари, якби москалі вирішили, що вони приїхали замилювати їм, москалям, очі під час наступу литовського війська.

Завдяки мудрості свого короля литовські посли потрапили в домашній арешт. Неприємна пауза тривала до 24 жовтня, коли до Москви прийшла вість про успіх московського війська і зняття облоги Опочки [СИРИО 35, № 85.3, с. 503].

29 жовтня, через 27 місяців після з’їзду у Відні, великий князь Василь нарешті прийняв Герберштейна і литовських послів. Подальші переговори йшли в холодній атмосфері взаємної недовіри. Московські представники бажали, щоби Сигізмунд відступив їм ~~весь Донбас~~ Київ, Полоцьк, Вітебськ та **інші городи** [СИРИО 35, № 85.7, с. 509]. Литовські посли на це не погодились (це явно перевищувало їх мандат) і зі свого боку вимагали передачі Литві не тільки Смоленська, але й Новгорода (великого), що обурило московитів [СИРИО 35, № 85.7, с. 510]. Герберштейн (очікувано) не бачив середнього шляху між такими радикальними пропозиціями («высокими речами») [СИРИО 35, № 85.8, с. 513].

Дісталося при цьому і Герберштейну: москалі викотили йому претензію на зраду його пана – імператора Максиміліана. Оцей Максиміліан – бурчали москалі – уклав з нами договір, що буде спільно з нами воювати проти Сигізмунда і допомагати нам дістати Київ, Полоцьк, Вітебськ та інші городи, а тепер що чуємо! [СИРИО 35, № 85.8, с. 512].

Герберштейн із цієї дуже неприємної ситуації вицофався заявою, що посол імператора, уклавши отой договір, перевищив свої повноваження [СИРИО 35, № 85.8, с. 513]. Думаю, що Герберштейн тут збрехав і договір якраз відповідав намірам імператора на той момент; але важливо, що такою заявою Герберштейн знищував і власні повноваження!

Поговоривши ~~про печенігів~~ про царя Ахмата, якого король Казимир підбурив напасти на Московію, московські представники рішучо заявили: Смоленська ми не

уступимо, і поки король не визнає цього факту, – ніякого миру не буде [СИРИО 35, № 85.11, с. 531]. Навіть щодо перемир'я вони сказали, що не можуть зараз відповісти, на який термін його можна було би укласти [СИРИО 35, № 85.17, с. 545].

Відмовились москалі й обмінювати полонених, і звільняти Михайла Глинського, за якого спеціально просив Максиміліан [ГЗМ, т. 1, с. 748 – 749; СИРИО 35, № 85.16, с. 543 – 544]. Щодо Глинського сказали: «Не можемо його видати, бо він відстав від римского закону і пристав до нашого грецького». З фактичного боку це була неправда [докладніше: *Жарких М. І.* Князі Глинські. – К.: 2023 р., розділ «Глина перша (1514 – 1522 рр.)»], але тепер, мені здається, я краще розумію логіку цієї вигадки.

Москалі, почувши, що за Глинського клопочеться католицький правитель, вирішили, що він дбає за ув'язненого як за свого єдиновірця. І от вони сплели байку, буцімто Глинський відстав від їхньої римської віри і перейшов на нашу грецьку. Це, на думку винахідників, мало би переконати посла та імператора, що Глинський – чоловік не з їх пісочниці, і припинити подальші клопоти.

18 листопада литовські посли виїхали з Москви ні з чим, а далі 22 листопада поїхав собі і Герберштейн [СИРИО 35, № 85.18, с. 546]. Дипломатичний натиск (очікувано) зазнав повної неудачі: зміна політики імператора була для Москви прикрою, але вона прийняла її до відома – і тільки. Ані повертати Смоленськ, ані відмовлятись від планів подальшої експансії Москва не збиралась, так само як і тягати каштани з турецького вогнища задля римського папи.

Аби моя робота не розтягнулася до нескінченості, я перейду до конспективного викладу наступних подій. Отож у серпні 1520 року до Москви прибули литовські посли з інструкцією: заради перемир'я можемо (тимчасово) залишити Смоленськ на московському боці, але полонених звільняти не будемо. Ця прелімінарна угода мала стати сходинкою для укладення перемир'я [LM 10, № 71 – 73; СИРИО 35, № 88].

У липні 1521 році цар Мехмед-Ґірей підняв-таки великий (справді великий!) похід на Московію, захопив багато полонених [ПСРЛ 8, с. 269; 13-1, с. 37 – 43]. Ет, якби такий напад стався у липні 1514 року – він міг би відтягнути московське військо від облоги Смоленська і змінити хід подій у східній Європі. Але тепер, коли Сигізмунд зневірився у можливості відвоювати Смоленськ – татарський напад став просто успішним грабіжництвом, без жодних політичних наслідків. Хіба що в Москві остаточно переконались у систематичній ворожості Криму, і скористались цим нападом, щоби собі захопити Рязанське князівство.

Перемир'я строком на 5 років було укладене в Москві аж 14 вересня 1522 року [СИРИО 35, № 93]. Воно мало тривати від Різдва (25 грудня) 1522 до Різдва 1527 року. Основним змістом угоди було розмежування володінь на підставі *uti possidetis* (або, як модно нині говорити, «по лінії бойового зіткнення»). Москва здобувала Смоленськ і все західну частину сучасної Смоленської області РФ. Територіальні здобутки представлено на наступній картосхемі:

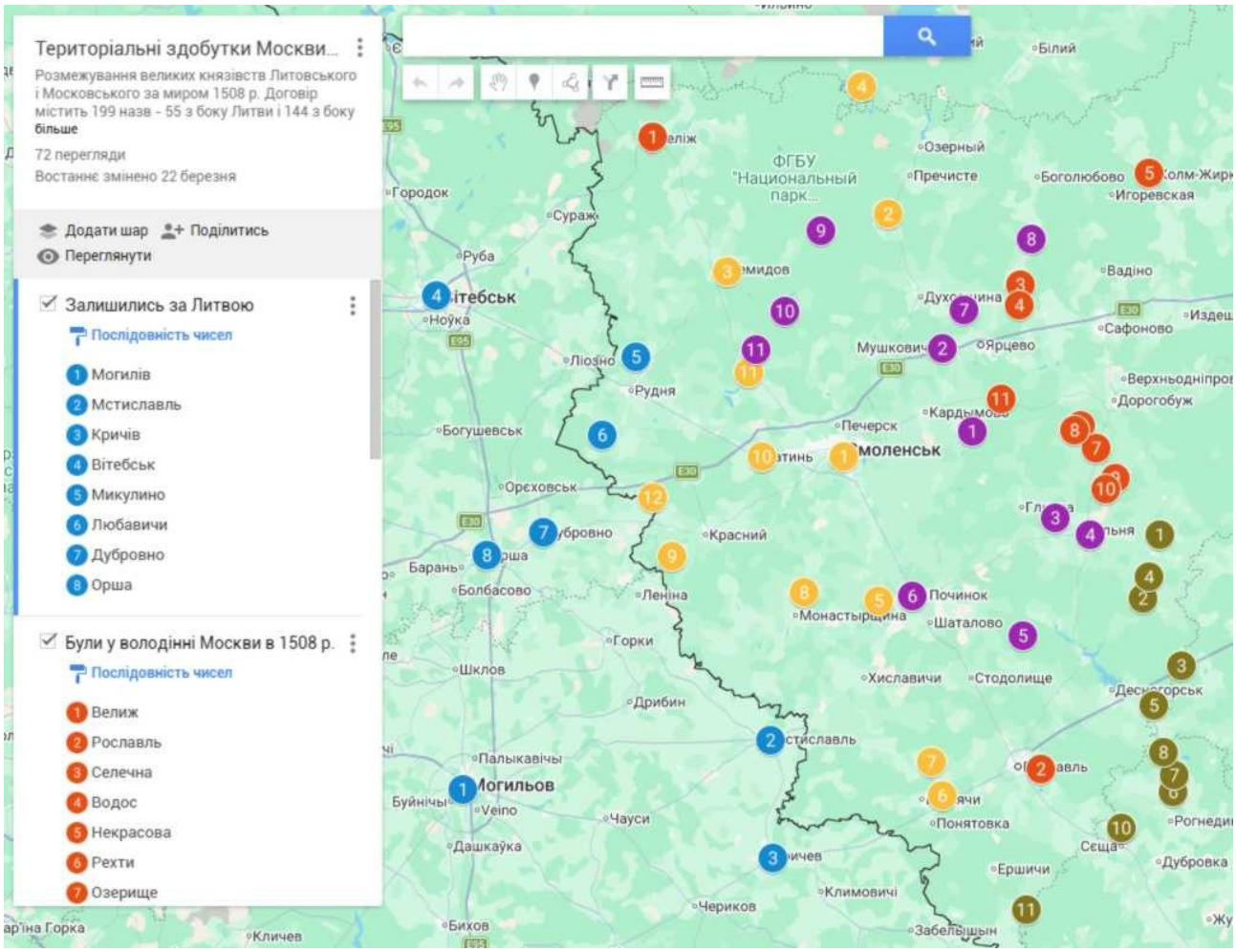

(Мабуть, цю картосхему вам буде зручніше переглядати в окремому вікні: google.com.)

Король Сигізмунд усвідомлював безнадійність спроб відвоювати Смоленськ і тому обмежився тільки тим, що відмовився юридично визнавати фактичну втрату Смоленська й наполягав, що вона є тимчасовою. Тому й не було укладено ніякого «вічного миру», а лише тимчасове перемир'я, котре передбачало, що війна відновиться після його вигасання.

Вічна війна заради вічного миру

Чи можна вважати перемир'я 1522 року формальним закінченням війни? І так, і ні. Сучасні історики вважають, що війна закінчилась, а в 1534 році розпочалась нова війна. Але політична культура 16 ст. знала три стани відносин між правителями: війна, перемир'я і вічний мир. Із них тільки останнє відповідає сучасному поняттю «мир», а перші два вважаються «війною» (наприклад, СРСР вступив у війну проти Японії в 1945 році, а в 1946 році «забув» укласти мир, і так ця війна перейшла у спадок до РФ і триває досі, бо Японія відмовляється визнавати втрату «північних територій». Аналогія дуже близька).

Отже, за рік до вигасання перемир'я 1522 року, в грудні 1526 р., воно було продовжене на шість років, до 1532 р., а далі – ще на рік, до весни 1533 р. А далі в грудні 1533 року помер московський великий князь Василь 3-й. І 67-літній король Сигізмунд вирішив помацати, чи сите сало у 4-річного московського великого князя Івана Васильовича. Три роки війни показали, що сало достатньо сите: захопити

Смоленськ не вдалося, найбільшим успіхом литовців було здобуття Стародуба, який за умовами перемир'я 1537 року було повернуто Москві.

За життя короля Сигізмунда, аж до його смерті в 1548 році, мир з Москвою так і не був укладений, стан перемир'я перейшов у спадщину новому королю – Сигізмунду-Августу. Тепер уже Москва вирішила перевірити, наскільки міцно він сидить на престолі Великого князівства Литовського, в 1561 році розпочала новий цикл бойових дій (його знов-таки вважають окремою війною) і в 1563 році захопила Полоцьк. Спроби його відвоювати знову не повелися, і в 1570 році було укладене чергове перемир'я. Король Сигізмунд-Август повторив «від'ємний успіх» свого батька, втративши ще один дуже важливий центр Великого князівства Литовського.

Стан перемир'я / війни успадкував новообраний король Речі Посполитої Стефан Баторій. В 1579 році його війська відвоювали Полоцьк. Подальші успіхи Баторія змусили царя Івана 4-го до укладення перемир'я (знову – перемир'я!) в Ямі Запольському: Московське царство втрачало усі свої завоювання в Лівонії, і додатково – смуги пограничних земель у сучасних Псковській, Новгородській, Брянській та Чернігівській областях. Смоленська ділянка кордону залишилась без змін проти 1522 р.

Перемир'я було укладене на 10 років і далі поновлювалось. В Московії після смерті царя Бориса Годунова завирувала анархія. В 1609 році військо польського короля Сигізмунда 3-го обложило Смоленськ і після довгої облоги в 1611 році захопило його і продовжило наступ на Москву. Спроба царя Василя Шуйського деблокувати Смоленськ не повелась, в 1610 році його військо було розбите під Клушином, цар потрапив у полон, а московити навіть обрали собі за царя королевича Владислава, Сигізмундового сина. Московити зорганізували контрнаступ, відвоювали Москву й обрали собі іншого царя – Михайла Федоровича Романова. Активні бойові дії між двома московськими царями припинились після невдалої облоги Владиславом Москви в 1618 році – у грудні було укладене Деулінське перемир'я, за яким Московія втрачала значну смугу земель на своєму західному кордоні, включаючи Смоленськ та Чернігів.

Границя, встановлена в 1522 р., з міждержавної стала внутрішньою адміністративною границею новоутвореного Смоленського воєводства Речі Посполитої з Вітебським та Мстиславським воєводствами.

Але тепер Москва не хотіла змиритись з утратою Смоленська, і перемир'я у Деуліні було укладено на 14 років – до початку 1633 р. А в квітні 1632 року помер король Сигізмунд 3-й, і королем Речі Посполитої став його син, титулярний московський цар Владислав. Отож Москва вирішила, що настав слушний час для реваншу, і в жовтні 1632 р. московське військо обложило Смоленськ.

Внаслідок упертої оборони гарнізону облога затягнулась, і це мало для московитів вкрай негативні наслідки. По-перше, влітку 1633 року на південні землі Московії напало значне військо кримських татар. Це викликало деморалізацію й паніку в московському таборі під Смоленськом, служилі люди почали тікати з нього, щоб рятувати свої сім'ї від татар. По-друге, військо під командуванням самого Владислава у вересні 1633 р. деблокувало Смоленськ, а у жовтні навіть оточило московське військо і примусило його в лютому 1634 року до капітуляції.

Отже, Владиславу вдалося те, що не вийшло у Сигізмунда в 1514 р.: і відкрити другий фронт проти Москви на південному стратегічному напрямку, і своєчасно (і року не минуло, тільки 11 місяців!) подати допомогу обложеному Смоленську.

В Москві були незадоволені ходом війни і стратили ~~генерала Д. Г. Павлова~~ головного московського воєводу в смоленському поході Михайла Шеїна (квітень 1634 р.). Але це якось мало допомогло, і у липні 1634 року було укладено вічний мир між королем Владиславом і царем Михайлом. Владислав зрікався титулу «московський цар», а Михайло погоджувався визнати територіальні втрати, зафіксовані Деулінським перемир'ям.

Так закінчилась Смоленська війна, розпочата в 1512 році. Вона тривала 122 роки і за її підсумками Смоленськ таки залишився у складі Великого князівства Литовського.

Вічний мир заради вічної війни

Але москалі не були б москалями, якби не розглядали будь-який мирний договір як «мирну передишку», яка дає можливість підготуватись до наступної війни. Уряд царя Михайла скористався цією передишкою за прямим її призначенням. В 1634 році розгорнулось будівництво Малого китайського муру, або Білгородської засічної смуги. Програма була розрахована на 20 років, за цей час планувалось збудувати десятки фортець уздовж південного кордону Московії і забезпечити їх гарнізонами. Уряд з усією серйозністю збирався протидіяти татарським нападам і треба визнати, ця ідея повністю спрацювала. Великих проривів татар у густо заселені області Московії більше не було, боротьба з татарами продовжувалась у передпіллі на південь від засічної смуги.

Коли будівництво смуги підходило до завершення, уряд уже наступного царя Олексія «несподівано» згадав, що у Речі Посполитій «був якийсь шум». Від 1648 року в Москві робили вигляд, що «їм причулося», а тепер (в 1653 році) скликали земський собор, який (очікувано) дозволив царю прийняти під свою владу Україну і розпочати війну проти Речі Посполитої.

26 червня 1654 р. московське військо на чолі з царем приступило до Смоленська, і 23 вересня місто капітулювало. Великий литовський гетьман Януш Радзивіл зібрав лише невелике військо і попри тактичні успіхи не зміг запобігти падінню Смоленська.

Баланс облог Смоленська за 14 – 17 ст. виглядає так:

Нападники	Оборонці	Початок облоги	Кінець облоги	Тривалість облоги	Результат облоги
Татари (Товлубій) + москалі	Смоляни	1339 р., зима (грудень)	1340 р., зима (січень .. лютий)	«немного дней» [ПСРЛ 18, с. 92 – 93]	Захисники відстояли місто
Москалі (Семен Іванович)	Смоляни	1352	1352	«стоял на Угре недель 10» [ПСРЛ 18, с. 97 – 98]	Формально облоги не було, мир уклали ще до приходу москалів до міста. Нотую цей епізод як першу спробу

					москалів завоювати Смоленськ
Литовці (Вітовт)	Смоляни (Гліб Свято-славич)	1395	1395 р., 28 вересня	? [ПСРЛ 5.1, стб. 511 – 512]	Місто захоплене обманом
Литовці (Вітовт)	Смоляни (Юрій Свято-славич)	1404 р., 11 (?) лютого	1404 р., після Великодня (30 березня)	«стояв 7 недель» [ПСРЛ 5.1, стб. 523]	Захисники відстояли місто
Литовці (Вітовт)	Смоляни	1404 р., весна (?)	1404 р., 26 червня	? [ПСРЛ 5.1, стб. 524]	Місто здалося
Москалі (Василь)	Литовці	1513 р., січень (?)	1513 р., січень (?)	орієнтовно – менше місяця	Захисники відстояли місто
Москалі (Василь)	Литовці	1513 р., серпень (?)	1513 р., 31 жовтня	30 (?) днів	Захисники відстояли місто
Москалі (Василь)	Литовці	1514 р., 15 травня	1514 р., 31 липня	2.5 місяці (78 днів)	Місто здалося
Поляки (Сигізмунд)	Москалі	1609 р., 9 вересня	1611 р., 3 червня	**21 місяць (633 дні)**	Місто узяте штурмом
Москалі (Шеїн)	Литовці	1632, 28 жовтня	1633 р., 4 жовтня	12 місяців (340 днів)	Польська армія деблокувала місто
Москалі (Олексій)	Литовці	1654 р., 26 червня	1654 р., 23 вересня	3 місяці (90 днів)	Місто здалося

Можна зробити висновок, що ключовим фактором [не]успіху оборони міста були дії польової армії по його деблокаді. Там, де це удавалось (1633 р.) – місто устояло, а де деблокада спізнилась або зазнала поразки (1514, 1610, 1654 рр.) – місто опановували нападники.

Далі в липні 1655 р. з’єднане російсько-українське військо (Яків Черкаський + Іван Золотаренко) відкинуло литовську армію і 31 липня зайняло Вільно. Це сталось у той самий день, коли 141 рік тому москалі зайняли Смоленськ.

Польний гетьман Вінцент Гонсевський, тікаючи від Вільна, запитував Януша Радзівіла: «А що, пане гетьмане, варто воно було в 1651 році тріумфувати в Києві?»

Тепер війна повернулась до литовської столиці. Слідом за Вільно упали Ковно та Гродно. Мрія Василя 3-го – знищити Велике князівство Литовське – нарешті здійснилась.

Залишалась сута дрібниця – закріпити воєнний успіх політичною угодою. І тут литовським недобиткам несподівано поталанило (не по заслугах). Врятував їх від остаточної загибелі ~~президент США Дональд Трамп~~ московський боярин А. Л. Ордін-Нашокін, який на той час очолював Посольський приказ. Він переконав царя припинити переможний наступ проти Речі Посполитої, мовляв, там уже перемога забезпечена, – і обернути сили Московії на завоювання Лівонії, якою володіли шведи.

І от москалі почали воювати проти шведів, шведи – воювати проти поляків, а поляки – проти москалів і в 1661 році відвоювали Вільно. Так помилка одного державного діяча продовжила існування Великого князівства Литовського ще на півтора століття.

На початку 1667 р. московські й польські представники уклали перемир'я в Андрусові строком знову на ті самі 13.5 років, що й у Деуліно. За його умовами Москва отримувала Смоленську землю, але відмовлялась на користь Польщі від Правобережної України. Лінія розмежування на Смоленщині знову пройшла приблизно за лінією 1522 року. В 1686 році це розмежування було затверджене черговим «вічним миром» між Росією і Польщею (Річчю Посполитою).

Наступила нова «мирна передишка», на цей раз на довгих 86 років. Росія весь цей час безперервно воювала на інших напрямках, маючи слушне сподівання, що безсиле Велике князівство Литовське нікуди не втече. І от в 1772 році петербурзький уряд вирішив придбати собі земельку по правому берегу Західної Двіни, між Двіною й Дніпром і по лівому берегу Дніпра («я там томати посаджу!»). В 1793 році Росія придбала собі ще землі на правому березі Дніпра, а в 1795 році – і смугу далі на захід, аж до Берестя. Уся територія колишнього Великого князівства Литовського опинилась у складі Російської імперії, само воно припинило існування.

Кордон 1522 р. знову став внутрішнім адміністративним кордоном між Смоленською губернією на сході та Могилівською губернією на заході. Від 1920-х років цей кордон став адміністративним кордоном між РСФСР та Білоруською РСР у складі СРСР, а від 1991 р. – знову міждержавним кордоном Росій та Білорусії. Таким чином, спадщина по битві під Оршею 1514 року визначає розмежування і до сьогодні.

Але хитрий бульбофюрер Лукашенко нещодавно з'їздив до Китаю і про щось там домовлявся з комуністичним імператором Сі. Можливо, про нову лінію білорусько-китайського кордону?

Отож можу закінчити тим, з чого був почав: на прикладі Великого князівства Литовського ми добре бачимо, як поступова втрата територій привела до зникнення держави, котра не мала природних рубежів, котрі мають, скажімо, Англія чи Японія.

Висновки

1. Корінною причиною війни, яка розпочалась в 1512 році і тривала 122 роки – аж до укладання вічного миру в 1634 р. – було нестримне бажання московитів захопити «всю Русь» і перетворити титул свого правителя «государ всієї Русі» із декларативного на реальний. В 1795 р., після 3-го розбору Речі Посполитої, це їм удалося майже повністю.

2. Звинувачення з боку Москви, що у Литві завдано зневаги королеві-удові Олені Іванівні (сестрі великого князя московського Василя), були фальшивими. Але москалі використали їх для виправдання війни.

3. Король Сигізмунд, укладаючи договори з кримським царем Менглі-Гіреєм, постійно включав до них пункт про обов'язок царя воювати проти Москви. І це не було секретом для Москви.

4. В 1512 р. кримці зробили серію нападів на Рязанське князівство і погрожували південним районам Московського князівства. До того ж наприкінці 1512 року Сигізмунд планував на весну 1513 року наступальний похід проти Москви – спільно з кримцями.

5. Московський уряд, розглянувши восени 1512 року ці події в сукупності, прийшов до висновку, що війна є невідворотною, і вирішив не чекати запланованого на весну 1513 р. спільного походу литовців і кримців на Московію. Було ухвалено негайно повести наступ на Смоленськ. Це була превентивна війна, яку спровокував своїми діями Сигізмунд.

6. Перший похід на Смоленськ (грудень 1513 – лютий 1513 рр.) мав скоріше розвідувальний характер. Військо Василя приступило до міста, переконалось, що воно не збирається добровільно піддаватись, і оглянуло укріплення. Хоча нічого не було завойовано, москалі показали свою рішучість, яку потужно вплинула на Менглі-Гірея. Він вирішив вичікувати на розвиток подій і не втручатись активно у розпочату війну. Також дуже важливо, що московський уряд своїм швидким рухом захопив стратегічну ініціативу і утримував її упродовж наступних кампаній.

Під час цього першого походу померла королева Олена, але це уже ні на що не вплинуло – війна розпочалась.

7. Для війни обидві сторони шукали собі союзників. Сигізмунд покладався на солодкі запевнення Менглі-Гірея і намагався встановити контакт із Казанським ханством. Уряд Василя уклав союзи із Тевтонським орденом і германської імператором. Була навіть поголоска, що існував план поділу володінь Сигізмунда, які мали бути завойовані. Система в укладанні союзів була – «дружити через сусіда».

Але Тевтонський орден не наважився напасти на Велике князівство Литовське, коли всі сили останнього були відтягнуті на схід. Так само імператор не скористався вигідним моментом, коли король Сигізмунд поїхав на війну на схід, і не спробував напасти на його володіння із заходу.

Фактично війна велась Москвою і Литвою один на один, але наявність союзів спонукала кожну сторону оглядатись на дії потенційних ворогів.

8. Негайно після повернення до Москви, 17 березня 1513 р., Василь ухвалив підняти новий похід влітку 1513 р. Військо, яке збиралось в Москві, мало йти на Смоленськ, а новгородське і псковське військо – зібратись у Великих Луках і звідти йти на Полоцьк.

Хоча накази про мобілізацію було віддано навесні, бойові дії розгортались чомусь дуже мляво. Тільки 14 червня Василь виступив із Москви, а до Смоленська прийшов аж 22 вересня. Тоді й почалась облога. Слід думати, що московське військо мало якісь організаційні проблеми.

Облога велась із застосуванням облогової артилерії, яка показала свою ефективність, передова лінія дерево-земляних укріплень Смоленська була збита. Але через місяць облогу довелося зняти. 21 листопада 1513 р. Василь повернувся до Москви.

9. Король Сигізмунд приїхав до Великого князівства Литовського (до Мельника і далі до Вільна) на початку липня 1513 р. і негайно зайнявся виманюванням Менглі-Гірея на війну проти Москви, як було передбачено давнішими договорами і проектом нового договору, складеним 5 вересня 1513 р. Також король збирав військо і наказав гетьману князю Костянтину Івановичу Острозькому вирушити на відсіч москалів.

Литовське військо вирушило після 21 вересня, деблокувало Полоцьк і, здається, далі вирушило на Смоленськ. Але до битви головних сил не дійшло – московське військо відступило від Смоленська, не очікуючи на прихід литовців.

10. Король не мав ілюзій і був упевнений, що московіти продовжать війну. Він віддавав накази забезпечити замки на східному кордоні гаківницями та порохом. Король збирався з весною 1514 р. розпочати наступальний похід на Московію.

Наприкінці грудня 1513 р. у Вільні зібрався сейм Великого князівства Литовського, який працював до кінця лютого 1514 р. Він ухвалив зібрати податок і витратити кошти на оплату найманого війська, котре передбачалось навербувати у Польщі. Сейм відмовився ухвалити мобілізацію на наступальний похід і обмежився тільки до розсилання попередніх листів про майбутню кампанію. Натомість сейм зобов’язав короля розпочати переговори з Москвою про укладення миру і звернувся до польського сейму з проханням воєнної допомоги.

11. Проти власної волі й переконання, з твердою упевненістю у марності затії, Сигізмунд все ж відправив 2 березня 1514 року посланця до Москви з пропозицією розпочати переговори про мир. Це була велика стратегічна помилка: переговори так і не почались, а Москва отримала великий важіль впливу на Крим: дивись-но, царю, король закликає тебе на війну, а сам збирається з нами помиритись.

12. Москва не мала найменшої охоти миритись. 4 лютого 1514 р. було ухвалено підняти третій похід на Смоленськ. Було враховано досвід попередніх походів. Московський уряд відмовився від поділу сил між Смоленськом і Полоцьком і зосередив усі сили проти Смоленська. Було вирішено розпочати рух війська якомога раніше, аби використати для облоги сприятливі літні місяці. Було вирішено поділити військо на три ешелони – аби почати блокаду Смоленська якнайраніше. Було зібрано й забезпечено велику кількість облогових гармат. (Слід зазначити, що у виготовленні й використанні цих гармат москалям допомагали німецькі та італійські майстри, так що воєнно-технічну допомогу від своїх європейських союзників Москва таки отримала).

13. Отож 15 травня 1514 року передовий загін московського війська прибув до Смоленська. 20 травня про це довідались у Вільні, і аж у цей час почали ворушитись. 24 травня король оголосив мобілізацію, збір було призначено в Мінську на 24 червня. Ще перед тим, у квітні, король віддав накази набрати у Польщі наймане військо – 3 600 кінноти і 3 000 піхоти (з рушницями!) і зібрати його до Берестя на 29 червня.

Командиром найманців король призначив Януша Свірчевського, який перед тим відзначився у битві під Вишнівцем в 1512 році.

Але як земське військо Великого князівства Литовського так і найманці збирались повільно й неохоче, терміни мобілізації були зірвані.

14. Між тим 8 червня Василь з головним, третім ешелоном московського війська виступив із Москви. Подробиці облоги Смоленська майже невідомі, московський літопис відзначав тільки потужну роботу облогової артилерії. 31 липня Смоленськ, залишений литовським начальством напризволяще, капітулював перед переважаючими силами московського війська. 1 серпня Василь в'їхав у завойоване місто, відбув богослужіння в Успенському соборі і призначив воєводою князя Василя Васильовича Шуйського. Москва, таким чином, досягла стратегічного успіху й перемоги у війні.

15. Король тільки 22 липня, із запізненням на цілий місяць, виїхав із Вільна у табір біля Мінська, а ще через місяць, наприкінці серпня, пересунув табір на схід, до Борисова.

Василь зі свого боку намагався розвинути успіх – у серпні під владу москалів перейшли Мстиславль, Кричів та Дубровна, передові загони були відправлені далі на захід, аж до ріки Березини (тієї самої, на якій стоїть Борисов).

27 серпня відбулося перше бойове зіткнення литовського й московського загонів, і командири з обох боків дізнались, що ворог близько. 30 серпня литовська армія вирушила з Борисова на схід.

16. Московські воєводи відтягнули всі свої сили на схід, на лівий берег Дніпра біля Орші. Їх ідея була, мабуть, не допустити переправи литовського війська через Дніпро.

Проте литовське військо не прив'язувалось до відомого броду, проти якого москалі поставили гармати, навело наплавний міст в іншому місці і вишикувалось на лівому березі Дніпра на «великому рошському полі». Влаштувати переправу допоміг краківський міщанин Ян Баста, про якого король знав і заздалегідь залучив до служби.

Окрім того, 5 вересня москалі схопили князя Михайла Львовича Глинського, якого великий князь Василь був призначив одним із воєвод, брехливо звинуватили його у зраді, і Василь наказав відіслати його до Москви в ув'язнення. Глинський відігравав певну роль у поході на Смоленськ як один з воєвод передового полка, але його роль як у падінні Смоленська, так і в подальшій поразці москалів сильно перебільшена. Ніяких доказів його «зради» не мали ані Василь, ані Сигізмунд.

17. Ворожі війська зійшлися у генеральній битві на полі на схід від Орші 8 вересня. Докладного опису самої битви джерела не подають, варто відзначити ефективність литовської польової артилерії, котра неприємно здивувала москалів. Пострілом з гармати був убитий воєвода князь Іван Іванович Темка Ростовський.

Москалі не зуміли скористатись своєю чисельною перевагою – 80 тисяч проти 30 тисяч литовського війська, кинулись тікати й тонули у річці Крапивенці (у 12 км на схід від Орші). Литовці переслідували їх аж до кінця дня 8 вересня.

18. Про 80 тисяч москалів писав король у листах невдовзі після битви, а він дізнався це число від полонених московських воєвод. З його листів число перешло і до польських історичних творів. Число литовського війська (30 тисяч) подав Яків

Пізон у листі з 26 вересня 1514 р., який містить основну масу відомих нам подробиць походу і битви. Ці оцінки чисельності військ у битві вважаю реалістичними.

Москалі зазнали дуже значних втрат. Називали різні числа, я вважаю найбільш реалістичним найменше – 16 тисяч убитих. Було схоплено 4 тисячі полонених, в тому числі всі 8 воєвод, захоплено московські прапори, 20 тисяч коней.

19. Одразу після битви, 10 вересня великий князь Василь виїхав зі Смоленська і 24 вересня прибув до Москви. Він наказав князю Шуйському захищати Смоленськ, а своїй пошматованій армії – зібратись у Дорогобужі. Думаю, ця армія мала би прийти на допомогу Смоленську, якби литовці наважились його облягати.

Сигізмунд десь після 18 вересня виїхав із Борисова і (орієнтовно 24 вересня) прибув до Вільна. При від'їзді він наказав загону з 4 тисяч вояків, який він залишив при собі для охорони табору в Борисові, приєднатись до головного війська, а командиру останнього князю К. І. Острозькому – відібрати у москалів захоплені ними замки. (Отут вперше Острозького виразно названо командиром литовського війська).

20. Проте контрнаступ литовського війська провадився мляво. Десь близько 10 жовтня литовці зайняли Мстиславль та Кричів, з яких москалі відступили, і далі підійшли до Смоленська. Під Смоленськом Острозький простояв два дні, мав сутичку з гарнізоном, переконався, що місто не збирається здаватись – і відступив (до того ж починалась зима!).

В листопаді частина найманого литовського війська була розміщена на зимових квартирах, зокрема, у Вітебську. Вирішальна для всієї війни кампанія 1514 року завершилась на тому, що Оршу та Дубровно контролювали литовці, а Смоленськ – московіти. Лінія фактичного розмежування пройшла десь посередині між ними.

21. Причиною як першого успіху, так і наступної неудачі обох армій я вважаю виснаження військ. На початку кампанії армія добре забезпечена, сповнена ентузіазму і бажання вислужитись, тим більше що її веде у похід сам правитель. Вона концентрує свої сили на виконанні поставленої задачі, і коли добивається успіху, мимоволі наступає розпруження. До того ж слід враховувати, що успіх не приходив миттєво, він потребував цілих місяців зусиль. Отож після досягнутого успіху військо починає очікувати наказу про демобілізацію і повернення додому, воно більше не настроєне на продовження боїв і нові зусилля. І коли всупереч такому настрою командування намагається продовжувати війну, військо робить це неохоче і терпить неудачі.

Отже, полководець повинен знати, коли можна воювати, і знати, коли не можна воювати.

22. Наслідки ключової для війни кампанії 1514 року були великі й багатогранні.

22.1. Московія досягла великого успіху на шляху до завоювання «всієї Русі» – захопила Смоленськ і значну територію довкола нього. Була продовжена традиція – кожен правитель Московії мусив щось завоювати і збільшити територію своєї держави.

22.2. Велике князівство Литовське програло війну і втратило значну територію разом із важливим економічним центром – Смоленськом. Це було тим більше прикро, що втрачена територія була відносно густо заселена, і служилі люди, які мали там посілості й бажали залишитись вірними королю, мусили переселятись в інші райони ВКЛ. Прикрою була утрата ключової фортеці на східному кордоні. Була продовжена

традиція – кожен правитель ВКЛ після Вітовта мусив щось утратити зі своєї території.

22.3. Успіх литовського війська у битві під Оршею зупинив подальше просування московського війська як безпосередньо в кампанії 1514 р., так і в наступні десятиліття – аж до 1561 року. Цей успіх перекреслив сподівання московського уряду на швидке і повне завоювання усього Великого князівства Литовського і забезпечив на довгий час самостійне існування останнього.

22.4. Хоча у польській політичній пропаганді і подальшій історіографії перемога під Оршею затьмарила утрату Смоленська, баланс успіхів і неудач виразно був по московському боці, тому для Литви битва під Оршею була переможною битвою у програній війні.

22.5. Литовський уряд ніякою мірою не хотів змиритись з утратою Смоленська. В 1522 році він погодився на перемир'я, тобто тимчасове припинення бойових дій. Бойові дії неодноразово поновлювались в наступне століття, історики вважають такі цикли окремими війнами, але слід пам'ятати – всі вони закінчувались перемир'ями, а не вічним миром. Вічний мир удалось укласти тільки в 1634 році, коли московський уряд погодився визнати перехід Смоленського воєводство до ВКЛ (у складі Речі Посполитої).

22.6. Лінія кордону на Смоленщині, яка фактично встановилась наприкінці 1514 року і була зафіксована перемир'ям 1522 року, перетривала усі наступні війни і революції. Кордон, змінюючи свій статус із міждержавного на адміністративний і навпаки, діє й донині як державний кордон Росії та Білорусії.

22.6. Битва під Оршею зміцнила позиції короля Сигізмунда в Європі. В липні 1515 року на з'їзді у Відні Сигізмунд разом зі своїм братом – угорським королем Владиславом – добився від германського імператора Максиміліана відмови від намагання підпорядкувати імперії Тевтонський орден. Також імператор зобов'язався розірвати політичний союз із Московією, припинити надавати їй допомогу проти Сигізмунда і виступити посередником у переговорах про мир між Сигізмундом і Василем (це посередництво було безуспішним).

22.7. Захоплення Смоленська Москвою знаменувало кінець системи політичної рівноваги у східній Європі, яку вибудовував і намагався підтримувати кримський хан Менглі-Гірей. Він неодноразово надавав правителям ВКЛ свої жалувані грамоти (ярлики) із зазначенням належних до ВКЛ земель. В числі цих земель зазначався і Смоленськ. Москва зігнорувала всі ці документи, захопила Смоленськ всупереч намірам Менглі-Гірея і відкинула вимогу останнього – повернути Смоленськ Литві. Кримське ханство утратило роль регулятора політики у східній Європі, на яку воно претендувало як найсильніше ханство з числа нащадків Золотої Орди. Подальші спроби кримців воювати в тому чи іншому напрямку були прикрими для сусідів, але більше не впливали на їх політику.

23. Земля – основа держави. Держава, котра систематично втрачає свою територію на користь своїх хижих сусідів, ризикує зникнути повністю, не зважаючи на запевнення у «братерстві» з боку агресорів.

Історіографія

Я не збираюсь починати розгляд написаного про війну 1512 – 1514 рр. зі Стрийковського, хочу зосередитись на роботах 1-ї чверті 21 ст., у яких – сподіваюсь – і давніша історіографія врахована.

Петро Дрождж (Piotr Dróżdż, 2000 р.)

Його книга [*Dróżdż P.* Orsza 1514. – Warszawa: Bellona, 2000. – 230 s.] вийшла в серії «Історичні битви», що передбачає популярний формат. І справді, бібліографія (а я ж завжди починаю читати книгу з неї!) в частині джерел включає тільки три позиції – Герберштейна, Ваповського і… Стрийковського (хоча можна було сподіватись побачити тут Дециія).

П. Д. не займався спеціально історією битви під Оршею і написав свою книгу на підставі попередніх узагальнюючих праць польських істориків. В цьому її основний інтерес – можна побачити у концентрованому вигляді, до чого дійшла польська історична наука в цьому питанні.

У вступі П. Д. пише, що битва під Оршею була однією з найбільших битв тогочасної Європи (слушно), але не була використана ані у воєнному, ані в політичному плані (сумнівно!). Польські війська відіграли в ній вирішальну роль [все – с. 5], якої не побачили сучасники битви. Але що вони там знали!

Розлогий вступ [с. 10 – 187], який займає 3 / 4 книги, присвячено огляду внутрішнього та зовнішнього становища Польщі (більше), Литви та Москви (менше). Також розглянуто розвиток воєнної справи (у таких самих пропорціях). Все це викладено цікаво, але досить далеко від титула книги.

Тут М. Б. показує непослідовність термінології, яка заважає зрозуміти його думки. Він пише:

> Одразу після коронації [1447 р.] Казимир мав намір, уже як король польський, вчинити генеральну розправу з русинами і посадити на московському столі відданого собі князя [с. 103 + далі «похід антируський», с. 105 + «руська армія», с. 116].

З русинами – це власне з ким? Хіба в Саноку, Перемишлі, Бересті чи Дорогичині не русини жили? Мабуть король мав намір з’ясувати стосунки не з ним – своїми підданими, а з якимись іншими русинами. А для цього варто було би підібрати більш відповідний термін – московити там чи великороси, чи ще якось.

Розгляну детальніше розділ «Оршанська перемога» [с. 188 – 204]. П. Д. помиляється, вичисляючи першу облогу Смоленська (зимою 1512 – 1513 рр.) на два місяці [с. 189]. Також помилково написано, що під час облоги Смоленська восени 1513 р. відбулась якась «друга битва під Оршею», в якій московити зазнали нібито поразки і відступили від Смоленська [с. 189]. Такої битви ніколи не було, так само як не було і «першої битви під Оршею» в 1508 році.

Нізвідки не видно, щоби при кінці 1513 року Василь 3-й «був близький до підписання чергового миру» [с. 189]. Що король Сигізмунд був до цього близький – видно із процитованих у мене документів, а про Василя ми нічого такого не знаємо. П. Д. помилково написав, що аж у лютому 1514 р. сейм у Вільні ухвалив збір податку на війну [с. 189] – про цю ухвалу П. Томіцький писав ще перед 1 січня 1514 р. П. Д. помилково написав, що у Польщі було навербовано 8 000 війська [с. 189] – насправді тільки 6 600.

На наступній сторінці помилково написано, що напад ногайців стримав кримських татар від допомоги Литві [с. 190]. Даремно П. Д. довірився давнім польським авторам, які писали, що гарнізон Смоленська був усім забезпечений і готовий продовжувати боротьбу [с. 190]. Сучасники подій про це нічого не знали. Воєводу Сологуба **не** звинувачували у зраді, **не** ставили перед судом і **не** стратили – всупереч тому, що написано на с. 191.

Помилково написано, що після здобуття Смоленська великий князь Василь з основними силами повільно рухався в напрямку Орші [с. 191]. Помилково сказано, що Василь обіцяв віддати Смоленськ М. Л. Глинському, і коли порушив оту обіцянку, Глинський вирішив перейти до короля, який (буцімто) пробачив вину Глинського [с. 191].

Склад литовського війська у Борисові та структуру командування подано за Стрийковським [с. 191 – 192], який не був сучасником подій і узяв свої «дані» нізвідки (з власної фантазії). Також невідомо, звідки П. Д. дізнався, що 1 вересня литовське військо дійшло до річки Друть [с. 192].

Із книги 1960 року (це, власне, польський переклад відомої книги Є. А. Разіна «История военного искусства», виданої в Москві в 1955 р.) П. Д. запозичив оцінку московського війська на 45 .. 50 тис. [с. 192]. Думаю, королю в 1514 році було видніше. Слідом за Герберштейном П. Д. помилково назвав головним командиром московитів Івана Челядніна, зігнорувавши вказівки Розрядної книги [с. 192 – 193]; але при цій нагоді слушно сказано, що Василь зіставався в Смоленську – всупереч сказаному двома сторінками раніше.

На с. 193 повторено помилку, що Острозький двічі – в 1508 і 1513 роках – побив москалів під Оршею. Невідомо, звідки П. Д. довідався, що Острозький переправився через Дніпро вище Орші, біля с. Пашино [с. 194]. Ну, як «невідомо»? – із книги Л. Підгородецького 1997 року, але звідки про це дізнався Підгородецький?

Шикування литовсько-польського війська і «гусари» в його складі [с. 194] – так само припущення чи вигадки. Процитовано із Герберштейна слова Челядніна, якого при цій нагоді П. Д. підвищив у чині до «князя» [с. 195].

На с. 196 – 197 подано картосхеми двох фаз битви, котрі не співпадають зі згаданими вище картосхемами, доступними в Мережі. Можу тільки повторити – наявних джерел не вистачає для топографічної реконструкції. Менше з тим, згаданий в Розрядній книзі передовий полк тут розміщено позаду основної лінії московського війська і з цієї нагоди названо «полком тилової сторожі» або «засадним полком» [с. 198]. Ото здивувались би московські воєводи, якби дізналась, що у них є ще «засадний полк»!

Дії герцівників перед битвою, атака московського полка правої руки і контратака важкої кінноти Самполінського, пасивність московський полків – великого, засадного і «передової сторожі» (на показаного на картосхемах), імітація утечі правого крила литовців з метою заманити москалів під вогонь артилерії, атака резервних полків «передової і тилової сторожі» [с. 198 – 202] – всі ці подробиці вигадані пізніше. Але чим можна було би заповнити сторінки «історії», якби таких подробиць не було?

Полонений Іван Челяднін помер у неволі в середині 1516 року [с. 202]. Як же з ним розмовляв Герберштейн у 1517 році?

Загальна оцінка битви [с. 203 – 204] заснована на згаданих фантастичних подробицях і тому також належить до фантастики.

Наступний розділ має назву «Стабілізація литовсько-руської границі» [с. 205 – 211]. Знову неясно – з якою такою «Руссю» мала границю Литва? З Браславом, Ошмянами, Лідою, Городном? Хіба все це – не Русь?

На с. 205 читаємо, що «Василь 3-й полишив мури Смоленська і поїхав до Москви». Але у Смоленську не було **мурів**, тільки дерев'яні укріплення. Для воєнної історії це істотна різниця. Даремно П. Д. повірив Герберштейну, що Василь наказав спалити Дорогобуж [с. 205].

Висновок П. Д.:

> Оршанська перемога не вплинула вирішальним чином на подальші події. Сама війна точилася ще довго і то з перемінним успіхом [с. 206].

Далі читаємо, що розірвання союзу Сигізмунда із Кримським ханством було успіхом **руської** дипломатії, внаслідок чого в 1516 р. татари пограбували **руські** землі [с. 207]. (Здається, у 2000 році ще ніхто не вживав виразу «когнітивний дисонанс», який замінив давнішу «нісенітницю».)

П. Д. оглянув події до 1537 р. і після цього, на його думку, наступила стабілізація на наступну чверть століття [с. 211].

Варто відзначити пакет ілюстрацій, в тому числі з варшавської картини (як же без неї!), де автор навіть побачив навіть зображення «**князя** Івана Челядніна». Звичайно, автор картини не мав найменшого поняття про Челядніна, прізвище якого вперше прозвучало у книзі Герберштейна, надрукованій уже після (ймовірного) закінчення картини; і навіщо оцьому «воєводі» густо набитий стрілами сагайдак?

П. Д. вважає, що варшавська картина намальована свідком битви. Був, мовляв, тоді звичай висилати малярів у воєнні походи [с. 155]. Був такий звичай чи не був – я не знаю, а П. Д. жодного прикладу не навів. Чуда перетворення чисто студійної картини на репортаж з місця події не сталось (у черговий раз).

В цілому книга написана просто і ясно (за винятком плутанини із терміном «руський»). Основна ідея: Велике князівство Литовське мало успіхи там, де воювали поляки, і зазнавало неудач там, де поляків не було (вище ми бачили, що так думав і сам король в 1514 році). Думаю, польській історіографії є що доопрацьовувати і шліфувати в даному питанні.

Микола Амбражевич (2003 р.)

Робота сучасного білоруського автора [*Амбражевич Н.* Оршанская битва 1514 г.: военно-исторический аспект. – Минск, 2003 г.] доступна в Мережі, ще й обіцяє «воєнно-історичний аспект». Тому я її прочитав.

Розпочав я, природно, зі списку літератури. Він не дуже довгий – 19 позицій. З числа джерел тут названі Герберштейн, Михалон Литвин, «Устюжский летописный свод» та «Хроника Литовская и Жмойтская» (це досить ранній руський переклад М. Стрийковського, скорочений і зіпсований [*Жарких М. І.* Дві традиції літописання Великого князівства Литовського. – К.: 2016 р., розділ «Хроніка Литовська і Жмойтська (1588 р.)»]). І тільки. Стає цікаво – які такі воєнно-історичні міркування подасть автор з цих джерел?

Перше речення праці відповідає досить ясно:

> Одним из наиболее раскручиваемых с начала 1990-х гг. в Республике Беларусь мифов т.н. «национального возрождения», является миф об Оршанской битве 1514 г. По сути дела, это один из краеугольных камней того явления, которое именуют белорусским национализмом […] чужим для «тутэйшых» националистов стал русский народ (стор. 1; даю посилання на html-сторінки видання).

Головне, що всім треба знати – ніякої битви в 1514 році взагалі не було, був і є тільки міф про неї. Добре. Далі перший розділ зветься «Националистический вирус».

> Рассмотрим его [мифа] основные составляющие.
>
> (М-1) великий князь Московский Василий III во главе огромного 80-тысячного войска вторгся на белорусские земли, собираясь их завоевать;
>
> (М-2) под Оршей московские завоеватели были остановлены армией ВКЛ во главе с гетманом Острожским и разбиты;
>
> (М-3) битва стала «классикой средневекового воинского искусства» [5];
>
> (М-4) «белорусская» армия была в несколько раз меньше московской – 30.000 против 80.000;
>
> (М-5) войско Великого Княжества Московского понесло огромные потери;
>
> (М-6) победителем московских / русских «завоевателей» был православный «белорус» князь К.И.Острожский;
>
> (М-7) произошедшая пятьсот лет назад битва под Оршей стала чем-то «небывалым» и «выдающимся» в истории нынешней Республики Беларусь (если верить пропаганде и попыткам некоторых националистов, стремящихся с начала 1990-х гг. превратить дату битвы в «свята (праздник) нацыянальнага войска» [3, 4, 5, 9]). [Та сама 1-а сторінка; «міфічні» твердження я пронумерував для зручності цитування.]

Все це, виявляється – міфи! Шкода, що я витратив 5 місяців на свою роботу – якби я почав одразу читати Амбражевича, не став би цим «міфом» журитись.

Далі пару речень стосовно передісторії битви 1514 р. Виявляється, після битви на Ведроші (1500 р.)

> гетман К.Острожский взят в плен и увезен в Москву, как отступник от Православия, воевавший против единокровных единоверцев […] Накануне его [вічного миру 8 жовтня 1508 р.] подписания, как одно из свидетельств доброй воли, из московского плена были отпущены К.Острожский и другие, пожелавшие вернуться в ВКЛ знатные пленники (стор. 3).

А ми сидимо собі в своєму Києві і нічого цього не знаємо! (Сидимо, до речі, завдяки «добрій волі» московського начальства, як у Гнило-Солом'яній Орді прийнято називати утечу московського війська з-під Києва під ударами української армії чотири роки тому. Виявляється, московський уряд завжди був схильний до «доброї волі», тільки не завжди мав нагоду це показати.)

> Первое окружение и шестимесячная осада города русскими войсками длившиеся с ноября 1512 по январь 1513 гг. оказались неудачными для ВКМ (стор. 4).

Це тільки за націоналістичною арифметикою з листопада до січня – три місяці, а за патріотичною – шість.

> Польский король и его армия двигались первоначально из Минска к Борисову, т.к. надеялись на очередное предательство М.Глинского […] Глинский

был очень обижен. Он строил далеко идущие планы создания собственного государства – т.н. «герцогства Борисфенского» в латинской транскрипции […] у него [Глинского] нашли письма Сигизмунда, в которых он приносил повинную за прежнее, предлагал свои услуги, обещал вернуть Смоленск королю и «подвести на погибель московское войско». (стор. 5).

Отже, король Сигізмунд вибачився перед Глинським і пропонував Глинському свої послуги. Знай наших!

Польские первоисточники (например, хроника И.Деция) исчисляют их [литовське військо] в 42 тысячи человек (стор. 6)

«Известно, что секретные источники всегда вернее несекретных» – сказав класик московської літератури. І тут бачимо, що М. А. читав якого «секретного Деція», не такого, якого знаємо ми, не втаємничені люди – і вичитав там оці 42 тисячі.

Висновок самого М. А. – «всего около 36 тысяч воинов» (стор. 6). Отак М. А. «спростував» названий вище «міф» М-4.

Далі «спростовано» «міф» М-1:

Русское войско, оказавшееся у Орши, насчитывало намного меньше ратников, чем 80 тысяч (стор. 6).

«Міф» М-5 М. А. розбиває у такий спосіб:

Артиллерия поляков не могла нанести большого урона русским полкам по той причине, что пушку в те времена заряжали от 3-5 до 8-10 минут, и абсолютно невероятно, чтобы конные русские воины находились под огнём пушек более 3-5 минут (стор. 8).

Націоналісти собі думають, що в 1514 році більше рубали шаблями та кололи списами, але правильна (патріотична) точка зору – що втрати могли бути тільки від артилерії.

Широко разрекламированная в Европе в XVI-XVII веках Оршанская победа польского в своем большинстве войска над «еретиками и схизматиками московитами» была всего лишь победой в проигранной войне (стор. 9).

З оцим твердженням М. А. я згоден. Я сам був прийшов до точно такого формулювання, ще не знаючи про роботу М. А.; але якщо хтось схоче заявити своє авторське право на цю формулу – я нітрохи не буду заперечувать, буду собі *окселентувати* (тобто співати другим голосом).

Далі М. А. розбиває «міф» М-6:

Выпячивание роли в битве православного князя К.Острожского было хитрым информационно-пропагандистским ходом Ватикана. Рим начал затушевывать участие в Оршанской битве войск католического польского королевства и выдвинул на первый план воинов ВКЛ и их православного командующего (стор. 9).

Із висновків М. А. я процитую тільки дещо:

1) В Оршанской битве принимали участие приблизительно равные по силам войска […]

2) Поражение потерпела не вся армия, а лишь некоторая часть войск Великого княжества Московского, состоявшая из нескольких полков, прикрывавших Смоленск […]

3) Большинство пишущих об Оршанской битве старательно стремится умолчать о потерях королевского войска, от которого осталось в живых после

> «блистательной победы» около 6 тыс. человек, т.е. потери составили более 85 % воинов! В том числе и поэтому не «победитель» Сигизмунд-Август, а «побежденный» Василий диктовал условия мира […]

За націоналістичною логікою – Сигізмунда-Августа в 1514 році не існувало навіть у проекті, а за патріотичною логікою – він уже виграв битву. Втрата 85 % – це міф, створений самим Амбражевичем, але цей міф – правильний, антинаціоналістичний.

Для мене робота М. А. була цікава як віконце, через яке можна зазирнути у мало відому мені сучасну білоруську історіографію, в якій промосковські антинаціоналісти змагаються із антимосковськими націоналістами. Ніяка істина із таких суперечок народитись не може – і не народилась. Ніякого нового знання про Оршанську битву робота М. Амбражевича не дала.

Олексій Лобін (2011 р.)

Сучасний російський історик Олексій Миколайович Лобін, на відміну від розглянутих вище авторів, спеціально займається історією 16-го століття, друкував спеціальні статті і захистив дисертацію. Він надрукував три книги:

– Битва под Оршей 8 сентября 1514 года. – Спб.: Общество памяти игумении Таисии, 2011 г. – 251 с.

– Взятие Смоленска и битва под Оршей 1514 г. – М.: Фонд «Русские Витязи», 2015 г. – 56 с. (Ратное дело).

– Смоленская война. 1512 – 1522 гг. – М.: Фонд «Русские витязи», 2022 г. – 224 с. (Ратное дело).

Перша із названих книг доступна в Мережі – от її я і прочитав.

Починає О. Л. зі звинувачень колишніх окраїн імперії, що вони тепер будують свою національну пам’ять на антиросійській темі.

> Подобное явление получило особенное распространение после развала СССР, и с 1991 г. таким врагом часто объявляются русские […]
>
> В некоторых современных научно-популярных белорусских работах Россия представляется исконным врагом белорусов… В ряде работ новейшей белорусской историографии битва называется «крупнейшим внешнеполитическим успехом Великого княжества Литовского в многовековом противостоянии с Россией» [стор. 1; даю посилання на html-сторінки е-перевидання].

Було мені цікаво знати, чи О. Л. – імперець за ідеологією, – і ось на першій же сторінці отримав чітку позитивну відповідь. І ніхто його, пана Лобіна, за язика не тягнув – сам написав.

Очікувано – наявна історіографія не задовольняє О. Л. як поверхова й націоналістична. Свою задачу О. Л. бачить так:

> Несмотря на то, что историки много раз обращались к Оршанскому сражению, практически никто из них не исследовал кампанию осени 1514 г. во всех ее аспектах: вооружение и численность сторон, диспозиция на поле боя, ход битвы и её политическое значение (стор. 1) […] Отказаться от историографических догм и аксиом и исследовать Оршу 1514 «с чистого листа» – такова задача настоящей работы (стор. 2)

Метод безумовно правильний, і буде цікаво побачити, як із нього вийде викриття націоналістів.

В огляді джерела О. Л. скаржиться, що не використовувалась Литовська метрика (LM 7 на той час ще не була опублікована) і слабо використовувалась колекція С. Гурського (АТ).

До числа оповідних джерел О. Л. зараховує «М. Бельського» (звичайно ж, у виданні Туровського 1856 р., де надрукована хроніка Йоахіма Бельського кін. 16 ст.), М. Стрийковського, С. Сарницького (стор. 3). Як твори всіх названих авторів 4 чв. 16 ст. можуть служити джерелами для 1514 року – я, будучи націоналістом, не розумію. Є в цьому якийсь патріотичний секрет.

«Для изучения военных кампаний Василия III особую ценность имеет Устюжский летописный свод, составленный около 1516 г.» (стор. 3). Думаю, оповідання М. Булгакова, як він героїчно заарештував М. Глинського, записане після повернення М. Булгакова з литовського полону в 1551 р.

В огляді джерел цінною для мене була згадка публікації «Радзивилівських актів», про яку я не знав, а подивився на підставі вказівки О. Л. Шкодую, що немає в Мережі публікації орденських актів [*Лобин А. Н.* Документы об осаде Смоленска и битве под Оршей 1514 г. из собрания Кенигсбергского тайного архива // Вялікае Княства Літоўскае і суседзі: Права. Вайна. Дыпламатыя / Пад рэд. С. Ф. Сокала, А. М. Янушкевіча. – Мн.: БІП – Інстытут правазнаўства, 2012], тому я не міг ними скористатись.

Нових джерела власне-московського походження О. Л. не виявив, слід думати, вони уже всі введені в науковий обіг.

Перший розділ книги є вступним. Земську воєнну службу ВКЛ О. Л. оцінює як слабку й неефективну. Потенціал її у 20 тис. узято з перепису 1528 р., а от звідки О. Л. дізнався, що «в реальности из-за неявки шляхты в поле ВКЛ могло выставить в разные периоды от четверти до трети указанного количества» (стор. 4) – він не сказав. Мабуть, патріотам-імперцям доступні якісь секретні джерела, яких прості люди не знають.

Помилково висвітлені події 1512 р.:

> После того как, в битве под Вишневцами [sic!] 28 апреля 1512 г. князь К. И. Острожский разбил крымское войско, с Менгли-Гиреем начались переговоры о совместных действиях против Василия III. Крымский хан в знак желания заключить мир прислал заложником своего внука Джелаль-аль-дина. (стор. 5)

Договори про війну проти Москви укладались з 1507 року, Джелал ад-Дін приїхав до Києва ще перед битвою, в якій Острозький командував тільки частиною війська, а сама битва була під Вишнівцем, не «Вишневцами» [*Жарких М. І.* Битва під Вишнівцем (1512 р.). – К.: 1512 р.].

Розглядаючи воєнні сили Московської держави, О. Л. відкидає заяву московського посла в Римі (1525 р.) Д. Герасимова про 150 з гаком тисяч московської кінноти:

> Никогда правительства публично не показывали истинное состояние своей армии, ибо это не отвечало никаким внешнеполитическим целям. (стор. 5)

В результаті такої загальної секретності не тільки вороги, але й «свої» нічого не знали.

О. Л. пропонує правильну методику – оцінювати чисельність дворянського війська за розмірами земельних володінь (1 воїн зі 100 четвертей), тільки при цьому

проблема зсувається в бік запитання «а скільки ж було доброї, придатної для обробки землі»? Ясно, що в лісовій смузі, де були основні землі Московії на той час, «добра земля» складала лише невелику частину загальної площі (так само для оцінки литовського війська треба було би знати число служб / димів). Тому теоретично правильний метод не дає результатів через відсутність потрібних початкових даних.

Зрештою реальною О. Л. вважає оцінку Полоцького походу 1563 р. – 18 тис. і на цій підставі висновує:

> В 1510–1530-х гг. в больших походах на одном главном оперативном направлении могло принимать участие до 20 000 человек, а на отдельных театрах боевых действий развернутые конные рати могли насчитывать до 10 000 – 12 000 (стор. 6).

На цій підставі всі звістки, які суперечать отакій оцінці, О. Л. оголошує перебільшеними, тенденційними та невірогідними.

Перший та другий походи на Смоленськ розглянуті у О. Л. з більшими подробицями, ніж у мене. А от із третім походом О. Л. одразу почав допускати помилки.

> 2 февраля 1514 г. с крымским ханом Менгли-Гиреем был заключен договор, по которому последний должен был отправить войско на опустошение российских окраин (стор. 10)

Третього (не другого!) лютого нічого не було укладено, тільки привезено до Вільна затверджений царем договір (як вище).

> 9 апреля Сологуб на смоленской площади, в присутствии владыки Варсонофия, торжественно обещал… (стор. 10)

Присягу Сологуба бачив, а от ані площі, ані Варсонофія – не бачив. Знову О. Л. показує володіння секретними джерелами, або простою мовою фантазіями.

«Смоленск был окружен 22 мая (день св. Николая)» (стор. 10). Це помилка, не повторюю уже сказаного. (День св. Миколи (весняний) – 9 травня за юліанським календарем і 22 травня – за григоріанським станом на 21 ст.).

О. Л. зазначає три причини падіння Смоленська – виснаження міста, зрада керівників оборони, небажання жителів оборонятись (стор. 11 – 12).

Другий розділ О. Л. починає із запитання про чисельність московського війська під Оршею. Йому не подобаються 80 тисяч, названих королем Сигізмундом одразу після битви, і він вважає це число елементом пропаганди (стор. 13). Як то часто буває у вчених-гуманітаріїв, «назвати» у нього дорівнює «обгрунтувати». А звідки, власне, видно, що це пропаганда, а не польова документація? Якби ми мали звіт когось із польових командирів, що «було перед нами чотириста москалів, із їх числа ми захопили чотири тисячі полонених» – тоді порівняння такого звіту із листами короля про щось говорило би.

Але таких документів у нас немає, і тому я продовжую вважати, що король, який під час битви перебував недалеко від місця події – кращий свідок, ніж вчений, який пише через половину тисячоліття після битви.

О. Л. підпирає своє твердження абстрактними міркуваннями. Нелюбий йому історик, який пише про 80 тис.,

> уходит от объяснения важного вопроса: как такая огромная сила, отягощенная обозом, провиантом и запасными лошадьми, передвигалась по

> малонаселенной территории с неразвитой инфраструктурой, по пересеченной местности, изобилующей лесными чащобами? […] Исследователь не дает ответа на вопрос: как такая мощь могла поместиться на Оршанском поле, как она вообще могла управляться? «Бойцы, кроме того, должны были видеть главное знамя полка и слышать команды» [тут О. Л. цитує О. Кирпичникова] (стор. 13)

Я думаю – і пересувались, і поміщались, і управлялись десь так, як велике на свій час військо Батия та пізніших татарських правителів. Наполеон у Смоленській битві 1812 р. мав 180 з гаком тисяч війська проти 130 тисяч москалів – і якось рухався зі своїми обозами приблизно по тих самих дорогах. Для управління таким військом Наполеон вигадав систему корпусів, яку перейняли і в російській армії. До того, здається, обмежувались дивізіями, а ще раніше – полками постійного складу, відомими з 17 ст. А от упродовж усього 16 ст. я так і не бачив в організації московського війська нічого, окрім поділу на 5 полків, склад яких визначався в процесі формування. Менше з тим, якось воювали і навіть Казань захопили. І ніхто з полководців ніколи не говорив: «мені не треба стільки війська, я не зможу ним управляти». Завжди говорили – мало війська, треба було би більше.

Бачити прапор, думаю, може група до тисячі вояків, тому-то чисельність *батальйонів* аж до початку 20 ст. не перевищувала цієї тисячі. Чути **голосові** команди могла хіба що *рота* числом до 200..250 вояків, і то, мабуть, тільки коли стояла й не рухалась. Не думаю, що під час руху голос командира було чути. Тим більше не можна було чути голос командира кавалерійського ескадрону, коли тупотять 180 коней. Не випадково була розроблена система сигналів трубами й барабанами / литаврами, котра й застосовувалась аж до запровадження польових телефонів. Про труби в Оршанській битві згадували Децій та Герберштейн, про труби і литаври – Пізон і Ваповський (шукайте їх у моїй хрестоматії). Так що в цьому плані немає різниці між 10 та 80 тисячами – не тільки більше, але й менше військо не може бачити головного прапора і чути одного командира.

При цій нагоді дісталося від О. Л. і Петру Дрожджу, який назвав 45 – 50 тис., запозичивши їх із книги Разіна. А Разін, як твердить О. Л., нічого сам не придумав, а запозичив із книги «Русская военная сила» зразка 1892 року.

Знищивши оті нелюбі йому 80 тисяч, О. Л. пропонує методи отримання позитивної інформації (стор. 14):

> – анализ разрядных записей до 1514 г. (7022/7023 гг.) дает возможность проследить моменты комплектования и направления в районы военных группировок, а также смены командиров соединений;
>
> – привлечение документов Литовской Метрики, главным образом, реестров пленных, а также родословцев и родословных книг, помогает выделить служилые корпорации, участвующие в битве, и дополнить данные разрядных книг о командном составе;
>
> – способ экстраполирования более поздних данных разрядов на более ранние позволяет установить максимальный размер полевой армии в битве под Оршей 8 сентября 1514 г.

Із них перший метод не дає нічого, бо з розрядних книг видно: куди б не йшло московське військо, воно завжди ділилось на 5 полків, чисельність яких як була невідомою до роботи О. Л., так і залишається невідомою після його роботи.

Чисельність великолуцького війська В. В. Шуйського (отієї новгородсько-псковської корпорації) О. Л. визначає у 2 – 3 тисячі чоловік (стор. 14). Якби справді так було, то це був би хіба що розвідувальний загін. От у 1238 р., у битві на р. Сіті «князь же Юрьи посла Дорожа в просоки в 3000 муж» [ПСРЛ, 2000 г., т. 6, ч. 1, стб. 294]. І от О. Л. запевняє нас, що і через безмаль три століття було проблемою зібрати три тисячі з двох земель.

Далі О. Л. помилково думає, що оця великолуцька армія власне і була послана на захід від Смоленська у серпні 1514 р. Але зі складеної ним порівняльної таблиці воєвод (стор. 14) видно, що тільки один воєвода перейшов із великолуцької армії в оршанську, тобто протилежне тому, що хотів показати О. Л. Бачимо, що великолуцьке військо було розформовано, а оршанське військо сформовано заново.

Щоб остаточно знищити московську оршанську армію, О. Л. припускає, що розрядна книга «приводит командный состав не всей армии, а только корпуса Михаила Ивановича Булгакова-Голицы, направленного на Друцкие поля» (стор. 14):

> Численность небольшой великолуцкой рати, отправленной в июне 1514 г., в конечном итоге ещё уменьшилась. Корпус М. Булгакова-Голицы и его брата, Дмитрия Ивановича Булгакова, разделившись на мелкие отряды-«загоны», действовал под Борисовом, Минском и Друцком (стор. 14).

Мінськ і Борисів – табори королівського війська, котре нічого не знало про дії москалів поблизу. Одне діло – був наказ М. І. Булгакову йти до Мінська, а друге діло – виконання такого (як з'ясувалось, нереалістичного) наказу.

Далі О. Л. розповідає історію «зради» Глинського. Все це спирається на тексти, написані значно пізніше подій – «Мартина» (тобто Йоахима) Бельського, Стрийковського, Архангелогородський літописець (про Устюзький літопис як джерело останнього О. Л. не згадує). І от маємо:

> У Глинского нашли подметные письма, доказывающие его тайные сношения с Сигизмундом Казимировичем (стор. 14).

«Подметные»? А що власне значить це слово? Російський словник пояснює: «Подкинутый, подброшенный тайно», інші словники додають: «Донос; наговор, клевета». Стенька Разін своїми «подметными письмами» закликав приєднуватись до його повстання, і це принаймні можна зрозуміти. А тут? Хто кого оббріхував? Глинський – Сигізмунда? Чи Сигізмунд – Глинського? І навіщо? І знову-таки: де ж ці листи?

І не кажіть, що я прискіпуюсь до одного невдалого слова. Я просто хочу зрозуміти, що сказав О. Л. Не можу ж я припустити, що російський історик не знає значення виразу «подметное письмо».

Але головне тут – за розмовами про «зраду» зникло природне запитання: а що власне робив М. Л. Глинський у війську, яке було висунуте на захід від Смоленська? О. Л. над цим не застановлявся, так само як не згадує – куди ж подівся отой Глинський, чому його не було видно під Оршею ні на боці москалів, ні на боці литовців?

Далі О. Л. припускає, що на допомогу війську М. І. Булгакова зі Смоленська було надіслано підкріплення, але «определить командный состав группировки Г. Ф. Давыдова и И. А. Челядина (!) сложнее» (стор. 15; О. Л. систематично іменує відомого з енциклопедії І. А. Челядніна Челядином, економлячи одну літеру *н*. До речі, нижче, на стор. 24, О. Л. згадує «боярина Г. Ф. Давыдова-Челядина». Виходить,

що Ульянов-Ленін – то один чоловік, а не два! А на стор. 26 з'являється ще й «А. И. Челядин»).

Оце стільки дає в руках О. Л. перший метод.

Другий метод є перспективним для з'ясування районів мобілізації, але чисельність отих (повітових?) корпорацій все ж таки невідома. Можна тільки відносно сказати: більше корпорацій – більше військо, але наскільки більше?

Розбираючи переліки служилих корпорацій, О. Л. у похвальному стремління якомога применшити чисельність московського війська фактично знищує ці переліки як джерело:

> отмеченные примеры искусственно расширяют количество служилых корпораций вместо одной (Новгород) до четырёх (Новгород, Кострома, Тверь, Коломна) (стор. 15).

Виявлені за переліками полонених корпорації виставляли в 1563 – 1572 роках несповна 4600 чоловік (стор. 16), та й то

> беря за основу расчетов показатели 1563 г., необходимо отдавать себе отчет в том, что они, применительно для 1514 г., будут **значительно завышены** (стор. 16, виділення належить О. Л.).

І от на підставі писцових книг Новгородської землі О. Л. вираховує, що у сер. 16 ст. Новгород міг виставити 3300 кінних воїнів, а звідси виводить уже наведене вище число 2000 новгородців під Оршею (стор. 16). Остаточно О. Л. оцінює чисельність москалів в 11 – 12 тисяч (стор. 16).

Знищивши у такий спосіб московське військо якщо не до нуля, то хоча б до зазначених 11 тисяч, О. Л. переходить до розгляду польсько-литовського війська (стор. 17), ставлячи поляків на перше місце.

Розглядаючи документи весни 1514 р. про набір жовнірів (вони наведені у моїх «Джерелах»), О. Л. слушно висновує, що план найму 7 тисяч польських воїнів був виконаний майже повністю (стор. 19).

Розглядаючи поляків-добровольців, О. Л. назвав учасників походу: «Ян Липецкий, Николай Вольский, Мышковские, Остророги, Зарембовские, Чарнковские, Слупецкие» (стор. 19). Джерелом цього переліку показано Дециія, але в нього є згадка про одного Вольського і тільки у зв'язку з його посольством до папи (про Ваповського О. Л. на цьому місці не згадав).

Додаткові «участники битви», які з'явились у творі Сарницького через 70 з гаком років після самої події, так само як і оцінка Сарницьким числа добровольців на 2 тисячі, викликають сумнів, але О. Л. все це приймає (стор. 20). Нізвідки не видно, щоб вони брали участь у битві, та не самі тільки, а зі своїми надвірним загонами. Як перше, так і друге вимагає незалежного підтвердження. Ну, бажаючих помахати шаблею на Оршанському полі через 70 років після того, як битва скінчилась, могло бути й більше.

Розглядаючи мобілізацію земського війська ВКЛ, О. Л. залучив документ [LM 7, № 373, s. 608 – 610], який містить докладний перелік – хто з вельмож ВКЛ скільки коней виставив на службу. Документ датовано «месяца мая 23 день, по Велицедни на 6 недели у волторок». Ця дата точно відповідає як 1514, так і 1536 рокам. У збірнику Малиновського [*Малиновский И.* Сборник материалов, относящихся к истории панов-рады Великого Княжества Литовского. – Томск, 1901 г., № 20, с. 305 – 306], з якого

цитував О. Л., документ не датовано, видавці LM 7 слушно датують його 1536-м роком. Це видно зі згадки: «Алект виленский князь Павел 61 коней». Відомо, що князь Павло Олександрович Гольшанський став віленським біскупом саме в 1536 р., тому й кандидатом (електом) він титулувався у тому ж році. В 1514 році віленським біскупом був Войцех Радзивіл, призначений ще в 1507 році. Тому використання цього документу для кампанії 1514 року є прикрою фактичною помилкою О. Л.

Розглядаючи наказ про мобілізацію з 24 травня 1514 р., О. Л. дивується, зокрема, відсутністю Подільського воєводства (стор. 20). Подільське воєводство водило до складу Польщі, не ВКЛ, тому його й не було.

На підставі усіх зібраних джерел О. Л. приходить до висновку, що земське військо ВКЛ не перевищувало 14 .. 16 тисяч чоловік (стор. 21).

Розглядаючи документ з 18 липня 1514 р. із Радзивилівського архіву, О. Л. налічив у ньому трохи більше 1200 чоловік (стор. 21), але не зупинився над запитанням – чи це облік усіх зібраних на той час у Мінську, чи тільки якоїсь частини? Я думаю, що це – частина війська, якою мав командувати Юрій Радзивіл, тому документ і потрапив до його архіву.

З огляду на повільність збору війська (добре засвідчену джерелами) О. Л. оцінює чисельність земського війська в Борисові на кінець серпня 1514 р. на половину можливого, тобто 7 .. 8 тис., а усе військо – на 16 .. 17 тис., із яких 4 тис. залишились у Борисові, а на Оршанське поле вийшло 12 .. 13 тис. (стор. 21).

Свідчення сучасників, які не узгоджуються з наведеним числом, О. Л. знищує звичним для себе способом:

> откуда же взялись цифры нарративных свидетельств в 25 000, 30 000, 33 000, 35 000 воинов? Очевидно, здесь мы сталкиваемся с отголосками пропаганды канцелярии Сигизмунда Казимировича […] Даже в своих письмах и посланиях Сигизмунд не придерживался единых цифр. Данные брались совершенно произвольно, и вряд ли у нас имеются основания доверять тем или иным сведениям, вышедшим из-под пера королевской канцелярии с одной целью – произвести грандиозное впечатление (стор. 21).

Розглядаючи озброєння московського (стор. 17) та литовсько-польського (стор. 22) військ, О. Л. розглядає (даруйте за каламбур!) варшавську картину як репортаж з місця битви, не журячись запитанням про джерельну вартість намальованого. Ну, не він перший впадає в ці помилку, і не він – останній.

В цілому другий розділ показує великі знання і винахідливість автора. На жаль, він приступив до дослідження, уже знаючи вигадану ним «істину», і вся робота звелася до відкидання прямих джерел і невдалих спроб заступити їх побічними даними та загальними міркуваннями з метою якщо не знищити війська сторін до ноги, то принаймні звести їх число до мінімума. «Навіщо вони починали війну, якщо в них не було карт?»

І от у третьому розділі О. Л. розглядає власне битву під Оршею.

> Получив от М. Глинского необходимые сведения о планах противника, дислокации и численности отрядов, король Сигизмунд решает оставить при себе четыре тысячи воинов, справедливо полагая, что выделенных сил вполне хватит, чтобы разбить 11 000 – 12 000 «московитов». Таким образом, к Орше выдвинулось войско общей численностью до 13 000 человек (стор. 23).

Так де ж оті «відомості»? Хоча би про чисельність москалів? Вони би вирішили справу, і не треба було би цілу другу главу писати.

Далі О. Л. знищує переправу через Дніпро у такий спосіб:

> анализ ряда известий наводит на мысль, что этот рассказ носит легендарный характер – необходимо было в очередной раз подчеркнуть «тьмочисленность» московитов и показать надменность многочисленных кичливых варваров (стор. 23).

Далі О. Л. фантазує на предмет бойових порядків литовського війська, яке він, на підставі своїх повищих помилкових розрахунків, уперто називає **польсько**-литовським. Тут навіть 11 польових гармат нафантазовано. Такі самі фантазії розвиває О. Л. і щодо строю московського війська. «Местнический спор [московських] воевод мог привести к несогласованности их действий» (стор. 25). Оця суперечка за місця вигадана нашим автором, ніякі джерела її не знають.

Не бачу сенсу розглядати подальші еволюції на полі битви цих фантастичних диспозицій – всі вони теж вигадані. Зазначу, що О. Л. подав топографічну реконструкцію чотирьох фаз битви (стор. 33). Вона не ліпша і не гірше за згадані вище реконструкції топографії. Всі вони безпідставні.

Після закінчення битви О. Л. повернувся до свого улюбленого заняття – знищення значення джерел:

> Канцелярия Сигизмунда в своих действиях не была последовательна и еще не определилась с окончательным «подсчетом» потерь противника, однако поспешила распространить первые официальные известия, в которых отсутствовала какая-либо целостная картина битвы. Данные о численности войск брались совершенно произвольно, и вряд ли у нас имеются основания доверять тем или иным сведениям, вышедшим из-под пера королевской канцелярии с одной целью – с помощью «тьмочисленных» цифр произвести грандиозное впечатление. Когда воины князя К. И. Острожского, ходившие под Смоленск, воротились «не солоно хлебавши», потеряв под стенами крепости часть обоза, перед канцелярией были поставлены следующие задачи: во-первых, сгладить неудачу под Смоленском, во-вторых, усилить пропагандистский эффект от Оршанской битвы (стор. 27).

Далі у О. Л. виходить ще цікавіше:

> Когда посол Сигизмунда к Папе Римскому, участник битвы Николай Вольский проезжал через цесарские владения, на него напали неизвестные лица и отбили пленных (стор. 28).

Отака ловись! Особи, невідомі нікому, окрім прямого свідка цієї події Ю. Деція, який супроводжував Вольського і записав як самовидець. Але О. Л. не хоче знати ніякого Деція.

В цілому третій розділ книги вийшов дуже слабким через надмірну тенденційність автора, ігнорування джерел і намагання заступити їх пізніми (отже, не авторитетними) текстами і власними фантазіями.

В 4-у розділі, розглядаючи події 1515 – 1522 років, О. Л. залишається вірним своєму методу: кожного разу, коли москалі зазнають якоїсь неудачі, виходить, що число їх війська (подане у власних московських джерелах!) сильно перебільшене, а неудача не мала істотного значення.

Трохи докладніше тут розглянуто похід під Опочку (стор. 31). О. Л. присвятив йому окрему книгу, про яку (і про сам похід) я сподіваюсь поговорити при іншій нагоді.

І от загальний висновок:

> Возврат Мстиславля и двух небольших крепостей (Кричева и Дубровны), сильнейший пропагандистский эффект о победе объединённых сил Литвы и Короны против врага по всей Европе – вот, пожалуй, и все реальные последствия Оршанской битвы (стор. 33.

Ура! Наша перемога! Битву під Оршею розгромлено і знищено!

> Одной из главных задач историка является борьба с мифотворчеством. Но приходится констатировать, что в современной науке часто к мифотворчеству прилагает руку и историк, чьи национальные и политические симпатии оказываются сильнее главного принципа исторической науки – познать прошлое без политической конъюктуры (стор. 33).

Тут все слушно. О. Л. спростовує одні міфи (щоправда, не скрізь щасливо), повторює інші давні міфи (без критики і без підстав) і плодить нові, кращі міфи на користь любих йому москалів. До викриття націоналістів О. Л. так і не повернувся.

Безумовно, це – не підстава відкидати книгу О. Л., котра є значним внеском у дослідження битви під Оршею. Залучені ним мало відомі джерела (як на мене, не особливо вартісні) та запропоновані нові методи заслуговують на увагу і подальше використання. Але основний дослідницький прийом – відкидання неугодних автору свідчень **сучасників** подій – є ненауковим, від нього давно можна було би відмовитись.

Але не судилось. Так що і російській історіографії ще є над чим працювати далі в цій темі.

Знаю ще про таку книжку: *Skworoda P. S.* Orsza 8 IX 1514 Triumf Konstantego księcia Ostrogskiego Scypiona Ruskiego. – Warszawa: Inforteditions: 2024. – 60 s. Вона є в польських мережевих крамницях, але у відкритому доступі її нема. Купувати цю популярну (судячи з назви та обсягу) книжку я не маю найменшого бажання. Обійдеться циганське весілля без марципанів.

Українська історіографія

Україна не може похвалитись окремими монографіями по темі, навіть окремими статтями. Є написаний В. Брехуненком невеликий розділ «2.4. Війна 1512-1522 рр.» у колективній монографії ««Братня» навала. Війни Росії проти України 12 – 21 ст.» [К.: 2016 р., с. 36 – 44], який не може задовольнити навіть такого простодушного дилетанта як я. От подивіться самі:

> У військовому сенсі [король] основні свої надії покладав на Костянтина Острозького, який у 1509 – 1511 рр. знову відзначився у битвах з татарами. На сеймі 1512 р. в Бресті Зигмунд І надав українському князеві як гетьманові Великого князівства Литовського і Руського особливі повноваження на час ймовірної війни з Московією. К. Острозький міг самочинно карати смертю дезертирів. Тих, хто не підкорявся його наказам, належало заковувати в ланцюги, а учасникам бійок в обозі – відрубувати руку (с. 36).

Скажіть, будь ласка, у яких таких війнах 1509 – 1511 років відзначився Острозький? З якими такими татарами? Ніякого сейму в ніякому Бересті в 1512 році

не було, він був у 1511 році, і в той час не було ніякої війни з Москвою. В постанові сейму сказано, що гетьман має право «впорных и непослушных карати не мнеи, как мы сами, господар, кождого подле его заслуги, шыею або вязенством» [LM 8, № 409, s. 309]. І тільки. От покажіть мені пальцем, будь ласка, де тут ланцюги? А де – відрубування рук?

(Як справжній дилетант від історії, я поцікавився, звідки автор узяв дату 1512 р. Виявилось – так ця постанова датована у давньому польському перекладі І. Даниловича [Skarbiec diplomatów papieżskich, cesarskich, królewskich do krytycznego wyjasnenia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów. – Wilno: 1860, t. 1, № 2233, s. 285]. Але ж там зазначено індикт 14-й, який відповідає якраз 1511-у року? Ні, сучасні українські історики в такі дрібниці не вдаються.)

> На зламі 1512-1513 рр. військо Василя III спробувало оволодіти Смоленськом, але втративши впродовж двомісячної облоги 4 тис. війська повернулося до Москви. Паралельно литовське військо під орудою Януша Радзивіла увійшло до Чернігово-Сіверщини, але не здобуло нічого певного (це все та сама с. 36).

Звідки узялась **двомісячна** облога? Звідки взялись 4 тисячі втрат? Хто із сучасників бачив Яна Радзивіла на Сіверщині?

Про літньо-осінню кампанію 1513 року ми дізнаємось, що

> Зигмунд І. вислав на допомогу смоленському гарнізону 500 піхотинців на чолі з досвідченим Яном Спаргельдом, але той зумів дістатися лише до Орші (с. 37).

Такий загін до Орші дійсно прибув, тільки не в 1513 році, як собі думає автор, а в 1514-у.

> Водночас канівський староста Остафій Дашкович у союзі з кримськими татарами увійшов на Сіверщину, де знищив до 6-ти тисяч московитів (с. 37).
>
> К. Острозький на чолі 10 тис. кіннотників і 500 чол. піхотинців рушив на ворога й під Оршею розбив 14-тисячний московський корпус. Це змусило Василя III з часом зняти облогу Смоленська й відійти на територію Московії.

Ця «битва під Оршею» 1513-го року – чиста вигадка.

На с. 38 наведена картосхема війни. На ній показано рух «українсько-білорусько-польсько-литовського війська гетьмана Костянтина Острозького» (це не я литовців на сам кінець засунув, це така легенда до карти): стрілка починається з якоїсь невизначеної точки між Новогрудком та Слонімом, йде через Мінськ і Борисів до Орші, а далі розділяється – одна стрілка веде до Смоленська, а друга – до Великих Лук і Торопця.

Друга, значно товстіша лінія, яка домінує на картосхемі, має показувати «рейди українських козаків». Отак, мої любі, **козаків**! І не якихось там невідомих, а саме **українських**! Обидві стрілки починаються з Києва, одна веде до Чернігова, Новгорода-Сіверського і Стародуба, а друга – через Курськ, Новосиль і Пронськ до «Рязані». На захід від цієї Рязані показано на Оці Переяславль-Рязанський, отже, напис «Рязань» має позначати Стару Рязань.

А москалі? Якщо добре придивитись, на картосхемі можна знайти пунктирні лінії, які ведуть із Дорогобужа через Смоленськ і Оршу до Мінська, з Великих Лук – до Обольців, і з Невеля – до Полоцька та Вітебська. Місце битви під Оршею на схемі

не відзначене, так само немає походу Острозького на Опочку в 1517 році (а схема подає всю війну 1512 – 1522 років).

На отаку картосхему спромоглася українська історіографія з нагоди 500-річчя битви під Оршею.

Далі читаємо:

> Наприкінці серпня Зигмунд I залишив собі під Борисовим 4 тис. війська, а решту, призначивши командувачем К. Острозького, вирядив на Березину. 6 вересня військо прибуло до Орші. Його чисельність становила 25 тис. чол. (з них 9 тис. поляків). Московитів було до 40 тис. На велике здивування Москва не винесла уроків з попередньої поразки (с. 39).

Але тяжко було винести уроки з битви, якої насправді не було! (Автор, здається, не знав, що Борисів стоїть на Березині, тому «виправа з Борисова до Березини» звучить комічно). На с. 40 подана картосхема початку битви, яка здається спрощеним варіантом згаданої вище картосхеми Владислава Чеховича. Яка схема від якої [не] залежить – я не хочу розбирати.

Висновок: «Битва під Оршею стала славетною сторінкою української, литовської, польської та білоруської зброї» (с. 40; тут уже білоруси із литовцями помінялись місцями).

Далі «К. Острозький по кількох тижнях облоги фортеці відійшов від Смоленська, але невдовзі оволодів Дубровною, Мстиславом та Кричевом» (с. 41). Послідовність була зворотною, а два дні під Смоленськом перетворились на «кілька тижнів».

Загальне враження – халтура і повна безпорадність під патріотичним соусом. В. Брехуненко міг би скористатись розглянутими вище книгами, щоб не нагородити дурниць, але не зробив цього.

У ще новішій колективній монографії під загадковою незрозумілою назвою «Україна в геопросторі середньовічної і ранньомодерної цивілізацій: ідентифікаційні та соціокультурні контексти» [Київ: Інститут історії України, 2025 р. – 428 с.] є стаття Андрія Блануци та Дмитра Ващука «Джерела до історії московсько-литовських воєн кінця XV – першої третини XVI століть» [с. 155 – 215]. Назва статті так само загадкова – у тексті ні про які джерела не йдеться. Починається стаття багатообіцяльно:

> Наприкінці лютого 2014 р. в Автономній Республіці Крим почали з'являтися так звані «зелені чоловічки» – військовослужбовці Російської Федерації без розпізнавальних знаків (с. 155).

Отак треба починати історичні статті на будь-які теми! Війні 1512 – 1514 рр. присвячена половина сторінки 162, ані Смоленськ, ані Орша там взагалі не згадуються.

Варшавська картина

Про варшавську картину писав кожен, хто торкався битви під Оршею. Основний недолік опубікованого – сліпа довіра до того, що намальовано і повна відсутність критичного ставлення, джерельного аналізу. Чому це зображення має бути «Битвою під Оршею»? – Ну, так німець сказав, а ми підхопили (як я уже був пояснював). Я не розбираюсь в історії живопису і не можу сказати ніякого свого слова щодо її живопису. Вище я тільки подав резюме з праць фахівців по цій темі і деякі свої

міркування про історичний контекст. Між тим ця картина має свою літературу, ось дещо (не претендує на вичерпність):

Herbst S., Walicki M.. Obraz bitwy pod Orszą. – Rozprawy komisji historii kultury i sztuki, 1949, t. 1.

Bialostocki J. Zagadka «Bitwy pod Orszą». – Biuletyn historii sztuki, 1955, № 1, s. 80 – 98.

Stefańska Z. Działo orszanskie. – Muzealnictwo wojskowe, 1959, t. 1, s. 359 – 366.

Bialostocki J. Czy Durer nasladował «Bitwę pod Orshą». – Biuletyn historii sztuki, 1969, № 3, s. 276 – 281.

Żygulski Z. Bitwa pod Orszą. Struktura obrazu. – Rocznik historii sztuki, 1981, t. 12, s. 85 – 132 (є російський переклад, в якому Якоба Каро названо «Й. Царо». Раджу читати польський текст, якщо хто його дістане).

Гуцул В. М. Битва під Оршею: художньо-історичні реалії. – Київська старовина, 2009 р., № 5–6.

Гуцул В. Пам'ятка станкового живопису «Битва під Оршею» з Національного музею у Варшаві як джерело до історії козацтва першої третини XVI ст. – Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні (К.), 2012 р., вип. 21, част. 2, с. 103 – 110.

[Джерело? Та ще з «історії козацтва»? Даруйте, лікарі суворо заборонили мені читати такі опуси.]

Гуцул В. Знак Божого дива. Пам'ятка батального живопису першої третини XVI ст. «Битва під Оршею» та її місце в культурній комунікації доби. – Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії, 2013 р., випуск 2, с. 73 – 88.

Гуцул В. «Конно і збройно». Образи представників руських воєнних еліт на памятці станкового живопису першої третини XVI ст. «Битва під Оршею»»: спроба ідентифікації. – Średniowiecze polskie i powszechne (Katowice), 2014, t. 6 (10), s. 334 – 352.

[Не читав цієї статті із зазначеної причини, але думаю, що художник[и] картини ніколи не бачили отих «представників руських воєнних еліт» і малювали те, що бачили довкола себе, тобто німців.]

Wolodymyr Hucul Obraz Bitwa pod Orszą – propaganda dworska czy epos rycerski? – RIHA Journal 0092 / 3 July 2014. [25 s.]

Wolodymyr Hucul The Battle of Orsha – court propaganda or chivalric epic? – RIHA Journal 0093 / 3 July 2014.

[Це, власне, переклад повищої польської статті, але з невідомої мені причини в назві пропущено «painting», тому може скластись помилкове враження, що вся битва – це чистий витвір придворної пропаганди.]

Гуцул В. Рицарі-копійники у битві під Оршею (1514). Озброєння і тактика. – Oblicza wojny, 2023, t. 8 Narzędzia wojny, s. 55 – 76.

Вирішив прочитати цю статтю, оскільки: 1, вона є останньою на сьогодні в циклі статей автора про битву під Оршею; 2, оскільки назва статті обіцяє ширше питання, ніж одна картина.

Анотація не обіцяє нічого доброго: «Для вирішення проблеми використано візуальні та текстові джерела доби» (с. 55).

> Даний текст присвячений аналізу застосування у цій битві рицарської мілітарної технології так званими копійничими формаціями яґеллонського найманого війська, спорядженими у повні латні обладунки (с. 57).

Мої любі, ніякої *мілітарної технології* не буває. Є технологія виготовлення зброї і захисних обладунків, і є тактика застосування цієї зброї та обладунків у бою. І тільки.

Також, мою любі, не буває слова *копійничий*. Є дуже подібне слово *копійчаний*, але воно сюди мало підходить. Так само не буває **битевних** полів, **колольної** зброї та **мілітарних трендів**.

Отже, перше візуальне джерело – це згадана вище гравюра 1515 року. В її правому нижньому куті зображено у профіль кінного воїна, який обернувся наліво й назад, так що ми бачимо його обличчя із довгою бородою. В. Г. думає, що це – князь Острозький, і так може бути, хоча спеціальних атрибутів полководця я тут не бачу.

«Автор дерevориту виказує репортажний хист і мілітарну компетентність» (с. 59). Репортаж тут згадано даремно, автор гравюри, хто б він не був, жив і працював у Римі і не був свідком битви.

Щодо походження варшавської картини В. Г. висловив припущення, що вона виконана на замовлення Юрія Радзивіла (с. 60). Не думаю, щоб так могло бути. По-перше, чи мав пан Юрій таку хатинку, де можна було би виставити цю дуже велику картину? І чи мав він належне виховання, щоб цінувати таку річ? По-друге, на картині немає постаті, яку можна було б вважати за Ю. Радзивіла, тому вона не є панегіриком конкретній особі.

Спеціально щодо любих автору панцерних вершників зі списами В. Г. спочатку слушно каже:

> автори обидвох пам’яток вдалися до банального прикрашення дійсності… моделлю для зображення оршанського рицарства послужив певний латний комплекс, котрий включав у себе обладунок не лише вершника, але і коня, котрий і був розтиражований без особливих застережень (с. 62).

Але одразу ж В. Г. злякався цієї правильної думки про шаблоновість зображень і написав:

> Проти обох цих пояснень свідчить одностайність трактування рицарства візуальними джерелами віддаленими одне від одного як часово так і географічно (с. 62).

Ні, не свідчить. Ані гравюра, ані варшавська картина не рисувалися з натури самої битви (де й коли б ця битва не була), тільки з натури, яку була доступна художникам. Що ж неможливого в тому, що в Німеччині та в Італії воїни-списоносці виглядали приблизно однаково? Що неможливого в тому, що саме в цих країнах списоносці складали значну частину війська, в той час як письмові джерела про кампанію 1514 року взагалі не знають **ніяких списоносців**, отже, згідно правил позитивізму ми маємо мовчати про них, оскільки не можемо казати нічого конкретного.

Зрештою, далі сам В. Г. до цього повертається:

> озброєння дворян Владислава Яґеллона могло бути використано в якості прототипів для компонування панелі (с. 66).

Так дійсно могло бути, але до чого тут Орша? Де кум, де коровай, а де зелені свята?

В. Г. використовує описи битви з творів С. Сарницького (після 1575 р.) та М. Стрийковського (1582 р.) (с. 67 – 69), але їх автори не були сучасниками битви і подавали тактичні схеми згідно свого власного розуміння (власної фантазії). Вважати їх джерелами не випадає.

В. Г. вільно сипле невідомими мені термінами на позначення зброї та обладунків, і я охоче вірю, що він на них добре знається. Чи знали їх поляки, які воювали під Оршею – маю великий сумнів, цих термінів немає у писаннях сучасників битви. А в практику литовського війська ці терміни могли потрапити тільки через польське посередництво. Могли, але чи справді потрапили? І коли потрапили?

Втім, позитивною рисою цієї статті вважаю, що в ній зовсім не згадуються *козаки*. Це виразно засвідчує про наближення поглядів автора до дійсності – тієї дійсності, котра неупередженому читачу була очевидною і без спеціальних студій.

Довідкова література

Енциклопедичні статті звичайно не вважаються творами історіографії, але вони впливають на громадську думку в тисячі разів сильніше за вузько спеціалізовані монографії. Тому я їх побіжно торкнуся.

Стаття *Грыцкевіч А.* Аршанская бітва. – Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 3 т. – Мн.: Беларуская Энцыклапедыя, 2005 г., т. 1, с. 249 – 251 – містить дві картосхеми фаз битви, також названо кілька статей сучасних білоруських авторів.

Стаття у білоруській Вікіпедії примітна тим, що подає різні точки зору на чисельність військ у битві, не проминаючи мінімальні числа О. Лобіна. Обережно відзначено, що день битви вважається в Білорусії «Днем білоруської воїнської слави», а в Україні в 2024 р. створено білоруський підрозділ «1514», який воює проти москалів.

Про вовка – лиш помовка: «Підрозділ «1514» білоруських добровольців провів розвідку та знищив позиції окупантів на Запоріжжі» (22 квітня 2026 р. о 12:34).

Стаття в українській Вікіпедії так само подає різні точки зору щодо чисельності військ, також містить зображення – картину Юзефа Меціни-Кжеша «Битва під Оршею» (1884) та ювілейної монети, випущеної в 2014 році Національним банком України.

Велика стаття у російській Вікіпедії суворо слідує книзі О. Лобіна, додаючи власні дурниці, наприклад, згадана німецька гравюра подана тут з підписом: «Иаков Писо, Битва Великого княжества Литовского с Московией, 1514», подано також одну з мініатюр Лицевого зводу (1576) та аркуш з гравюрою битви з підписом «Изображение битвы под Оршей из «Kronika polska» Марцина Бельского, 1597».

Досить велика стаття в англійській Вікіпедії містить примітки і перелік літератури російською мовою (видно, Штірліц ще не встиг закопати свій парашут). Чисельність військ подано з варіантами, але інакшими, своїми. Німецька гравюра має підпис «Russo-Polish war, image from Jacob Piso Die Schlacht von dem Kunig von Poln und mit dem Moscowiter, 1514», подано також схеми битви з книги С. Сарницького та М. С. Голіцина (1878).

Стаття *Галушка А.А., Вортман Д.Я.* Оршанська битва 1514 (2021 р.) в мережевій версії «Енциклопедія історії України» – коротка і стримана в оцінках, в літературі із 8

позицій дві займають статті Володимира Гуцула і ще одну – популярна стаття Андрія Галушки (2017 р.). Своя рука – владика!

Велика українська енциклопедія до цієї битви поки що не дійшла.

З усього цього переважний вплив мають статті у Вікіпедії, котрі порушують енциклопедичний стандарт тим, що подають власні міркування (подекуди цілком фантастичні), не оперті на існуючій літературі. Цікавими є їх повідомлення про роль битви під Оршею в національній пам'яті різних держав – цією темою ще ніхто поважно не займався.

Висновки

Новіша історіографія Смоленської війни сильно політизована і зосереджена на битві під Оршею, а не на утраті Смоленська, яка була головним результатом війни. В польській, російській та українській історіографії можна побачити стремління перетягати ковдру на себе. Це зрозуміло і трапляється часто. В білоруській історіографії можна побачити стремління відпихнути ковдру від себе. Це не так зрозуміло і трапляється досить рідко, тому заслуговує на більшу увагу.

Дослідники не цікавляться джерелами, не журяться джерелознавством, не знають про залежність пізніших письмових джерел від раніших, не задаються запитаннями – звідки той чи інший давній автор міг дізнатись подробиці, які він навів.

Багато зусиль витрачається на абсолютно безперспективні спроби ревізувати свідчення сучасників подій і вирахувати чисельність військ незалежно від цих свідчень. Ці спроби, так само як і спроби реконструкції тактичного рисунку воєнних дій, є безпідставними фантазіями, від яких наступні дослідники повинні відмовитись.

Велика й цілком незаслужена увага приділяється варшавській картині, яка безпідставно вважається зображенням саме битві під Оршею і розцінюється як фоторепортаж з поля битви. Це свідчить про (зрозуміле) велике бажання дослідників поживитись ілюстративним матеріалом, але виправдати залучення цього та інших зображень в якості джерел до самої битви (а не її європейського відлуння) не можна.

Сьогодні свідки вічно живого Пушкіна вирішили нагадати про себе. О 2:30 – 2:40 чув серію до 10 відносно близьких вибухів, і далі близько 3:00 – ще одну, коротшу. Всього нарахував до 15, але може їх було і більше, бо деякі вибухи просто зливалися. Судячи з досвіду – це були лапотні ракети.

Далі близько 6:50 чув віддалену, але досить добре чутну роботу зенітної артилерії, недовгу.

А написали, що в Києві уже 5 убитих і 21 постраждалий (16 квітня 2026 р. о 7:14). Написали про 19 балістичних ракет «Іскандер».

От при таких *ауспіціях* я закінчив свою роботу про Смоленську війну. Думаю, всім зрозуміла моя позиція щодо нашої праведної війни проти навали російської федеративної Орди, але ніхто не зможе сказати, що вона вплинула на моє ставлення до подій 16 ст.

Перелік скорочень

АЗР – Акты, относящиеся к истории западной России, собранные и изданные Археографической комиссией (Спб.).

ВКЛ – Велике князівство Литовське.

ГЗМ – *Герберштейн С.* Записки о Московии. – М.: 2008 г., т. 1 – 2.

ПСРЛ – Полное собрание русских летописей.

РК – Разрядная книга 1475 – 1605 гг. – М.: 1977 г., т. 1.

СИРИО – Сборник Русского исторического общества (Спб.).

AS – Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie (Lw.: 1887…).

AT – Acta Tomiciana, в основному т. 3.

DKZ – *Jodok Ludwik Decjusz* Księga o czasach króla Zygmunta. – Warszawa: 1960.

KBW – Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochoniec część ostatnia (1480-1535) / J. Szujski. – Kraków: Akad. Umiejętności, 1874.

LM – Lietuvos metrika, в основному томи 7 – 8.